

MAGYARORSZÁG PIARISTA MÚLTJÁBÓL

8

KOHÁRY ISTVÁN EMLÉKKÖNYV

MAGYARORSZÁG PIARISTA MÚLTJÁBÓL

8.

1. Koltai András, *Bevezetés a piarista rend magyarországi történetének forrásaiba és irodalmába*, Budapest, 2007.
2. Böszörményi Géza SchP, *A magyar piaristák 1950-ben: Szétszórás és újrakezdés*, Budapest, 2007.
3. Haraszti Mihály, *Tatabánya és a piaristák*, Budapest, 2009.
4. Russel Károly SchP, *A kolozsvári Kalazantinum története 1894–1916*, s. a. rend. Sas Péter, Budapest, 2009.
5. *A piarista nevelés újraindulása Szegeden 1991–1999*, szerk. Miklós Péter, Budapest–Szeged, 2013.
6. Szende Ákos, *Piarista eszmék és sorsok 20. századból*, Budapest, 2013.
7. *A magyar piaristák és a Tanácsköztársaság*, bev. Szakál Ádám SchP, s. a. rend. Koltai András, Budapest, 2013.
8. *Koháry István emlékkönyv*, szerk. Kozicz János–Koltai András, Budapest–Kecskemét, 2015.

KOHÁRY ISTVÁN EMLÉKKÖNYV

a kecskeméti piarista gimnázium
alapításának 300. évfordulójára

szerkesztette
KOZICZ JÁNOS és KOLTAI ANDRÁS

PIARISTA REND MAGYAR TARTOMÁNYA
PIARISTA GIMNÁZIUM, KOLLÉGIUM, ÁLT. ISKOLA ÉS ÓVODA (KECSKEMÉT)
BUDAPEST-KECSKEMÉT

2015.

A címlapon:

- (1) Koháry István (Johann Andreas Pfeffel mezzotintója, részlet, 1742/1750: ld. 18. oldal)
- (2) A Koháry család címere (Csúzy Zsigmond OSPPE, *Zengedező síp-szó*, Pozsony, 1723, PMKK: ld. 20. oldal)
- (3) A kecskeméti piarista rendház és templom (Jánosy József piarista novícius színezett tollrajza, 1806: PMKL, Tervrajzok, P 26)

A hátlapon:

- (1) Koháry István (Carl Wilhelm Brand festménye, 1742, részlet: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ld. 8. oldal)
- (2) Koháry István (Carl Wilhelm Brand festménye, 1742, részlet: Trencsén, piarista rendház, ld. 6. oldal)

Koháry István ábrázolásainak összegyűjtésében, azonosításában és közlésében ezúton köszönjük Buzási Enikő (Budapest), Stanislav Bujdák SchP (Trencsén), Juhász Gábor (Vác), Ruppert József SchP, Gödölle Mátvás és a Magyarok Nagyszonyja Ferences Rendtartomány segítségét.

A kecskeméti piarista templomról készült felvételeket Thaler Tamás készítette (2014).

© a szerzők, Kozicz János, Koltai András

Kiadta a Piarista Rend Magyar Tartománya és a
Piarista Gimnázium, Kollégium, Általános Iskola és Óvoda (Kecskemét)
Felelős kiadó: Labancz Zsolt SchP tartományfőnök és Nagy Attila SchP igazgató
Készült a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárában
Megjelent a Nemzeti Kulturális Alap 3437/1626 számú támogatásával

A nyomás és kötés az EFO nyomda munkája
Felelős vezető: Fonyódi Ottó
Százhalombatta, 2015
Készült Linux Libertine betűvel, 400 példányban

HU ISSN 1789-1566
ISBN 978-963-89610-6-8

TARTALOM

<i>Ruppert József SchP</i> : Előszó.....	7
<i>Mercs István</i> : Egy „labanc” főúr: Koháry István portréja a történeti irodalomban.....	9
<i>Kozicz János</i> : A török elleni harcok vitézi hagyománya a Koháry családban.....	19
<i>Maczák Ibolya</i> : Koháry István és a régi magyarországi prédikációk	55
<i>Komjáti Zoltán Igor</i> : Koháry István Heves vármegyei birtokairól.....	67
<i>Szirácsik Éva</i> : A földesúri járadék Koháry II. István Nógrád vármegyei központú birtokain.....	83
<i>Péterné Fehér Mária</i> : Koháry István, Kecskemét földesura	101
<i>Koltai András</i> : Koháry István és a kecskeméti piarista rendház alapítása	115
<i>Jernyei Kiss János</i> : A piaristák kecskeméti temploma	139
<i>Martí Tibor</i> : Adatok Koháry István és a füleki ferencesek kapcsolatához	191
Koháry István végrendelete Pozsony, 1723. január 12.	205
<i>Holczer József SchP</i> : Koháry, 2001	221
Rövidítések.....	223
Névmutató	229

Koháry II. István (1649–1731) / Carl Wilhelm Brand (Brandt) olajfestménye, 1742 (Trencsén, piarista rendház; az 1950 és 1990 közötti évtizedekben a trencsényi múzeumban; a dublázott kép hátoldalán az eredeti szignatúra másolata: „C. W. Brandt pinxit Tyrn. 1742”). A festmény fölirata szerint („*Excellentissimus ac Illustrissimus Dominus Comes Stephanus Koháry auxit e locupletavit Domus Probationis Societatis Jesu Trenchaniensis MDCCXXVI.*”) a trencsényi jezsuita noviciátus számára készült, amelyet Koháry István 1726-ban jelentős adománnyal gazdagított. Az arc kidolgozásában olyan mértékű hasonlóság figyelhető meg a Történelmi Képcsarnokban őrzött sötét hátterű portréval, hogy föltehetően egyszerre, egy megrendelésre készültek. Ez a trencsényi változat Koháryt a reprezentatív udvari portrék kellékeivel: oszloppal, drapériával, asztalon elhelyezett süveggel ábrázolja. A főúr bal kezébe buzogány került, és sérült jobb keze is éppnek látszik.

Irod. PETROVÁ-PLESKOTOVÁ, Anna, *Maliarstvo 18. storočia na Slovensku*, Bratislava, 1983, 91. *Saur Allgemeines Künstlerlexikon: Die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, begr. Günter MEISSNER, München-Leipzig, 1996, Band 13, 593.

ELŐSZÓ

Koháry István országbíró, költő és magyar hazafi rendkívüli személyiség volt, aki hosszú élete során karddal, tollal, a jog igazságával szolgálta egyházát és hazáját. A történettudomány feladata, hogy számba vegye mindazt a sok jótéteményt, amellyel e kivételes férfiú számtalan helyen és számtalan módon gyarapította a török és kuruc háborúkban kivérzett, erkölcsében és javaiban is elszegényedett Magyarországot.

De talán ennél is többet mond számunkra életének példája. Jellemének páratlan gazdagságából már kortársai is egyháza és hazája iránti önfeláldozó hűségét emelték ki. Kevés olyan történelmi személyt ismerünk, különösen ebből a korból, aki lelkiismeretéhez, elveihez, katolikus hitéhez olyan következetesen ragaszkodott volna, mint Koháry István. Isten iránti szeretetből kész volt minden földi javáról, sőt életéről is lemondani.

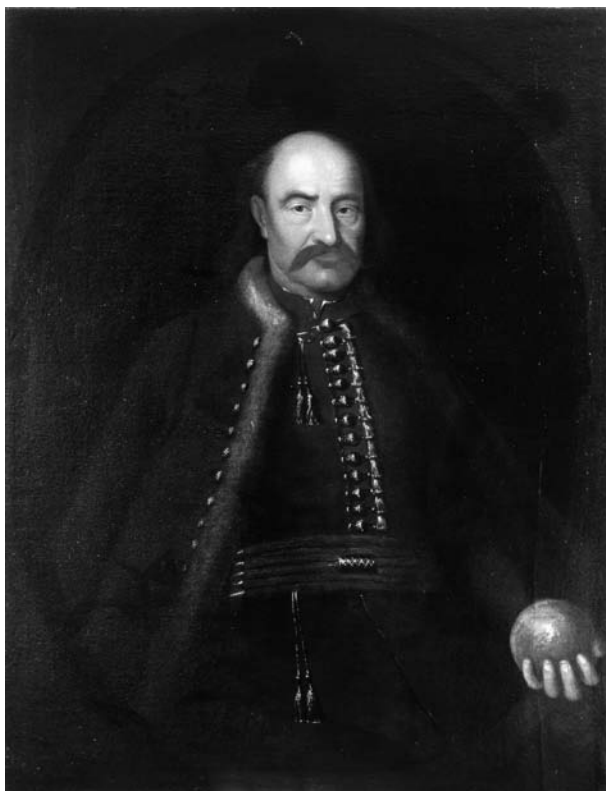
Koháry nagy jelentőségű alapítványai és kezdeményezései közül – a magyar történelem tragikus útvesztőinek következtében – az egyik legmaradandóbbnak a kecskeméti piarista iskola bizonyult, amely ma is élő, és az alapító céljának megfelelően működő intézmény, ahol Koháry emléke elevenen él. Ezt mindenki számára láthatóvá teszi az, hogy 2001 óta a gimnázium előtt áll az iskola alapítójának, Koháry Istvánnak egészalakos szobra, az országbíró, költő és magyar hazafi méltó emlékműve.

Koháry életének példája és az általa alapított intézmény összekötik számunkra a múltat a jelennel. Alakja, munkássága, nagylelkűsége, megingathatatlan becsületessége és következetes vallásossága méltók arra, hogy példaként állítsuk ifjúságunk elé, költészetéből áradó életbölcssége pedig ma is tanulságként és útmutatóként szolgál. Hála és köszönet mindazoknak, akik most e kötet összeállításával lehetőséget teremtettek mindannyiunknak ahhoz, hogy Koháry István életét és korát jobban megismerjük, és hogy életének példája erőt adjon az új nemzedékeknek is egyházuk, hazájuk, városuk szolgálatára.

Ehhez biztatásul pedig mindannyiunk számára álljanak itt Koháry István szavai, amellyel leveleiben a kecskemétiakat köszöntötte: *„Sok jókkal áldjon Isten beneteket!”*

Budapest, 2015. január 10.

Ruppert József
piarista
Kecskemét város díszpolgára

Koháry II. István (1649–1731) / Carl Wilhelm Brand (Brandt) olajfestménye, 1742 körül (Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, 44. ltsz.; Jankovich Miklós gyűjteményéből). A festő Koháry szignált trencsényi portréja alapján azonosítható. A két kép között az arc kidolgozásában olyan mértékű a hasonlóság, hogy föltételezhetően együtt készültek. Ez a portré a trencsényinél visszafogottabb, kevésbé reprezentatív, inkább bensőséges hangulatú kompozíció, enteriőr nélküli, sötét háttérrel, amely a 17. századtól az európai portréfestészet kedvelt megoldása volt. A vászon hátán olvasható fölirat szerint Koháry bal kezében azt az ágyúgolyót tartja, amely 1687 novemberében Eger ostrománál széttroncsolta jobb karját („*dextram globo hoc a Turcis ad Agram L[---] ictus, factus iudex curiae, medio laminae?*] *nomen signavit* [iuxta art. 29.] 1715”). A roncsolt jobb kéz viszont nem látható a képen.

Irod. *Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Képcsarnokból*, szerk. Buzási Enikő, Budapest, 1988, 100-101 (Cennerné Wilhelmb Gizella). *Jankovich Miklós (1773–1846) gyűjteményei*, szerk. Mikó Árpád, Budapest 2002, 88-89 (Basics Beatrix). A fölirat kiegészítéséhez: LEHOTZKY, *Stemmatographia*, II, 217. A mester azonosításában köszönöm Buzási Enikő segítségét.

EGY „LABANC” FŐÚR: KOHÁRY ISTVÁN PORTRÉJA A TÖRTÉNETI IRODALOMBAN

I.

A 17. század végének törökellenes harcaiban érdemeket szerzett, majd a 18. század elején a Habsburg államgépezet kiépítésében szerepet játszó Koháry István (1649-1731) személye¹ a 20. század fordulóján illetve első felében tapasztalható érdeklődés után² a század második felében a történettudományi érdeklődés margójára szorult.³ Bár a császári gróf az időszak meghatározó, arculatformáló egyéniségei közé tartozott, az alakját körülvevő elhallgatás csupán az ezredforduló környékén kezdett oldódni.⁴ Pályafutását a végvári harcokban résztvevő katonaként kezdte, majd az Eger visszafoglalásánál⁵ elszenvedett súlyos kézsérüléséig a török kiűzését ered-

* Jelen tanulmány egy korábban publikált dolgozat némileg javított változata. Első megjelenése: *Eruditio, virtus et constantia: Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére*, szerk. IMRE Mihály et al., Debrecen, 2011, II, 667-674.

¹ Egy évvel az országbíró halála után jelent meg róla az első biográfiai áttekintés *Posthuma memoria* címmel a nagyszombati jezsuita egyetem kiadásában (1732). – A munkát a szerző nevének föltüntetése nélkül adták ki. A szakirodalom egy része Kazy Ferencnek tulajdonítja. Koltai András azt az álláspontot vallja, hogy mivel a nagyszombati gimnázium retorikai osztálya ajánlotta a végzős filozófusoknak és tanárúrnak, Kazy Ferencnek, a mű szerzője a retorika tanára, a komáromi Wagner Ignác lehetett. Johann Stöger jezsuita bibliográfiája Wagner és Kazy neve alatt egyaránt szerepelteti: STOEGER, Joannes Nep., *Scriptores Provinciae Austriacae Societatis Iesu*, Viennae, 1855, 147, 388.

² Ekkoriban több rövid terjedelmű, de monografikus igényű írt munka jelent meg. Vö. ILLÉSY, *Koháry* (1885); KOMÁRIK, *Koháry* (1891); KISS Lőrinc, *Gróf Koháry István költészete: Irodalomtörténeti tanulmány*, Budapest, 1914; VÉKONY, *Koháry* (1915).

³ Míg az 1945 utáni kifejezetten történettudományi munkákban elvéve tettek említést Koháry Istvánról, addig az irodalomtudomány több teljes tanulmányt is szentelt költészetének. Többek közt ld. VARGA Imre, *A magyar barokk költészet egy változata: Koháry István börtön-költészete*, in *Irodalomtörténeti Közlemények* 1973, 501-513; JELENITS István, *Koháry István: Ez világot senki által nem élte, sem kedvére mindenkor, bú nélkül nem élte = A régi magyar vers*, szerk. KOMLOVSZKI Tibor, Budapest, 1979, 351-364; LÖKÖS István, „*Üdö mulatás közben szerzett versek*”: *Koháry István költészetéről*, in *Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúk korában (1686-1699)*, szerk. BODÓ Sándor–SZABÓ Jolán, Eger, 1989 (*Studia Agriensia* 9), 269-290.

⁴ Vö. pl. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, *Koháry István, Kecskemét potior földesura*, in Bács-Kiskun megye múltjából 19(2004), 5-33, illetve a teljes költői életművet és a mindmáig legkimerítőbb életrajzi áttekintést is publikáló kiadványt: RMKT XVII/16, 51-373, 590-604.

⁵ A hegyet, ahol Koháry – egyes források szerint 700, mások szerint 2000 huszárt ill. hajdút jelentő – seregével az ostrom alatt tartózkodott, ma is Hajdúhegynek nevezik. SUGÁR István, *Heves megye és Eger visszafoglalása a töröktől*, Eger, 1987 (*Studia Agriensia* 8), 207-

ményező háború fontos hadvezére. Politikusként 1714 december 29-től haláláig tölti be az országbírói tisztséget.⁶ Emellett a katolikus egyház bőkezű mecénását és a korszak jelentős költőjét tisztelhetjük benne.

A Koháryról rajzolt történeti portré az egyes történelmi korszakokban a moralizáló idealizálásnak, más periódusokban a feledést elősegíteni kívánó agyonhallgatásnak esett áldozatul. Ezeknek a látszólag egymást kizáró megközelítéseknek a magyarázatát nemcsak a hajdani országbíró összetett személyiségében kell keresnünk, hanem annak a kornak korszakonként változó megítélésében, amely életének keretétől szolgált.

Ennek a tanulmánynak természetesen nem lehetnek paradigmazáró ambíciói. Összegző áttekintésként maga is a paradigma része, hordozója, talán alakítója. E helyütt csupán arra vállalkozhatunk, hogy néhány, magát makacsul tartó kijelentés valóság tartalmát nagyító alá véve megpróbáljunk közelebb férkőzni Koháry Istvánhoz, mint történelmi személyhez, egyszersmind rámutatni az utókor hozzá való viszonyulásának főbb sarokpontjaira.

II.

Koháry István kapcsán a szakirodalomban gyakran találkozhatunk Zrínyi Miklósról vonatkozó analógiákkal, összehasonlításokkal. A szaktudomány a horvát bánt viszonyítási pontnak tekintve próbálja a csábrági főúr hadi, politikai, sőt költészetbeni talentumait felmérni. Mindez természetesen nem kritizálható, sőt helyes eljárásnak is tekintendő, bár egyes esetekben mértéke és mélysége megkérdőjelezendő.

Már a *Posthuma memoria* is említést tett arról, hogy a fiatal báró maga is találkozott Zrínyivel:

„Bécsben ... szorgalmasan tanulván a filozófiát, ott üdvözölték gróf Zrínyi Miklóst, a nem csak hazájában, hanem távoli népeknél is híres, ünnepelelt hőst, akit István esze és erkölcsi anyyira megragadtak, hogy nem ok nélkül jósolta neki a legszebb reményekben való felnövekedést, majd pedig biztatta: a bölcsesség tanulmányozásának megkezdett útját szorgalmasan kövesse úgy, mint eddig. Arról pedig, hogy munkájának komoly gyümölcse a táborban vagy az udvarban jelentkezik-e majd, így nyilatkozott: a közügyek helyes irányítása bölcs emberek tanácsával, és szorgalmával történik, a táborokban pedig a kard éle páratlan módon ragyog a bölcsesség fényétől.”⁷

208. Az egeri jezsuiták feljegyzése szerint Koháry serege a hatvani kapu környékén, Kerecsend és Egerszalók felé ütött tábor. Az itt elterülő völgyet a vár meghódoltságáért folytatott küzdelem elismeréseként a 19. század végéig Koháry-völgyként emlegették. Ma Eger egyik idegenforgalmi nevezetessége ez a terület, s Szépasszony-völgynek nevezik. A völgyben fakadó forrást a mai napig Koháry-kútjának hívják a helybeliek.

⁶ Mivel kézsebe akadályozta az írásban, így a diéta külön törvénycíkket (1714/29. tc.) iktatott be, hogy ezüstlapra metszett pecsétnyomóval szignózhajta a hivatalos iratokat. CZOBOR Alfréd, *Az első hazai hivatalos névbélyegző*, Magyar Könyvszemle 1926, 133-138.

⁷ „Viennae ... *industriam philosophiae operam navanti, Comes salutandus esset Nicolaus Zrinus, heros ille non apud patriam modo, sed exteris quoque gentes fama percelebris, qui Stephani ingenio, moribusque non parum captus, quod eum in spes maximas adolescere non ex vano conjectaret, hortari eum perrexit: caeptum iter in sapientiae studio, eadem, qua hactenus*

Komárik István Koháry életrajzában ezt így adta vissza:

„Idáig fejlődött az ifjú, midőn 1663-ban, gróf Zrínyi Miklós, korának legnagyobb hőse és hazafia, a bécsi egyetemet meglátogatván, az intézet falai között a fiatal Koháryra akadt, akinek az a megtisztelő megbízatás jutott osztályrészül, hogy a nagy férfit ez intézet nevében üdvözlje. A nemes, bátor, s minden tekintetben összhangzatos föllépés, bölcs és ékes szavak kíséretében nagy benyomást tettek Zrínyire. Éles szeme csakhamar felismerte Istvánban a nagy lelket, s önmagához s az ifjúhoz méltó szavakkal arra intette őt, hogy bölcséleti tanulmányaiban előrehaladjon; mert csakis így lehet – úgymond – működésének békés vagy háborús időben eredménye. Mert valamint az állami ügyek jóléte a bölcs férfiak tanácsától és buzgalmától függ, úgy a harcban a bölcsesség világában tündöklék leginkább a kard.”⁸

Az eset kapcsán a későbbi szakirodalom Komárik nem minden patetikusságtól mentes közlésére hivatkozik, ő azonban nem adja meg forrását. Még a legújabb, Koháryval kapcsolatban jó néhány félreértést elosztató életrajz is átveszi ezt az adatot.⁹

Ugyanakkor filológiai kimutatható, hogy ez a találkozás valószínűleg fikció. A jelenleg feltárt dokumentumok szerint a találkozó ellen szól, hogy mikor Zrínyi Bécsben járt, Koháry még nagyszombati diák, s az időtájt pedig, amikor a csábrági arisztokrata a bécsi egyetem diákja lett, már bekövetkezett Zrínyi végzetes vadászbalesete.¹⁰

Ez történetírói narráció jól beilleszthető abba a legendáriumba, amely a későbbi országbíró személyét övezi. Ezek közül kiemelném Koháry István és Thököly Imre találkozását. Koháry füleki kapitányként 1682. szeptember 10-én esett Thököly fogságába. A közel háromévi rabság körül sajátos mitológia rajzolódott ki. Anélkül, hogy megkérdőjeleznénk Koháry hősiességét, erkölcsi tartását, az általa átélt szenvedések mértékét, érdemes erre fordítanunk tekintetünket.

A történet visszatérő eleme a Koháryt kínzásokkal maga pártjára húzni akaró Thököly kegyetlenkedése. A másik fontos szereplő az elkínzott rabot védő, titokban tápláló, a 19. században illetve a 20. század elején különösen népszerű nagy magyar asszony, Zrínyi Ilona. A valóságmagot Zrínyi Ilonának Szirmay Miklós regéci kapitányhoz intézett sorai jelentik:

„Koháry István uramhoz, noha rab, mindazonáltal kegyelmed légyen illendő provisiobeli gazdálkodással, udvarbírárnknak is erről committálván Kegyelmed”.¹¹

A rövid utasítás köré egész kis monda szövődött, amit a szerzők vérmérséklet-től és a realitásérzektől függően eltérő tálalásban tárgyaltak. Álljon most itt illusztrációként Sárvary Béla elbeszélésében az a variáció, mely talán a leginkább elru-

strenuitate insisteret. Fore enim ejus operae fructum deinceps magnum, castra, an curiam? sectaretur: quando et politicarum rerum recta gubernatio sapientiorum virorum consilii, atque industria contineretur; et in castris a luce Sapientiae, gladiis acies non parum explendesceret”: Posthuma memoria, 10-11.

⁸ KOMÁRIK, *Koháry*, 6.

⁹ KOMLOVSZKY-SÁRDI, *Koháry*, 591.

¹⁰ Vö. MERCS István, *Találkozhatott-e Koháry István és Zrínyi Miklós*, in *Irodalomtörténeti Közlemények* 2008, 208-211.

¹¹ *Késmárki Thököly Imre naplói, leveles könyvei és egyéb emlékezetes írásai*, s. a. rend. THALY Kálmán, Budapest, 1873 (*Magyar történelmi emlékek*, II/23), II, 59.

gaszkodott a valóságtól.

„Ilonának több küldeményei rendeltetésök helyére jutván, egy ünnepen császármadárral kíváná az éhezőt megvigasztalni. Koháry meglepetését nem bírván palástolni, akaratlan e hangokra fakada: »császármadár«. Ezt az arra vonuló örök meghallván, a dolgot Tökölnek azonnal följelenték, ki azon embertelen parancsot adá ki rögtön, hogy a fogoly irányába még neje parancsainak sem szabad engedelmeskedni.»¹²

A piarista szerzetes Sárváry munkája a népszerűsítő történelmi művek sorába illeszthető, melynek kifejezett célja, hogy a világsi katasztrófa utáni magyarságnak erkölcsi példát nyújtson azáltal, hogy nemzetkarakterológiai jegyeink felmutatásával a hazánkra jellemző széthúzás veszélyeire figyelmeztet. Így a romantikus regényekre jellemző előadásmódja bár megmosolyogtató, de elfogadható. Kifogásolható azonban az, hogy számos kifejezetten történelmi igénnyel írt műben tompítva ugyan, de fellelhető az előbbi történet eszköztára.¹³

Szintén visszatérő elem, hogy a kuruc generális foglyát minden élvezettől és foglalatosságtól megfosztotta. Egészsége leromlásában Illésy, Vékony és Komárik szerint is jelentős szerepe volt például annak, hogy megfosztották a dohányzás lehetőségétől. Thaly Kálmán a *Századok* hasábjain között egy levelet Kohárytól, melyben a rab dohányt és pipát kért Kecskemét városától.

Koháry 1685. január 11-én munkácsi fogságából írt kecskeméti jobbágyainak: „*hogy itten kedvemre tobákolhassak, fínum fő-dohánt 25 funtot, igen szép s jó öreg tajték-pipát kettőt, jó hosszú és szép rendes, külömbféle forma pipaszárat hármat, török varrással czifrázott dohány-zacskót egyet vegyetek számomra, e mellett két pár papucsot, mely kiseded vagyis középszerű s lábomhoz való legyen, s hova hamarébb, itt való kapitány uram ő kegyelme ugyan mostanság adott úti levele mellett, bizonyos emberetek által küldjétek ide. A pipaszáramnak megválasztását és az több megírt vásárlást is ugyan oly emberre bízátok, aki fel tudja szemét nyitnia, s minthogy ócsó húsnak híg szokott az leve lenni: mindezeknek megvételeiben ne kémilje az költséget, melyet engem illető adótokból tudjatok ki, s ez levelemet quietantiátok helyett tarthatjátok. Az pipaszáramnak legalább egyiknek olynak kell lenni, hogy az szívókáján csont legyen.»¹⁴*

Ez ellen Illésy azt az érvet hozta fel, hogy

„feledi azonban Thaly, hogy e levél 1685. január 11-én kelt, akkor, midőn Thököly szerencsecsillaga homályosulni kezdett, s foglyai iránt több engedékenységet kellett tanúsítania».¹⁵

Sokáig tartotta magát az a vélemény is, hogy mivel papírt sem kapott, így az írástól is megfosztatott, ezért költeményeit fejben fogalmazta, s csak szabadulása után írta le. De a levelezés ténye is mutatja, hogy ez sem fedi a teljes igazságot. Sőt Sárdi Margit felhívja a figyelmet arra, hogy „maga Koháry egyik versében ezt írja: »minthogy az papirost szűken s-ritkán kaptam« (51. sz. vers 14. vsz.); azaz ha szűken és ritkán is, de kapott».¹⁶

Tanulságos lenne csokorba gyűjteni annak a történetírói tradíciónak tipikus

¹² SÁRVÁRY Béla, *Történelmi visszhangok: Élet, jellem és korrajzokban*, Pest, 1857, 53.

¹³ Vö. ILLÉSY, *Koháry*, 28; KOMÁRIK, *Koháry*, 10; VÉKONY, *Koháry*, 13.

¹⁴ THALY, *Koháry fogsága* I, 651.

¹⁵ ILLÉSY, *Koháry*, 29.

¹⁶ RMKT XVII/16, 597.

megnyilvánulásait, amely Thököly Imrével szemben valamilyen irányban elfogult. A fentiekben tárgyalt Koháry-Thököly affér joggal kerülhetne az ellenszenvet megfogalmazó passzusok közé, például azzal a feltételezéssel együtt, hogy a kuruc generális meg akarta volna mérgezni a gyermek II. Rákóczi Ferencet.¹⁷

Koháry személyével kapcsolatosan még egy mitikus jellegű jellemzésre térnek ki. Komárik írja róla, hogy „imabuzgóságban az Üdvözítőt annyira követte, hogy – különösen a táborban és fogságban – órákat s egész éjjeleket töltött imádságban; annyira el volt merülve abban, hogy szomszéd házba becsapó villám zaját sem vette észre”.¹⁸ A fohászokodás közbeni rendíthetetlen koncentrációt összekapcsolhatjuk a veszélyben is állhatatosan imádkozó Jézus vagy az ima közben lebegő Szent László képével.

A kiragadott példákat összegezve kijelenthetjük, hogy a katolikus egyházhoz szorosan kötődő szerzők Koháryval kapcsolatosan hajlamosak az idealizáló, heroikus ábrázolásmódra. Joggal látják a néhai országbíróban a kereszténység rendíthetetlen védelmezőjét, a rekatolizáció előmozdítóját, a bőkezű donátort. De ezzel együtt megfélemedeznek arról, hogy a csábrági arisztokrata ügyeit intéző, érdekeit érvényesíteni akaró földbirtokos, illetve pártharcok közt őrlődő, pozíciójánál fogva állásfoglalásra késztetett politikus. Ebbe a csoportba sorolható a piarista Sárváry Béla és Vékony István, a ferences König Kelemen, a jezsuita Komárik István. S helyes, ha idevesszük a világi Illésy Jánost is, aki bár levéltári kutató, de művét mégis erőteljesen áthatotta a (helyenként vallási jellegű) patetikuság. Mindez természetesen nem befolyásolja munkájuk történeti értékét, s közléseik, adataik, következtetések többségének helyességét, hisz a forráskritika segítségével a kilengések kompenzálhatók. Sokkal inkább fontosabb ennek a ténynek a megállapítása abból a szempontból, hogy – tisztában lévén felfogásmódjukkal – feltérképezhessük a 19. század és a 20. század elejének Koháry recepcióját.

III.

Az előzőekben a Koháry Istvánról szóló viszonylag rövid terjedelmű, de átfogó igényű született szakirodalom segítségével a csábrági főúr személyes jellemvonásainak ábrázolására tekintettünk. Nem kevésbé tanulságos és érdekes, ha a gróftól a korszakáról kialakított történettudományi felfogás fényében is igyekszünk megvizsgálni.

A Koháryval foglalkozó irodalom sajátos problémaköre, hogy a kutatók nem tudtak mit kezdeni feltétlen udvarhűségével. A 17–18. századi magyar történelmet hagyományosan kuruc-labanc szembenállásban szemlélő vizsgálók vagy nagyon óvatosan kezelték a problémát, vagy értetlenül álltak előtte.

Az óvatoskodók közé sorolhatjuk Illésyt, aki rövid monográfiájának legelején igyekszik megválaszolni ezt a kérdést, amikor Koháry István nagyapjának, Koháry Péternek gyors karrierjéről beszél. „S mintha meg akarták volna hálálni a királyi háznak, amiért őket magas polczra emelte, egészen családi politikájokká lón az

¹⁷ R. VÁRKONYI Ágnes, *A fejedelem gyermekora (1676-1688)*, Budapest, 1989, 159.

¹⁸ KOMÁRIK, *Koháry*, 18.

osztrák uralkodó iránti szeretet, sőt megpróbáltatások idején a törhetlen hűség”.¹⁹ Majd kitér arra, hogy ez az állhatatosság a pártharcokban szenvedő történelmi korban igen ritka. Az udvar politikájával kapcsolatos állásfoglalására csak áttételesen következtethetünk. A „két pogány közt” felfogást érezhetjük abban, amikor az „austriai kormány önkényes hatalmaskodása, a török nyílt és békés időben is alatomos hódító terjeszkedése”²⁰ kerül szóba. Kicsit lejjebb a korabeli politikai élet két központi témáját említi: „az ősi alkotmány szentsége, a szabad vallásgyakorlat voltak a jelszó, melyet elkeseredett hazafiak hosszas küzdelemben megviselt zászlóikra felírtak”. Ezek közé a hazafiak közé sorolja Bocskai Istvánt, Bethlen Gábort és Rákóczi Györgyöt, illetve felidéri a „sértő vasvári békekötés” hatására kibontakozó Wesselényi-összeesküvést. Majd nem minden heroizmust mellőzve kijelenti, hogy a „nemzeti visszahatas a megaláztatásokkal nem benuult, de nőtt”. A királlyal szembenálló Thököly Imrét pedig „bátor, tevékeny ifjú”-ként aposztrofálja. Mindezek fényében megállapíthatjuk, hogy Illésy nosztalgiával gondol a Habsburg udvarral perlekedő rendi jellegű nemesi ellenállásra.

Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a király személyes felelősségéről kitérően nyilatkozik. „Az udvari reactio, hosszas elnyomásból magához térve vakon és oktalanul kezdte mulasztásait helyreépítozni. A magyarok ellenségei, rendszeren a császári miniszterek és udvaroncok véres áldozatokkal vélték bosszúszomjukat kielégíteni”.²¹ A rendi ellenállással és az azt megtestesítő protestáns fejedelmek által vezetett mozgalmakkal szimpatizáló szerző esetében visszatetszőnek érezhetjük, hogy az udvarhú Koháry hősiesség helytállásának kapcsán kénytelen a rabtartó Thököly kegyetlenségeit hangoztatni.

Vékony István interpretálása szintén szembefordul a bécsi kormány „kárhuzatos”, „kegyetlen és kiszipolyozó” politikájával, ami arra készítette a nemzetet, hogy „megvívja dicső harcát a legönzettelenebb s éppen ezért a legnagyobb magyar szabadsághősnek: II. Rákóczi Ferencnek vezérlete alatt”.²² Az ő esetében már nyílt kuruckodó álláspontból beszélhetünk, ami mind a felkelések, mind pedig Koháry megítélésében sarkosan nyilvánul meg. A néhai országbíró Rákóczi-szabadságharccal szembeni fellépése kapcsán hangzik el a következő elmélkedés. „Nehéz volna eldönteni, vajon a Thököly fogságban kiállt szenvedések emléke volt-e rá döntő hatással, vagy az esetleg felmerülő török szövetség gondolata, amit azonban Rákóczi fennkölt hazaszeretete már eleve kizárt. Valószínű, hogy mint királpárti és túlságosan jóhiszemű ember nem merete feltételezni az uralkodóról, hogy a tömérdek csapás és szenvedés az ország koronás fejének tudtával és beleegyezésével sújtja a nemzetet. Pedig a fölkelés országos jellege s az egész nemzetnek lelkes állásfoglalása II. Rákóczi Ferenc szabadságharca mellett kétségtelenül meggyőzhetne volna arról, hogy Lipót magyar királyi voltáról megfélemedkezve, a nemzet ellenségeinek sorába állott”.²³ Kurucpárti szemlélete mellett egyértelművé teszi azt is, hogy az országban dúló állapotok legfőbb felelőse maga a király.

¹⁹ ILLÉSY, *Koháry*, 4.

²⁰ ILLÉSY, *Koháry*, 15.

²¹ ILLÉSY, *Koháry*, 40.

²² VÉKONY, *Koháry*, 21.

²³ VÉKONY, *Koháry*, 22. A Habsburg udvar politikáját kárhuzatos felfogását több helyütt Andrassy Gyula történelmi kutatásaira hivatkozva igyekszik alátámasztani.

Ugyanakkor igyekszik mentséget találni az aulikus Koháry esetére, azt állítva, hogy ez afféle politikai vakfoltnak tekintendő.

A történeti irodalom talán legérdekesebb Koháry képe abból a néhány sorból bontakozik ki, amit Szekfű Gyula vetett papírra a csábrági arisztokrata kapcsán. „Az igazi barokk nagyúr politikai hatalmától eltekintve is hódító egyéniség, aki az ő személyes tulajdonságaival, vallásos érzéseivel, alamizsnálkodásával hajlítja magához az embereket. Azaz a keresztény-heroikus életideál a valóságban is megjeleNIK, s egy ily testté vált ideálnak igen nagy hatása van a tömegekre. Ilyen volt az 1731-ben meghalt gróf Koháry István országbíró, aki ifjúkorában még Zrínyi Miklóst üdvözölte, mint bécsi bölcsészethallgató, fejét utóbb a török elleni harc és Thökölytől elszenvedett mártíromság koronája díszítette, s mindenki tudta róla, hogy öregkorában, a hatalom és gazdagság teljében is Istennek tetsző egyszerű életet élt. ... Életében és magyar és latin verseiben az új magyar heroikus ideál képe volt, s erősen hitte, hogy Magyarország nagysága helyre fog állani, ha a Regnum Marianum patrónája segítségével az eretnekség megszűnik és a magyar újra egységes lesz.”²⁴

Szekfű koncepciója a 17–18. század fordulójáról alapjaiban száll szembe Toldy Ferenc elképzelésével, aki ezt a periódust irodalomtörténeti előadásában, mint „nemzetietlen kort” emlegeti. Szekfű az időszak jelölésére kölcsönzi a barokk művészettörténeti fogalmát, aminek jelentése az ő értelmezésében igen tág körű.²⁵ A barokk korban olyan életideált látott, amelyben a feltétlen auktoritás teremti meg a rendet. A barokkot olyan konzerváló erőnek tekintette, amely képes volt megőrizni a rendiséget, s így akadályozni Habsburg abszolutizmus kiépítését. Számára a konzervatív rendiség az az előremutató irány, amely a felvilágosodás sorvasztó, dekadens hatását is mérsékli azáltal, hogy kiegyezik vele. Talán nem téves ebben a felgásában Széchenyiről vallott nézetének gyökerét látnunk.

Emellett a barokkot nemzetmegtartó erőként is értékeli. Azt hangoztatja, hogy tévedés volna „nemzetietlennek” tekinteni csupán azért, mert a felsőbb műveltség nyelve a latin volt. Sőt koncepciójában ennek a ténynek határozottan pozitív tartalmat ad, mondván, hogy a latin által a magyar kultúra egy olyan médiumot nyert, amely lehetővé teszi számára, hogy a soknemzetiségű ország idegen ajkú népei is megismerhessék. A barokk latinsága tehát eszköz a magyar szellemiség terjesztéséhez, út ahhoz, hogy magyarrá alakítsa az eredendően nem magyart. Emellett hangoztatja azt is, hogy a korszakban az anyanyelvi kultúra az élet számos területén virágzott. A Trianon-élmény sokkja alatt fogant eszme-futtatásának zárásaként nem véletlenül fordul a nacionalizmus eszméje felé, ami – mint ő is hangoztatja – a koraujkor századaiban még nem szökkent szárba, de csíráként már él. „A »Hungaria« fogalom, mely a magyaron kívül az államhatárok közt annyi másnyelvű népet is magában foglal, így telt meg újra magyar szellemmel, a latin nyelv jótékony, ellentéteket, nemzetiségi küzdelmeket távoltartó védelme alatt. A 19. század nagy magyar nemzeti kultúrája ilyen védő hólepel alatt várhatta meg a

²⁴ HÓMAN–SZEKFŰ, VI, 164-165.

²⁵ Szekfű Gyula barokk-koncepciójára ld.: TARNAI Andor, *Szekfű és a „nemzetietlen kor” irodalomtörténete*, in *Irodalomtörténeti Közlemények* 1960, 189-198; KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, 1980, 36.

nacionalizmus napjának felkelését”.²⁶ Szekfű Gyula ennek a barokk tudatnak a hordozóját látta Koháry István személyében.

IV.

Mint láttuk, a kuruc-labanc szembenálláson alapuló történeti megközelítés még a Koháryhoz lojális kutatók esetében is komoly dilemmákat vetett fel. Ha ehhez hozzávesszük a Szekfű által vázolt barokk koncepciót, akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy az 1945 után kibontakozó marxista történetírás kifejezetten idegenkedik a csábrági arisztokrata megjelenítésétől. A történelmet osztályharcaként levezető szemlélet a vizsgálódás perifériájára szorította a „labanc”-nak bélyegzett főnemest. Ezalatt az időszak alatt Koháry István tevékenységével foglalkozó átfogó igényű tanulmány nem született, csupán néhány hadtörténeti, helytörténeti és irodalomtörténeti munkában találkozhatunk nevével. Kevés kivételtől eltekintve ezekben is csak agyonismételt, sztereotip kijelentések hangoznak el. Megítélésére jellemző az akadémiai irodalomtörténet Koháryról szóló rövid fejezetének első mondata, amely csak Esterházy Pál nádor „labanc kortársa”-ként említi meg.²⁷

Ám épp az irodalomtörténet lett az, amely újból felfedezte a barokk főurat, s az 1970-es évektől csordogáló tanulmányokkal, illetve a legmodernebb igényeket is kielégítő teljes szövegkiadással azon munkálkodott, hogy Koháry István helyét a kánonban kijelölje.²⁸

A kuruc-labanc dichotómiában gyökerező megközelítés elégtelen voltára már Bán Imre is rámutatott. „Itt van aztán a Koháry István-féle »labancnak« minősített magatartás. Koháry nem volt aulikus, különösebb vallási türelmetlenséget sem tapasztalunk eszmevilágában. Nem a császárhoz, hanem a magyar királyhoz és a 17. század törökellenes politikájához maradt hű, s őszinte szívvel fordult szembe Thököly párthíveivel, mert a törökkel szövöttek”.²⁹ Bán Imre mérsékelt véleményalkotása ma is példamutató, bár az újabb szakirodalom birtokában markánsabb kép rajzolható a csábrági grófról például a vallásszabadság kérdésében, ahol határozott fellépése átlépte a tolerancia vallási határait.³⁰

Egy másik pontosításra szoruló kérdés az aulikusság problémája. Koháry István családjának története, neveltetése és életpályája arról vall, hogy a magyar trónt birtokló Habsburg-ház feltétlen híve. A nemzeti királyság iránt érzett nosztalgia, illetve a bécsi udvar nem ritkán erőszakos beolvasztó politikájára tekintve első pillantásra az utókor kutatójában némi értetlenség fogalmazódik meg Koháry politikai állásfoglalását vizsgálva.

De azt kell mondanunk, hogy a néhai országbíró saját korának politikai viszo-

²⁶ HÖMAN-SZEKFŰ, VI, 172.

²⁷ *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Budapest, 1964 (A magyar irodalom története, II), 201.

²⁸ RMKT XVII/16, 51-373.

²⁹ BÁN Imre, *Korai felvilágosodás és nemzeti műveltség*, in *Uő, Költők, eszmék, korszakok*, szerk. BITSKEY István, Debrecen, 1997 (Csokonai könyvtár 11), 237-38.

³⁰ Vö. pl. PÁLMÁNY, *Végvárak*. Különösen a Fülekre, Balassagyarmatra és Szécsényre vonatkozó fejezetek tartalmaznak további kutatásra ösztönző megállapításokat.

nyaira nézve következetes döntést hozott. A Habsburgokhoz kötődő érzelmi szálak a családi tradíciókban gyökereztek, s még szorosabbá fűzték a kuruc mozgalmak alatt elszenvedett sérelmei. Hívó emberként az ellenreformáció illetve a rekatolizáció ügye fűzte őt mind érzelmileg, mind értelmileg az uralkodó dinasztiahoz. Reálpolitikusként pedig a Habsburg uralkodóban nem egy európai birodalom császárárt, hanem eleinte a három részre szakadt Magyarország egyesítőjét, majd később az egység megőrzésének zálogát jelentő magyar királyt szolgálta őt.

V.

Miután Eger falai alatt súlyos sebesülést szenvedett, íródott az *Üdö mulatás közben szerzett versek*, melynek következő strófáit Koháry „ars politicá”-jaként, politikai hitvallásaként is értékelhetjük.

*„...Fölséges Uramnak
és meg koronázott hazánk királynának,
özvegynek, árvának, szegénynek, boldognak
kivántam szolgálnom s-én édes hazámnak.*

*Kivántam romlását az Egri Töröknek,
s-kivánom mostanis az Pogány ebeknek,
engedgye Istenem látni szemeimnek,
vég Eger várátis adgya kereszténynek.³¹*

Összefoglalva tehát a kutatás mai állása szerint Koháry Istvánt joggal tekinthetjük aulikus főúrnak, akit a Habsburg-dinasztiához érzelmi szálak és jól megfontolt érdekek sokasága fűzött. Ugyanakkor fontos hangsúlyoznunk, hogy a kuruc-labanc ellentét leegyszerűsítő történeti megközelítése erősen, máig kihatóan akadályozza, hogy a másik oldal tevékenységét pártatlan mélységében vizsgálhassuk, s benne rejlő értékeket feltárhassuk.

Koháry országbíró halálával a magyarságtudatára büszke, erősen katolikus, túlzó élvezetektől mentes életmódot folytató, bécsi forgatagtól tudatosan távolmaradó barokk arisztokrácia egyik utolsó képviselője távozott. Ő volt családja utolsó tagja, aki a csábrági várban élte le életét. Egy életforma jelképes hanyatlásának is tekinthetjük azt, hogy az őt követő Koháryak már a kényelmesebb, új életérzést megfogalmazó szentantali kastélyban rendezkedtek be.

³¹ RMKT XVII/16, 212, 68. vers, 6-8. strófa.

Koháry II. István (1649–1731) / Johann Andreas Pfeffel mezzotintója Carl Wilhelm Brand (Brandt) festménye alapján, Augsburg 1742/1750 (Országos Széchényi Könyvtár, Apponyi metszetgyűjtemény, 78; szignója: „*Carol[us] Wilhelm Brand pinxit Tyrnaviae. Per Ioh. Andr. Pfeffel Aug. Vind.*”). A nagyszombatban élő Carl Wilhelm Brand a trencsényi és a „sötét háttérű” festményeken túl valószínűleg további portrékat is készített Koháryról. Ezek egyike szolgált mintául ennek a kisebb merev, elrajzolt figurájú metszetnek, amelynek beállítására mintha a két ismert festményt egyesítené. Koháry személyes „attribútuma”, az ágyúgolyó ugyanúgy jelen van a képen, mint a hagyományos udvari portrétípus kellékei: kockás padló, drapéria, oszlop, csatajelenet, kard, süveg. A művészek itt is figyelmen kívül hagyták, hogy Koháry jobb keze sérült volt, és az épnek ábrázolt jobb kézbe marsallbotot helyeztek. A háttérben Justitia allegorikus nőalakja, valamint a főirat kiemelt sora Koháry országbírói tisztségére utalnak.

A TÖRÖK ELLENI HARCOK VITÉZI HAGYOMÁNYA A KOHÁRY CSALÁDBAN

Az 1526-os mohácsi katasztrófa és azt követő polgárháborús évtizedek felfejtették, majd minden tekintetben átszabták a magyar társadalom szövetét. Sok ősi nemzetiség számára hanyatlás, más, eddig jelentéktelen familiáknak a felemelkedés lehetőségét hozták el ezek a zavaros állapotok. Rövid időn belül az ország sorsát századokon át irányító arisztokrata családok sora halt ki, ugyanakkor újabb vakmerő és szerencsés katonák alapozták meg nagyra hivatott családjuk vagyonát és hírnevét. Ilyenek voltak a csábrági és szitnyai Koháryak is.

A család legelső ismert tagjának a hagyomány KOHÁRY I. GYÖRGYÖT tartotta, aki 1470-ben Mátyás király palotása („*MatthiæMatthiæ Regis aulicus*”) lett volna.¹ A szentantali levéltárban levő családfán ez a Koháry György 1476. évszámmal, egy másik György nevű őse pedig 1380-as évszámmal („*Georgius de Kohár circa annum 1380*”) szerepel. Ez idősebb György házastársaként nádasdi Darabos Erzsébetet nevezik meg. Okleveles anyag azonban egyiküket sem erősíti meg.²

Nincs tehát adatunk arra vonatkozóan, hogy valamelyik Koháry ős a királyi bandérium tagja lett volna vagy részt vett volna törökellenes hadjáratban, esetleg ott volt a szerencsétlen mohácsi csatában, akár a királyi bandérium soraiban, akár a Felföld (ahol a legrégebbi Koháry birtoktestek feküdtek) akkor leghatalmasabb urának, Szapolyai György bandériumának kötelékében.

A család nemesi címere, amely egy ágaskodó, jobbájában kivont karddal lesújtó és hármal halmon lépdelő oroszlánt ábrázol, arra enged következtetni, hogy ez a jelkép magának a címerszerző ősnek a személyét jeleníti meg, vitézi kvalitásait szimbolizálja. Akár királyi adomány útján (erre nincs adat), akár önkényes címerfelvétel során született e jelvény, a kompozíció vizuális üzenete egyértelmű: a család tagjai követendő példaként egy, a hazájukért (erre utalhat az ország címer hármal halma) oroszlánként fegyverrel harcoló vitéz ősüket tekintették mindenkor követendő példának. A Koháryak későbbi nemzedékeiben is mindig akadtak olyan férfiak, akik vitézségükkel megtették mindent, hogy környezetük harcias oroszlánnak tekintse őket.

Az első Koháry, akinek személyére a családi címer harcias oroszlánja valóban illett, és akinek katonai szerepléséről már adatok is fennmaradtak, a 16. század közepén élt Imre volt. Ő lehetett a címerszerző is. Erre utal, hogy Imre közvetlen lévai katonatársainak, például Csuthy Gáspár később korponai vicekapitánynak vagy káli Sárközy Mihály később ajnácskői kapitánynak címerei is hasonló szimbolikát mutatnak. Mindegyik jelkép kialakulása a 16. század második felére tehető.³

¹ LEHOTZKY, *Stemmatographia*, II, 217.

² REISZIG, *Koháryak*, 455.

³ CSERGHEŐ, Géza von, *Der Adel von Ungarn*, Nürnberg, 1893 (Siebmacher's grosses und

1. Koháry II. István címere (Csúzy Zsigmond OSPPE, *Zengedező síp-szó*, Pozsony, 1723, PMKK).

KOHÁRY I. IMRE (1530 KÖRÜL–1574)

A törökkel vívott harcok során vitézségével országos hírnevet és elismerést szerzett magának. Katonai pályáját az 1552-1556-os magyarországi várháborúk idején kezdhetette, mint néhány lóval szolgáló huszár főlegény. Nyilván előtte ő is kijárta a korabeli nemes ifjak iskoláját: valamelyik főúr udvarában apródként, inasként, étekgóként, majd udvari vagy házi familiárisaként szolgálva. 1552-ben valószínűleg ott lehetett Krusith János familiárisaként, mint katonatársa, Csuthy Gáspár. Mindketten abba a 100 fős korponai lovas hadba tartoztak, amely a Léván gyülekező magyar királyi sereghez csatlakozott.⁴ Imre a tűzkeresztségen is e hadjárat során eshetett át. (A királyi hadat végül Hádím Ali budai pasa augusztus 11-én Palást mellett szétverte.)⁵ Az ezt követő években Koháry Imre a bányavárosi főkapitányság királyi végváraiban szolgálhatott.

1561-ben Koháry Imre otthagyta a királyi szolgálatot, és az Erdélyből hazatérő Dobó István vajdához, az egykori egri hős Léván szerveződő udvarához csatlakozott. Mint nyolc lóval szolgáló udvari familiáris, minden bizonnyal megbecsült és

allgemeines Wappenbuch, IV/15). BEDINGFELD, Henry-GWYNN-JONES, Peter, *Címertan*, Budapest, 1994, 143.

⁴ SZÁNTÓ Imre, *Ali budai pasa hadjárata 1552 nyarán a Hont-Nógrád megyei várak ellen*, in *Történelmi Szemle* 1977, 31-52; 1978, 47.

⁵ SZÁNTÓ Imre, *Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon*, Budapest, 1985, 149.

2. A csábrági és szitnyai Koháry család köznemesi címere (Nagy Iván, *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, Pest, 1860, reprint: Budapest, 1989, V-VI. kötetek között, X. ábra)

tekintélyes tagja lehetett az új barsi főispán kíséretének. Léva várát s a hozzá tartozó uradalmat Dobó erdélyi vajdaként szerzett érdemeiért kapta I. Ferdinánd királytól 1560-ban. A vár ettől fogva a törökök elleni támadások kiindulópontja volt.⁶ Nagyobb adományt akkor sem kaphatott volna, ha Erdélyt sikerül megtartania: „Lévát és Véglest, ezt a nagy birtokokkal járó két várat; két várost: Göncöt és Telkibányát, ráadásul harminckétezer forintot készpénzben kapott” – írta keserű irigységgel kortársáról az emlékiró Forgách Ferenc.⁷

Koháry Imre is Léván alapított családot. Előkelő családból nősült, így házassága is jelentősen hozzájárult gyors társadalmi felemelkedéséhez. Felesége Jákóffy Katalin, a Hont-Pázmány nemzetségből származó rahói és szuhai Jákóffy György leánya volt, aki anyja révén (szügyi Orbonás Anna) tekintélyes vagyont örökölt. Maga Jákóffy György is Hont vármegye előkelő középbirtokosa volt. Ősi javai a kishonti kerületben (Kecege, Lehota) feküdtek, ahol a 16. század testvérével, Péterrel együtt tíz és fél portát birtokoltak. Együtt Hont vármegye 6. leggazdagabb világi földesurai voltak.⁸

Koháry Imre már Léván megkezdte házassága révén megalapozott tekintélyes

⁶ MATUNÁK, *Korpona*, 16-18.

⁷ FORGÁCH, *Emlékirat*, 163.

⁸ NAGY Iván, *Magyarország családai*, V. 287. ACSÁDY Ignác, *A magyar nemesség és birtokviszonyai a mohácsi vész után*, Budapest, 1890 (Értekezések a történeti tudományok köréből, XIV/9), 22. MAKSAY Ferenc, *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*, Budapest, 1990 (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II/16). I, 389.

vagyonának gyarapítását. 1561-ben a garamszentbenedeki konvent beiktatta Alsónémedi (Pest vármegye) és Bodony (Nógrád vármegye) birtokába Uzsalý Ferencsel együtt.⁹ A távoli, olykor a hódoltságban fekvő birtoktestek irányítása, ellenőrzése, védelme szüntelen mozgásra, kockázatos portyákra készítette a kor végvári vitézeit.

Az 1562-es esztendő a legszerencsétlenebbül végződő hadjáratokat hozta a bányavárosi végvidéken. A Szécsény és a Fülek melletti csatákban a törökök igen sok előkelő magyar foglyot ejtettek. A Szécsény elleni vállalkozásnak Balassa János, Dunán inneni főkapitány és Zólyom vármegyei főispán volt a vezére. 1562. március 27-én Balassa 4000 katonájával (részben környező végvárak, részben a bányavárosok csapatai) ostrom alá vette Szécsényt. *„Ellenük a budai pasa Hasszán füleki szandzsákbéget küldte. A törököknek sikerült meglepnie a vigyázatlan magyar hadat. A magyar végvári lovasság és gyalogság kiválóan harcolt, de a bányavárosok gyalogsága még a küzdelem elején meghátrált és elmenekült. Balassa János csak kevesed-magával vergődött ki a veszített csatából, miközben majd egész serege fogságba esett vagy ott pusztult. Krusith János korponai kapitány és Pálffy Tamás a lovasság egyik parancsnoka élve került az ellenség hatalmába”*.¹⁰

Ugyanennek az évnek júniusában *„Bebek György, Sárközy Mihály és Magóchy Gáspár is vereséget szenvedett a töröktől. Bebek Györgynek egy, a törökökhöz szökött szolgálja (pribék) elhitette egykori urával, hogy kész visszatérni, és bántatlansága fejében egykori ura kezére kívánja játszani Fülek várát és Hasszán füleki béget. Megadta a vállalkozás helyét és idejét is. Mikor aztán Bebek főként gyalogosokból álló seregével, nyolcvan lovasa volt csak, a les helyszínére ért, a törökök hátba támadták. A sűrű erdőben, a váratlan rajtaütéstől megzavarodott magyar gyalogság nem tudott zárt alakzatba állni. Mindenki úgy védekezett, ahogyan tudott. Nem volt ez még ütközet sem. Bebek, Magóchy, Sárközy és majdnem valamennyien a lovas nemesek közül fogságba estek. A gyalogosok valamennyien ott pusztultak”*.¹¹

Feltehetően Koháry Imre ez utóbbi (Bebek-féle portya) során, Sárközy Mihály környezetéből került török fogságba. A köznemes Sárközyek és az utóbb főnemesi rangra emelkedett Koháryak között később több generáción átívelő familiáris kapcsolat alakult ki.

Bebek várfoglalási kísérlete béke idején esett meg, így a török megtorlás is első sorban őt és szűkebb környezetét – közöttük Koháry Imrét – érintette. Zay Ferenc kassai főkapitány jelentéséből tudjuk, hogy a Bebekkel fogságba esett más főembereket a török szabadon bocsátotta. Ekkor szabadult meg Rákóczi György (a Perényiek egyik familiárisa, a későbbi Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem nagybátyja), Balogh Menyhárt szendrői udvarbíró, Básthy Zsigmond, Nagy Gáspár stb. *„Ezek az urak – írja Zay – saját ruháikban, lovaikon fegyveresen jöttek haza, ami eddig a rabok történetében soha elő nem fordult.”*¹² Bebek Györgyöt és embereit azonban a szultán foglyának nyilvánították és Konstantinápolyba szállították. A szultáni fővárosba delegált császári követ (orátor) Augerius de Busbeck jelentette, hogy *„július 10-én volt Bebeknek és társainak gyászos bevonulása Konstantinápolyba. Bebeket és társait a vezérpasa keményen megszidta és megfenyegette: „Íme így tartjátok meg*

⁹ REISZIG, *Koháryak*, 458.

¹⁰ FORGÁCH, *Emlékirat*, 163.

¹¹ FORGÁCH, *Emlékirat*, 191-192.

¹² TAKÁTS, *Török világ*, I, 174.

*ti magyarok a frigyet.*¹³ Egy évvel későbbi jelentésben a követ már azt írta, hogy Bebekkel együtt három magyar fogoly nagy nyomorban van: Sárközy Mihály, Denchy Ambrus és Koháry Imre. I. Ferdinánd király meghagyta a követnek, hogy Bebek és Krusith mellett ezeket is igyekezzen megszabadítani.¹⁴ Koháry Imre és társainak többsége 18 hónap után, 1564 legelején nyerték vissza szabadságukat. Még ennek az évnek legvégén megszületett Koháry Imre elsőszülött, fia Koháry Péter.

A török fogság idején kötött szorosabb barátságot Koháry Imre és Krusith János (a fogságból ő csak 1565-ben szabadult), aki Léváról utóbb áthívja majd Korponára hősiünet. Lepoglavai báró Krusith János is kardjával szerzett hírnevet és vagyont maga és családja számára. 1547-ben a schmalkaldeni háborúban mint zászlótartó kezdte katonai pályafutását. A vitézségével korán kitűnt. 1552-től korponai kapitány, utóbb lipthói főispán, királyi tanácsos, főudvarmester. Felesége, Pálffy Katalin révén több vár, így Csábrág birtokosa is lett.

Koháry még négy évig szolgált Léván. 1568-tól, miként ezt Tarjáni Nagy Fábian csábrági kapitányhoz intézett leveléből tudjuk, Krusith János kapitánysága alatt, Csuthy Gáspárral együtt Korpona vicekapitánya lett.¹⁵ Korponát akkoriban 200 magyar lovas (huszár) és 200 magyar gyalogos (hajdú) védte.¹⁶ Ettől kezdve, noha hivatalosan béke volt, Koháry Imre is részt vett a Korpona körüli török portyák visszaverésében. 1569-ben Musztafa budai pasa próbálta sikertelenül Bakabányát behódolásra kényszeríteni. 1570-ben Amhát nógrádi és drégelyi szandzsák-bég vezérlete alatt a drégelypalánki végvidéki törökök intéztek támadást Korpona ellen. Krusith János és Koháry Imre a helyi lovassággal és a Selmecről érkezett végvári segédhaddal elűzték őket.¹⁷

Érdekes dokumentum maradt fenn Koháry Imre korponai jelenlétéről, mégpedig vicekapitány társának és „*atyjafiának*” Csuthy Gáspárnak az 1571-es, utóbb többször módosított végrendelete, melynek 1573-as kiegészítésében ezt olvashatjuk: „*Kohary Imre urammal, egy török rabunk (közös rab) vagyon, annak is az én részemtel feleségemnek hagyom*”, majd így fejeződik be a dokumentum: „*Executora (végrehajtóvá) teszsem ez én ... atyámfiait Tury Márton uramat, Koháry Imre uramat és Paláshy Benedeket*”.¹⁸

Koháry 1572 végéig maradt Korponán. A következő év elején már Nagy Fábian egykori csábrági alkapitány vette át posztját a helyőrségben.¹⁹ Ekkor került Koháry Imre végleg Csábrágra, mint az erősség Krusith által megbízott várnagya.²⁰ Alvárnagya ekkor Tallián Máté volt.²¹ Ettől kezdve Csábrág és a Koháry család tör-

¹³ TAKÁTS, *Török világ*, I, 175.

¹⁴ TAKÁTS, *Török világ*, I, 177.

¹⁵ MATUNÁK, *Korpona*, 16-18.

¹⁶ CZIGÁNY István, *Hadügyi reformkísérletek a királyi Magyarországon 1665-1682*, in *Hadtörténelmi Közlemények* 2001, 280-296.

¹⁷ MATUNÁK, *Korpona*, 16-18.

¹⁸ KOLTAI, *MURt*, 238-241.

¹⁹ MATUNÁK, *Korpona*, 16-18.

²⁰ MATUNÁK, *Korpona*, 16-18.

²¹ THALY Kálmán, *Csábrág*, in NAGY Miklós (szerk.), *Magyarország képekben: Honismertető album*, Pest, 1870, 46-49.

ténete végérvényesen összefonódott. (A várat és uradalmát Péter már örökletes adományképp nyeri majd el a családja számára.) 1573-ban Koháry Imre jelzőrendszert építtetett ki Csábrágtól a bányavárosokig (Selmecbánya irányába), hogy időben jelezhessék a török portyákat. A közeli Drieno-hegyen őrtornyot építtetett, ahonnan ágyúlövéssel és tüzellel tudtak jelezni Bozókknak, Korponának és Szitnya várának.²²

1574 elején ismét török támadások nyugtalanították a bányavárosokat. Krusith és Koháry március 1-jén a Csábrághoz tartozó szentantali palánk (Koháryszentantál, majd Hontszentantál) közelében csapott össze velük. A törökök azonban cselet vetettek. Koháry ekkor majdnem másodszer is fogságba esett, de sikerült embereivel kivágnia magát és vitézeivel Bozók várába menekülnie. (Majdnem foglyul esett Fánchy György bozóki kapitány is, aki huszáraival kitört a várból, hogy a magyar had üldözőit feltartóztassa.)²³ Ilyen és hasonló harcokkal teltek Koháry életének utolsó hónapjai. Az utolsó adat hősről Usaly Péter kamarai tanácsos 1574. augusztus 23-án Pozsonyban kelt levele, amelyben Koháry Imre gyermekeinek a gyámja, folyamodik a néhai Koháry Imre kétévi elmaradt zsoldjának kifizetéséért.²⁴

Koháry Imre özvegye Jakóffy Katatalin 1575-ben ismét férjhez ment beniczei és micsinyei Beniczky Ferenchez. (Tőle is születtek gyermekei, így jutott a Beniczky- és Koháry-család anyai ágon rokonságba. Ebből a házasságból született Beniczky II. Ferenc, a költő Beniczky Péter édesapja.)²⁵

BÁRÓ KOHÁRY PÉTER (1564–1632)

Apja jóvoltából az ifjú Koháry Péter – megbecsült középbirtokos nemesként – már megyei hivatalt vállalhatott. Hont vármegye jegyzőjeként jelenik meg személye a legkorábbi dokumentumokban. Tisztsége sejteti, hogy tanult fiatalember volt, ez pedig katona apjának igényességét és bölcs előrelátását jelzi. A későbbi családi hagyományokból következtethetjük, hogy hivatalviseléséhez nélkülözhetetlen jogi ismereteit talán valamelyik jezsuita főiskolán, Grazban vagy Bécsben szerezte. A közelgő nagy háború (a tizenötéves háború) kényszere azonban elszólította vármegyéje jegyzői székéből. Időben érzékelt, hogy bár a kard forgatása veszedelmesebb, mint előző mestersége, de személyes bátorsággal, vitézi kockázatvállalással széleskörű jogi ismereteivel, hazája szolgálata mellett személyes felemelkedését is előremozdíthatja. Döntésében minden bizonnyal apja példája is segítette.

Ebben a korban a vitézséget tanulni vágyó magyar nemes ifjak számára Nádasdy Ferenc, a török elleni harcokban hírnevet szerzett „erős fekete bég” udvara volt az egyik legjobb hírű. Koháry Péter 1590 táján kerülhetett a nála kilenc évvel volt idősebb Nádasdy szolgálatába. Már apja nyolc lóval szolgálta²⁶ Dobó Istvánt,

²² CSORBA Csaba–MAROSI Endre–FIRON András, *Vártúrák kalauza*, III, Budapest, 1983, 231.

²³ MATUNÁK, *Korpona*, 16-18.

²⁴ ÖStA, Hoffinanz-Ungarn, R. N. 28, Konv. 1574. aug., ff. 376-377.

²⁵ KOVÁCS Dezső, *Beniczky Péter élete és költészete*, in *Irodalomtörténeti Közlemények*, 16(1906), 386.

²⁶ ÖStA, Hoffinanz-Ungarn, R N28. Konv. 1574. aug., fol. 376-377.

3. Koháry Péter sebesülése az 1593. a sziszeki csatában (középen fönt egy török kézzel fogja a haját). Hans Rudolf Miller freskója a sárvári várban, 1653 (Pázmány Péter Katolikus Egyetem „Barokk freskófestészet Magyarországon” kutatási programja felvétele, 2009)

Koháry Péter bizonyosan nagyobb kísérettel érkezhetett Sárvárra, ahol megbecsült udvari familiáris, főemberré és bátor katonává vált. A sárvári vár lovagtermének legterjedelmesebb mennyezetfreskója, amely az 1593. június 22-i győztes sziszeki csatának állít emléket, megörökíti Koháry Péter vitézségét: a bal képsztől jobb felé vágató keresztény lovasok Nádasdy vezetésével üldözik a menekülő török lovaságot. A Nádasdy mögött lovagló Koháryt heves kézitusában egy török üstökénél megragadja és a kardjával sújt felé. (A képet magyarázó szövegek és aláírások egészítik ki. Két alak név szerint van a freskón jelölve: „C. F. NADASDI” és „KOHARI”, azaz gróf Nádasdy Ferenc és Koháry Péter.)²⁷

Hősrünk sebesülése nem lehetett súlyos, mert az év őszén már újra a harcmezőn találjuk. Ettől kezdve, báró Pálffy Miklós érsekújvári kapitány és bányavidéki főkapitány, a későbbi „győri hős” környezetében vitézkedik.²⁸ Úgy tűnik Koháry Péter az egyre pusztítóbbá váló tizenöt éves háború évenként ismétlődő véres hadjáratait Pálffy egyre megbecsültebb főembereként harcolta végig. Nem tudjuk, ott volt-e 1593. november 3-án Pákozdnál, ahol Nádasdy Ferenc, Batthyány Ferenc és Pálffy hada szétverte a budai pasa 20 ezer fős seregét.²⁹ Azonban bizonyíthatóan részt vett Teuffenbach Kristóf kassai főkapitány felvidéki hadjáratában, amelyhez Pálffy Miklós 7000 emberével csatlakozott. Adatunk van róla, hogy harcolt november 8–9-én a Rimaszombat melletti Szabadka erősség két napos ostromában. Innen a sereg Fülek ellen vonult. A vár ostrománál Koháry Péter ismét kitüntette magát. Hő-

²⁷ RÓZSA György, *Magyar történetábrázolás a 17. században*, Budapest, 1973, 108.

²⁸ REISZIG, *Koháryak*, 459.

²⁹ BÁNLAKY, *Had történelem*, XIV, 102.

sünk egy, a várban lakó ismerősétől szerezte meg azt a fontos információt, amivel később a keresztény had a közeledő török felmentő-sereget Romhánynál szétverte.³⁰

Ezzel a tettevel Koháry Teuffenbach főkapitány figyelmét is magára vonta, aki a zsákmányból egy drága mívű, zománcozott karddal ajándékozta meg.³¹ Fülek után visszafoglalták Rimaszombatot, Divényt, Kékkőt, Hajnácsköt, Bujákat, Somosköt és Hollókötet. A kassai főkapitány ezt követően a támadást beszüntette. Pálffy azonban folytatta a hadjáratot, megrohanta Szécsényt, és visszavette Drégely palánkját is.³² Koháry Péter vitézi hírnevét a hősiesen kezdett és sikeresen befejezett 1593-as hadjárat alapozta meg.

A soron következő háborús évben Koháryt rendre Pálffy Miklós hadában, főemberei között találjuk. 1594-ben hősünk harcolt Nógrád visszafoglalásánál, és ott volt Esztergom alatt a várat sikerelenül ostromló királyi seregben. Bizonyára maga is részt vett a május 19-i rohamban, amelyet Pálffy és Nádasdy emberei hajtottak végre. Akár szemtanúja is lehetett a költő Balassi Bálint halálos sebesülésének. (Később, a Győr körüli harcokban Pálffy maga is megsebesült.)

1595-ben Koháry Pétert Pálffy hadával ismét Esztergom alatt találjuk. A magyarok ekkor az ostromló nemzetközi keresztény sereg hátát fedezték. Pálffy portyázó huszárjainak sikerült Buda közelében egy török felderítő sereget szétugrasztani, majd visszatérőben egy Buda és Esztergom között veszteglő török hajót elfoglalni. Pálffy serege később átkelt a Dunán, és Párkány megerősített palánkját véres ostrommal bevette. Az augusztus 4-i török felmentő kísérlet során a győri pasa Pálffy védelmi vonalainál próbálta sikertelenül áttörni az ostromzárat. A győzelem után Pálffy emberei éjszakai rohammal vették be az esztergomi vízivárost. Pálffy egysége ott volt a vörösvári rajtaütésnél is, amikor az egyesített magyar lovasság meglepte és éjszakai harcban szétverte a budai pasa vigyázatlan felmentő seregét. E harcok sűrűjében ott forgolódhatott Koháry Péter is. A külső segítségtől elvágott esztergomi oszmán védők végül szeptember 3-án átadták a keresztény seregnek a várat.³³

Az esztergomi hadizsákmányból kerülhetett Koháry Péter, majd családja tulajdonába az a reneszánsz kódex, amelyet később Beatrix királyné imádságos könyveként azonosított a szakirodalom. (Beatrix királyné Mátyás halála után udvarával hosszú ideig tartózkodott. Esztergomban. Könyvtárának egy része utóbb Bakócz Tamás esztergomi érsek birtokába került.) A kódexben olvasható bejegyzés rávilágít Pálffy és Koháry szoros kapcsolatára:

*„Petrus Kohary lib[er] Baro
de Csábrágh 1605
donum Nicolai Pálffy lib[er]is]
Baronis de Erdőd”*

(Nyilvánvaló, hogy a bejegyzés későbbi, hiszen Pálffy már 1600-ban elhunyt és

³⁰ REISZIG, *Koháryak*, 459. BÁNLAKY, *Hadtörténelem*, XIV, 102.

³¹ KOMJÁTI, *Fülek*, 8.

³² REISZIG, *Koháryak*, 460.

³³ BÁNLAKY, *Hadtörténelem*, XIV, 169.

Koháry Péter bárói rangemelésére 1616-ban kerül sor. Bizonyára a családi szóhasználat nyomán egy későbbi Koháry utód – talán éppen a költő Koháry István – visszamenőleg, hibásan datálta 1605-re [helyesen: 1595] a közös győzelem emlékét.)³⁴

A keresztények az 1596-os esztendőől a török feletti döntő győzelem kivívását remélték. Zay Péterhez intézett leveléből tudjuk, hogy Koháry Péter is nagy buzgalommal készülődött az új hadjáratra.³⁵ Miksa főherceg német, olasz, cseh-morva és vallon serege Magyaróvárnál, a magyarok többsége pedig Esztergom térségében gyülekezett, míg Pálffy Miklós hada Komáromnál vonult táborba. Vácig előretörve ők kezdték meg a harcot a budai pasa csapataival. A keresztény főszereg Pálffy követve Vácra vonult, de a III. Mohamed szultán vezette oszmán főszereg megindulásának hírére nem kockáztatta meg a Buda elleni támadást, hanem Hatvan ostromához fogott. Pálffy Miklós hadát is ide rendelték. Több sikertelen véres roham után szeptember 3-án került keresztény kézre a vár. A közeledő oszmán főszereg híre azonban megakasztotta a támadást. Miksa főherceg visszahúzódott Esztergomhoz, hogy elzárja a Bécsbe vezető utat. Pálffy is visszarendelték az Ipoly mögé.

Az időközben Magyarországra érkező szultáni főszereg nem Bécs ellen fordult, hanem Eger várának ostromához kezdett, amelyet Miksa főherceg tétlensége miatt október 13-án be is vett. A későn meginduló keresztény ellentámadás Mezőkeresztesnél három napos véres küzdelemben, a korszak legnagyobb csatájában torkollott. Koháry Péter Pálffyval a döntő napon (október 26.) második csatásorának jobbszárnyán helyezkedett el. A török menekülését követően bizonyára embereik is részt vettek az ellenséges tábor kifosztásában, így a váratlan janicsár ellentámadás az ő csapataikat is szétszórta. Fegyelmüket jelzi, hogy az általános kavarodásban azon kevés vezérek közé tartoztak, akik megmaradt katonáikkal visszahúzódtak a megerősített keresztény táborba, hogy másnap folytassák a harcot. Innen aztán mindketten csak nagy veszélyek között tudták életüket megmenteni. (Ekkor már Miksa főherceg Miskolcon át Kassára, Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem pedig Diósgyőrön át Sárospatak irányába menekült.)

Az 1597-es esztendő háborús eseményeit Pálffy Miklós tatai hőstette vezette be, majd Pápa visszafoglalása és Vác elvesztése zárta. Csak feltételezzük, hogy Koháry Péter is ott forogódott huszáraival a Verőcénél vívott nagy lovas csatában, ahol Pálffy visszaverte a budai pasa seregét. A hosszú háború kétségtelenül legbravúrósabb haditettét az 1598-as esztendő hozta el, s ennek Koháry Péter is részese volt. Pálffy Miklós a Tatánál már bevált petárdás robbantással meglepte, majd lerohanta a győri várórséget. Ebben a harcban Koháry is, Pálffyhoz hasonlóan, gyalog vezette rohamra lóról leszállított huszárjait. A győzelem után a fehérvári kapuban a következő török feliratú zárókövet találtak: „Győr vára kulcs, mellyel a török a kereszténység összes várait ki fogja nyitni.” Ez magyarázta a siker nagy európai visszhangját.

A példátlan győzelmet szinte diadalmenet követte. A megrémült törököktől nagyobb nehézség nélkül visszafoglalták Szentmártont, Gesztet, Veszprémet, Palotát,

³⁴ CSONTOSI János, *Beatrix-királyné imakönyve Mólkben*, in Magyar Könyvszemle, 1880. 377-381. CSAPODI Csaba, *Beatrix királyné Psalteriuma Melkben*, in Magyar Könyvszemle, 1960. 428-430.

³⁵ Hazánk s a Külföld, 1871, 44.

Nagyvázsontyt és a Bakony-vidék még több kisebb várát.³⁶ Az év őszén végre megkezdődtek a Buda visszafoglalását célzó hadműveletek. A keresztény főserg elővédjét Pálffy és Nádasdy csapatai adták. Koháry mint huszár, csak nézőként vehetett részt abban a nagy éjszakai vízi csatában, amelyben Pálffy naszádosai és hajdúi, a budai bástyák alatt szétzúzták a dunai török flottillát. A vár bevétele azonban nem járt sikerrel.

1599-ben sem a szultán, sem Rudolf császár nem küldött nagyobb hadsereget Magyarországra, így a helyi végvidéki parancsnokok kezébe került a kezdeményezés. Pálffy, kihasználva a körülményeket Buda és Székesfehérvár ellen intézett meglepetésszerű petárdás támadást, sajnos sikertelenül. Ezeknél a próbálkozásoknál Koháry Péter is, mint lovassági parancsnok, ott lehetett. A későbbi, Pálffy által irányított Duna menti hadműveletekben, amelyeket főként naszádosok és hajdúk vívtak (tolnai vízcisnata, az eszéki híd elpusztítása, stb.), jelenléte nem valószínű.

Pálffy Miklós 1600. április 23-i váratlan halálát követően bizonyára nem hagyta ott a harcmezőt Koháry Péter. Későbbi kutatás tisztázhatja szerepét a tizenöt éves háború utolsó éveiben. Minden bizonnyal királyi szolgálatba lépett. Az 1604-ben kitört Bocskay-féle protestáns felkelés idején, mint katolikus nemes az uralkodó hűségén maradt. Annyi bizonyos, hogy a háború végére a harcmezőn szerzett vitézi hírnevét és korábban szerzett jogi ismereteit sikeresen tudta, politikai befolyással alakítani. 1606-ban Mátyás főherceg kíséretében már királyi biztosként vett részt a felkelést lezáró bécsi béke tárgyalásain, 1608-ban pedig tagja volt annak a küldöttségnek, amelyik a Prágában őrzött magyar Szent Koronát hazahozta. Ott volt II. Mátyás (1608-1619) pozsonyi koronázásán, majd hosszabb ideig a királyi udvarban tartózkodott.³⁷

Az uralkodó Koháry Péter iránti bizalmát jelzi, hogy 1611-ben a legfontosabb magyar végvár, Érsekújvár élére nevezte ki vicekapitánnyá. Ezzel nem pusztán az erődváros egyik parancsnoka lett, hanem Magyarország hat katonai határvidéki generalátusa közül az alsó-magyarországi (bányavidéki) főkapitányság élén álló parancsnokhelyettes is.³⁸

Vicegenerálisként már közvetlen kapcsolatban állott az udvari haditanáccsal, és az uralkodó is kitüntette folyamatos figyelmével. A béke beköszöntével a kardnál is fontosabbnak bizonyultak azok a szavakkal és jogi érvekkel megvívott csaták, amelyekkel az ellenfelet a tárgyaló asztalnál lehetett meggyőzni. Koháry Péter e téren is bizonyította képességeit. 1613-ban királyi követként Báthory Gábor erdélyi fejedelem udvarában járt fontos diplomáciai megbízatással, 1614-ben pedig a törökökkel egyezkedett Komáromban, a magyar és a hódolt területek új határáról.³⁹ Az itt szerzett érdemek, de főként Báthory Gábor erdélyi fejedelemnél tett eredményes követi útja biztosította számára a legnagyobb elismerést: II. Mátyás király 1616-ban bárói rangra emelte.

A már főrendűek közé emelkedett Koháry Péter uralkodódója iránti hűségét kemény próbatételek edzették az életének hátralévő évtizedeiben is. 1618-tól a Ma-

³⁶ BÁNLAKY, *Hadtörténelem*, XIV, 270.

³⁷ REISZIG, *Koháryak*, 460.

³⁸ PÁLFFY Géza, *A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig*, in *Történelmi Szemle*, 1996, 163–217.

³⁹ REISZIG, *Koháryak*, 459.

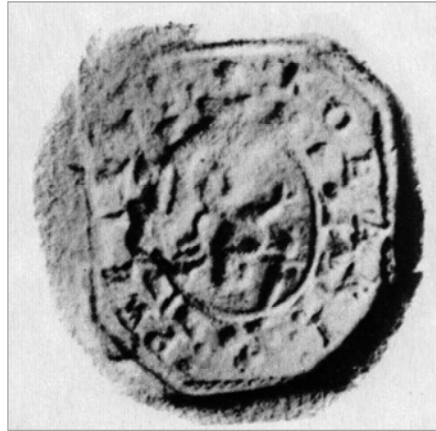
gyar Királyság és a törökkel szövetséges Erdély fokozatosan belesodródott a három évtizedig tartó európai nagy vallásháborúba, a harmincéves háborúba. A katolikus királyi hadak és a protestáns erdélyi seregek a törökök aktív közreműködésével romba döntötték az országot. Ugyanakkor a kardforgató katonák számára ismételtelen eljött az érdem- és a vagyonszerzés időszaka.

1619-ben, Bethlen Gábor fejedelem első támadása idején Koháry még nem tudta a rábízott Érsekújvári vár (főként protestáns) védőinek hűségét biztosítani. A felkelés sikerének hírére az őrség az erődöt átadta Bethlen alvezérének, Rhédey Ferencnek. Koháryt pedig, aki rendületlenül kitartott az új király, II. Ferdinánd mellett elfogták és kiszolgáltatták Széchy Györgynek.⁴⁰ Bethlen alvezére Koháryt előbb Kassára, majd Erdélybe vitette; több ízben igyekezett őt a fejedelem oldalára állítani, de hősrünk mindenkor erélyesen utasította vissza a csábító ajánlatokat. Ezzel örök példát mutatott kései utódai számára is. Bizonyára apjának, Koháry Imrénének példája lebegett szeme előtt, aki 1562 és 1564 között szenvedett súlyos török rabságot.

Koháry Péter az 1621-ben megkötött nikolsburgi béke után nyerte vissza szabadságát. Ezt követően a király engedélyezte, hogy 100 fős állandó testőrséget tartson maga mellett.⁴¹ Az uralkodói jóindulatának további jele volt, hogy következő évben zálogba vehette Csábrág és Szitnya várait a hozzá tartozó uradalmakkal egyetemben. Ekkor vált kővárakat birtokló igazi főnemessé, s ekkor vette fel családneve elé a csábrági és szitnyai előnevet.

Bethlen Gábor második 1623-as támadása idején, bár a felvidék nagy része az erdélyi fejedelem hatalmába került, Kohárynak sikerült Érsekújvár erődjét II. Ferdinánd király hűségén megtartania. Ekkor hősrünk közvetlen felettese már galántai Esterházy Miklós bányavidéki főkapitány, a későbbi nádor volt. Az esztendő végén közös erővel rajtaütöttek a Bethlen táborából, nagy zsákmánnyal hazatérő török segélyhadon, és több ezer keresztény rabot szabadítottak ki.⁴² E siker alapozta meg a Koháryak és az Esterházyak generációkon átívelő szoros politikai kapcsolatát.

Bethlen 1626-os harmadik támadása már nem érte el Érsekújvár térségét, így Kohárynak nem volt alkalma, hogy hűségét bizonyítsa. Az uralkodónak nem kardjára, hanem diplomáciai tehetségére volt most szüksége. A hadműveletek lezárultával II. Ferdinánd Koháryt királyi biztosként Komáromba küldte, hogy

4. Koháry Péter gyűrűs pecsétje egy 1615-ös okiraton (NOVÁK, Jozef, *Rodové erby na Slovensku, I: Kubinyiho zbierka pecati*, Martin, 1980. Tab. XVIII, 3)

⁴⁰ REISZIG, *Koháryak*, 460.

⁴¹ REISZIG, *Koháryak*, 461.

⁴² PÁLFFY Géza, *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században*, in *Történelmi Szemle* 1997. 2. szám 214.

Murtéza budai pasával, Bethlen török segédhadának vezérével a békekötés részleteiről megegyezzen. A tárgyalások eredményeként megkezdődhettek a fogolycserék, az oszmánok kiűrtették a damásdi palánkot és néhány várat Horvátországban, de Vácot továbbra sem adták vissza. A két fél közötti megegyezés az 1627-ben megkötött szőnyi békében öltött végleges formát.⁴³ A békekötés után az uralkodó Koháryt Bécsbe rendelte, ahol az udvari haditanács király által elnökölt ülésein vett részt.⁴⁴

Koháry Péter a béke megkötésében játszott szerepéért és sikeres bécsi küldetéséért újabb királyi kegyben részesült. 1629-ben II. Ferdinánd Csábrágot és Sztinyát örökletesen neki adományozta. Ekkor esküvel kötelezte magát, hogy sem ő, sem utódai az adományként kapott várakat soha el nem idegenítik, sem a pártütőknek, sem pedig a király ellenségének soha át nem adják.⁴⁵ A Koháryak későbbi generációi sem szegték meg ezt az esküt soha.

Hősünket életének utolsó éveiben is királyi szolgálatban, a határvidék védelmében, Érsekújvár élén találjuk. Feladata a Magyar Királyság falvainak török hódoltatástól való megóvása volt. Hogy ez nem volt könnyű feladat még egy tapasztalt katona számára sem, mutatja Pázmány Péter bíboros, 1632-ben kelt, szemrehányó levele: „... szívünk fájdalommal értettük a szegény hetenieknek romlásokat. Ez ám, Uram, az hogy meg sem oltalmazhatja ember őket, és be sem hagyja holdolni, hanem két közben így vesz a szegényseg. Bizonyos legyen Kegyelmed benne, hogy akárki mit mondjon, de én módjával, és cégérezés [megbélyegzés] nélkül megengedem, hogy az én jószágom beholdoljon. Nyilvánvaló dolog, hogy ha valami vigyázás lett volna, ... ha idejen megérthette volna Kegyelmetek, hogy Budánál és Pestnél Esztergomhoz gyülekezik a török vagy reá vezettek volna a törököt, hogy az után alábbhagyott volna a dologban. Mert a Kovács Péter hada is nem volt messze. De az, hogy Kegyelmetek nem tudta idején, csak a bírák rosszaságából következett, kikét méltó, hogy fenýiteken tartson Kegyelmetek”.⁴⁶ Kohárynak nem volt már lehetősége kiköszörülni a csorbát, még ebben az esztendőben elhunyt.

Koháry Péternek feleségétől, az 1616-ban elhunyt garamveszelei és nagyvezekényi Kazy Borbálától három felnőtt gyermeke maradt hátra. Magdolna vedrédi és öcsényi Baranyay Tamás, Katalin pedig báró trebosztói Révay András felesége lett. A cím és az uradalom örököse egyetlen fia, I. István lett.⁴⁷

BÁRÓ KOHÁRY I. ISTVÁN (1616–1664)

A 16 évesen árvaságra jutott ifjúnak báró galántai Esterházy Dániel aranysarkantyús vitéz lett a gyámja, aki nagy hatással volt későbbi fejlődésére.⁴⁸ Bizonyára be-

⁴³ BÀN LAKY, *Hadtörténelem*.

⁴⁴ REISZIG, *Koháryak*, 461.

⁴⁵ REISZIG, *Koháryak*, 462.

⁴⁶ MARTÍ Tibor, *Pázmány Péter bíboros, esztergomi érsek külföldi és hazai kapcsolatrendszeréhez: Három kiadatlan Pázmány-levél*, 318–320. Pázmány Péter levele Koháry Péterhez. Nagyszombat, 1632. január 9.

⁴⁷ NAGY Iván, V, 289.

⁴⁸ REISZIG, *Koháryak*, 463.

fejeztette vele nagyszombati tanulmányait, míg nagykorúvá nem vált, majd pedig udvarába fogadta. Nem tudjuk, meddig tartózkodott Esterházy Dániel környezetében. Bizonyára más arisztokrata udvarokban is megfordult, így a rokon báró Révayaknál, és a velük sógor-komaságban lévő családoknál. (Révay András Illésházy Gáspárnak volt korábban apródja, majd Esterházy Miklósnak belső inasa. Bátyjai közül Révay István Forgách Zsigmond és Thurzó Szaniszló nádoroknak volt házi familiárisa, majd Esterházy Miklós udvari hadának volt kapitánya. Révay László pedig maga is Esterházy Miklósnak bizalmi főembere volt. Tanácsára vette feleségül homonnai Drugeth Erzsébetet, Drugeth György országbíró leányát.)⁴⁹

Koháry I. István végül 1640-ben németújvári gróf Batthyány Ádám dunántúli főkapitány udvarában bukkant fel, ahol hét éven keresztül, mint 10 lóval szolgáló, belső familiáris szerepelt a kimutatásokban.⁵⁰ A Németújváron és Rohoncon töltött évek alatt vált hősünk érett és tapasztalt végvári vitézzé. Bár hivatalosan béke honolt az oszmán és a császári hatalom között, ez nem jelentett fegyvernyugvást a végvidéken. Így Koháry ott volt minden olyan török ellenes vállalkozásban, amelyet Batthyány Ádám udvari hadával vezetett. Így 1641-ben az igali palánk bevételénél, és az elvesztett damásdi palánk miatt indított megtorló hadjáraton. Részt vett az 1643-as szakolcai táborozáson. 1644-ben harcolt a Garam és Ipoly vidékét pusztító török portyázók ellen. Küzdött az 1645-ös felső-magyarországi hadjáratban, és kitüntette magát Szendrő várának felmentésekor.⁵¹

Édesapja hírnevével és személyes érdemeivel az uralkodó figyelmét is felkeltette. III. Ferdinánd király 1647. szeptember 23-án Koháry I. Istvánt Szécsény várkapitányává nevezte ki. (Szécsény akkoriban a bányavidéki főkapitányság harmadik legerősebb várának számított.) Ebben a méltóságában nagy gondot fordított a bányavárosok biztonságára. Bár az 1645-ös linzi béke értelmében hivatalosan béke honolt mindkét birodalomban, a magyar végvidéken tovább folyt a hadüzenet nélküli „kisháború”. Kohárynak is állandó, éber figyelemmel kellett kísérnie a határ menti bégek hadmozdulatait.⁵² Igyekezett a török rablókat még idejében feltartóztatni, vagy pusztításaikat megtorolni.⁵³ 1648-tól újra megélnékültek az összecsapások a térségben. 1649 januárjában, mialatt Koháry I. István a pozsonyi országgyűlésen tartózkodott, a török két ízben is rátört a bányavárosokra. A második támadás során azonban rajtavesztett.

Forgách Ádám főkapitány vezetésével a bányavárosi végvidék huszársága, köztük a Koháry vezette szécsényiekkel, a portyáról visszatérő török hadat a Drégely alatti Palánknál szétverte. A törökök megtorlásul még abban az évben megszállták Palánkot, ami várfoglalásnak, a béke nyílt megszegésének számított. Keserűen írta Koháry I. István felettetésének „*Hont vármegye bástyácskájának*” elvesztése kapcsán: „*immár házainkból nem léphetünk ki, mert nap-nap után tör ránk a török és fogja el embereinket vagy gyilkolja le őket*”.⁵⁴

A korszak legnevezetesebb ütközetében, az 1652-es vezekényi csatában Forgách

⁴⁹ NAGY Iván, IX, 704-705.

⁵⁰ KOLTAI, *Batthyány*, 321-329.

⁵¹ KOLTAI, *Batthyány*, 626-629.

⁵² MATUNÁK Mihály, *Drégely és Palánk katonai szerepe a törökök alatt*, Korpona, 1901. 42.

⁵³ RÁKÓCZI László *Naplója*, s. a. rend. HORN Ildikó, Budapest, 1990, 242-243.

⁵⁴ BALOGH, *Drégelypalánk*.

5. Koháry I. István szécsényi kapitány. Elias Widemann metszete, 1651 ([*Icones illustrium heroum Hungariae*], Vienna, 1652; vö. RMK III, 1797; reprint: Budapest, 2004). A kötet a Habsburg Birodalom vezetőit bemutató, egyenként 100 képből álló metszetsorozat harmadik kötetét, Hans Christoph von Puchheim komáromi főkapitánynak ajánlva.

Ádám főkapitány mellett kész volt harcolni Koháry I. István is.⁵⁵ Az ütközetet a kényszerűségben elesett négy Esterházy fiú hősi halála tette országosan ismertté. Az Esterházyak családi emlékezete megőrizte Koháry I. István óvó szavait, amelyet a hadjárat előtt Esterházy Lászlóhoz, a nádor fiához intézett, és amelyet később László öccse, Pál így írt le: „Mivel az egész végbeliek együtt voltak, s a többi között Koháry István uram is úgymint szécsényi kapitány, ki látván nagy szép úri öltözetét bátyám uramnak – két aranyos páncérumegben [páncélingben] lévén megint bátyám uram – levetvén maga kuracérját [mellvértjét], akará reáadni, mondván:

– Én látom mind bátor szívét, mind úri természetét nagyságodnak, de nem jóvallom, hogy kuracél [mellvért] nélkül legyen Nagyságod, mert a golyóbis és fegyver nem nézi sem az méltóságot, sem a személyt. Jobb is inkább énnekem elveszennem, mint Nagyságodnak, mert Nagyságodra sok szem néz, én pedig szegény legény vagyok, kárabb is a Nagyságod veszedelme ennek a hadnak nagy részénél.

Mely szokat kedvesen vévén bátyám uram, az ajánlott kuracért nem akará magára venni, mondván, hogy Istenében inkább, mint fegyverében vetette reménségét, s ha Istennek úgy tetszik, hogy meghaljon, nem másért, hanem Istenéért, uráért, hazájáért hal meg, és így örömmel teszi le életét, elhívén, hogy a másvilágon is igaz keresztény-

⁵⁵ MARTÍ Tibor, *Gróf Esterházy László (1626–1652) Fejezetek egy arisztokrata család történetéhez*, doktori (PhD) értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, 2013, 185.

6. Koháry I. István szécsényi kapitány. Ismeretlen mester olajfestménye a Elias Widemann metszete nyomán, 17. század második fele (Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, 318). A kép egy 100 darabból álló festmény-sorozat része, amely valószínűleg a Csáky család számára készült (vö. *Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Képcsarnokból*, szerk. BUZÁSI Enikő, Budapest, 1988, 64).

sége megjutalmaztatik. Hogy azért visszatért a török, a végbelieknek is egy részét visszabocsátotta Forgách uram, úgymint a fülekieket s szécsényieket Koháry urammal együtt”.⁵⁶ A csatában hősi halált halt „nádorfi” testén 25 lött, vágott és szúrt sebet számoltak össze felravatalozásakor.

A sorozatos török támadások nyomán az 1655. évi országgyűlés a magyar végvárok megerősítését rendelte el. Ekkor Szécsény védelmére 300 lovas és 200 gyalogos katonát állítottak. Az őrségek létszámának gyarapítására igen nagy szükség volt, hogy sikerrel vehessék fel a harcot a többnyire létszámfölényben levő ellenséggel. Az időben történő felderítésre Koháry kémeket, fizetett pribékeket tartott török területen. A falvak bíráitól, a szomszédos végvárok kapitányaitól híreket várt, hogy erejét kellő időben összehívva, azt a legveszélyeztetettebb pontokon vethesse be. 1657. október 28-án Kúthy János drégelypalánki alkapitány Pyber Ferenc gyarmati kapitányhoz írott levelében a hatvani és a váci törökök Korpona elleni készülődéséről hírt adva ekként buzdítja harcra a szomszédos végvárokat. „Mindazonáltal édes kapitány uram, kérem, mint jóakaró uramat, kegyelmedet szeretettel, hogy kegyelmed adjon hírt ez felől Koháry uramnak önagyságának és ezen levelemet, ha kegyelmed jó akarhatja, küldje in specie önagyságának. Én ismét ha az tö-

⁵⁶ Vö. ESTERHÁZY Pál, *Mars Hungaricus*, s. a. rend. IVÁNYI Emma, Budapest, 1989 (Zrínyi-könyvtár, III), 317-318. MERÉNYI Lajos, *Herczeg Esterházy Pál nádor (1635–1713)*, Budapest, 1895 (Magyar Történelmi Életrajzok), 171.

7. Koháry I. István gyűrűspecsétje. 1662.

röknek derekasan indulása leszen, tehát egy lovast készen benn tartok, ... Ha kegyelmetek s önagsága jó akarátja, lovassal, gyaloggal jönne, tehát bizon az törököt megverhetnénk.”⁵⁷

Koháry I. István sikeres végvári parancsnokként még abban az évben új királyi kegyben részesült. A szécsényi főkapitánysága megtartása mellett az udvari haditanács kinevezte a sokkal jelentősebb füleki végvár parancsnokává. Koháry nemcsak királyi főkapitánya volt a Füleki végvárnak, hanem Fülek mezőváros és a környező területeknek legnagyobb földesura is. (Felesége Balassa Judit révén jutott hozzá az egykori füleki főkapitány Bosnyák Tamás örökségéhez, aki fele-

ségének anyai nagyapja volt.)⁵⁸ Az uralkodó további kegyét jelzi, hogy Koháry I. Istvánt 1661-ben Hont vármegye főispánjává nevezte ki. (Családjának első, de nem utolsó tagja ebben a tisztségben.) Főispáni hivatalát ünnepélyes beiktatás nélkül foglalta el, mivel a közelgő török elleni háború teendői ezt megakadályozták.⁵⁹

Már 1657-től, II. Rákóczi György erdélyi fejedelem meggondolatlan és sikertelen lengyelországi hadjáratától kezdve a két birodalom között egyre nőtt a feszültség, amely 1662-ben nyílt háborúba torkollott. Ezalatt az idő alatt Koháry megerősítette Füleket, a helyőrséget (300 huszár, 150 iratos hajdú, 200 német muskétás) szabad hajdúk felfogadásával egészítette ki.⁶⁰ Az 1663-as háború, Köprülü Ahmed nagyvezír Érsekújvár elleni hadjáratával kezdődött, és az erőd elfoglalásával folytatódott, majd a bányavidéki végvári vonal felgöngyölítésével zárult. Gyarmat eleste után az ellenség már Szécsény előtt állt. Koháry I. István nem látta a várat sikerrel védhetőnek, ezért felettesei jóváhagyásával a felgyújtatta, a nehéz ágyúkat elásatta, és az őrséget visszavonva egyesítette a füleki várőrséggel.

A haditanács meg lehetett elégedve a védelmi intézkedésekkel, hiszen a következő év tavaszán Koháry I. Istvánt ezredessé nevezte ki. Az egyesített szécsényi-füleki lovassággal (500 huszár) a Vág melletti királyi táborba, Louis de Souches tábornagy parancsnoksága alá rendelte. A szinte csak külföldiekből álló királyi északi hadsereg áprilisban indult meg Nyitra várának visszafoglalására. Soraikban Koháry emberei mellett csak id. Bercsényi Miklós bányavidéki vicekapitány 500 huszára volt magyar. Az utóbb beérkező Balassa huszárokkal a magyar lovasság 2000 főre gyarapodott. Parancsnokává a tábornagy Koháryt nevezte ki. Ilyen besorozásban harcolt május 16-án a zarnócai győztes ütközetben és vett részt június

⁵⁷ BALOGH, *Drégelypalánk*, 97.

⁵⁸ NAGY Iván, VI, 124.

⁵⁹ REISZIG, *Koháryak*, 462.

⁶⁰ KOMJÁTI, Fülek, 7.

8. Koháry I. István hadi kornétája. 1664 (Garamszentbenedek, apátsági templom).

14-én Léva visszafoglalásában.⁶¹

Másnap Koháry ezredes, az északi hadsereg elővédjének parancsnoka csapott össze az ellenséggel. A küzdelem során Koháry 43 huszárt, a tatárok mintegy 80 embert vesztek. A július 19-i sorsdöntő garamszentbenedeki csatában is a legkockázatosabb helyre állították, az első harcvonal legszélső jobb szárnyára. De Souches tábornagy mindjárt a harcrend felállítása után parancsot adott Koháry ezredesnek, hogy egységével (500 magyar huszár, 200 osztrák vértés és 200 brandenburgi dragonyos) Garamkeszi irányába kezdje meg az előrenyomulást. Koháry a falu közelébe érve a Csejkő patak innenső oldalán már szétbontakozó török lovas egységeket talált. A szpáhikat Koháry egy lendületes lovasrohammal a patak mögé szorította, azonban hátrálásra készítette a nyitott jobb oldalán felfejlődő janicsárok gyilkos sortüze.

Koháry visszavonulását látva a törökök erőteljes üldözéshez fogtak, de a második hullámban érkező dragonyosok heves puskatüze megállította őket. Ezt a pillanatot használta fel Koháry, hogy ellentámadásra induljon. A roham fényesen sikerült; a törökök rövid ellenállás után tömegesen menekültek vissza.⁶² A győzelemnek azonban igen drága ára volt. Koháryt az üldözés során a kézitusa forgatagában elszakították embereitől, több könnyű sebet kapott, végül egy janicsár lövése végzetesnek bizonyult. Míg erejéből telt, lovon tartotta magát, de miután elgyengült, lova egy vadkörtefának vitte, melynek ágai földre sodorták hősünket. Még életben volt, amikor a csata után rátaláltak emberei. Itt adták fel neki az utolsó kenetet, és

⁶¹ BÁNLAKY, *Hadtörténelem*, XVI, 171.

⁶² REISZIG, *Koháryak*, 462.

9. A báró Koháry I. István 1664. évi hősi halálának helyén emelt kápolna napjainkban.

áldoztatták meg. Holttestét a csataterőről Lévára vitték, ahol felravatalozták. Megtisztított testén hét lött, vágott és szúrt sebet számoltak össze. Ezek kísérték Garamszentbenedekre, ahol nemzetségének sírboltjában, nagy katonai pompával temették el.⁶³

A csataterén, ahol emberei rátaláltak, elsőszülött fia, II. István kőoszlopot, majd kis kápolnát emeltetett. Az itt tartandó egyházi szertartásokra misealapítványt tett. Hajdan minden kántorböjti napon (a negyedévi böjti napokon) szentmisét és szentbeszédet tartottak, melyben felidéztek Koháry I. István hősi halálát. Ezekre az alkalmakra a környező falvak népe nagy ájtatossággal zarándokolt el egykoron.⁶⁴

Koháry I. István kétszer nősült. Első felesége divékújfalusi Újfalussy Éva nem ajándékozta meg utódokkal. Második feleségétől, gyarmati Balassa Judit grófnőtől, akivel 1648. január 15-án Biccshén tartották lakodalmukat, hat gyermeke is született: 1649-ben II. István, 1650-ben Judit, 1652-ben a fiatalon (32 évesen) Bécsben elhunyt II. Imre, 1654-ben Farkas, 1657-ben I. János és 1659-ben, a ferences szerzetesnek állott Gábor.⁶⁵

GRÓF KOHÁRY II. ISTVÁN (1649–1731)

A Garamkeszi határában hősi halált halt I. István gyermekei közül elsőszülött fia, II. István hagyott legnagyobb nyomot a magyar történelemben. Ízig-vérig katona volt, de mégsem kardforgató vitézként emlékezünk rá, hanem – mecénási tevékenysége és irodalmi munkássága nyomán – a toll hőseként áll előttünk. Gazdag életművéből e helyütt, ezért csak a kereszténység védelmében az oszmán hódítókkal vívott végvári harcait villantjuk fel.

Kétségtelen, hogy személyiségének fejlődésére meghatározó erővel hatottak őseinek vitézi példái. Ereklüként őrizte apjának vérell áztatott ruháit, ifjú korában sokáig azokat magánál is tartotta.⁶⁶ Ősei használati tárgyait, különösen a könyve-

⁶³ FOGLÁR, *Magyar hősök*, 104-105.

⁶⁴ FOGLÁR, *Magyar hősök*, 106-107.

⁶⁵ THALY Kálmán, *Gr. Koháry István naptári jegyzeteiből*, in *Történelmi Tár*, 1878, 400.

⁶⁶ VÉKONY, *Koháry*, 213.

ket megbecsülte, személyes jellegű bejegyzésekkel látta el.⁶⁷ Az is elképzelhető, hogy lelke mélyén vonzódott a papi hivatáshoz. Elsősülöttként azonban mind családja, mind uralkodója elvárásainak kellett megfelelnie. Így ősei vitézi nyomdokait követve 1664-ben névleg, majd 1667 nyarán ténylegesen átvette apja füleki főkapitányi tisztségét. (Esküjét az udvari haditanács előtt, I. Lipót király kezébe tette le, aki már Koháry bécsi tanulmányai idején felfigyelt a tehetséges ifjú főúrra.)

Fülek Koháry II. István főkapitánysága idején is megőrizte stratégiai fontosságát. Még mindig a bányavárosok kulcsának számított. Helyőrségét ezidőtájt 300 huszár, 200 hajdú, 100 német muskétás és 10 pattantyús alkotta. 1672-ben 150 német dragonnyos érkezett még erősítésül. Koháry közvetlen felettese az első évben Louis de Souches, majd Esterházy Pál, a későbbi nádor volt.⁶⁸ A parancsnokságot átvevő Koháry számára nyilvánvalóvá vált, hogy a romos állapotban lévő Fülek nem képes tényleges feladatát ellátni. Ezért 1671-ben a haditanácshoz anyagi támogatásért fordult. Később is a vár megerősítése miatt kétszer kért, közvetlenül a királytól audienciát. A kamara 1500 forintot utalt ki számára, de ez a célokat tekintve szinte csak jelképes összegnek bizonyult. Mint korának minden főura, ő is családi jövedelmeiből egészítette ki a hiányt és erősítette meg a várat.⁶⁹

Koháry parancsnoksága idején vált a korai kuruc mozgalmból az egész országot megrázó protestáns felkelés. Hullámai két alkalommal (1678-ban és 1682/1683-ban) is elborították a bányavárosi végvidéket. Az igazi csapást azonban a már kurucoknak nevezett felkelők uszályában megbújó oszmán hatalmi törekvések jelentették. A törökök támogatás ürügyén magyar várakat dúlt és magyar területeket hódoltattak. Ugyanakkor az 1664-es vaskvári béke megkötötte a végvári kapitányok kezét, mivel tiltotta a nyílt támadó fellépést az Oszmán Birodalommal szemben. Ebben az összetett és ellentmondásos helyzetben kellett Kohárynak ősei példáját követve helytállnia.

A fülekiek minden tiltás ellenére folyamatosan vezettek portyákat török területre. A hatékony határvédelem megkövetelte a rendszeres felderítést és a hírszerzést. Ugyanakkor az egri pasa hasonló törekvéseit meg kellett hiúsítaniuk a saját térségükben. Fizetlenségük miatt ezeket az alkalmakat Koháry vitézei fogolyszerzésre is felhasználták, noha ez a tevékenység a vaskvári békeszerződés és az Udvari Haditanács egyre szigorodó intézkedései alapján tiltott volt. Kohárynak főkapitánysága során sok nehézséget okozott, hogy egyrészt tisztázza magát a felső hatóságoktól érkező fogolyszerzési vádakkal szemben, másrészt pedig meg kellett nyugtatni katonáit is, akik számára a rabok kiváltásának sarca fontos megélhetési forrás volt. 1680 őszén 83 török és rác rabot őriztek a füleki vár börtönében.⁷⁰

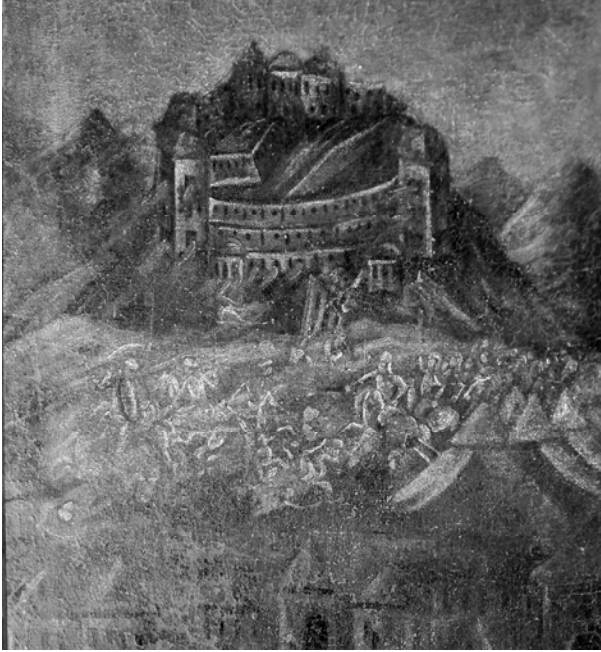
Hasonlóan a fizetlenség vitte rá a vitézljő rendet a hódoltsági magyar és rác jobbágyfalvak, mezővárosok, sőt a királyságbeli jobbágyok és nemesek kifosztására. Ilyenkor a füleki vitézek elkalandoztak egészen Szegedig, Bajáig, olykor egészen

⁶⁷ CSAPODI Csaba, *Beatrix királyné Psalteriuma Melkben*, in Magyar Könyvszemle, 1960. 428-430.

⁶⁸ KOMJÁTI, *Fülek*, 21.

⁶⁹ IVÁNYOSI-SZABÓ, *Koháry*, 10.

⁷⁰ KOMJÁTI Zoltán Igor, *A török foglyok szerzésének lehetőségei és korlátai Füleken Koháry István főkapitányságának idején (1667-1682)*, in *Az oszmán-magyar kényszerű együttélés és hozadéka*, szerk. J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, Piliscsaba, 2013, 271-283.

10. Fülek ostroma 1683-ban. Részlet Koháry II. Istvánt (1649–1731) alapítói portréjáról. Gergelyi Ferenc ferences testvér festménye, 18. század közepe (Fülek, ferences templom sekrestyéje).

Péterváradig is. A végvári katonaság kihágásai néha véres összetűzésekké fajultak. A feszült hangulatban, amelyet a lassan terjedő kuruc ellenállás is fokozott, még az is megtörtént, hogy Ebeczky Menyhért Heves és Külső-Szolnok vármegyei szolgabíró 1678. május 31-én puskával lőtt rá Koháry füleki alkapitányára Bélteky Pálra. A tulajdon és közerkölcs védelme, a rend és katonai fegyelem fenntartása, az igazságszolgáltatás erejének demonstrálása, a lassan férfivá érő Koháry II. István elszántságától függött.⁷¹

Nevét lassan a saját emberei is megtanulták tisztelni, a Fülekkal szembeni török végvidéken pedig félni. Kazy Ferenc jezsuita történétíró jegyezte fel az utókor számára, hogy egyszer török martalócok támadtak egy, a Fülekhöz közel eső falura

⁷¹ KOMJÁTI, Fülek, 92-95. Főkapitányi működéséről ld.: KOMJÁTI Zoltán Igor, *Koháry István füleki főkapitány szerepe az 1670-es Wesselényi-felkelés leverése utáni konszolidációban*, in *Kristische Zeiten* 1(2010): 2, 2-15. Uő, „...Mint az tatár, úgy jöttek falunkra...”: A portyázó füleki várórség viselkedése a polgári lakossággal szemben Koháry István főkapitánysága idején (1667–1682), in *Kristische Zeiten* 1(2010): 1, 2-27. Uő, „...Édes eleink véres veritékével szerzett, és eddig is fennálló nemesi szabadságunknak labefactáltatása...”: Koháry István füleki főkapitány (1667–1682) várórségének nézeteltérései a Heves és Külső-Szolnok vármegyei magisztrátussal, in *Agria* 46(2010), 93-113 (Ebeczky és Bélteky ügyéről: 104-106). Uő, „...Lehetetlenség a fent forgó terhes dolgoknak és fájdalmas injuriáknak szenyvedése...”: Koháry István füleki főkapitány és a nemesség nézeteltérései (1667–1682), in *Kút* 9(2010):2, 148-164. Uő, „...És így az régi jó rendtartás is megállatik és tartatik...”: Koháry István levelezése füleki főkapitányságának korában az egri vilájet török uraival (1667-1682), in *Agria* 45(2009), 105-123. Uő, „...Az mit hallottam, kötelességem szerint akarám Nagyságodnak tudtára adnom...”: Adalékok a híráramlás és hírhálózat történetéhez Felső-Magyarországon Koháry István füleki főkapitány levelezése tükrében (1672–1682), in *Fons* 17(2010):1, 113-140.

11. Török-magyar csata. Részlet Koháry II. István portréjáról. Johann Andreas Pfeffel mezzotintója, 1740/1750 (OSZK, Apponyi metszetgyűjt., 78).

és a jobbágyoktól szekereket és marhákat követeltek. A megrettent jobbágyok már egybegyűjtötték a követelt harácsot, a mikor egyik falubeli ember ezzel a kiáltással szaladt a törökökhöz: „Jön Koháry!” Erre a martalócok ott hagyták a prédát és szerzesét szaladtak.⁷²

A török támadások mellé rövid idő múlva kuruc rajtaütések is társultak. Thököly 1678 októberében ostrom alá vette Füleket. Koháry ekkor elszántságának és vezetői képességeinek egyértelmű tanújelét adta azzal, hogy a túlerővel szemben is képes volt a rábízott erődöt megvédeni. Valójában ez az esemény avatta őt mindkét táborban elismert katonai parancsnokká. Ezt jelezte a vele szemben ismételtlen megnyilvánuló királyi kegy is, amely ezúttal abban nyilvánult meg, hogy I. Lipót december 13-án aranyláncon függő arcképével tüntette ki.⁷³ Pár évvel később, főként az 1681. évi soproni országgyűlésen végzett, protestánsokat megbékítő politikai kísérletéért további uralkodói kegyben részesült: ezredessé léptette elő, majd királyi tanácsossá és aranykulcsos kamarássá nevezte ki.⁷⁴

Koháry gyalázatnak tartotta, hogy keresztény magyarok szövetkeznek az oszmánokkal. Az alábbi verssorok – amelyek az 1681. évi országgyűlés egyik királyhú résztvevőjétől származnak – híven tükrözik érzéseit és politikai állásfoglalását is:

*Magyar magyar ellen halálos ellenség,
Vére ellen kardot köt ez a nemzetség,*

⁷² *Posthuma memoria*, 9.

⁷³ IVÁNYOSI-SZABÓ, *Koháry*, 17. KOMJÁTI, *Keserves órái*, 1008-1009.

⁷⁴ REISZIG, *Koháryak*, 464-465.

⁷⁴ NAGY Iván, IX, 704-705.

Atya, fia, bátyja közt nincs most békeesség. [...]

*Neveti a pogány, örüli vesztünket,
Magunk nemzetünkkel fogyasztat bennünket,
Segétségeket ad, biztat mindeneket,
Mert ezzel reméli utolsó végünket. [...]*

*Ti vagytok az oka, hogy édes hazánkban,
Idegen ellenség lakik szájotokban.
Te vagy az oka, hogy ily nagy rabságban,
Köll élnünk, és nem régi szabadságban.⁷⁵*

A soproni országgyűlés sem hozta meg a békét. Thököly, bizván az elégedetlenkedő protestánsok támogatásában és a török segítségben, 1682-ben újabb támadást indított. Már július 20-án elfoglalta a kassai fellegvárat, később a várost is. Mindenki előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a következő célpont Fülek lesz. Koháry már júniustól folyamatosan tájékoztatta Esterházy Pál nádort, Bercsényi Miklós bányavidéki főkapitány-helyettest, valamint a Zólyom környékén táborozó Carlo Strassoldo tábornokot Thököly és a török hadak készülődéséről, és sürgette, hogy a császári sereg mielőbb nyújtson segítséget a veszélyeztetett erődnek.⁷⁶

Koháry a rendelkezésére álló néhány hét alatt igyekezett a füleki várat az ostromra felkészíteni. Július végére kijavították a vár romos falait, kimélyítették a sáncárkokat, föltöltötték az élelmiszer- és lőszerkészleteket. A helyőrséget (300 gyalogos, 400 lovas és 200 német lövész) az Ónodról és Putnokról eltávozó katonák befogadásával, a környékbeli nemességnek a várba hívásával, szabad hajdúk felfogadásával és a polgárság felfegyverzésével több, mint 2000 főre tudta kiegészíteni.⁷⁷ Abban bízott, hogy az uralkodó nem hagyja veszni Füleket, és ki tud tartani a felmentő sereg megérkezéséig. Ez azonban továbbra is kétséges volt. Egyedül Koháry maradt tántoríthatatlan. Amikor augusztus 18-án a kurucok Török Ferenc rimaszombati harmincados útján a vár föladására szólították föl, a harmincadost kilökdöste a várból, a fölszólító leveleket pedig a fején égettette el.⁷⁸ „Nagyságodnak semmi kétsége ne legyen” – írta augusztus 22-én Esterházy Pálnak – „hogy kegyelmes Urunk Őfelsége hívségében és az végháznak megmaradásában életemet is hányjam elfogyatni”.⁷⁹

A Fülek alá érkező ellenséges hadsereg Ibrahim budai pasa 30 ezer fős, Thököly Imre 15 ezer fős, és Apafi Mihály erdélyi fejedelem 15 ezer fős seregéből állt, amelyek egymástól külön táboroztak. A törökök és a kurucok már augusztus 25-én megkezdték az ostromot, az erdélyiek pedig szeptember 2-án érkeztek meg Fülek

⁷⁵ *Az első kuruc mozgalmak korának költészete: 1672-1686*, s. a. rend. VARGA Imre, Budapest, 1986 (Régi magyar költők tára, XVII/11), 418-421.

⁷⁶ MERÉNYI Lajos, *Korpona története 1903*, 250-251. KOMJÁTI Zoltán Igor, *Koháry István híradása a kuruc-török hadak 1682-es felső-magyarországi hadjárataról*, in *Kritische Zeiten* 2(2011):1, 2-14. KOMJÁTI, *Keserves órái*, 1007.

⁷⁷ KOMJÁTI, *Keserves órái*, 1005-1007, 1028.

⁷⁸ KOMJÁTI, *Keserves órái*, 1010-1011.

⁷⁹ KOMJÁTI, *Keserves órái*, 1008.

mellé.⁸⁰ Az első napokban Koháry szüntelenül lövette a kuruc és török táborát,⁸¹ így szeptember 2-ig a nagyvezír 2000 embert veszített.⁸² Hamarosan az ostromlók is megkezdték az ágyúzást. A szeptember 2-i nagy tüzésre válaszul Koháry karóba vonatott egy török foglyot, és elszántsága jeleként kifüggesztette a vár falára. Még ugyanazon a napon, szeptember 3-án a törökök felégették a várost, amelyet kőfal övezett, és a janicsárok véres rohammal bevették azt.⁸³

Miután a védők a várba szorultak, szeptember 4-én Koháry időnyerés céljából, elfogadta azt a három napos fegyverszünetet, amelyet Thököly ajánlott fel számukra.⁸⁴ A törökök részéről Ulman béget küldték túszul a parancsnokhoz, aki átadta urának újabb mézes-mázos üzenetét. Koháry ismét gúnyosan utasította vissza az ajánlatot. A béget körülvezette a várban, megmutatta neki a felhalmozott lőszert, az ágyúit, a katonáit és az élelmiszerkészletét. „*Eredj – így szólt hozzá – mondd meg a vezírnek, ha ő mezőben lakik, mi várunkban és házunkban, ha ő doboltatja magát, mi is, ha ő nem fél, mi sem.*”⁸⁵

Másnap a fegyverszünetet kihasználva a janicsárok a vár legelső falához kúszva a falon ülő őröket próbálták megkörnyékezni. Koháry néhány kézigránát dobott közéjük. A török sáncból visszalóttek, s így korábban vége szakadt a fegyverszünetnek. A várbeliek is hatékonyan használták tüzéségüket. Az ázsiai Islar agát, aki már korábban 10 000 tallért kínált fel a füleki basai hivatalért, éppen az erdélyiek sáncában tépte szét egy ágyúgolyó. A törökök szeptember 6-ára már 4000 embert veszítettek. Ekkor az erdélyiek küldöttsége próbált a várba bejutni, de sikertelenül, mert Koháry nem fogadta őket. Válaszul szeptember 7-én a törökök három éjszakai rohamot vezettek a külsővár ellen. A felsővárban, mely zsúfolt volt a menekültektől, minden török ágyúgolyó életet oltott ki. Volt olyan szétróbbanó gránát, amely harminc embert is megsebesített.⁸⁶

Időközben Koháry titkos futárai is hírt adtak a vár egyre súlyosbodó helyzetéről, de segítség nem érkezett. Ekkor az őrség fellázadt parancsnoka ellen. Koháryt azzal fenyegették meg katonái, hogy ledobják a bástyáról.⁸⁷

Az alkudozások 1682. szeptember 8-án kezdődtek, és 10-én délelőtt 10 órakor azzal végződtek, hogy a védők megadták magukat a keresztény ostromlóknak. Az őrség a kuruc tábor kijelölt részére távozhatott, majd nagyobbik részük Thökölyhez szegődött. Koháry nem írta alá az egyezséget, habár ezzel a várban levő kincseit megmenthette volna. Katonái kivonulása után, utolsóként hagyta el a várat „*egy szép karabéllyal a nyakában, és egy pár pisztollyal hátul az övében*”. A kapuban Thököly és Ibrahim pasa várták főtisztjeikkel, hogy fogságba vegyék. A bosszúszomjas janicsárok fejét akarták vétetni, de a pasa átengedte Thökölynek.⁸⁸

Ibrahim pasa az ostrom során elhunyt muzulmánok vérdíjával 100 ezer tallért

⁸⁰ ANGYAL, *Thököly*, I, 270. KOMJÁTI, *Keserves órái*, 1012-1015.

⁸¹ KOMJÁTI, *Keserves órái*, 1016.

⁸² KOMJÁTI, *Keserves órái*, 1019.

⁸³ ANGYAL, *Thököly*, I, 272-273. PARTI, *Fülek*, 224. KOMJÁTI, *Keserves órái*, 1018.

⁸⁴ PARTI, *Fülek*, 244-245. KOMJÁTI, *Keserves órái*, 1020.

⁸⁵ ANGYAL, *Thököly*, I, 273.

⁸⁶ ANGYAL, *Thököly*, I, 274.

⁸⁷ ANGYAL, *Thököly*, I, 274.

⁸⁸ VARGA J., *Válaszúton*, 31-32. PARTI, *Fülek*, 247-248. KOMJÁTI, *Keserves órái*, 1021-1023.

12. A rabságból szabadult Koháry II. István. Ismeretlen festő műve, 1685 (egykor a szentantali kastélyban). Főlirata: „Infoelici sorte captivitate in pane et aquae perpressae in arcibus Regécz, Munkács, Tokai, Patak, Ungvár, triennio ulterius graviter pressus, non vero supressus Stephanus Kohári”. – „Magas homloka kiváló értelemre mutat, sötét szemeinek nézése bús, tojádada arca a hosszas börtönben lételtől még halvány-sápadt, bánatos. ... A kép háttére tömlőcfalat ábrázol, melyen egy szögre nagy, kettős láncú vasbilincs van függesztve, de a kiszabadulás jeléül nyitott závarokkal” (THALY, Szent-Antal, 57).

követelt, így övé lett Koháry pohárszéke és asztali készlete, melyek értékét 60 ezer tallerra becsültették.⁸⁹ Thökölynek is bőven jutottak Koháry javaiból. Munkácsi kincstárába került a füleki hadzsisákmány: „Philek (Fülek) alól Kárády és Halasy Márton uraimék ezt vitték el: Két aranyos mosdó, kannástúl. Négy ezüst gyertyatartó, kalapjával együtt. Négy sótartó. Egy ezüst palackocska. Tizenkét aranyas pohár. Öt pár ezüstnyelű kés, négy kalán hozzá való. Négy ezüstpoharak. Tizenkét ezüst csésze. Ötvenkét ezüst tányér és ötvenegy tál. Két, aranyas palack.”⁹⁰

Thököly zsákmányának legértékesebb darabja azonban maga Koháry volt, akit, ha pártjára von, politikai befolyását megsokszorozza. Miután az előkelő foglyot a magyar táborba kísérték, bátor és önérzetes magatartásával súlyosan megsértette a kuruc király hiúságát. Akkor már tudni lehetett, hogy Thökölyt a szultán parancsára Fülek alatt Ibrahim budai pasa Magyarország királyává fogja koronázni. Ennek tudatában Koháry megtagadott Thökölytől minden tiszteletet, szemére vetette nyilvánvaló árulását, „törökkel bélelt pártos pribéknek” nevezve őt, és elutasított minden közösködést személyével. Állítólag azt is mondta neki, hogy „tót királyt nem szolgálak!”⁹¹

Fülek erődítményeit Ibrahim pasa – Thököly tiltakozása ellenére – leromboltatta, majd fölgújította. A város falainak ledöntését Apafi Mihály erdélyi fejedelem

⁸⁹ ANGYAL, *Thököly*, I, 274.

⁹⁰ THALY Kálmán, *Munkácsi leltárak, udvartartási iratok*, in *Történeti Tár* 1900, 380.

⁹¹ LEHOTZKY, *Stemmatographia*, II, 217. VÉKONY, *Koháry*, 217.

13. A rabságból szabadult Koháry I. János. Ismeretlen festő műve, a Koháry István portréjával közös keretben és vásznon, 1685 (egykor a szentantali kastélyban). Fölirata: „*In arce Makovicza et in libera regia urbe Cassoviensi vix non triennio captivitatis elabente volentibus superis libertati restitutus Ioannes Kohári*”. – „Villogó fekete szemű, nagy fekete hajú és szakállú, vad, marcona tekintetű férfi – ellentétben bátyja szellemdús, szép arcával. Ő is gyászruhában van, s mellette is ott függ a nyílt závarú rabblinics” (THALY, *Szent-Antal*, 57).

katonáival végeztették el.⁹² Ezt követően került sor Thököly hivatalos fejedelmi ki-nevezésére. Szeptember 16-án Ibrahim pasa a táborba szállt felső-magyarországi és erdélyi előkelők jelenlétében átadta az ékkövekkel díszített főveget, a kaftánt, a palcát és a kardot, valamint a szultán oklevelét, amelyben Thököly Imrét Magyarország királyának és Késmárk grófjának nevezte.⁹³ Bár Thököly – hívei megnyugtatóására – nem használta a királyi címet, csupán fejedelemnek és a magyarországi részek urának nevezte magát, ez azon a tényen nem változtatott, hogy a szultáni athnámé elfogadásával Magyarország immár négy részre szakadt.

Koháryt addigra Thököly Regécre vitette várfogságba, majd az elkövetkezendő három évben – ahogyan a hadi helyzet változott – megjárta, Munkács, Tokaj, Sárospatak és Ungvár várbörtöneit is. Családja hiába próbálta kiváltani, Thököly sarcát folyamatosan emelve azt lehetetlenné tette. Fogsága egyes szakaszaiban igen kíméletlen bánásmódban részesült, vasra verve őrizték és éhezettették. Többnyire azonban viszonylag emberségesen bántak vele, levelezhetett rokonaival, sőt jobbágyaival, látogatókat fogadhatott és verseket is írhatott. Ezekben elsősorban átélt szenvedéseit fogalmazta meg – a költői szerepjátszásnak megfelelően néhol túlzással.⁹⁴

Koháry uralkodója iránti hűsége Kara Musztafa 1683-as Bécs elleni hadjárata idején értékelődött fel igazán. Thököly serege a nagyvezér hada előtt járva gyakor-

⁹² VARGA J., *Válaszúton*, 32-33. KOMJÁTI, *Keserves órái*, 1026.

⁹³ VARGA J., *Válaszúton*, 33.

⁹⁴ KOMLOVSZKI-SÁRDI, *Koháry*, 594-595.

latilag a teljes királyi Magyarországot behódoltatta. Néhány magyar főnemesi család kivételével (Esterházy, Pálffy, Koháry) a teljes magyar arisztokrácia behódolt Thökölynek. A Bécs alatti nagy keresztény győzelem véget vetett Thököly kuruc királyságának is, csillaga ezt követően folyamatosan hanyatlott.⁹⁵

Az 1684-ben megkezdődő felszabadító háborúk idején Koháry töretlen hűsége már példává nemesedett és szerte Európában ismertté vált. 1685. július 15-én I. Lipót a fogságban sínylő Koháry II. Istvánnak hűségét azzal jutalmazta, hogy őt és két testvéreit, Farkast és Jánost örökös grófi rangra emelte. (Koháry Farkas részt vett Bécs védelmében, Koháry János pedig szintén Thököly börtönében sínylődt.) Ehhez járult még, hogy XI. Ince pápa levélben köszönte meg Kohárynak a katolikus hit védelmében kifejtett tevékenységét, és érdemeiért dicséret levelet és búcsúiratot adományozott neki. Szinte sorsszerű, hogy amikor 1685. november 6-án Ungvár a császári sereg kezére került, és Koháry kiszabadult, Thököly már három hete korábbi török szövetségese, a váradi pasa foglya volt.⁹⁶

Három és félévi rabság után csontig lefogyva, megkopaszodva, súlyos gyomor-bajjal küszködve, rendkívül rossz egészségi állapotban szabadult Koháry a kíméletlen fogságából. Az uralkodó személyes audiencián fogadta és számos jelét adta ismételt kegyének. Koháryt kinevezte a bányavárosi végvidék helyettes főkapitányává. Ezzel minden korábbinál nagyobb felelősséget rakott vállára. Koháry mint a török hódítók esküdt ellensége mindent megtett annak érdekében, hogy a rá bízott területekről a rabló csapatokat kiűzze, sőt a Dunán is két ízben átkelt, hogy támadásait megelőzze. Egy alkalommal pedig egészen Székesfehérvárig hatolt, ahol egy jelentős török sereget megvert.⁹⁷

Koháry katonai pályafutásának egyik kiemelkedő szakasza volt, hogy részt vett Buda 1686-os visszafoglalásában. A Károly lotharingiai herceg parancsnoksága alatt álló balszárnyon küzdött 2000 végvidéki huszárból álló egységével. Itt is olyan érdemeket szerzett, hogy az ősi vár elfoglalása után annak egyik parancsnoka lett. Hogy meddig tevékenykedett a romos vár helyreállításában és az esetleges török támadás elleni védelem megszervezésében, pontosan nem tudjuk. Az biztos, hogy 1687 márciusában, amikor Fink Konrád német hadnagy Budát a székesfehérvári pasa kezére kívánta árulással átjárszani, része volt az összeesküvés leleplezésében. Tekintettel arra, hogy még sok jelentős magyar vár maradt török kézen, rövidesen elhagyta a viszonylag nyugodalmas őrhelyét.

Az év novemberében már Eger megvívásánál jeleskedett. Rendkívüli érdemeket szerzett az ostromzár fenntartásában, a várból kitörő ellenség ismételt visszaverésében és közvetlenül az erődítmény elleni harcokban. Személyes helytállásának, katonai sikereinek emlékét egyik környékbeli völgy és egy kút tartotta fenn, melyeket később róla neveztek el. Az egyik török kitörés alkalmával, amikor huszárjaival az ellenséget egészen a hatvani kapuig szorította vissza, súlyosan megsebesült. Jobb kezét egy golyó szétroncsolta. A tábort nem hagyta el, hanem katonáit tovább szervezte és irányította az ostrom végéig. Kétségtelen, hogy a vár visszafoglalásában igen komoly érdemeket szerzett, bár ennek egészsége látta elsődlegesen kárát, mivel a tábori felcser félrekezelte. A helyszínen rosszul összerakott csontok, vélet-

⁹⁵ VARGA J., *Válaszúton*, 117-135.

⁹⁶ KOMLOVSZKI-SÁRDI, *Koháry*, 595.

⁹⁷ BÁNLAKY, *Hadtörténelem*.

lenül elmetszett idegek és az elhanyagolt seb miatt jobb kezét többé nem tudta használni.

Koháry aktív katonai pályafutása ezzel, még negyvenéves kora előtt véget is ért. A felszabadító háború eseményeit már csak távolból, csábrági várából kísérhet-e figyelemmel. Levelek tucatjai maradtak fenn, amelyben híradásokat és beszámolókat kér a folyamatosan változó hadi helyzetről a hadszíntér közelében fekvő birtokainak jobbágyaitól. 1691-ben örömét fejezte ki, hogy a kecskemétiiek hűen tudósították Lippa visszafoglalásáról, és a török elleni hadműveletek későbbi folyásáról.⁹⁸ 1693-ban az éves adó mielőbbi befizetése mellett, friss híreket és azok mielőbbi tudósítását sürgette a kecskeméti tanácstól.⁹⁹ 1695-ből is alig volt olyan megkeresése, amelyben ne tudakozódott volna új hadihírek felől.¹⁰⁰ Így folyt ez egészen az 1699-es karlócai békekötésig.

Koháry II. István sohasem nősült meg, nem tudjuk, hogy a családalapításban mély vallásossága, a börtönévek alatt átélt lelki megrázkódtatások, vagy a harcmezőn szerzett testi sérülései akadályozták. 1704-ben elhunyt testvérének, Koháry Farkasnak elárvult fiait (Györgyöt, Jánost, Andrást és Ignácot) vette magához, és mint apjuk helyett apjuk nevelte őket, az őseitől örökölt értékek szerint, a katolikus hit védelmére, a koronás király iránti hűségre, és családja vitézi hagyományai nyomán a nemzetét megrontó oszmán hatalom elleni harcra. Nem csodálkozhatunk azon, hogy idővel három fiúból is vitéz katona lett, s közülük kettő feláldozta életét hazájáért.

GRÓF KOHÁRY FARKAS (1654–1701)

Koháry I. István másodszülött fia, Farkas 1650-ben született Csábrág várában. Egy ideig anyja mellett nevelkedett, majd a nagyszombati jezsuitáknál kezdte meg középiskolai tanulmányait. Apja halála után I. Lipót király kívánságára István fivérére mellé a bécsi egyetemre került. A két testvér meghitt, szoros kapcsolatát jelzi, hogy anyjához írt leveleiben, István öccsét csak szeretetteljesen Farkaskónak becézte.¹⁰¹

Miután István bátyja átvette a füleki kapitányságot, anyja mellett maradt akit az egyre jelentősebb nagyságú Koháry uradalmak gazdasági irányításában segítette. Dacára, hogy nem volt katona, korának oszmánellenes harcaiból nem vonhatta ki magát. Török támadások, általános vagy részleges nemesi insurrekciók idején neki is fegyvert kellett fognia Hont és Nógrád vármegyék egyesült nemességével. Az 1670-es évektől fellobbanó kuruc mozgalmak miatt erre szinte minden évben sor került. Koháry Farkas e téren kifejtett buzgalmának elismerését jelzi, hogy I. Lipót király gróf Balassa Bálint korábbi főispán halálát követően 1684-ben kinevezte Hont vármegye főispánjává.¹⁰²

Az 1682-es török-kuruc támadás idején a magára maradt Fülek megsegítésén

⁹⁸ MNL BKML, XV.22, 76. köt. 15. sz.

⁹⁹ MNL BKML, XV.22, 76. köt. 55. sz.

¹⁰⁰ MNL BKML, XV.22, 76. köt. 81. sz.

¹⁰¹ THALY, *Szent-Antal*, 56.

¹⁰² REISZIG, *Koháryak*, 468.

14. Gróf Koháry Farkas főispán. Ismeretlen festő műve, 1685 (Szentantál, kastélymúzeum).

munkálkodott. Levelekkel zaklatta gróf Strassoldo és Caprara császári tábornokokat, de azok nem indultak Zólyomnál állomásozó seregeikkel Fülek felmentésére. Anyja bátorítására végül jobbágyai felfegyverzésével és a csábrági őrség táborba szállásával próbálkozott sikertelenül. Ekkor már pénzjutalom ellenében sem merte senki megközelíteni az ostromlott várat.¹⁰³

Miután István Thököly fogságába került, vállaira nehezedett a családi birtokok védelmezésének egyre súlyosabb feladata. Koháry Farkas közvetlenül Fülek elfoglalása után így panaszkodott Farkas György lévai alkapitánynak birtokai pusztulásáról: „Nékünk Koháryaknak jó darab portiónk oda, a faluinkat is ott körül-belül mind összeégették; Szécsény után Fülektől is elestünk”. Még ebben az évben Csábrág és Szitnya is Thököly kezébe került. A Koháryak gyakorlatilag földönfutók lettek.¹⁰⁴ Ezt a tragédiát tetézte, hogy egy másik Koháry fiú, János is Thököly fogságába került a Korpona körüli harcokban. Így kétségbeesett anyjának Farkas maradt az egyedüli vigasza.

1683-ban éppen Bécsben tartózkodott, hogy fogságban sínylődő testvérei érdekében az udvar közbenjárását kérje, amikor Kara Musztafa nagyvezér hadserege

¹⁰³ *Török-magyarkori állam-okmánytár*, szerk. SZILÁDY Áron–SZILÁGYI Sándor, VI, Pest, 1871 (Török-magyarkori történelmi emlékek, VIII), 284-285. KOMJÁTI, *Keserves órái*, 1015-1016, 1019.

¹⁰⁴ KOMJÁTI, Fülek, 8.

megkezdte a császárváros elleni felvonulását. Mivel magyarországi birtokait a kurucok elfoglalták, a császárváros védői közé állt. Koháry Farkas azon kevés magyarok közé (Esterházy Pál, Kéry János, stb.) tartozott, akik győztesként osztozhattak a keresztény hadak Bécs alatti nagy diadalában. Az uralkodó hálája nem váratott sokáig magára. Koháry Farkast, István és János testvéreivel együtt 1685. július 15-én grófi rangra emelte.¹⁰⁵

Az 1684-ben megkezdődő felszabadító háború első éveiben Hont és Nógrád vármegyék felkelt nemességét vezényelte. Ott harcolt 1686-ban Buda visszafoglalásánál fogságból korábban megszabadult testvéreivel, Istvánnal és Jánossal. Katonai pályafutása ezzel be is fejeződött.

1678-ban ismerte meg, majd hamarosan feleségül vette Rechberg Mária Ludovika bárónőt. Tizennégy gyermekük közül nyolcan érték meg a felnőttkort. A lányok kiházásításával a Koháryak rokonságba kerültek a Berényi, Keglevich, Esterházy grófi, és báró Barkóczy családokkal. Fiaik, II. György, II. János, András és Ignác – nagybátyjuknak az akkor már országos tiszteletnek örvendő füleki hősnek és költőnek példája nyomán – katonának álltak.

GRÓF KOHÁRY I. JÁNOS (1657–1696)

Koháry I. István harmadik fia, I. János 1657-ben Csábrágon született. Tanulmányai során bátyjait követve Nagyszombatban és Bécsben tanult. Már kora ifjúságától vonzódott a vitézi élet iránt. Erre Csábrághoz legközelebb anyja rokonánál, gróf Balassa Bálint korponai kapitánynál és honti főispánnál nyílt lehetősége. (1667-től Korpona volt Hont vármegye központja). 1678-ban Balassa vitézei kétszer is megvédték a török ellen. 1681-ben a helyőrséget megerősítették Balassagyarmatról és Drégelypalánkról 400 huszárral, 300 hajdúval és 100 német dragonyossal.¹⁰⁶ Koháry János Thököly 1682-es támadása idején is ott harcolt a bányavárosi végvidék összevont seregében. Fülek eleste után éppen a Korpona körüli harcokban esett kuruc fogságba.¹⁰⁷

Fogolyként előbb Makovica várába, majd Kassára vitték. Bár Thököly őt is pártjára próbálta édesgetni, István bátyjához hasonlóan állhatatosan megmaradt Lipót király iránti hűségében, mire Thököly teljesen elzárta a külvilágtól. Ez volt az oka annak, hogy 1684-ben halálának híre terjedt el. (Anyjának egészsége megrendült a hír hallatára. 1685 elején hunyt el anélkül, hogy rabságban sýnylődő két fiát újra láthatta volna.)

A felszabadító háború megindulásával Thököly szerencsecsillaga lehanyatlott. A felvidéki városok egymás után nyitottak kaput a királyi hadak előtt. 1685 őszén Kassa elfoglalásával János is megszabadult fogságából. István és János közös fogságának állít emléket az a két életnagyságú mellkép, amely egykor a szentantali kastélyt díszítette. Az ismeretlen helyi mester által készített portrék a rabságból szabadult Koháry fiúk elgyötört arcvonásait örökítették meg.¹⁰⁸

¹⁰⁵ MNL OL, A 57, 18. kötet, pp. 204-205.

¹⁰⁶ MATUNÁK Mihály, *Korpona*, in BOROVSZKY, *Hont vármegye*, 77-84.

¹⁰⁷ REISZIG, *Koháryak*, 469.

¹⁰⁸ THALY, *Szent-Antal*, 57.

Fogságát követően a honti és nógrádi nemesi felkelők soraiban ő is részt vett Budavár visszafoglalásában. Farkas bátyjához hasonlóan, Buda falai alatt számára is befejeződött a vitézi pályafutás. 1687-ben megnősült, felesége orbávai Jakusith Polixena azonban nem ajándékozta meg utódokkal. 1696-ban, 39 éves korában halt meg.

GRÓF KOHÁRY II. GYÖRGY (1688–1716)

Az 1704-ben elhunyt Koháry Farkas elsőszülött fia volt. 1688-ban született Csábrág várában. Tanulmányait az olmützi jezsuitáknál fejezte be. Nagybátyja példája nyomán választotta a katonai pályát. Húszévesen, 1708-ban hadnagyi ranggal lépett be a császári hadseregbe. 1711-ben kapitánnyá léptették elő és a gróf Starhemberg gyalogezredhez vezényelték. Regimentjével előbb Spanyolországban, majd Itáliában harcolt.¹⁰⁹

Időközben új török támadás jelei mutatkoztak Magyarország déli határainál. Noha az oszmánok az 1699-es karlócai békével 25 évre szóló fegyverszünetre kötelezték magukat, titokban egy újabb háború tervét fontolgatták. Szerették volna megbosszulni a 20 évvel korábban Zentánál elszenvedett vereségüket, továbbá visszahódítani magyarországi tartományait. Arra számítottak, hogy a császári csapatok képtelenek lesznek komolyabb ellenállást tanúsítani, hiszen a Habsburg Birodalmat igencsak kimerítette a Rákóczi-féle felkelés, illetve a spanyol örökösödési háború. A döntő összecsapásra Havas Boldogasszony napján, augusztus 5-én a péterváradi erődítmény árnyékában fekvő Tekijánál került sor. (A középkorban ezen a helyen egy Mária-kápolna állt, amelyet a törökök leromboltak, és helyette egy tekkijet, azaz derviskolostort emeltek. 1693-ban az iszlám szentély helyén a jezsuiták a Szeplőtelen Fogantatás tiszteletére kápolnát építettek.)¹¹⁰

A péterváradi erőd tüzéségének védelme alatt felvonuló keresztény seregben három Koháry fiú is ott volt. II. György időközben áthelyeztette magát a magyar könnyűlovassághoz, már mint huszárkapitány tűnt fel Pétervárad alatt. II. János pedig tüzér századosként éppen megérkezett a belgiumi harctérről, maga mögött hagyva ütegének kimustrált lövegeit, hiszen Péterváradnál frissen öntött ágyúk várták. És itt volt a 22 éves András is, a tejfölös szájú vértes hadnagy, aki itt esett át a tüzkeresztségen.¹¹¹ A fiúk már az előcsatározásokból is kivették részüket. Koháry György július 18-án kelt leveléből tudjuk, hogy a törökök Karlócánál jól megerősített, kétsoros szekérsánccal vették körbe táborukat. A csata előtti napon pedig Koháry András számolt be a Pálffy huszárok törököket nyugtalanító felderítő portyáiról. A címzett mindkét esetben a nagyhatalmú nagybácsi, az 1711-ben országbíróvá kinevezett gróf Koháry II. István volt.¹¹²

A magyar lovasság zömét Pálffy János altábornagy lovas hadtestében vonták össze. A keresztény sereg szélső bal szárnyán álltak hadrendbe. Véres csatát vívtak a török jobb szárny könnyűlovasságával. Már az ütközet elején, az elkeseredett ké-

¹⁰⁹ REISZIG, *Koháryak*, 469.

¹¹⁰ SZABÓ Judit, *Győzelemre segítő augusztusi hóvihár*, in Új Ember, 2005. aug. 16.

¹¹¹ KALAPIS, *Koháry testvérek*, 178.

¹¹² KALAPIS, *Koháry testvérek*, 179.

zitusában halt hősi halált Koháry György. (A csatában kilenc főnemesi származású tiszt sebesült meg, közöttük báró Wellenstein, gróf Hoensbroech, gróf Bonneval, gróf O'Dwyer, báró Schilling, stb.).¹¹³ Koháry György testét a mai fogadalmi templom közelében találták meg testvérei. A szpáhik szinte a felismerhetetlenségig öszszevagdalták, mindkét kezét levágták, fején és törzsén 14 vágott és szúrt sebet ejtettek. Az augusztusi meleg az elesettek gyors eltakarítását diktálta. A foglyul ejtett török katonák már a csata délutánján hozzákezdtek a tömegsírok ásásához, a mész oltásához. Savoyai Jenő herceg parancsára még aznap eltemették a Szent György-ről elnevezett péterváradai templom kriptájában a csata kilenc főnemesi származású tisztáldozatát, közöttük gróf Koháry György huszárkapitányt is.¹¹⁴

A bátyjuk halálán megrendült Koháry fiúk lovas futár útján értesítették nagybátyjukat, a család fejét, a gyászos hírről. Csábrágról terjedt aztán tovább a szélrózsa minden irányába, oda ahol a szerteágazó Koháry rokonság élt. Így jutott el a hír az Ugocsa megyei Salánkra is gróf Barkóczy György özvegyéhez, született Koháry Judithoz. 1716. szeptember 25-én írta nagy részvétellel bátyjának, Koháry Istvánnak: „szegény György öcsém halálán nem kevésbé szomorkodom”, mivel „*valék oly reménységgel, hogy Vilmának jó gondviselője lett volna.*” Úgy tűnik a 28 évesen hősi halált halt Koháry Györgynek a Barkóczy-Károlyi rokonság köréből szánt a nagyénje jövendőbelit.¹¹⁵

GRÓF KOHÁRY II. JÁNOS (1689–1717)

Koháry Farkas másodszülött fia 1689-ben Csábrágon született. Testvéreivel, Andrással és Györggyel együtt járt az olmtüzi jezsuita egyetemre. Tanulmányai befejezését követően, 1709-ben belépett a herceg Lobkowitz vértesezredbe, majd áthelyeztette magát a tüzérséghez, ahol kapitányi rangra emelkedett. 1716-ban a belgiumi harcterről vezényelték Magyarországra, az új török háború kirobbanása miatt. Itt a császári hadseregben újra találkozott a három Koháry fiú. A Savoyai Jenő herceg vezette fősereggel együtt harcoltak Péterváradnál.

György halálát követően János és András útjai elváltak. András a fősereggel részt vett Temesvár visszafoglalásában. János pedig egy másik hadtesttel a Dél-Bánságban harcolt. „*Nagyságodnak alázatosan értésére akartam adni – írta 1716. október 2-án csábrági nagybátyjának -, hogy tegnap, úgymint október 1-jén, éppen a császár születésnapján, reggel 8 óra tájban ostromoltatott az Palánka a 30. gránátos compániával.*” Egy valamivel későbbi keltezésű levelében viszont arról tájékoztatta az országbíró, azaz „*Nagyságos Bátyja Urát*”, hogy „*néhány ezer török, a Temes vizén által jött vala*”, de gyorsan ártalmatlanná tették őket.¹¹⁶ A téllel beálló rossz idő véget vetett a hadműveleteknek. A Koháry fiúk ezeket a hónapokat az Arad környéki kastélyokban vendégeskedéssel töltötték.¹¹⁷

¹¹³ BÁNLAKY, *Hadtörténelem*.

¹¹⁴ KALAPIS, *Koháry testvérek*, 179.

¹¹⁵ TAKÁTS Sándor, *Gróf Koháry Judit*, in Uő, *Régi magyar nagyasszonyok*, Budapest, 2011. 254.

¹¹⁶ KALAPIS, *Koháry testvérek*, 181.

¹¹⁷ KALAPIS, *Koháry testvérek*, 182.

1717 tavaszán már ismét a császári erők bácskai gyülekezőhelyén, a futaki táborban találtuk őket. (Az újabb háborús esztendő döntően befolyásolta mindkettőjük sorsát.) A császári fősereggel ők is átkeltek a Dunán Pancsovánál, és június 18-án megérkeztek a törökök által védett Belgrád alá. Részt vettek a több hetes ostromban, amely során Koháry András könnyebben megsebesült.¹¹⁸

A felmentő sereg szétverése után a török helyőrségen erőt vett a rémület és a kishitűség, így a vár augusztus 18-án kapitulált. A Belgrádot védő Musztafa pasa 30 ezer emberrel – 600 ágyújának hátrahagyásával – szabad elvonulást kapott. A fanatikus janicsárok egy csoportja azonban elrejtőzött a várban, s megkísérelte megkaparintani a császáriaknak már átadott lőporraktárt. Koháry János embereivel a lőszer tartalékot és a tüzérségi parkot őrizte. A velük folytatott összecsapásban karddal ejtett súlyos mellsebet kapott. Ez szeptember 1-jén történt, néhány nappal később pedig öccse hintót bérelt és ezen Péterváradra szállította, ahol összehasonlíthatatlanul jobb feltételek voltak ápolására. Onnan a család kecskeméti uradalmára ment, abban a reményben, hogy bátyja jó kezekben van. Egy hónappal korábban még azt írta Csábrágra Koháry Istvánnak, hogy „*János Bátyyám uram felől Nagyságod parancsolattya szerint úgy informálhatom, hogy még eddig Istennek hála frissen vagyon őkelme ...*”. Később pedig: „*most lám már rossz bőrben vagyon ...*” írta. Sajnos sem a tapasztal katonai, sem az ferences kirurgusok nem tudtak segíteni Koháry Jánoson: ötheti gyógykezelés után 1717. október 17-én megtért őseihez.¹¹⁹

A halálhírt elsőnek Koháry János szolgája, Fritz Hanspeter közölte a csábrági nagybácsival, a temetésről viszont a Kecskemétről megérkező Koháry András intézkedett. A gyászszertartás részleteiről is ő tájékoztatta a családfőt a Kecskemétről 1717. október 28-án kelt levelében. E szerint a „*minden szent sacramentumokkal ellátott és az Istenben elnyugodott*” Koháry János „*György bátyja mellé temettetett el.*”¹²⁰ Piszkei vörös márványból faragott, 1725-ben befejezett síremlékük alatt pihennek ma is.

GRÓF KOHÁRY ANDRÁS (1694–1757)

Koháry Farkas harmadik fia 1694-ben született Csábrág várában. Testvéreihez hasonlóan ő is az olműtzi jezsuita egyetemen végzett a bölcsészet doktoraként. 1715-ben, tanulmányai befejeztéve ő is katonai pályára lépett. A Seherr (von Thoss) vértesezred hadnagyává nevezték ki 1716-ban. Ekkor regimentjével a Szerémségbe vezényelték a Savoyai Jenő herceg vezette császári fősereghez. Itt találkozott testvéreivel, akiknek az alakulatait szintén ide vezényelték. Pétervárad alatt esett át a tűzkeresztségen. A győzelem után részt vett Savoyai herceg bántási hadjáratában és Temesvár visszafoglalásában. Harctéri érdemei miatt 1717-ben századossá léptették elő és áthelyezték a Gondrecourt vértés ezredbe.¹²¹

Az 1717-ben Belgrád alatt, az ostrom során ismét találkozott a két Koháry fiú, János és András. Az augusztus 16-án vívott nagy és véres csatában, amelyben a

¹¹⁸ BÁNLAKY, *Hadtörténelem*, XIX, 89.

¹¹⁹ KALAPIS, *Koháry testvérek*, 186.

¹²⁰ KALAPIS, *Koháry testvérek*, 187.

¹²¹ REISZIG, *Koháryak*, 469.

15. Gróf Koháry András altábornagy. Ismeretlen festő műve, 1741 (Szentantál, kastélymúzeum).

császári csapatok visszaverték a török felmentő sereg támadását, Koháry György alól három lovat is kilóttak, és bár ő is sebet kapott, felült a negyedekre is. A további harcokban már nem vett részt, de sebesülten is a táborban maradt. Felszabadult a kötött szolgálat alól, így volt ideje a levélíráshoz. Nagybátyjához, Koháry Istvánhoz küldött levelei megsokasodtak. Ezek nyomán tudjuk, hogy Koháry János szeptember 1-jén súlyosan megsebesült, ötheti ápolást követően október 17-meghalt.¹²²

Belgrád bevételét követően Koháry András Kecskeméten gyógyíttatta magát. A város apai nagyanyja révén, a Bosnyák örökség részeként került családja birtokába. Mind a kecskeméti tanács, mind a Koháry István jóvoltából, 1714-ben megtelepült piaristák megkülönböztetett figyelemmel vették körül.

A háborút lezáró 1718-as pozsareváci béke után, az őrnaggyá előléptetett Koháry Andrásnak nem volt már többé módja török elleni harcra. Magyarország teljes területe felszabadult az oszmán uralom alól. Nem hagyta el a katonai pályát annak ellenére, hogy bátyjainak Györgynek és Jánosnak harctéri, valamint Ignác öccsének 1719-es váratlan halála a hatalmas Koháry vagyon egyedüli örökösévé tette. Ezt 1731-ben örökölte meg. Katonai pályafutása tovább ívelt felfelé. 1723-tól alezredes lett a Seherr (von Thoss) vértess regimentsben. Az 1733-ban kitört lengyel örökösödési háború idején egy dragonyos ezredet állított ki saját költségén, mely 1733-1757 között gróf Koháry dragonyos regiment néven szerepelt a kimutatások-

¹²² KALAPIS, *Koháry testvérek*, 186.

ban. Alakulatának 1734-től nem csak ezredtulajdonosa, hanem vezénylője is lett ezredesi rangban. Katonai érdemeit elismerve III. Károly király 1739-ben vezérőrnaggyá, Mária Terézia királynő pedig 1741-es koronázása alkalmából altábornaggyá és belső titkos tanácsossá nevezte ki.¹²³

Nagybátyja halálát követően megörökölte Hont vármegye örökös főispáni székét is. Ebben a minőségében rendkívül sokat tett Mária Terézia királynő ingadozó trónjának megmentéséért. Nem csupán a vármegyei nemesi felkeléseket irányította, hanem 1742-ben, az első porosz háború idején, saját jobbágyaiból egy gyalogezredet is kiállított. 1757-ben az általa épített hontszentantali kastélyban hunyt el.

Feleségétől, Thavonat Margit Mária Terézia bárónótól négy fia született, közülük I. Miklós és II. Ignác is katonai pályára léptek. Végigharcolták Mária Terézia nagy háborúit, de az oszmán hatalommal már nem kerültek szembe. Az utolsó Koháry, aki fegyveresen harcolt a törökök ellen Koháry András egyik unokája Koháry II. Miklós volt.¹²⁴

GRÓF KOHÁRY II. MIKLÓS (1764–1810)

Koháry András legifjabb fiának III. Jánosnak volt egyetlen fia, aki a hontszentantali kastélyban született 1764-ben. Katonai pályára lépett, részt vett az 1788-1789-es utolsó török elleni háborúban. 1793-tól a franciák ellen harcolt. 1794-ben az 1. „császár” huszárezred őrnagyaként, egy kartácstól lábán oly súlyosan megsebesült, hogy a tényleges szolgálattól vissza kellett vonulnia. Ekkor alezredesi rangban szulíni határőr gyalogezred parancsnoka lett. Ebben a rangban szolgált 1810-ben bekövetkezett haláláig. Nejétől, gróf Kinsky Mária Borbálától gyermekei nem maradtak.¹²⁵

¹²³ REISZIG, *Koháryak*, 469.

¹²⁴ REISZIG, *Koháryak*, 470.

¹²⁵ REISZIG, *Koháryak*, 471.

no. Datum in Tice Csabrágh die tertia
Mensis Octobris, Anno Domini millesimo,
Septingentesimo, vigesimo *QVIXTO*.
István Istvánovich Koháry
ob obtinenda dignitate manu
aliena.

Koháry II. István gyűrűpecsétjének lenyomata és aláírásának pótlása „sebesült jobb keze miatt más kéztől”, a debreceni piarista konviktus alapítólevelén, 1725. október 3. (PMKL, APHV, For. 31, Fasc 1, N° 1).

Koháry II. István (1649–1731) / Gergelyi Ferenc OFM testvér olajfestménye, 18. század közepe (Petőfi Irodalmi Múzeum, Képzőművészeti gyűjtemény 67.58.1). A festmény eredetileg a váci ferences kolostor számára készült. Gergelyi Ferenc testvér igyekezett híven követni Johann Andreas Pffeffel előkép-ként használt mezzotintóját, de a hibás arányok miatt Koháry tömzsi gnómnak látszik rajta. Az egyetlen lényeges új elem balra lent a Koháry költségén fölépült váci ferences templom és kolostor ábrázolása (főlirata: „*Prospectus ecclesiae et conventus Waciensis Fratrum Minorum Reformatorum ad Sanctam Crucem*”). A 19. század végén – Karcsú Arzén rendtörténetíró leírása szerint – a festmény „a váci ferences kolostor felső emeletén, a templom hossza menténi folyosón, igen alkalmas fülkében” volt elhelyezve. A kolostor 1950. évi erőszakos felszámolása után került mai őrzőhelyére.

Irod. Karcsú Antal Arzén, *Vác város története*, VIII, Vác, 1887, 169, 179. Kovács Sándor Iván, *Kecskemét mecénása: A költő Koháry István*, in *Forrás* 32(2000):2, 68-75: 69.

KOHÁRY ISTVÁN ÉS A RÉGI MAGYARORSZÁGI PRÉDIKÁCIÓK

Koháry István neve több ponton is kapcsolódik a 18. századi prédikációirodalomhoz – annak ellenére, hogy jelenleg nem ismeretes felette mondott temetési beszéd, amely ebben a korszakban a legtermészetesebb kapcsolatot jelenthette volna hitszónoklat és főúr között. A régi magyarországi irodalom behatóbb kutatása során azonban igazolható, hogy a csábrági és szitnyai gróf mecénási tevékenysége révén az egyik legfontosabb alakja a 18. századi prédikációirodalomnak. Mi több, ismeretes néhány olyan szentbeszéd, melyben az ő alakját is megidézi a hitszónok. Írásomban eddig kevésbé vizsgált forrásokra támaszkodva igyekszem bemutatni Koháry István és a 18. századi prédikációirodalom sokrétű kapcsolatát.

KOHÁRY ISTVÁN ALAKJA AZ ESTERHÁZY ANTALNÉ FELETT MONDOTT TEMETÉSI BESZÉDBEN

1766-ban – azaz jóval Koháry 1731-ben bekövetkezett halála után – látott napvilágot az a prédikáció, amelyet Telek József ferences hitszónok a csábrági főúr testvérnénje felett tartott. Ismeretes, hogy a halotti orációk fontos eleme az elhunyt családjának megjelenítése a prédikációban.¹ Ennek megfelelően a következőket jegyezte meg Telek József a Koháry családról: „*Mert a' Szittyia havasairól Pannoniában letelepedett magyarság, miolta Kristust megismerte, irgalmas adakozó volt: a szitnyai KOHÁRI grófi házzal pedig, véle nőtt a könyörületesség, amint néhai M[éltóságos] Gróff KOHÁRI ISTVÁNNak, sok rend-béli irgalmasságokkal fűzött élete, ebben hibázhatatlan bizonyosságom.*”² Az elhunyt családját tehát Koháry István személyén keresztül reprezentálta a ferences hitszónok.

Esterházy Antalné Koháry Éva 1760-ban hunyt el, hosszas betegség után. Ez azonban – a hitszónok szavai szerint – nem akadályozta meg őt a kegyesség gyakorlásában – ebben pedig bátyja volt a példaképe. A hitszónok ugyanis az elhunyt szájába következőképpen adja Koháry István emlékezetét: „*Nem tudjátok-é az én örök emlékezetet érdemlő édes uram bátyám, néhai nagy Gróff KOHÁRI ISTVÁN mely körmösen munkálkodott s nagy erőszakot szenvedett az ő örökké való házáért? Nem hallottátok-é, mely temérdek veszedelmekben forgott, tüzet, vasat, tömlőcözést, éhséget, és ínséget, Kristusért egyaránt szenvedett, híven hadakozván a pogány ellen?*”

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tagja. A tanulmány az OTKA K 101571. számú pályázata (Szerzetesség a 18. századi Magyarországon) támogatásával készült.

¹ KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Budapest, Universitas, 1998 (Historia Litteraria, 5), 164.

² TELEK József, *Örökké való házat építő bölts aszszony, az az ... Kohári Éva ... Eszterházi Antal ... elmaradott párja ... exequiájának alkalmatosságára készített halottas beszéd ...* Kalocsa, Érseki Ny., 1766, [19].

*Ha szállani tudnának, majd megmondanák, a Fülek várának kősziklákból kiforrott bástyái és a regézi várnak setétes temlece, ahol 1682. esztendőben sanyargattatott. Nem olvastátok-é, mennyi sok szerzetes monostorokat, jeles szentegyházakat, és ispitályokat épített, mennyi sok gazdag fundációkat országszerte mindenütt állított?*³

A KOHÁRY-CÍMER A PESTI PÁLOSOK TEMPLOMÁNAK ALAPKÖSZENTELÉSÉRE ÍROTT BESZÉDBEN

Koháry Istvánról – illetőleg egészen pontosan a Koháry-címerről – szól az a szentbeszéd, amely a pesti pálosok templomában (azaz a jelenlegi egyetemi templom) „első fundamentombéli kőbétételének, és megszentölésének alkalmatosságával” hangzott el, 1725. Szent György havának 8. napján, egy ismeretlen ferences szájából. A prédikáció locusát a *Zsoltárok* könyvéből vette a hitszónok: „*Fundamenta ejus in Montibus Sanctis. Az ő fundamentomi a Szent Hegyeken.*”⁴ A beszéd invencióját az alapkövetélen kívül a Koháry-címer halmi adták. Az összefüggés onnan eredeztethető, hogy Koháry István helyezte el ünnepélyes keretek között a templom alapkövét: „*Nem árnyék alatt tartatott, nem sötétes homállal elburítottat, hanem mindenek szemei előtt ragyagó áldozatot tézsen mái napon M[éltóságos] G[róf] Úr ő EXCELLENTIÁJA a Boldogságos Szűz MARIA szentséges születésének dicsőséges felmagasztalására, ahol az Isten királyi székének első fundamentomát veti [...]*”⁵ A prédikáció további érdekessége, hogy a nyomtatványban tipográfiai eszközökkel – verzáll betűkkel – külön ki is emelték Koháryt megszólító részeket, amint az a fenti idézetben is látszik.

A hegy motívumának kapcsán meglepő összefüggésrendszert épít fel a hitszónok. A címer három hegyének ugyanis egy-egy bibliai idézetet tulajdonít beszédében: „*Felfüggesztetett, és az egész apostoli országunk eleiben terjesztetett, az ő országos úri címere, amelyre ha fordétja vizsgáló szemeit az ország, mi tűnik szemei eleiben egyéb, hanem három magas hegy, amelyek közül az első alatt ki-ki édes üdvöztőnk bölcs tanítványának Szent Lukácsnak ellene erősítő beszédét írva találja: Constans esto, állhatatos légy. [...] A második magas hegy alatt, ha fordétjuk szemünket, mit látunk? [...] a Kristus Jánosnak örökké való bölcsességéből támodott, az Istenségnek gyorsan író pennájával írott szent ígét: Qui se humiliaverit exaltabitur, aki magát megalázza, felmagasztaltatik [...]. Az harmadik magas hegy alatt, ha vizsgáljuk is, egyebet nem szemlélnünk, hanem amaz anyja méhében meg szenteltetett jövendelő prófétának, Jeremiásnak kezével írott isteni ígét: In charitate perpetua, örök szeretettel.*”⁶ Az állhatatosság, alázatosság, szeretet hármasságából a második lesz a templom (lelki) alapkövének – metaforikus – helye a hitszónok meglátása szerint.

A címer részletes elemzéséből természetesen nem maradhatott ki a kardot tartó oroszlánra vonatkozó elemzés sem: „*Az oroszlán, a vadak között legerősb, senki szí-*

³ Uo., [17].

⁴ *Inscriptio et impositio primi lapidis aedificandae ecclesiae*, Budán, Landerer János Sebesyén által, 1725, [6]. Vö. Zsolt 86,1.

⁵ Uo., [8].

⁶ Uo., [8–9].

ne előtt meg nem ijed, de ennek erősségéről nem emlékeznek.”⁷ A „bibliai fegyvertár-ból” Mózes vesszejét (mellyel kétfelé vágta a Vörös-tengert), Dávid pásztorbotját (mellyel Góliát ellen indult), illetve Judit kardját (mellyel Holofernesz fejét vette) sorolta fel művében a hitszónok. Szavai szerint azonban „mind ezeket meghaladja, hathatós és foganatos ereivel a Juda nemzetségéből származott, de szelíd báránnyá választott oroszlánnak győzdelmes fegyvere, amely nem egyéb, nemzetségek doktorának, Szent Pálnak bölcs prédikálása szerént, hanem: gladius Spiritus, quod est Verbum DEI, a léleknek kardja, mely az Isten ígéje.”⁸ A felsorolt fegyvertár természetesen ugyanolyan mértékben lelki értelemre magyarázandó, mint a jelíggel ellátott, címerbéli három hegy, hiszen a felsoroltak közül valamennyi eszköz a gyengék fegyvere közé tartozik: nem véletlen, hogy a prédikációban nem a gyakorta emlegetett bibliai hadvezérek (bírák) – például Gedeon, Jefe – kerültek említésre.

Beszéde végén a hitszónok a következőképpen foglalta össze a Koháry-címer szimbolikus magyarázatát: „Ah, tehát Méltóságos Gróff Úr! Jól helyhezette EXCELLENTIÁD a B[oldogságos] Szűz MARIA szent születésének címere alatt az Isten királyi székinék, benne lakó hajlékának örökös fundamentomát a hegyen, ahol, a Juda nemzetségéből származott szelíd oroszlán a megtestesült Ige, teljes Szentháromságnak második személye, az ő hatalmas fegyverivel, sok szomjúsággal elepedett lelkeket, a gonosz ellenségnek üldöző s kárhazatságára taszigáló hatalma alól kiszabadét.”⁹

KOHÁRY ISTVÁN

CSÚZY ZSIGMOND KÉT KÖTETÉT ÉRINTŐ MECENATÚRÁJA

A régi magyarországi irodalom jelentős – és eddig kevésbé kutatott – témája Koháry könyvkiadással kapcsolatos mecénási tevékenysége, amelynek nem elhanyagolható szegmensét alkotta a szerzetesi prédikációs gyűjtemények megjelentetése. Különösen annak fényében értékelhető mindez, hogy a 18. században – kereskedelmi könyvkiadás nem lévén – feltétlenül mecénási pártfogásra volt szükség.

A korábbi nagy, katolikus prédikációgyűjtemények szerzőinek többsége – Telegdi Miklós, Pázmány Péter, Illyés András – nem, vagy csak csekély mértékben szorultak rá külső támogatásra – s magas egyházi rangjuknál fogva ennek megszerzése sem okozott számukra nehézséget. A 18. század szerzetesei számára azonban komoly feladatot jelentett a mecénások felkutatása – különösen prédikációgyűjteményeik kiadását illetően. Ezek a kiadványok ugyanis – szemben a temetési beszédekkel – nem egy-egy alkalomhoz kapcsolódó reprezentációs eszközök voltak, s így megjelentetésüknek kevésbé volt bevett gyakorlata.

Csúzy Zsigmond 1711-ben rendi források szerint a pálosok sajlódi kolostorának jószágkormányzója volt,¹⁰ s ugyancsak 1711-ben választották meg a magyar rendtartomány titkárának, majd 1714 augusztusában a rendi káptalan definitornak, a provincia discretusának, valamint a pápai ház perjelének. Egyházi pályája tehát

⁷ Uo., [11].

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ [SORÓS Pongrác], *Csúzy Zsigmondról*, in *Egyetemes Philológiai Közlemények* 1911, 435.

1-2. Csúzy Zsigmond OSPPE, *Zengedező sip-szó, mely a Szent Léleknek élesztő és ébresztő fuvallására elsöben a clastromos remete pusztákban ... mint-egy titokban hallatott, most pedig a Seregek Urának nagyobb dicsőségére és dicsőítetett szenteknek méltó tisztességére hogy az apostoli igaz, római magyar ecclesiában közönségesen mindenütt ... hallatassék, egy hazafiúságától viseltetett együgyű szerzetes remete frátertől buzgó keresztényi szeretettel és atyafiságos üdvözléssel közöltetik, Pozsony, Royer János Pál, 1723 (PMKK).*
Címlap, a Koháry-címerhez gyűjtött bibliái idézetek és az ajánlás kezdete. E példányt 1729-ben Biely István nagyszombati papnövendék vásárolta meg, majd Szabó László tulajdona volt.

meredek ívűnek mondható, de 1717-re világossá vált: nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Rendtársai panaszt tettek ellene, bírálva mind gazdálkodását, mind vezetői bánásmódját. Az ellene felhozott vádak alól nem tudta tisztázni magát: perjelségétől, valamint aktív és passzív választójogától egyaránt megfosztva Pestre küldték hitszónoknak. Ilyen előzmények után írhatta meg Csúzy prédikációsköteteinek nagyobbik részét, mivel 1720-ban a rendi káptalan idején már három, nyomtatásra előkészített kötetét nyújtotta be bírálatra, illetve jóváhagyásra.¹¹

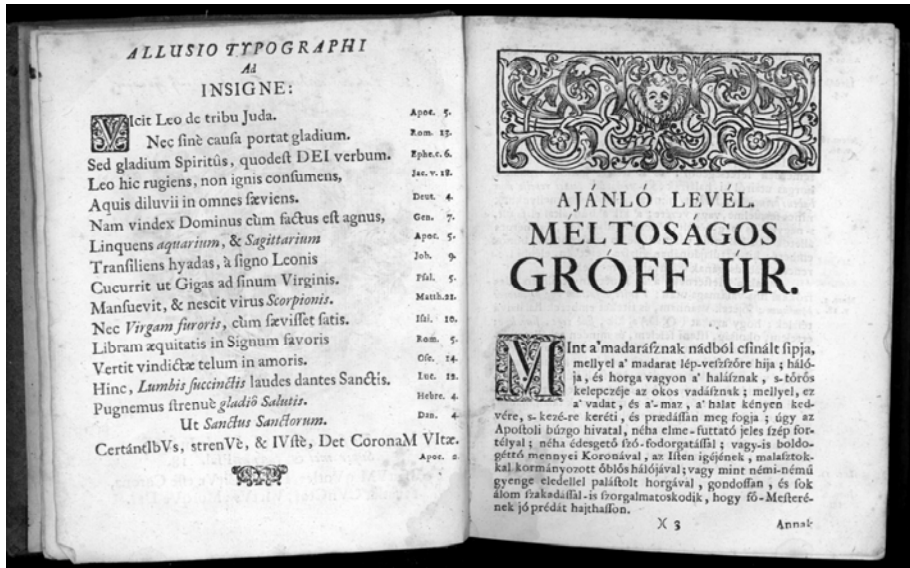
Kétséget kizáróan az volt a célja a kötetekkel, hogy megtépázott becsületét valamelyest helyreállítsa. Ezt igazolják a káptalan elé terjesztett 1723-as kérelmei. Könyveire, valamint jelentős hitszónoki tevékenységére hivatkozott ugyanis, amikor felmentését kérte a karimádság, az ebédlői szolgálat és felolvasás alól. Ugyanezen okok miatt igényelte az éppen működő szónok utáni helyet, valamint az örökös választójogot a tartományi választókáptalanon. Ez utóbbit, valamint a karimádság alóli felmentésen kívül teljesítették is kéréseit.¹² Vagyis a prédikációs kötetek jelentős és hatékony önprezentációs eszköznek bizonyultak Csúzy esetében – még akkor is, ha a kötetek közreadása a későbbiekben korántsem zökkenőmentesen történt.

Az 1720-as káptalan ugyanis Motesiczky János és Karlóczay Lajos egykori perjeleket, valamint Flávy Benedek tartományi definitort bízta meg a könyvek vizsgálatával.¹³ Az egyes kötetek cenzori jegyzéseit tekintve azonban feltűnik, hogy e három személy közül Karlóczay egyáltalán nem szignált bírálatot, sőt nem ismeretes olyan könyv, aminek a káptalanon kijelölt két, illetve három személy együtt lett volna cenzora. Flávy és Motesiczky mellett Nagy Vince, Sélley Ádám,

¹¹ Uő., *Csúzy Zsigmond életéhez*, in Egyetemes Philológiai Közlemények 1917, 689–690.

¹² Uő., 690.

¹³ Uő.

Tersztyánszky László és Vukovics Pál is működött cenzorként. Nem kizárt azonban, hogy az első megjelent kötetet ők bírálták – ám ezen kiadványnak jelenleg egyetlen, csonka példánya ismeretes, amelynek cenzori jegyzései sem maradtak fenn.

Nem bizonyítható, de könnyen elképzelhető, hogy azért változott a cenzorok személye, mert az első megjelent kötetet, a *Lelki éhséget enyhítő evangéliumi kölcsönzött három kenyér*¹⁴ című gyűjteményt a mecénás, Szeleczy Márton alország-bíró bezúgatta és újranymatta. Ennek oka Csúzy szerint az volt, hogy a nyomtatásban igen sok igazításra és „rendkívöl-való” változtatásra volt szükség a filológiai módosítások mellett. Az első kiadás egyetlen ismeretes példánya és az újabb változat közti különbség jelen ismereteink szerint főként a helyesírásban, szóhasználatban és a latin idézetek magyarra fordításában nyilvánul meg.¹⁵

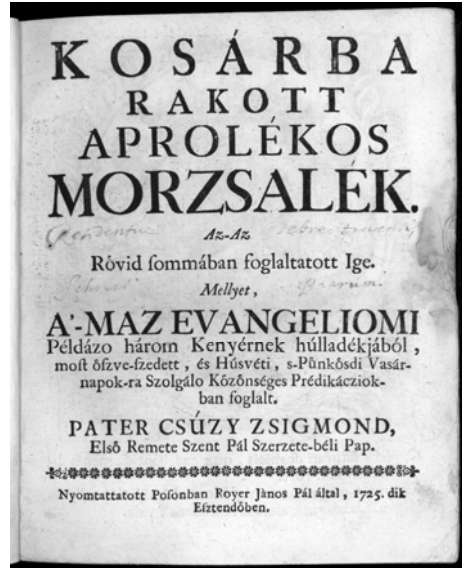
Tény, hogy a hitszónok későbbi köteteiben is kulcsszerepe van a mentegőzésnek és az esetleges nyomtatási hibák indoklásának: többnyire az idegen ajkú nyomdászra és az időhiányra hivatkozott. A kötet javításának és újranymosásának következtében nyilván megváltozott a kötetek kiadásának tervezett sorrendje is. Mivel a meg nem jelent kötet *de tempore* szerkezetű lett volna, vagyis az egyházi év liturgikus naptárának megfelelően vasárnapi prédikációkat tartalmazott volna ádventtől húsvét keddig. Ebből adódóan a folytatása – a húsvétól ádventig tartó szakasz – sem kerülhetett nagyközönség elé. Az első kiadott kötet vélhetően ezért a *de sanctis*, azaz ünnepi beszédek tartalmazó gyűjtemény lett.

A Csúzy által emlegetett, idegen ajkú nyomdász a pozsonyi Royer nyomda al-

¹⁴ CSÚZY Zsigmond, *Lelki éhséget enyhítő evangéliumi kölcsönzött három kenyér*, [Kassa vagy Nagyszombat, 1723?].

¹⁵ Erről bővebben: TASI Réka, *Csúzy Zsigmond (1660 k.–1729) prédikációi: A popularitás aspektusai = Decus solitudinis: Pálos évszázadok szerk. ÖZE Sándor–SARBAK Gábor*, Budapest, 2007 (Művelődéstörténeti Műhely – Rendetörténeti Konferenciák, 4/1), 399–400.

3-4. Csúzy Zsigmond OSPPE, *Kosárba rakott arolékos morzsalék azaz rövid sommában foglaltatott Ige, melyet amaz evangéliomi példázó három kenyérnek hulladékjából most öszveszedett, és húsvéti, s pünkösdi vasárnapokra szolgáló közönséges prédikációkban foglalt*, Pozsony, Royer János Pál, 1725 (PMKK). Címlap, a Koháry-címer, a mecénás üdvözlése. E példány a debreceni piarista rendház tulajdona volt.

kalmazottja lehetett. Royer János Pál bécsi nyomdászlegényt 1717-ben vette fel Pozsony városa polgárai sorába, és megkezdte nyomdai működését. 1720-ban az esztergomi szentszék már tiltakozott is tevékenysége ellen: sérelmezték, hogy sem császári, vagy királyi, sem pedig érseki hozzájárulással nem rendelkezik. Ráadásul az egyházi főhatóság meglátása szerint a nagyszombati nyomda elég a magyarországi katolikusok könyvigényeinek kielégítésére – ebből adódóan az új pozsonyi nyomda nyilvánvalóan protestáns könyveket is nyomtat majd. Teszi ezt annál is inkább, mivel a környékben számos protestáns iskola működik. A fenti érvek mögött igazolhatóan Keresztély Ágost esztergomi érsek állt.

Nem meglepő tehát, ha a saját rendjén belül is kegyvesztett – egykori kuruc¹⁶ – tábori lelkész munkái, amelyeket első nekifutásra a mecénás is újranyomtatott, s amelyeket egy protestáns elhajlással gyanúsított nyomdással készíthetett – fokozott óvatossággal és körültekintéssel jelenhettek meg.

Bizonyára ezen körültekintés számlájára írható az ajánlások megfogalmazása is. Szeleczky Márton huszárcapitány hűségét a Habsburg-házhoz mi sem bizonyítja jobban, minthogy 1714-ben jelentős birtokadományban részesült, 1717–1721-ig alispán, majd 1722-ben Pest vármegye országgyűlési követe volt. Csúzy egy másik kötetének¹⁷ ajánlása Keresztély Ágost érsekhez szól, aki 1711-től a pálos rend proktora is volt, ám éppen ő ellenezte leginkább a kiadványt elkészítő Royer nyomda működését, és szigorította meg III. Károly megbízásából a cenzúrát.

Csúzy Zsigmond kötetei közül kettőnek is Koháry Istvánhoz szólt ajánlása – azaz két kötet is az ő költségén jelent meg. A főúr abban az időszakban a cenzúra-

¹⁶ Vö. LUKÁCSY Sándor, *Kuruc pap?*, in Kortárs, 1993:9, 88–97.

¹⁷ CSÚZY Zsigmond, *Evangeliumi trombita, melly nem-csak ... bűnökben vak-merőképpen meg-átalkodott ... kemény szíveket ostromollya, hanem ... az egy-ügyüeket ... üdvösséges tudományra vezérli...*, Poson, Royer, 1724.

kérdéseket érintő vallásügyi bizottság elnökeként is tevékenykedett. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy a mecénások megválasztása fontos eszköze lehetett Csúzy önreprezentációjának. A nevezett személyek megkeresése nemcsak a Rákóczi-féle szabadságharcban betöltött szerepének feledtetésére lehetett alkalmas, hanem a cenzúra iránti lojalitásának kifejezésére is.

A Kohárynak dedikált kötetek közül az első, az 1723-ban megjelent *Zengedező sípszó*, amely ünnepi beszédek tartalmaz, s amely végleges formájában – azaz a bezúzott és javított kötetet nem számítva – leghamarabb látott napvilágot a Csúzy-kötetek közül. E prédikációskötet ajánlásában is szerepet kapnak a Koháry Istvánhoz kapcsolódó, jellegzetes reprezentációs elemek: a főúr szerénységének, illetve az őt illető dicséretnek elhárításának, valamint a Koháry-címernek említése: „*nád-ból [...] csinálám ezen sípocskámat, melynek is, hogy titkos, és mintegy idétlén szava, valamennyire foganatosb szó-hangra változnék, a remete pusztákból, tanácsosnak ítélttem azzal Excellentiád címerebéli kőszálaira célozni, remélnvén, hogy [...] miképpen a trombita harsagása vagy a síp zengése, ha hogy eféle kőszálakban ütőzik, gyakorta több kedvesb hanghal tér viszsza, és az alacsony völgyekre, s tágas mezőkre is édesdedebben kihát. Méltóságos Gróff Úr, hasonló titkos értelmű és állandóság kőszálaiival erősített hegynek látván azért Excellentiádat, elébb, mintegy titokban, mert többire a remete pusztákban zengedező sípocskával, azaz, a dicsőített szentek tisztességére, néhány üszögéből öszveszedett együgyű prédikációimmal, nem tudom minémű, de igen szerencsés belső sűgárlásbúl egyenessen és bátorságosan Excellenciádra céloztam*”.¹⁸

A mecénási szerénység említése akár formula is lehet – ám mindenképpen elgondolkodtató, hogy valóban hiányoznak belőle a Koháryra vonatkozó életrajzi

¹⁸ CSÚZY Zsigmond, *Zengedező síp-szó, melly a szent léleknek éllesztő ... fuvallására ... a se-regek Urának ... dicsőségére ... közöltetik*, Pozsony, Royer, 1723, [9–10].

elemek és egyéb dicséretetek, amint azt az ajánlás egy másik részében hangsúlyozza is Csúzy: „Szándékozik vala (megvallom) kész kötelességem, hogy annak rendi s módja szerint, tehetségéhez képest Excellenciádnak örökös emlékezetre méltó érdemes dicséretiben, s honnét vett légyen eredetet, kőszálokon álló éles törös oroszlyányának, s országos úri címerének valóságos leábrázolásában elmésben foglalatoskodni, de, mert eziránt kedvetlenségét sajdétom, sőt ellenkező akaratját tapasztalom, kényszerítettem (majd háladatlansággal és talám némelyeknek balítéletével) még azokat is, melyek egyébaránt nyilván tudva, s tiszteletben vannak, mélyen elhallgatni.”¹⁹

Úgy tűnik, Koháry valóban tiltakozhatott a laudáció ellen, hiszen a következő, általa támogatott Csúzy-kötet, a vasárnapi szentbeszédeket tartalmazó *Kosárba rakott aprólékos morzsalék* kiadásakor ugyancsak a főúr vonatkozó intelmére hivatkozott a hitszónok. Arról írt ugyanis, hogy Koháryt Krisztus kétszeresen is megfizeti, megkoronázza, „mind ezen t. i. mind pedig a más világon. Mert ugyanis (hogy a több foganatos eszközöket, és nyilvánvaló okokat most Excellenciád parancsolatjából elhallgatván, ne is említsem) [...] három órától fogva napnyugodtig, azaz ifjúságának zsengejétől fogva, dicséretesen megért öreg koráig, sőt északra hanyatló, akarom mondani új életre virradó tárjas céljáig feddhetetlenül [...] szorgalmatoskodott.”²⁰ Mivel ennél több Koháry-utalás nem olvasható a kötetben, a dicséretetek hiánya és a főúri tiltás hitszónoki hangsúlyozása ismeretében joggal gyanakodhatunk arra, hogy valóban a mecénás kívánsága állhatott a retorikai megoldás hátterében.

KOHÁRY SZEREPE KELEMEN DIDÁK PRÉDIKÁCIÓGYŰJTEMÉNYÉNEK KIADÁSÁBAN

Kelemen Didák minorita hitszónok *Búzafejek* című prédikációs-kötetének mecénása is Koháry volt. Irodalomtörténeti szempontból azért is érdekes e tény, mivel a fennmaradt Kelemen-levelezés ismeretében számos gyakorlati következtetés vonható le a mecénás szerepét illetően.

A minorita hitszónok 1731. április 11-én kelt, Károlyi Sándornak írt levelében Koháry betegségéről igyekezett informálódni. A szövegből kiderül, hogy a minorita hitszónok ekkor még nem kapott biztos híreket Koháry – akkorra már bekövetkezett – haláláról: „*Excellentiád Csábrághból 2. octobris nékem írott [...] úri leveliből szomorúván érttem örök emlékezetű, ritka példájú méltóságos jó urunknak súlyos és halálos betegségit. Szintén akkor itt halálát hirdették. Óhajtvá kívánnám, ha szegény kíváltképpen való nagy jó Patronus Urunkról valami bizonyost hallhatnék.*”²¹ A levél további részében arra utal Kelemen Didák, hogy Koháry kimondottan buzdította prédikációinak megjelentetésére: „*méltóztatott vala ő Excellentiája parancsolni, hogy az húsvét után való vasárnapi prædikátiókat csak készíteném el, azokat is ki fogná fizetni, de ha halála tanált szegény úrnak történni, már az csak abban fog maradni.*”²²

A levél nyomán arra lehet következtetni, hogy a gyűjtemény megjelenését ki-

¹⁹ Uo., [11–12].

²⁰ CSÚZY Zsigmond, *Kosárba rakott aprólékos morzsalék*, Poson, Royer, 1725, [7–8].

²¹ P. KELEMEN Didák *levelei (1714–1743)*, s. a. rend. RÁKOS B. Rajmund, Róma, 1979, 233.

²² Uo., 234.

mondottan támogatta Koháry – azaz a Csúzy-kötetekkel ellentétben (ahol is a szerzői szándék is meghatározó volt a prédikációk megjelentetését illetően) ő szorgalmazta a kiadást. (Kelemen Didák kötete – eddigi ismereteink szerint – valóban nem került kinyomtatásra.)

A Koháry-féle támogatással kapcsolatban fontos forrásunk lehet az a levél is, amely ugyancsak a minorita hitszónok tollából származik. Ezt a levelet rendi előjárójának, Ladányi Eleknek írta 1728 augusztusában: „*elijedtem, hogy azon kicsin kvantitású könyvecske, kit én csak mintegy fele kvantitásnak, mint aminémű Tiszt. Pater Csuzi atyámuram ő Tisztelendő Atyasága tomusa [kötete], avagy egyik párja tenne, annyinak képezek, hogy annyi árkosú vagy vastagságú lehetne, mivel csak egy része s egyes praedicációi csak a praedicationoknak. Ezen okból kisebb csomónak bizonyoson képezvén említett Tisztelemdő Pater Csuzi atyámuram egyik rendbéli praedikációjánál, mivel annak hatszáz exemplárjáért háromszáz Rhen. forintoknál többet az Méltóságos Patronus ő Excellentiája nem adott, és én is supponáltam [föltételeztem], hogy az egész praedikációk több árkusokat, s nagyobb tomust nem foglalnak s tesznek, oly formájunka[!] írtam, hogy talám lenne, amiért ennyit küldeni méltóztatott. Amit ezzel érünk, addig terjeszkedjünk.*”²³

A fentiekből egyértelműen kitűnik, hogy a minorita hitszónok figyelemmel kíséerte a Csúzy-kötet támogatásának folyamatát, és pontos adatokat tudott a megjelentetés anyagi vonzatait illetően. Egyértelmű az is, hogy főként Koháry támogatására számított, s további példányok kiadására igyekezett ösztönözni a mecénást: „*egy exemplárt mihent az Úrstennek szent segedelmivel készül, postán küldene Kegyelmed. A posta útja Lőcse felé Rudna, Csábrág. Talám, ha meg fog tetszeni, több exemplárok nyomtatását is nem fogja sajnálni.*”²⁴ Ez a kéziratos forrás tehát inkább a szerző könyvkiadásban kifejtett aktivitását tükrözi – a Károlynak írt levéllel szemben, aholis a mecénás e téren kifejtett szerepét hangsúlyozza Kelemen Didák.

A minorita hitszónok – amint az gyűjteményes kötetének előszavából is kitűnik – hasonló problémával találta szembe magát, mint Csúzy: Koháry kereken megtiltotta neki, hogy a prédikációs kötet ajánlásában méltassa érdemeit. Ebből adódóan a következő jegyzés került a prédikációs kötet előszavába: „*Közönséges szokásnak látom Méltóságos jó Kegyelmes Uram, hogy akik írásokat nyomtatásban foglalják, érdemes dicsiretetek feltészek azoknak, kiknek nevek alatt könyvöket kibocsátják; de mivel Excellentiád örömesben cselekszi a jót, hogy sem azzal érdemlett dicsiretit hallja. Inkább akarja dicséretes cselekedetit az Isten kebelibe rekeszteni, hogy sem az emberek szájába helyeztetni. Azért szokott mély alázatosságából megparancsolá nékem, hogy [...] Búzakalászaimek ajánlásában érdemes dicsiretiről semmit ne szóljak, azért hallgatnom kellett azokról, és az közönséges szokáshoz nem lehetett magamot alkalmaztatnom.*”²⁵

Összességében megállapítható, hogy Koháry István alakja a bevett gyakorlattól eltérően ugyan, de mégis jelen van a régi magyarországi prédikációirodalomban. Alakját több szentbeszéd is megidézi, tevékenységének valódi jelentősége azonban

²³ Gyulafehérvári Érseki Levéltár, Kelemen Didák boldoggá avatására összegyűjtött iratok (VI.18).

²⁴ Uo.

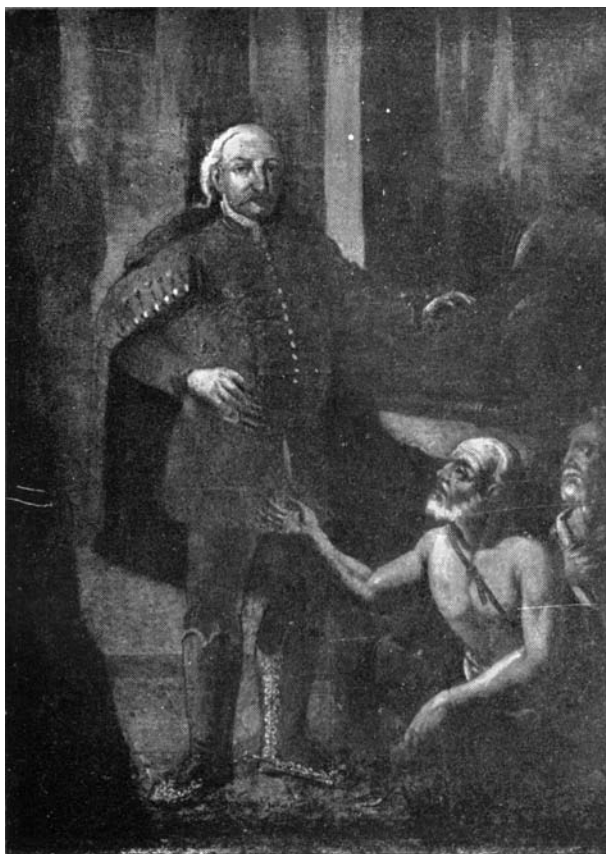
²⁵ KELEMEN Didák, *Búza fejek*, Cassán, Akad. Ny., 1729, [2–3].

a 18. századi gyűjteményes kiadványok támogatásában keresendő. Ezek a művek ugyanis külső segítség nélkül, szerzői forrásból aligha jelenhettek volna meg. Koháry ráadásul olyan kiadványokat támogatott, amelyek megjelentetése a kor-szakban újdonságnak számított: Csúzy Zsigmond és Kelemen Didák a 17. századi prédikációhagyomány útján járt ugyan a kötetkiadás igényével, de ennek megszervezése, illetve megvalósítása a korábbi gyakorlattól eltérő kihívás elé állította a hitszónokokat. A mecénás tehát kiadási szempontból újfajta programot támogatott Csúzy Zsigmond és Kelemen Didák köteteinek megjelentetésével.

Koháry irodalmi mecénatűrére láthatóan leginkább a szerénység volt jellemző. Ezt a tényt önmagában a támogatás gesztusa is jelzi, hiszen egy-egy gyűjtemény kiadása nem bírt olyan egyértelmű reprezentációs értékkel, mint például egy-egy prédikáció vagy főúri használatra szánt imakönyv kiadása. A kötetek ajánlásaiból az is kiderül, hogy Koháry kifejezetten tiltakozott saját személyének ajánlásbéli megjelenítése ellen.

Koháry István versesfüzeteihez készült metszett előzéklap, amely szimbolikus hitvallását tartalmazza. A keresztre feszített Krisztus, a Habsburg kétfejű sas és Szűz Mária ábrázolásához a következő felirat társul: „Ezek oltalma alatt / Sebesülten és egészségesen sem hagytam el soha zászlódat / Élve és holtan, zászlódat fogom követni” (KOHÁRY István, *Sok ohaitás közben ... keserves rabságban Munkács kővárában szerzett versek* [és további versesfüzetek], [Bécs, Voigt, 1720]; PMKK; vö. RMKT XVII/16, 598-599, 604).

Koháry II. István (1649–1731) szegények között / ismeretlen művész olajfestménye, 18. század közepe (Gyöngyös, városháza). A portré a gyöngyösi városi tanács megrendelésére készült, hálából azért, mert Koháry István 9000 forint alapítványt tett a gyöngyösi szegényház (ispotály) számára, hogy ott „12 munkatehetetlen szegény gyöngyösi polgár férfiú gyámolítasson”. Ezért ezen a szerény színvonalú festményen, amely bár Pfeffel metszete alapján készült, és annak beállítását utánozza, Koháry nem marsallbotot és ágyúgolyót tart, hanem mindkét kezét az előtte térdelő szegények felé nyújtja.

Irod. Az *Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben, Magyarország*, VI. kötet, Budapest, 1900, 212 (Platthy Adorján). *Heves vármegye*, szerk. BOROVSKY Samu, Budapest, [1909], 116, 134 (Török Kálmán). SZABÓ Jolán, *Alapítványok Gyöngyösön a 19. század első felében*, in *Memoria rerum: Tanulmányok Bán Péter tiszteletére*, szerk. OBORNI Teréz-Á. VARGA László, Eger, 2008, 501-508: 503.

KOMJÁTI ZOLTÁN IGOR

KOHÁRY ISTVÁN HEVES VÁRMEGYEI BIRTOKAIRÓL

Heves megye 17–18. századi történetének egyik jelentős szereplőjéről, gróf Koháry Istvánról (1649–1731) szinte alig van tudomásunk. Hosszú időn keresztül szinte elfeledték, méltatlanul mellőzték e nagyon is aulikus és katolikus főurat, holott a levéltári iratokban gazdag leletegyüttes és utalás található helyi vonatkozásairól. Bár alapvetően nem originálisan Heves megyei (szinte mindig családja ősi székhelyén, a Hont megyei Csábrág várában töltötte idejét), a megye életére gyakorolt hatása ha nem is monumentálisnak, de igen jelentősnek mondható mind katonai, mind közigazgatási, s nem utolsósorban kulturális szempontból.¹

Rokonait és felmenőit királyhűségükért több Heves megyei birtokkal jutalmazták meg az uralkodók, mely birtokokat ő örökölt (Gyöngyös egy részét, Patát, Tarjánt, Hortot, Apcot, Viszneket, Adácsot és Hasznost), s ezek után jelentős jövedelemmel rendelkezett. 1667 és 1682 között Fülek főkapitánya, egyben az összevont „hármás vármegye” katonai és rendfenntartó erejének vezetője, s itt levő birtokai után így a megyei közgyűlés mindenkori tagja is. 1687-ben Eger ostromában, mint az egyik parancsnok vett részt, és itt sérült meg súlyosan a jobb keze, amit részben amputálni kellett. Aktív *mæcenasként* pártolta a kultúra és a tudományok felvirágzását a megyében (ő maga is Bécsben végzett egyetemi tanulmányokat), buzgó keresztényként a betegségek-járványok-szegénység enyhítésére szociális alapítványokat tett nagyobb összegekben. Bőséges vagyonát nem szórakozta el öncélúan, hanem hasznos, üdvös dolgok megvalósítására fordította.

KOHÁRY ISTVÁN BIRTOKVISZONYAI HEVES VÁRMEGYÉBEN

Heves vármegye az 1569. évi III. dekrétum 52. cikkelye 1.§-a alapján, az 1876. évi XXXIII. törvénycikk életbe léptéig egy közigazgatási egységet képzett Külső-Szolnok vármegyével² (Comitatus Hevessiensis et Exterioris Solnok), mégis elegendő a szűkebb értelemben vett Heves vármegyét megvizsgálni, mivel egészen biztos, hogy Koháry-birtok nem volt a külső-szolnoki részen.

A Koháry-javak nagy többsége Hont és Nógrád vármegyékben terült el, birtoknagság szempontjából harmadik helyen a Heves vármegyei birtokok álltak, míg utána a Pest-Pilis-Solt vármegyei, alföldi részen fellelhető possessiók következtek, köztük Kecskemét mezőváros egy részével.

Heves vármegyét három területi részre osztották fel 1692-ben,³ és ennek alap-

¹ A szerző korábbi, hasonló témájú tanulmánya a birtokok egyenkénti ismertetésével: *Adalékok Gróf Koháry István (1649-1731) Heves vármegyei birtokviszonyaihoz*, in *Agria* 44(2008), 111-131.

² BOROVSKY, *Heves vármegye*, 1.

³ SZEDERKÉNYI, *Heves vármegye*, IV, 1893, 34.

ján a Koháry-birtokok a gyöngyösi járásban helyezkedtek el. A birtokok pedig a következők voltak: Gyöngyös egy része, (Gyöngyös)Tarján, (Gyöngyös)Pata, Hasznos, Apc, Adács, Hort, Visznek.⁴

Heves vármegye területéről a 17. század végén nem készült rendszeres kataszteri felmérés, sem összeírás, egyrészt mivel a végvári harcok nem adtak erre lehetőséget, másrészt egyébként sem lett volna rá igény a birtokosok részéről. Legmegbízhatóbbnak az 1699-es adóösszeírás mutatkozott, melyet I. Lipót uralkodó rendelt el, mivel tudni szándékozta, milyen javakra számíthat újonnan visszaszerzett tartományából.⁵ Az adóösszeírásból megfelelő képet nyerhetünk Heves megye korabeli birtokviszonyairól és a tulajdonos nemesek számáról, vagyoni helyzetéről, ugyanakkor összehasonlítási alapul is szolgálhat Koháry István jelentőségére nézve.

BIRTOKOS NEVE	MEGYEI BIRTOKAINAK SZÁMA	JÖVEDELME	TAKSÁJA
<i>Egri püspök</i>	12 helységben	3849 ft	423 ft 39 dn
Bagni márkí	1 helységben	2400 ft	264 ft
<i>Egri káptalan</i>	8 helységben	1046 ft	115 ft 6 dn
br. Buttler János	2 helységben	1000 ft	110 ft
Pocska Leó	1 helységben	1000 ft	110 ft
Enczinger-birtokok	8 helységben	948 ft	104 ft 28 dn
gr. Koháry István	8 helységben	912 ft	100 ft 32 dn
Glöckelsberg ezredes	7 helységben	722 ft	79 ft 42 dn
Királyi fiscus	5 helységben	452 ft	49 ft 70 dn
Hatvani prépost	1 helységben	380 ft	41 ft 80 dn
gr. Erdődy György	10 helységben	331 ft	36 ft 41 dn
Sőtér-família	11 helységben	317 ft	34 ft 87 dn
Deák Pál ezredes	3 helységben	300 ft	33 ft
<i>Sári apát</i>	1 helységben	300 ft	33 ft
Rákóczi Ferenc (1704-től fejedelem)	8 helységben	248 ft	27 ft 28 dn
br. Haller Samu	12 helységben	221 ft	24 ft 30 dn
Vay Ádám	12 helységben	199 ft	21 ft 89 dn
br. Keglevich Ádám	3 helységben	180 ft	19 ft 88 dn
Bossányi-família	10 helységben	157 ft	17 ft 87 dn
gr. Eszterházy István	3 helységben	139 ft	15 ft 27 dn
Huszár-família	9 helységben	126 ft	13 ft 60 dn
gr. Forgách Simon	nincs	122 ft	13 ft 42 dn
Vay László	4 helységben	109 ft	11 ft 99 dn
Repeczky-família	9 helységben	41 ft	4 ft 51 dn

1. táblázat. Főbb birtokosok a szűkebb értelemben vett Heves vármegyében 1699-ben (MNL HML, IV.1.a, 11. kötet, 390-406. oldal; 1699. május 15.).

Mint a táblázatból is látszik, Koháry Istvánnak nagy birtoktестei helyezkedtek

⁴ Uo. 50.

⁵ MNL HML, IV.1.a, 11. kötet, 390-406. oldal (Gyöngyös, 1699. máj. 15.). A szakirodalomban található 1693-as évszám nem helytálló, Szederkényi Nándor tévesen közölte (SZEDERKÉNYI, *Heves vármegye*, IV, 1893, 48-58). Ugyanő le hagyott egy helyiértéket, vagyis egy 0-t „lecsalt” Koháry István adóösszegéből, így a vármegye jegyzője által helyesen feltüntetett összegnél 10-szer kevesebb szerepel a művében. Az én táblázatomban a helyes összeg szerepel.

el Heves vármegyében, és társbirtokosai között több ismert főúri család tagja is megtalálható. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy Koháry István Gyöngyösön is jelentős birtokos, illetve, hogy jobbágyportái nincsenek szanaszét elszórva, mindahány szinte egy tömbben, Délnyugat-Hevesben található.

Az 1692-es összeírási adatok szerint Patát és Apcot is városnak minősítették, tehát Koháry István a délnyugat-hevesi városok közül mindegyikben birtokos volt (kivéve Hatvant).⁶

HELYSÉG NEVE	FÉRFILEKOSÁG SZÁMA	ÖSSZLAKOSSÁG (BECSLÉS)
Gyöngyös	784	3136
Pata	371	1484
Apc	24	96
Hort	80	320
Adács	38	152
Hasznos	31	124
Tarján	115	460
Visznek	prédium (puszta)	0

2. táblázat. Heves megyei települések 15 év feletti férfilekosainak száma és becsült összlakosságuk, mely településeken Koháry István birtokos volt, 1692 (SZEDERKÉNYI, *Heves vármegye*, IV, 1893, 71).

Megfigyelhető ugyanakkor az is, hogy Koháry István azon világi birtokosok közé tartozik, akiknek a legtöbb telkük volt a megyében.

BIRTOKOS NEVE	HEVES VÁRMEGYEI JOBBÁGYTELKEINEK SZÁMA
Egri püspök	168
<i>Koháry István</i>	144
Glöckelsberg ezredes	104
Királyi fiscus	100
gr. Erdődy György	87
Bossányi- család	84
br. Haller Samu	61
herceg Rákóczi Ferenc	61
Egri káptalan	54
Sötér-család	41
Huszár-család	40
Repeczky-család	40
gr. Eszterházy István	38
gr. Forgách Simon	27
Vay Ádám	26
Vay László	22

3. táblázat. Főbb Heves megyei birtokosok birtokszámuk alapján (MNL HML, IV.1.a, 11. kötet, 390-406. oldal; 1699. május 15.).

Az 1. táblázatból világosan látszik, hogy a 222 világi nemes között Koháry az 5. helyen áll a 912 Ft-os bevételével, Buttler, Bagni márki, Enczinger és Pocska Leó előzi meg csak öt csupán, Glöckelsberg ezredes pedig alatta van (Bagni, Enczinger

⁶ SZEDERKÉNYI, *Heves vármegye*, IV, 1893, 34.

és Glöckelsberg a Neoacquistica Commissio által szerezte vagyonát Heves megyében),⁷ és megfigyelhető az is, hogy a 42 papi birtokost hozzávéve (és így 264-re növelve a megyei földtulajdonnal rendelkezők számát) is, az első 10 között szerepel Koháry István.⁸

Birtokhányadáinak áttekintéséhez és komposzesszorainak (társbirtokosainak) számához a következő táblázat ad útmutatást:

TELEPÜLÉS NEVE	KOHÁRY ISTVÁN TULAJDONA	JOBBÁGYTELKEINEK SZÁMA	KONPOSSZESSZOROK SZÁMA
Hort	100%	38	nincs
Adács	100%	13	nincs
Visznek	100%	puszta (később lakott)	nincs
Apc	30%	3	6
Hasznos	13%	1	4
Pata	50%	38	6
Tarján	50%	14	4
Gyöngyös	15%	37	12

4. táblázat. Koháry István birtokainak százalékos arányú megoszlása a Heves megyei településeken (MNL HML, IV.1.a, 11. kötet, p. 393; 1699. május 15.)

A BIRTOKOK EREDETE ÉS FŐBB JELLEGZETESSÉGEIK

Koháry István tehát nyolc helységben rendelkezett jobbágytelkekkel. Ezek a birtokok nem tartoztak családjának ősi tulajdonai közé, hanem későbbi szerzemények. Hort, Adács, Visznek, Hasznos és Apc a nagyanyai leszármazotti jogon került a Koháry-család kezébe a következő módon: Bosnyák Tamás füleki főkapitányként kapta Hortot 1614-ben II. Mátyástól. Bosnyák Tamás lánya, Judit, Balassa II. Imre gyarmati főkapitány felesége lett. Bosnyák Tamás 1635-ös végrendeletében lányára hagyta Hortot, Adáccsal, illetve a hasznosi és apci portiokkal együtt.⁹ Innentől kezdve a Balassa-családhoz tartoztak a falvak a Thököly-felkelésig, mikor is Balassa III. Imrét a Thökölyhez való csatlakozása miatt azzal büntették, hogy a Királyi Fiscus elkobozta a vagyonát. Koháry Farkas 1684. november 1-i levelében arra kérte I. Lipótót, adományozzon az édesanyjuk, Balassa Judit jogán járó falvakat a Divény várához tartozó birtokrészekből, hogy a Munkácson raboskodó Koháry István és János váltságdíját ki tudják fizetni, mivel ősi birtokaikat lerombolták a lázadók, s óriási hiány van pénzből („...a seniore fratre duodecim mille, ab altero vero sex mille aurei pro lytro petunt ... nullo modo demissurus est in nostra substantia per graves damnificationes, et infortunia nimis deficiendo...”) I. Lipót teljesítette kérését, és többek között megkapták Hortot, Adácsot és Visznekét.¹⁰ Az uralkodó 1689-ben 16 600 rajnai forint értékben szabta meg a donációban adott javak értékét, amit az

⁷ SZEDERKÉNYI, *Heves vármegye*, IV, 1893, 64.

⁸ Uo. 58. Koháry Istvánnak évi 912 magyar forintnyi bevétele nem akármilyen pénzösszegnek volt nevezhető, hiszen abban az időszakban egy ökör ára 18 forint, egy lóé 12 forint, egy kiló búza pedig 1 forint 20 dénárba került Heves vármegyében.

⁹ MNL OL, P 392, 55. doboz, n° 31.

¹⁰ MNL OL, E 147, Fasc. 16, n° 37.

örökösöknek azonnali hatállyal vissza kellett fizetnie a Királyi Kincstárnak Koháry István halála után.¹¹

Az öt település agrártevékenységét a talajváltó gazdálkodás és a legeltető állattenyésztés jellemezte. Koháry Horton nem tartott majorüzemet, ezért a terjedelmes határt már 1723 körül robot- és dézsmaváltó szerződéssel átengedte 500 forint bérösszegért a jobbágyoknak.¹²

Adácson kétnyomásos gazdálkodással művelték a földeket, a jobbágyok évenként osztották egymás közt a földparcellákat, így váltogatva a két nyomást. 1720 után megjelent a háromnyomásos gazdálkodás is. Jellemző a falura, hogy robotot nem fizetett Kohárynak, hanem ezt, illetve a korcsma és mézárszék használati jogot szerződés értelmében 150 forintért megváltották a jobbágyok, szintúgy 150 forintért a földesúri kilencedet is.¹³

Apcon az 1696-os összeírás szerint telkesgazdák nem voltak, hanem olyan házas zsellérek éltek itt, akik más falvak határában bérelt földön vetettek, míg saját helyükön szőlőkkel és kaszás rétekekkel bírtak: 10 házas zsellérről volt szó, de a faluban élt még 3 házatlan zsellér is. A faluhoz hozzátartozott két major is, Danzcer vagy Danczel és Detrefalva; mindkettő lakott volt, és bennük termelőtevékenység folyt a 18. század közepéig.¹⁴

Visznek területén 1720-tól kezdve kétnyomásos földgazdálkodás folyt, mégpedig újraelosztásos rendszerben: a lakosok igaerőhöz mérten, minden évben újra elosztották a parcellákat különböző terjedelemben. A határban csak őszi vetés volt, tavaszi nem. A falu terjedelmes kaszálókkal és rétekekkel rendelkezett: az előbbiekről a szénát főleg a gyöngyösiek vásárolták meg, míg a tágas legelőkön (melyek akár 400 szarvasmarha ellátására is elegendőnek bizonyultak) a lakosok saját állataikat legeltették, vagy másoknak adták ki bérbé. A földesúri terheket az egész falu egysegesen 150 forintos összegben váltotta meg Koháry Istvántól.¹⁵

Hasznoson (mely mai elhelyezkedésére nézve Nógrád megyéhez tartozik) Koháry Istvánnak egy malom is a tulajdonában volt, amivel kapcsolatban társbirtokosaival többször is pereskedett.¹⁶

A másik három birtokot (Gyöngyös, Pata, Tarján) idősebb Koháry István vette zálogbirtokként a Forgách-családtól 1647-ben, mint a szécsényi váruadalom részét. A Wesselényi Ferenc nádor által 1665 novemberében kelt jogbiztosító okirat (mely senior István özvegyének és gyermekeinek jogi védelmét szolgálta) már említi a három helységet: „...*nec non alijs portionibus possessionarijs in Gyöngyos &*

¹¹ „... *juxta factam ultimariam æstimatione, in sedecim mille sexcentis florenis Rhenensis excisa, ac usque ad dies vitæ Comitis Kohary prae manibus ejusdem irredemptibiliter relinquenda ... tempore redemptionis, post obitum ipsius [= Koháry] instituendæ, præattacta summa super Bonis ijsdem assignata simul et semel deponenda...*”: MNL OL, P 11, Series IX, Fasc. NB et C. n° 86.

¹² Soós, *Heves megye községei*, 278. – Az 1685-ös Heves megyei összeírás szerint Horton bortermelés is folyt, hiszen „promonthorium”-ként (szőlészetként) van feltüntetve. A falu ekkor 100 arany adót fizetett földesurának: MNL OL, E 156 (U et C), 366. doboz, 10:2

¹³ Soós, *Heves megye községei*, 69-70. – A falu 1685-ben 5 arany adót fizetett földesurának: MNL OL, E 156 (U et C), 366. doboz, 10:2.

¹⁴ Soós, *Heves megye benépesülése*, 30. Soós, *Heves megye községei*, 79.

¹⁵ Uo. 520.

¹⁶ MNL HML, IV.1.a, 13. kötet, 265. és 699-700. oldal.

Patha oppidis, ac totali et integra possessione Gyöngyös tarian in Heves.¹⁷ A szécsényi uradalmat, közte a három Heves megyei falut, a Forgáchok 1724-ben vásárolták vissza.¹⁸

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a Károlyi-anyagban található egy olyan adókimutatás a szécsényi uradalom Nógrád és Heves megyei helységeiből származó járandóságairól, amelyben a három említett helységről is szó van. Az irat közvetlenül Koháry János 1696-os halála után keletkezhetett, erre utal a „szegény János úr” gyakori emlegetése is. A Gyöngyösre kivetett adó 82 magyar forintot, a Patára kivetett adó 72 magyar forintot, a Tarjánra kivetett adó 20 magyar forintot tett ki, amit egyenlő részre osztottak a még élő családtagok között (így a Koháry János után járó adórészt három életben maradt gyermeke, István, Farkas és Judit között osztották fel).¹⁹ Ugyanezen iraton szerepel a következő mondat is, mely rámutat a mezőváros korabeli mezőgazdasági funkciójára: „...Gyöngyösi, Gyöngyös Tarjányi és Patai Borok tavaly extendáltattanak [felbecsültettek] circiter 33 akóra...”,²⁰ vagyis a lakosság főleg szőlőtermesztéssel és az ehhez szervesen kapcsolódó borkészítéssel foglalkozott, sőt az a legvalószínűbb, hogy az egész család más megyei birtokain is a borellátást ezek a mátraaljai bortermelő helyek biztosították — erre pedig bizonyíték Koháry Borbála számadása a család osztatlan füleki javainak használatáról 1729-ben kiadott nyilatkozata: „...még Gyöngyös Patai táiarul Fülekre hozattott, és ki árultatott, akó No. 5.”²¹

Gyöngyösi jobbágycsalád Koháry Istvánnak, mint földesúrnak minden évben egy 8 talléros szőnyeggel és 3 akó borral kedveskedtek. Ezt az ajándékot Koháry Fülek lerombolása és fogságba esése után is elvárta tőlük. Mikor a város bírái egyszer megfeledeztek erről a „honoráriumról”, akkor ő kárpoztulásul annak kétszeresét igényelte: 6 akó bort és 28 forint 80 dénárt készpénzben (ennyire ment fel a szőnyeg ára). A behajtott javakat helybeli ispánja, Horváth András nyugtázta.²² Az ajándék a gyöngyösi számadási könyvekben még 1701/1702-ben is szerepelt: „Korponai úrnak, Nagyságos Gróff Kohári István Úr Ónagysága számára ígért szőnyeg árában attam az adópínbűl 14’ 40”. Tehát a főúr igényt tartott rá.²³

Koháry István igazi paternalista felfogású földesúrként bánt jobbágyaival, szinte gondjukat viselte nekik, atyaként kezelte őket, és semmilyen módon nem sanyargatta őket. Gyöngyösi hívei ki is mutatták szeretetüket iránta, többek között azzal, hogy tevékeny szerepet vállaltak a főúr fogsága idején a hírek továbbításában, illetve a neki címzett levelek eljuttatásában. Minderről így vall Koháry Farkas 1684. január 11-én keltezett levele édesanyjához, Csábrágról Pozsonyba: „*hogy nagyságodnak gyakortább lehessen parancsolni erre a földre: vagyok azon, mennél*

¹⁷ MNL OL, P 392, 55. doboz, n° 34.

¹⁸ Uo. n° 72.

¹⁹ A Koháry-család tagjai együttesen bírták javaikat, és jövedelmeiket is az „æqualis rata” és „reciprocalis successio” értelmében osztották fel egymás között. Koháry István azonban mégis elsőbbségi jogot élvezett – mint legidősebb férfi családtag – a javak kezelése és felügyelete terén.

²⁰ Uo. n° 35.

²¹ MNL OL, P 1292, Fasc. IV. A, n° 2.

²² DEZSÉRI BACHÓ, Gyöngyös, 164.

²³ Uo. 268.

többször küldhessek embereket. Énnekem magamnak is nehéz, hogy semmi bizonyos hírt nem hallok István bátyám-uramról; mind kecskemétieknek, mind gyöngyösieknek meghadtam, hogy postát küldjenek ő kegyelme után, és írott leveletem megvigyék, — az minthogy már Gyöngyösről el is küldötték”.²⁴

Gyöngyös esetében ki szeretnék arra térni, hogy nem helytálló az a szakirodalomban megjelenő állítás, miszerint Koháry István 1694–1703 között személyesen is gyöngyösi rezidenciáján tartózkodott volna.²⁵ A főúr ugyanis nem telepedett le tartósan Heves vármegyében, sem 1687 előtt, sem utána, erre pedig bizonyosság az ezen időintervallumban bejegyzett megyegyűlési jegyzőkönyvek és akták (okiratok) sorai, melyek minden esetben „*nomine et in persona Spectabilis et Magnifici Domini Stephani Koháry*”, azaz „*Tekintetes és Nagyságos Koháry István úr nevében és személyében*” formulával kezdve jelennek meg. Ráadásul a megyegyűléseket az adott időszakban többségében Gyöngyös városába hívták össze. Miért nem jelent meg tehát a főúr személyesen, ha már egyszer ott tartózkodott a városban, hiszen ezzel nyomatékot adhatott volna saját javára a döntés gyorsítása terén? Vagyis Koháry István a megyei illetékességű ügyeit helyi megbízottaival és jogi képviselőivel intéztette, szólaltatta fel őket, ő maga pedig Csábrágon, a családja ősi székhelyén tartózkodott.

KOHÁRY ISTVÁN BIRTOKÁNAK TULAJDONÍTOTT TELEPÜLÉSEK

Tarnaörs. A szakirodalomban találunk olyan utalást, mely a fentebb említett nyolc helyen kívül Tarnaörsöt is Koháry-birtokként tünteti fel. Szederkényi Nándor egy megyei összeírást alapul véve (*Consignatio et conscriptio oppidorum et pagorum in Com. Heves 1685*) állította ezt az „Eörs” néven szereplő faluról.²⁶ Reiszig Ede Heves vármegye monográfiájában hasonló állítást tett, és kiegészítette azzal, hogy a pusztaként számon tartott terület báró Haller Samu birtokába került, mivel az 1693-as összeírás már az ő territóriumához csatolva tüntette fel.²⁷ A fentebb említett forrás alapos áttanulmányozása után (helyes néven: *Consignatio oppidorum et pagorum in Comitatu Hevessiensis 1685*) azonban azt az állítást lehet tenni, hogy Tarnaörs nem szerepel a felvett adatok között!²⁸ Eddigi kutatásaim alapján még én sem találok semmilyen formában Tarnaörs említésével, tehát az sem a Bosnyák-vagyionból, sem pedig Koháry István édesapja által zálogjogon megkapott településekhez nem köthető.

Tiszanána. Soós Imre a hódoltság idejének végére teszi Tiszanána egy részének Koháry-család által való birtoklását. Az egri püspökség falura vonatkozó joga két-

²⁴ THALY, *Koháry fogsága* II, 239, II. levél

²⁵ SEREG József, *Vitézek és vezérek a Mátraalján (1000–1849)*, Gyöngyös, 2001, 79.

²⁶ SZEDERKÉNYI, *Heves vármegye*, III, 1891, 388.

²⁷ BOROVSKY, *Heves vármegye*, 79.

²⁸ MNL OL, E 156 (U et C.), 366. doboz, 10:2. – Az 1685-ös összeírás nem a teljesség igényével készült el, nem minden Heves megyei települést tartalmaz. Valószínűleg a háborús helyzet miatt nem tudtak regisztrálni alaposan és pontosan mindent, sőt alapos eltérések mutatkoznak a reális viszonyokhoz képest. Apcot például nem Koháry-birtoknak tüntették fel, Patát (fontos oppidumot) egyáltalán nem említették, kimaradt Gyöngyös, Visznek és Hasznos is. Koháry István nevéhez három birtokot kötöttek: Adácsot, Tarjánt és Hortot.

ségessé vált arra az időre – olvashatjuk az egykori főlevéltáros sorait –, és az egyházi birtokjog könnyen átszállhatott, ami lehetőséget nyújtott Koháry Istvánnak is a birtokszerzésre. A főúr az erősen elpusztásodott részre Gömör vármegyéből telepített ide jobbágyokat, akik között szlovák anyanyelvűek is voltak. A betelepítés nem egyszeri akcióként történt, hanem több évig eltartó csoportokban zajlott. Gömör vármegye több ízben is visszakövetelte jobbágyait, a visszaköltözés azonban soha nem valósult meg teljesen, hiszen Tiszanánán még 1767-ben is fellelhetők szlovák nyelvű családok.²⁹

Ugyanúgy, mint Tarnaórs esetében, Tiszanánáról sincs egyértelmű adatunk, sőt semmilyen sincs. Se az 1665-ös Wesselényi-féle jogbiztosító okirat nem említi, se a Koháry-végrendeletben nem található, sem a halála után felvett vagyonszezársban, de még a Heves vármegye történetét feldolgozó monográfiák (Szederkényi, Borovszky) lapjain sem lelhető fel, mint Koháry-birtok. Merem tehát azt a megállapítást tenni, hogy Tiszanána egyáltalán nem tartozott Koháry István birtokai közé, s valószínűleg etiológiai (okmagyarázó) rendeltetésből került a műbe, mármint hogy arra adjon választ, miként kerültek szlovák anyanyelvű jobbágyok Heves vármegyébe.

A JOGFOLYTONOSSÁG IGAZOLÁSÁNAK PRÓBATÉTELE

Heves vármegye a 16. század végétől teljes egészében török fennhatóság alá került, a falvakat, településeket, majorokat, termelési egységeket az új hatalom birtokába vette. Ugyanakkor a megyei nemesség nem mondott le birtokairól, főleg azoknak jövedelméről, és azt a végvári katonaság útján behajttatta.³⁰ A jobbágyaságot, a falvak és mezővárosok lakosait tehát kettős adóztatás sújtotta, a kondomínium rendszere.

Az 1680-as évek közepére az adóztatás rendszertelenebbé vált. Nem csökkenésről van szó, sőt inkább a terhek további növeléséről. A Magyarországról fokozatosan kiszoruló Oszmán Birodalom utánpótlási nehézségei miatt többször kényszerült a jobbágyi szolgáltatások, különleges adók ismételt kivetésére és szigorú behajtására, ugyanakkor a császári katonaság szintén a települések népén szedte be az ellátásához szükséges terményeket, követelte meg az ellátást; ugyanezt a maga-

²⁹ SOÓS, *Heves megye benépesülése*, 53. – A megyei nemesség a jobbágyok pótlására, kiéngesítésére, ezáltal a termelés növelésére, más megyei birtokairól eléggé nagyszámú szlovákot telepített át. Ezen jobbágyok gyakorlatilag földesúri engedéllyel telepedtek le Heves vármegyében, mégis szököttek számítottak, mivel származási megyéjük ezt nem hagyta jóvá. A Rákóczi-szabadságharc idején kezdődő tendencia közel tíz évig tartott, addig több földesúr (Koháry Istvánon kívül Enczinger, a Nyáry-vagyon császári tiszti felügyelője [az általa igazgatott Markazon és Domoszlón ma is sok szlovák származású, de magyarizálódott család él], a Hallerek, a Bossányiak, az Orczyak) telepítettek le más megyei jobbágyot. 1720 táján a régi vármegye visszakövetelte ezen szökött jobbágyokat, de visszavételükre gyakorlatilag soha nem került sor. Uo, 19-20.

³⁰ KOMJÁTI Zoltán Igor, *Félesélyes jóvátétel? A füleki végvári katonák által a civil lakosságtól erőszakkal megszerzett javak visszaadásának problémája Koháry István főkapitányságának idején (1667–1682)*, in Neograd: Dornay Béla Múzeum Évkönyve 36(2012), 158-166.

tartást mondhatjuk el a Thököly Imréhez hű csapatok viselkedéséről is.³¹

A Koháry István birtokain élő jobbágyoknak is számtalan atrocitásban volt részük. Példának okáért említhetjük a horti jobbágyokat, akik elmenekültek a törökök adóztatása miatt: „*a horti bíró megszegvén szavát ... az szegénységet a töröknél sok adósságban hagyta vala, akiket, hogy némely falu lakosít az török rútul csigázta, sokan a szegénység közül is elszöktek ... mások is napról napra szöktön szöknek, ki katonaságra, ki hajdúságra*”.³² Gyöngyöstarján esetében szintén két példát említhetünk. 1676 januárjában Habsburg-ellenes szabadságharcosok törtek rá a falura, és fosztogattak ott, amiről a település bírójára, Diák András így íratott Koháry Istvánnak: „*1676. esztendőben Boldogasszony havának 6. napjában az alsó párton levő vitézek [a népi elnevezés a kurucokat illette így] gyöttenek falunkba, és bennünket rútul szittanak az borért, hogy valahun és valahonnan lészen, bort kell adni önekijek ... így lévén azért, Nagyságos és kegyelmes Urunk, hogy bíránkot és több böcsülletes falunkbeli embereket hitükre kérdették, és el is mondotta némelyke, hogy nincsen bor az faluban, egyib aránt nem is tudtok, hogy volt volna, hanem hogy házonként kezdett az kurucz jární, egy háznál, úgy mint gróf Forgács Ádám urunk jobbágya házánál tanáltak egy hordó bort kiben volt 25 köből bor ... [A kurucok] elfogtanak bennünket, és azon bort, hogy megtanálták, ... rútul szittanak bennünket, hogy megtagadtuk és megesküdtünk hamissan*” A faluba betörő kuruc katonák elvitték a bort, ami miatt a rab Halászi Lőrinc, a bor tulajdonosa, akinek a nedű árából fedezni lehetett volna a váltságdíját, most a falun kérte számon a kárát. A tarjáni előljárók tehát segítségért fordultak Koháry Istvánhoz, hogy rendezze el az ügyet, hiszen ők nem tehettek semmit a kurucok ellen, hiszen „*magunkrul lehúzták ruhánkat, ládáinkat felhasogatták és felnyitották, oly nyomorúságban voltunk végette ... hitesse el magával Nagyságod...*”.³³ A falut a „felső párton levő”, vagyis Habsburg-zsoldban lévő várkatonák is kifosztották 1680 karácsonyán: „*Ez elmúlt napokban, úgymint karácsony után, ónodi egynéhány katona szegény falunkba bejövén és Varga János házára rámenvén, rútul megkínozták, és az verésivel meg nem elégedvén, karját karddal általverték és házát feldúlván, mindenben zsákmánt hántanak. Azonban falunkban lakozó embereink — hallván ezen csintalanságokat —, odamentenek. Szólott közülük Diák András: 'Haggyátok békit, vitézek, ennek az embernek, ihun az páter, kezes lészen érettünk, oda megyen, valahová kívánjátok.' De ezzel semmit sem gondoltanak, hanem Diák Andrásnak ezen szólásáért neki estenek és földre verték. Egy imegben lévén, sarkantyúikkal az testét keményen megsarkantyúzták. Az lóra, hogy fel akarták tolni, nem örömet akart nyavalyás felülni, azt is föbe vágták.*” — mint azt vallja a tarjáni lakosoknak a megyei közgyűlés elé 1681. január 8-án került levele.³⁴

A háborús idők elteltével sem érkezett el a békeesség Koháry István birtokainak életében. A hadak járása után más ellenfelekkel kellett megharcolnia a főúrnak — a

³¹ SZAKÁLY Ferenc, *Az 1670-es évek Habsburg-ellenes mozgalmi és a hódoltsági magyar feudális hatalom*, in *A Thököly-felkelés és kora*, szerk. BENCZÉDI László, Budapest, 1983, 59-67.

³² MNL HML, IV.1.b, 7. doboz, 1685:53.

³³ Gyöngyöstarján lakosságának levele Koháry Istvánnak, 1676. január 28.: ŠABB, KCCsL, I. rész, n° 283 (MNL OL, Mikrofilmtár, C 1056. tekercs).

³⁴ Gyöngyöstarján lakosságának levele a Heves és Külső-Szolnok vármegyei közgyűléshez, 1681. január 4.: MNL HML, IV.1.b, 6. doboz, 1681: 4.

szomszédos települések birtokosaival. Koháry Istvánnak saját jogfolytonosságát bizonyítani és igazolni kellett birtokain más, tulajdonfoglalásra és javak elvételére felbátorodott személyek ellen. Heves megyében több település esetében is találkozhatunk erőszakos foglalással, más területeinek jogtalan használatba vételével, ami voltaképpen korjelenségnek is számított a 17–18. század fordulóján, de különösen a török kiűzése után. A védekezés egyetlen módjának a vármegyéhez való feljelentés, ellentmondás, tiltakozás (*contradictio, inhibitio, prohibitio*) bizonyult, amivel Koháry István is élt, jogos birtokosi voltát igazolva.

Például Kolozsváry István sármonostori apát (*abbas Sariensis*) 1673-ban a maga részére elragadta (Aba)Sár, Visonta és Tarján jobbágyfalvakat, mivelhogy azok valamikor a sári monostor tartozékai lehettek. Az apát a három falu lakosságának fenyegető leveleket („*litteras comminatorias*”) küldött, melyben a lakosságot és falujukat a sári monostorhoz csatoltnak nyilvánította, majd embereivel elfoglalta őket. A Tarján elleni, fegyverekkel demonstrált erőszakosság ellen Koháry István és családja jogi képviselője, Pápay János (aki 1671 májusa óta látta el szerződés alapján ezt a feladatot³⁵) a Füleken tartott március 15-i megyegyűlésen felszólalt, elítélte, és kifejezetten sérelmesnek nyilvánította azt, amivel a Koháry-család emberemlékezet óta fennálló, valódi jogát csorbította meg az apát. Pápay János megbízója nevében felszólította Kolozsváry apátot, hogy tartózkodjon az ehhez hasonló törvénytelen szándékoktól, s hogy a jobbágyoknak semmiféle kárt ne okozzon, felszólította a faluból való kivonulásra, amit ha nem cselekszik meg, Koháry István saját jogából kifolyólag minden erejéből védelmezni fogja („*cum moderamine inculpatæ tutelæ ... bona sua ... omnibus tueri et tuendo defendere*”) az olyan erőszakos foglalók ellen („*contra violentos impetitores*”), mint az apát.³⁶ Pápay János a rákövetkező napon beszámolt Koháry Istvánnak a vármegye gyűléséről: tudatta vele, hogy a frissiben kinevezett apát jogtalan igénye miatt kezdeményezte az eljárást, amelyről akkor szerzett tudomást, amikor visontai jobbágyai átadták neki a főpap levelének másolatát. Pápay János gróf Forgách Ádám és a bátyja, Pápay Péter nevében is megíratta a vármegyével a *protestatio*-t és az *inhibitio*-t, de javaslatot tett a magisztrátusnak arra, hogy kérje azt a főispántól (Szegedi Ferenc egri püspöktől), aki Kolozsváry apátnak a felettese is az egyházi hierarchiában, hogy parancsolja meg neki az erőszakos foglalás leállítását. Pápay János azt is kérte Koháry Istvántól, hogy a sári apát eredeti levelét (amelyet az ő tudomása szerint a főúr megkapott azóta) eredetiben küldesse vissza, mint a jogos *protestatio* további folytatásához kellő bizonyítékot.³⁷

Kolozsváry apát azonban nem teljesítette Koháry István kérését, (sőt a másik kettő falu birtokosaiét sem), ezért a jogos földesurak, Koháry Istvánnal együtt Forgách Ádám, Eszterházy Sándor, Bossányi Miklós, Pápay János és Péter (és még más földesurak is) közös ügyvédet választottak Dúl Mihály személyében. A május 30-i megyegyűlési jegyzőkönyv tanúságai szerint a birtokosok a főispán soraival együtt figyelmeztető levelet fogalmaztak meg, s küldtek el pár nappal („*præsentis diebus*”)

³⁵ Koháry István szerződése Pápay Jánossal, Fülek, 1671. máj. 6.: ŠABB, KCCsL, V. rész: Levelezés, n° 14529 (MNL OL, Mikrofilmtár, C 1288. tekercs).

³⁶ MNL HML, IV.1.a, 4. kötet, p. 219 (Fülek, 1673. márc. 15.).

³⁷ Pápay János levele Koháry Istvánnak, Fülek, 1673. márc. 16.: ŠABB, KCCsL, V. rész: Levelezés, n° 16162 (MNL OL, Mikrofilmtár, C 1298. tekercs).

korábban az apátnak, hogy a falvak elfoglalásától és károkozásától mindenféle képpen tartózkodjon. Azonban Kolozsváry apát azóta sem hallgatott az intő szóra, nem állt el fenyegető szándékától, kezében tartotta a falvakat, s emiatt Visonta lakossága elmenekülni kényszerült házaiból, veszélyben látva helyzetét. Ezt a világos és nyilvánvaló kárt tapasztalva, a birtokosok és a vármegye tisztviselői úgy döntöttek, hogy a király tekintélyét vetik latba. Követet küldtek tehát Lipóthoz, hogy a vármegye a megfelelő eszközt alkalmazhassa a törvénytértés kivédésére, hogy az elnéptelenedett falu eredeti állapotába visszakerülhessen, s hogy a másik két faluban a várható elvándorlás meg ne történhessen. A vármegye I. Lipót korábbi rendeleteinek értelmében oltalomleveleket [protectionalis] állított ki Magyarország minden vármegyéjéhez és végvár-parancsnokához, a sári apátot pedig ismételtlen figyelmeztette erőszakos foglalásának tényére, s törvényes úton a három falu azonnali elhagyására szólította fel. Ugyanakkor levélben kérték a környékbeli felső-magyarországi végvárak (Szendrő, Putnok, Diósgyőr és Ónod) kapitányait és főkapitányait, hogy a katonáiknak tiltsák meg a katonai executiót a települések adójának beszedésére, nehogy Kolozsváry apát igénybe vehesse azt.³⁸

Mivel gróf Forgách Ádám Gyöngyöstarjánon és Sáron is birtokos volt, ám fontos országos és vármegyei teendői (országbíró és tárnokmester, valamint királyi kamarás és tanácsadó volt, emellett Nógrád és Borsod vármegyék főispánja is) nem engedték minden vagyoni ügyében a személyes részvételt, ő is megbízottakkal intézte hasonló ügyeit. A tavasz végére már személyesen érdekelte a dolog, ezért rákérdezett az illetékesekre, és részletes információkat várt. A birtokosok és az ügyvédek közös levelet fogalmaztak, amelyben először beszámoltak a helyzetről. A fentebb megírt két megyegyűlési bejegyzés tartalmán kívül újabb aspektusokat tudhatunk meg az ügyről. Kolozsváry István apát Erdélyből származott, aztán átkerült Magyarországra, ahol az egri püspökség káptalanjának kanonoka lett. 1673 februárjában levelet íratott a fentebb említett három falu lakosainak, hogy ő lesz ezentúl örökös földesuruk, hiszen I. Lipót uralkodó (1657–1705) neki adományozta a sári apátságot minden tartozékával együtt, tehát ennek értelmében Szent Máttyás napjára (február 24.) szállítsák el hozzá az adójukat.

Szegedi Ferenc püspök-főispán a vármegyei magisztrátus és a tulajdonosok kérésére márciusban két alkalommal szólította fel az apátot az erőszakos foglalás főladására, valamint közölte vele, hogy ha igényt tart a három falura, akkor azt „*juris via*” (törvényes úton) keresse. Kolozsváry ígéretet is tett, hogy hajlandó retirálni, de április 10-én mégis fenyegető levelet bocsátott a településekre. Ekkor a sérelmezettek Forgách Ádám gácsi uradalmának tiszttartójával (Makkfalvay Jánossal) együtt fogalmaztak egy levelet Kolozsvárynak, de azt nem vette még figyelembe se. A levelet vivő gácsi hajdúhoz a tiszttartó engedélye nélkül csatlakozott Deák András tarjáni armalista nemes is, aki arra volt kíváncsi, hogy milyen feltételeket fog majd az apát szabni. Felérve Kassára, Kolozsváry maga elé hívatta őket, és azt mondta a fél-nemesnek: „*Te az én jobbágyom vagy, az három falumból egyik. A szendrőieknek tegnap adtam levelet: a három faluból két-két embert és negyven-negyven ökröket hozzanak el szőfogadatlanágotokért, eddig valóért. Ha mégis fejet nem hajtotok, úgy rablatlak el minden bizonynal*”. Deák András visszatért és be-

³⁸ MNL HML, IV.1.a, 4. kötet, 235–236. oldal (Fülek, 1673. május 30.).

számolója okozta azt, hogy a visontaiak elmenekültek saját településükről.

A károsultak beszámoltak Forgáchnak a május 30-i megyegyűlésen eldöntött intézkedésekről, ám ezt nem tartva elégnek, most kérték a főurat, hogy a saját vármegyéiben főispánként kiadott protectionálisok kitöltése mellett, az uralkodónál járja ki az apát ellen való fellépést: hogy „*inhibeálni méltóztassa Ófelsége Kolozsváry István papot, [hogy] violenter kezdett útján ne menjen tovább, [és] ha igazságát praetendálja, juris via procedáljon*”. Azt az információt is Forgách Ádám tudtára adták, hogy Kolozsváry Istvánnak semmilyen joga nincsen a falvakhoz, amelyet ő maga is elismer: „*in confidentia aperiáljuk Nagysága Méltósága előtt, akiknek [az apát] maga aperiálta, megvallotta: nincs mostani kegyelmes királyunktól, Ófelségétől, donatioja ezaránt, hanem Szent István király idejében költ donatiora akadt, a mellett imperál bennünket*”. Ha valóban létezik ez az adománylevél, akkor megtalálható a magyar királyi levéltárban, ám akkor az apát igénylőlevelének is meg kell lennie ott; ha pedig nincsen nyoma egyiknek sem, akkor világos, hogy nem is léteztek soha.³⁹

I. Lipót a vármegyei követtől, Gyürky Páltól, értesült a tényekről, és július közepén írott levelében megparancsolta Kolozsváry István sári apátnak, hogy az erőszakos foglalástól tartózkodjon, bocsássa vissza a településeket eredeti tulajdonosaiknak, és tegyen jelentést annak végrehajtásáról.⁴⁰

Kolozsváry apát tehát kénytelen volt retirálni, s belenyugodni a lipóti döntésbe, mint az kiderül a vármegyei gyűlés augusztus 11-i bejegyzéséből. Gyürky Pál követ – akinek fáradozásáért és munkájáért 36 aranyforintot ajánlott fel a vármegye – visszatérve Bécsből, beszámolt az eseményekről, s magával hozta a három jobbágytelepülés hovatartozásáról szóló okiratot, melyet a törvényszabta úton eljuttattak

³⁹ Pápay János, Pápay Péter, Bossányi Miklós, Esterházy Sándor és Vidokai Izsák levele Forgách Ádámnak, Fülel, 1673. jún. 2.: ŠABB, KCCsL, V. rész: Levelezés, n° 15370 (MNL OL, Mikrofilmtár, C 1294. tekercs),

⁴⁰ „*Leopoldus etc. Venerabilis fidelis nobis dilecte. Comitatus de Heves medio ablegati sui fidelis nempe nostri Egregii Pauli Gyürky graviter de te Majestati Nostræ conqueritur. Qualiter tu certos quosdam pagos Sár, Visonta, & Giöngiös Tarian nuncupatos, omnino in eodem Comitatu de Heves existentis habitos a modernis eorundem possessoribus vi, et potentia mediante occupare, talique pacto ad Abbatiam Saár Monostra, in præfato Comitatu constitutam, quam defacto ex benigna collatione nostra tenes, pertrahere, & applicare, denique tibi appropriare, vindicareque velles, ac nitereris, damno, et præiudicio mentionatarum possessorum valde gravi, & manifesto. Supplicandum nobis idem Comitatus debita cum instantia humillime, quatenus possessoribus illis circa præmissa gratiose providere dignaremur, nec pateremur eosdem iustis suis iuribus improvise destitui. Cum autem iusta petenti non sit denegandus assensus, & alioquin etiam eiusmodi violentos, potentariosque actus nequaquam exerceri permittere velimus. Ideo tibi harum serie firmiter præcipiendum committimus, & mandamus, quatenus acceptis præsentibus, rebusque sic, ut præfertur stantibus, & se habentibus ab antelata dictorum pagorum violenta occupatione, ac usurpatione modis omnibus abstinere, teque iuxta præscriptum functionis tuæ, muniis tibi incumbentibus attendendo pacifice gerere, vel si quid eatenus prætensiones haberes, id ordjnaria Iuris via prosequi, Majestatemque Nostram superinde fideliter ac genuine informare debeas, & tenearis. Secus non facturur. Gratia nostra Cæsarea & Regia tibi de reliquo clementer propensi manentes. Datum in Civitate nostra Vienna dje 15. mensis Julii Anno Domini 1673*”: I. Lipót levelének másolata Kolozsváry István sármonostori apátnak, Bécs, 1673. júl. 15.: MNL HML, IV.1.b, 3. doboz, 1673:14.

az apáthoz, de kivonatát megkapták a települések földesurai is.⁴¹ Koháry István tehát ismét birtokába vehette Gyöngyöstarját, családjának jogos tulajdonát.

Másik példaként említhető az, mikor Koháry Istvánnak egy alkalommal a birtokait megpróbálták eltulajdonítani bizonyos gyöngyösi és árokszállási lakosok. Az illetéktelenek behatoltak Hort, Adács, Visznek, Pata és Tarján területére, sőt ezen birtokok termésének és javainak hasznát élvezték: a földet használták s termését learatták, a réteken legeltettek s ezáltal tönkretették azt, az erdőkben a fákat kivágták s elhordták, a fűzfák gallyait levagdosták, a szénát elvitték, tehát minden művelés alatt levő vagy nem levő területet a maguk számára kisajátítottak, amivel Koháry István világos és súlyos kárára voltak. Éppen ezért az 1700. március 23-án Gyöngyösön megtartott megyegyűlésen képviselője útján tiltakozását fejezte ki e törvénytelenések ellen, s rajtakapás esetén a betolakodó gyöngyösieknek mindenféle fajtájú állataik elkobzását, illetve ökmaguk elfogását („*sub poena abactionis deperditionisque pecorum et pecudum, incaptivationisque hominum*”) helyezte kilátásba.⁴²

A török kiűzése után a városok lakossága gyakran tett ehhez hasonlókat, hogy önkényesen lefoglalt és birtokba vett ideiglenesen elnéptelenedett, s alig használt birtokokat a maga javára fordított.⁴³ Az előbb említett esetben Sár, Visonta, Ugra, Karácsond, Györk és Gyöngyöshalász birtokosai részéről is sor került a tiltakozásra a gyöngyösi, árokszállási lakosok jogsértő viselkedése miatt.

A határviták és erőszakos foglalások még a 18. század harmincas éveiben sem értek véget. Nagyon jól mutatja ezt Adácsnak Gyöngyöshalással való nézeteltérése 1730 júliusából. Ez az utolsó, forrásokból ismert adat a falu Koháry általi birtoklása idejéből, ami egy helyszíni szemle megállapításait tartalmazza. A nézeteltérés kiváltó okát a megyei hivatalnokok által készített irat így jelölte meg: „*Legelsőbben elkezdvén az Rován partja fölött való egy régi jeles hányott határnál, amelyet napnyugat felől Halász és Adács között mind a Halásziak, mind az Adácsiak igaz határnak tartanak, napkelet felé pedig, ugyanezen megnevezett Rován-part fölött való határtól huszonkét közönséges lépésnyire a Halásziak beszántottak ennek előtte valamely esztendőkkel az Adácsi határba ... mintegy ágyúlövésnyire, mit az Halásziak úsussokban [használatukban] vettek, láttatik a határjeleken belül az Adácsiak földjéből elszánttatni hosszában circiter [körülbelül] 40. kilára valót*”. De nemcsak a falu-határok ezen szakaszán csatolták beljebb a halásziak saját javukra a határt, hanem az összes többi részen is: „*...Hanem megint ugyan csak tovább is napkelet felé egyenesen által a Király Berkin menvén ... circiter két közönséges puskalövésnyire találattván egy világosan most is megtetsző [vagyis odalátható] határhányás, amelynek hasonlóképpen most is találattatik a közepében bizonyos elrejtett kő, ahol ismét tizennyolc lépésnyire a Halásziak mind a szántást, mind a kaszálást beljebb usussokban vették*.” A megyei bizottság kiszállt, és hogy az „*oculate [szemmel] megmutatott földeknek*” mielőbbi eredeti helyzetét visszaállíthassa „*sub poena violentiæ, incaptivatione hominum et pecorum ibidem reperibilium abactione* [az erőszakosság bűne miatt a jobbágyokat elfogva, és a rajta legelő állatokat összegyűjtve, a visszaélés jóvátétele szempontjából]”, a bűnösöket előállították a gyöngyösi bíróság elé.

⁴¹ MNL HML, IV.1.a, 4. kötet, 265-266. oldal (Fülek, 1673. augusztus 11.).

⁴² MNL HML, IV.1.a, 11. kötet, 487. oldal (Gyöngyös, 1700. március 23.).

⁴³ DEZSÉRI BACHÓ, Gyöngyös, 164.

A számonkérésre ez volt a halásziak válasza: „ők Uruk hívek [hűek urukhoz], és akaratok nélkül abba magukat nem imittálhatták [engedhetik], hogy a földnek usussától desistályanak [használatától elálljanak], hanem ha maguk földesurai fogják committalni [parancsolni], készek recedálni [visszavonulni].”⁴⁴

ZÁRSZÓ

A tanulmány vázlatosan elevenítette fel mindazokat a fontosabb tényeket, melyek gróf Koháry István Heves megyei birtokaival összefüggenek. Természetesen nem csupán ennyi anyag lelhető fel a levéltárakban, a szakirodalom lapjain, hanem jóval több. Jelen munka csupán arra vállalkozott, hogy ízelítőt adjon abból, bemutatva azt, hogy a főúrnak nemcsak Hont, Nógrád, Gömör és Pest-Pilis-Solt megyében voltak birtokai, hanem a tanulmányban említett megyében is.

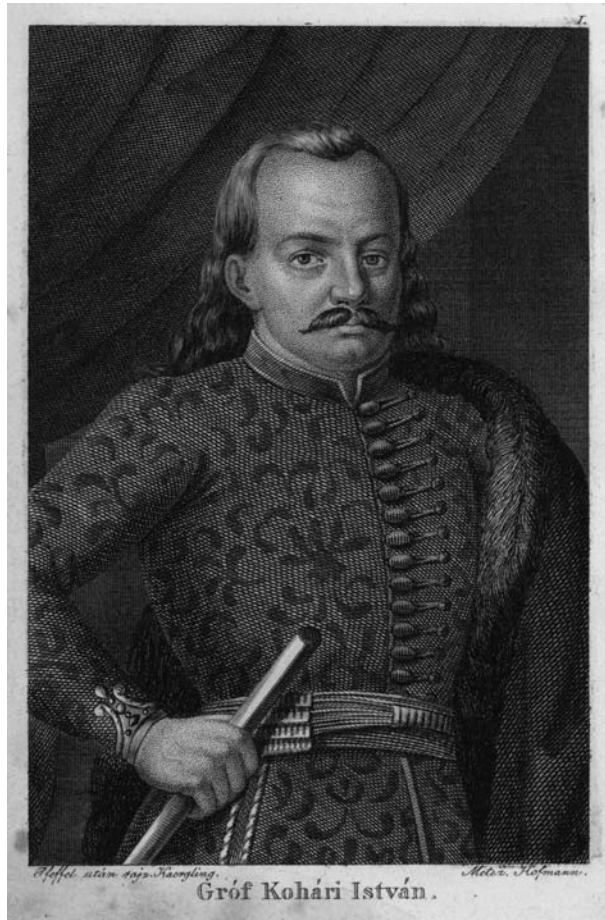
Mély hitű, buzgó katolikusként, tudatosan, igazságosan, becsületesen kezelte a kapott Heves megyei jószágokat, a belőlük származó jövedelmet nem herdálta el. Egy részét a haza szolgálatára, az Oszmán Birodalom ellen fordította, békés időben pedig egyházi iskolákat alapított, a szegények helyzetén javított, mint fundátor.

Füleki főkapitánysága idején személyesen is részt vett portyákon, hadjáratokon az oszmán hadak és a Habsburg-ellenes csapatok (kurucok) ellen. Országos hírérdményeinek elérésében nem kevés szerepet játszottak falvainak, mezővárosainak lakosai, akik igazságos, hozzájuk méltányos és jóságos földesurukat híven szolgálták azzal, hogy szorgosan biztosították számára a katonák ellátásához szükséges javakat, illetve azzal is, hogy tartalmas hírekkel látták el őt az ellenfél mozgásáról.

⁴⁴ MNL OL, P 419, 6. doboz, Fasc. 25. n° 33.

A Koháry család címere abból a latin nyelvű verseskötetből, amelyet Koháry Miklós ajánlott 1734-ben apjának, Koháry Andrásnak abból az alkalomból, hogy saját dragonyos-ezredet állított föl (*Primitiae poeticae ex filiali reverentia ... dum novam legionem inclytam feliciter erigeret*, Posenii, Royer, [1734]; PMKK, Collectanea, M 71 [P 33/8/14]).

Koháry II. István (1649–1731) / Michael Hofmann részmetsete Kaergling János Tóbiás rajza nyomán, Pest, 1832 (megjelent: Aurora hazai almanach, szerk. Bajza József, 1832; PMKK). A kép szignója is föltünteti, hogy Kaergling kifejezetten Johann Andreas Pfeffel mezzotintóját használta előképül, de úgy, hogy Koháryt több hajjal ábrázolta, és így jelentősen fiatalította.

A FÖLDESÚRI JÁRADÉK KOHÁRY II. ISTVÁN NÓGRÁD VÁRMEGYEI KÖZPONTÚ BIRTOKAIN

A Koháry család Nógrád, Heves és Külső-Szolnok vármegyei jóságát Koháry I. István alapozta meg, amikor Forgách Ádám 1647-ben neki zálogosította el a szécsényi és a gyöngyösi uradalom településeinek nagyobb részét.¹ Koháry I. István így lett az 1647. november 18-án kelt királyi rendelet értelmében a szécsényi és gyöngyösi uradalom nagyobbik felének zálogbirtokosa.² E két uradalom másik része viszont a 17. század elején még Bosnyák Tamásé volt, amelyet Balassa Imre örökölt felesége révén. Miután Balassa Imre birtoka a fiskusra szállt, a birtokrészeket Koháry II. István vette birtokba, mivel anyja Balassa Judit, anyai nagyapja pedig Bosnyák Tamás volt.³

A mai Nógrád és Heves megyében húzódó gyöngyösi uradalomból Adács, Visznek és Hort öröklődött Bosnyák-jogon, s az uralkodóhoz hű Koháry II. István 1683-ban léphetett birtokba örökösödés címén.⁴ A szécsényi uradalomban a Bosnyák-rész és a Forgách-féle zálogbirtok határa akár egy településen belül is húzódhatott, ezért tettek birtokjogi különbséget még az urbáriumok is az adott településeken belül.

A két uradalom nagyobb részét képező zálogbirtok 1724-ben visszakerült a Forgách családhoz.⁵ A családon belüli egyezség értelmében a Bosnyák-jogon öröklődő három Heves megyei település 1746-ban Illésházy Józsefé lett.⁶ A szécsényi birtokrészből az 1724. évi zálog visszaadása után⁷ megmaradt Bosnyák javak, vagyis Varbó, Trázs, Nagy- és Kiscsitár falvak, illetve Gárdonypuszta, Draipuszta, Patvarpuszta 1746-ban az Illésházy-ágéi lettek.⁸

Balassa Imre egykori divényi uradalmának több, ugyancsak elkobzott települése lett a Koháryaké. A Koháryak (karancs)sági birtoka kárpótlásként került a tulajdonukba, míg a zsélyi jóság zálogként. Amikor Koháry II. István és János fami-

* A tanulmány az OTKA F 68089. számú pályázatának támogatásával készült, amelyért köszönetet mond a szerző.

¹ SOÓS, *Heves megye községei*, 231–232., 244–245.

² PÁLMÁNY, *Végváarak*, 23.

³ NAGY Iván, 19.

⁴ SOÓS, *Heves megye községei*, 68–69., 277., 519.

⁵ SOÓS, *Heves megye községei*, 231–232., 244–245.

⁶ SOÓS, *Heves megye községei*, 277. MNL OL, P 1292, Fasc 1, No. 1–19. Bosnyák javak felosztása (eredeti: Pest, 1746. május 6., másolat: Buda, 1755. augusztus 27.).

⁷ ŠABB, *Panstvo Koháry-Coburg vo Fiľakove*, A Koháry család uradalmainak számadása, 1724.

⁸ Bosnyák javak felosztása (eredeti: Pest, 1746. május 6., másolat: Buda, 1755. augusztus 27.): MNL OL, P 1292, Fasc 1., No. 1–19.

⁹ A (karancs)sági birtokrész urbáriumma nem található, megsemmisült, vagy lappang.

liárisaikkal Thököly Imre fogságába estek, kiváltásukért 10 000 dukátot fizettek. A Haditanács kárpótlásként 25 000 forint kifizetését javasolta a Koháryaknak, de csupán 16 600 forint értékű birtokrészt hasítottak ki számukra a divényi uradalomból.¹⁰

A családban öröklődő (karancs)sági uradalomhoz tartozó települések csak a számadások alapján rekonstruálhatók. Az 1720-as évek második felében a „sági jószághoz” a következő településeket sorolták: Karancsapátfalva, Etes, Ság, Ságújfalva, Litke, Törincs.¹¹ A birtokrész az 1746. évi egyezés következtében bomlott föl. Károlyi Ferencé lett Ság, Ságújfalva, Törincs, miközben Litkét, Karancsapátfalvát Nádasdy Baltazár felesége Berényi Erzsébet, Etest viszont az Illésházy-ág szerezte meg.¹²

A Koháryak zsélyi jószágát még a Balassák adták zálogba 1670-ben Keller Jánosnak és feleségének, Komáromy Erzsébetnek. Ez a zálogbirtok Horváth Jánoshoz és feleségéhez, Jánossy Judithhoz került, akik azt Koháry II. Istvánnak és Jánosnak engedték át. A Zichy család erre az egykori divényi birtokrészre is adományt kapott 1686-ban, de csak az országbíró 1731. évi halálát követően került vissza a zsélyi jószág a Zichy családhoz.¹³

Ugyancsak Koháry II. István halálakor egyesült a két füleki uradalomrész az egyetlen életben maradt férfi családtag, Koháry András kezében. A füleki uradalmak közötti határok ekkor teljesen eltűntek a településeken belül. Az 1746. évi családi egyezés alapján azonban jelentősen összezsugorodott a birtok. A Bosnyák-jogon öröklődő birtokrészt az Esterházy-ág kapta, így az uradalom központjának számító Fülek mezővárost, s vele együtt Garáb, Nyitra, Sávoly, Bolgárom, Kovácsi, Csákányháza, Sid falvakat, a puszták közül pedig Szamotercspusztát, Szalatnyapusztát, Bucsonypusztát, Szentfalvapusztát és Veselénypusztát, Károlyi Ferencnek jutott viszont Szalatnyapuszta.¹⁴

A füleki uradalom maradék része a 19. század első harmadában a Coburgoké lett. 1816-ban Koháry Ferenc lánya, Mária Antónia Gabriella nőül ment Coburg Ferdinánd Györgyhöz. Koháry Ferenc halála után az 1827-ben honfűsített Coburg Józsiás beiktatása 1830–1832 folyamán zajlott le.¹⁵ Az uradalomhoz ekkor Fülek, Nagydaróc, Perse, Galsa, Litke, Karancsapátfalva, Balogfalva, Guszona, Sávoly, Csákányháza, Fülekkovácsi, Bolgárom, Ipolynyitra, Magyarhegyemeg, Sid tartozott, a puszták közül pedig Bozitha, Keresztúr és Galamba.¹⁶

A Koháry család birtoklásának jellegzetessége volt Koháry II. István 1731. évi haláláig, hogy a birtokaik részben a család közös, részben az egyes családtagok tu-

¹⁰ SZIRÁCSIK, *Neogradica*, 69–70.

¹¹ ŠABB, Panstvo Koháry-Coburg vo Filakove, A Koháry család uradalmainak számadásai 1726-tól.

¹² MNL OL, P 1292, Fasc 1., No. 1–19. Bosnyák javak felosztása (eredeti: Pest, 1746. május 6., másolat: Buda, 1755. augusztus 27.).

¹³ BOROVSZKY, *Nógrád vármegye*, 136. SZIRÁCSIK, *Neogradica*, 69–70. SZIRÁCSIK, *Divényi*, I, 12. A divényi uradalom jogbiztosító oklevele 1686-ból: MNL OL, P 707, Fasc. 175. No. 18.

¹⁴ Bosnyák javak felosztása (eredeti: Pest, 1746. május 6., másolat: Buda, 1755. augusztus 27.): MNL OL, P 1292, Fasc 1., No. 1–19.

¹⁵ BOROVSZKY, *Nógrád vármegye*, 593.

¹⁶ ŠABB, Panstvo Koháry-Coburg vo Filakove, Rationes provisionales (1830–1832).

lajdonában voltak. Az 1716. és 1718. évi urbáriumok lejegyzése idején a férfi családtagok közül csak Koháry II. István országbíró és 1704-ben elhunyt fivérének, Koháry Farkasnak a fiai voltak életben, vagyis Koháry György, II. János, I. Ignác, és az országbírót túlélő András. Koháry II. István kizárólagos tulajdonában volt a zsélyi, (karancs)sági uradalomrész, hiszen János testvére addigra fiú utód nélkül elhunyt.¹⁷ A füleki uradalmat két birtokra osztották, a nagyobbik ugyancsak az országbíróé volt, míg a másik része Koháry Farkas fiaihoz tartozott. A szécsényi és gyöngyösi uradalmak birtoklása ennél jóval összetettebb képet mutatott, némely település Koháry II. Istváné volt, némelyen pedig Koháry Farkas fiaival osztott eltérő arányban.

AZ ÚRBÉRI SZABÁLYOZÁS VÉGREHAJTÁSA

A Rákóczi-szabadságharc alatt mindvégig császárhű Koháry II. Istvánnak és a Koháry család többi tagjának birtokait elkobozták, s a Nógrád, valamint Heves és Külső-Szolnok vármegyékben húzódó birtokrészek is olyan nemesek tulajdonába kerültek, akik a II. Rákóczi Ferenchez és az általa képviselt ügyhöz csatlakoztak.¹⁸ A szabadságharc múltával a Koháryak visszakapták az uralkodótól korábban kapott vagy örökölt uradalmait és zálogbirtokaikat, sőt újabbakat nyertek hozzájuk.

A Rákóczi-szabadságharcot követően azonban a birtokigazgatás és a földesúri jövedelmek beszedése, vagyis a Koháry család gazdasági érdeke megkövetelte, hogy a hozzájuk visszakérült birtokaik állapotát felmérjék, s rögzítsék a jobbágyaik kötelezettségeit. Mindezek miatt kerülhetett sor a békeévek beköszöntével a Nógrád vármegyei központú birtokaik összeírására, urbáriumaik elkészítésére.¹⁹

A fennmaradt iratok tanúsága szerint 1716-ban hajtották végre a Koháry család szécsényi és gyöngyösi uradalmának, Koháry II. István országbíró zsélyi, illetve füleki uradalmának úrbéri összeírását. Koháry II. István füleki uradalmával azonban nem volt azonos Koháry Farkas fiainak füleki uradalma, a „*méltóságos úrfiak*” uradalomrészéről majd csak két esztendő múlva, 1718-ban készült urbárium.²⁰

Az 1718. évi urbáriumban ugyan hivatkoznak az 1716. évre, de csak a Koháry II. István birtokrészével kapcsolatosan, s nem említettek korábbi urbáriumokat a Koháry Farkas fiainak birtokára vonatkozóan. Érdekes megfigyelni azonban, hogy gyakorlatilag csak arról a birtokrészről készült el később az urbárium, amelyben a birtokaira nagy figyelmet fordító földesúrnak, Koháry II. Istvánnak nem volt része.

Az 1718-évi urbárium célja burkoltan az lehetett, hogy Koháry II. István és Koháry Farkas fiainak füleki uradalomrészét egymástól jól elkülönítsék, ami rész-

¹⁷ NAGY Iván, 19.

¹⁸ A Heves megyei Koháry-birtokokat Esterházy Antal kapta (SOÓS, *Heves megye községei*, 23), a füleki uradalom pedig Esterházy Dánielhez került (Kivizsgálási jegyzőkönyv, Litke, 1708. május 12.: MNL NML, IV.1.b, 5: Egyéb iratok).

¹⁹ Az urbáriumok magyarországi történetére vonatkozó általános ismertető: MAKSAY Ferenc, *Urbáriumok*, in *A történeti statisztika forrásai*, szerk. KOVACSICS József, Budapest, 1957, 119–144.

²⁰ Az elemzés tárgyát képező forrás megjelent: SZIRÁCSIK, *Koháry*. Az idézett személyek és települések beazonosíthatóak a kötet mutatói alapján.

ben az országbíró érdeke is volt. A két füleki birtokrész közötti határ leírása a korábbiakhoz képest részletesebbé vált, a családtagok közötti vitát próbálták talán elkerülni. Igaz ugyan, hogy már az 1716. évi összeírásban is igyekeztek az országbíró jószágának határait pontosítani. Füleken például „*az úrfiak réjtjétől nagy fekete kövek vannak határuul rakva, akik megkülönböztetik egyikét a másikatól.*”

Mindezt erősítik a következők is. Az egyes uradalmakat nem nevezték meg az urbáriumokban, azt a szakirodalom és a rendelkezésünkre álló források alapján rekonstruáltuk. Az uradalom tulajdonosának nevét mindig feltüntették, ha Koháry II. István volt a kizárólagos tulajdonos, ha a család közösen bírta a jószágot az országbíróval, akkor nem, de megkülönböztették Koháry Farkas fiainak füleki uradalmát, hogy ne keverhessék össze Koháry II. István füleki birtokrészével.

A család birtokához tartozott ekkor a (karancs)sági uradalom is, ám ennek urbáriuma nem került elő. Talán ezt a birtokrészt kihagyták volna a földesúri összeírásból, esetleg ez az urbáriumhalmaz megsemmisült, vagy éppen lappang valahol? Nagyon kevés adatunk van a tárgyalt korszakra vonatkozóan, így a (karancs)sági uradalomról is keveset tudunk. Annyi bizonyos, hogy a (karancs)sági birtokrészhez tartozó települések 1703 áprilisában Koháry II. István kizárólagos kezelésében voltak.²¹ Ezt követően Koháry II. István „*sági jószágáról*” csak 1726-tól értesülhetünk a fennmaradt számadásokból.²² Látható, hogy éppen az urbáriumok elkészülése idején semmilyen információnk nincs a kérdéses birtokrészről. Mivel az országbíró sohasem adott zálogba más birtokot, ezért feltételezhetjük, hogy az összeírás idején a (karancs)sági uradalom sem került ki a Koháryak kezeléséből.

A forráshiány miatt a korszak uradalmi tisztviselőiről is alig olvashatunk valamit az egykori iratokban. A Rákóczi-szabadságharcot közvetlenül követő időben Bajthay István intézte a Pest, Heves és Nógrád vármegyei birtokok ügyeit.²³ Bajthay 1713-ban már táblabíró volt, 1749-ben pedig Pest vármegye alispánja lett, más irányú elfoglaltságai talán az uradalmi ügyintézését elszólíthatták.²⁴ Gömrey János kimutathatóan 1716-tól intézte a szécsényi uradalom ügyeit. Szűcs András készítette a Koháry család osztott és osztatlan javairól készült számadásokat 1720-tól egészen 1725-ben bekövetkezett haláláig. Ezt követően a füleki és sági uradalmak ügyintézését Trajtler István vette át, miközben Pongrácz László lett a divényi uradalomhoz tartozó zsélyi jószág tisztartója.²⁵

Az általunk közölt iratokból nem derül ki, hogy kit bíztak meg az urbáriumok elkészítésével, de a Nagy Iván által 1858-ban publikált balassagyarmati urbárium szövegvariánsa elején feltüntették, hogy Koháry II. István zsélyi uradalmáról

²¹ „Rationes Domini Joannis Darvas de arenda decima”, 1703: MNL NML, Perceptoralia (IV.7.d.).

²² ŠABB, Panstvo Koháry-Coburg vo Filakove, A Koháry család uradalmainak számadásai (1720–1731).

²³ ŠABB, Ústředná správa majetkov rodov Koháry-Coburg, 1. doboz, Bajthay István levelei Koháry II. Istvánhoz, 1711.

²⁴ NAGY Iván, 92.

²⁵ „Provisoris Bonorum Ziliensium ad Dominium Divin pertinentium”: ŠABB, Panstvo Koháry-Coburg vo Filakove, A Koháry család uradalmainak számadásai, 1720–1731. „*zséli Ispánság járásának*” (NAGY, *Balassagyarmat*).

Gömrey János készítette el az összeírást.²⁶ Gömrey, a „*méltóságos úr tiszte*” 1716-ban Szécsényben élt a „*templom előtt való utcában*”. Jó okkal feltételezhetjük tehát, hogy a zselői birtokon kívül legalább a szécsényi uradalom összeírásáért is ő felelt. Valószínű azonban, hogy Gömreyre hárulhatott az 1716. évi úrbéri összeírás elkészítése, s talán a két évvel későbbié is.

Az urbáriumoknak általában csak az évszámát ismerhetjük meg a forrásból. Nagy Iván forrásközlése alapján tudjuk, hogy a zselői uradalom urbáriumát 1716. január 5-én jegyezték le.²⁷ Kivételes jelenségnek számít, hogy a gyöngyösi uradalomhoz tartozó települések nagyobb részénél feltüntették a pontos dátumot. 1716. február 17-én Gyöngyös urbárium készült el, február 18-án Adácsé, 19-én Horté, 20-án Gyöngyöspataé, 21-én Gyöngyöstarjáné, 28-án pedig Keszegé. Egy-egy település urbáriumával tehát egy nap alatt végezhettek, vagyis nem vett igénybe sok időt az elkészítése.

Az összeíró az adott településen élők közül vett maga mellé néhány embert, akik az egész falu, mezőváros nevében nyilatkoztak. Nem minden település esetében derül ki, hogy kik voltak ők, mégis tehetünk néhány rájuk vonatkozó megjegyzést. Az említett személyek közül többnek a neve nem szerepel az úrbéri összeírásban, tehát nem tudhatunk meg róluk többet, de akikről feljegyzés készült, azokról elmondható, hogy az adott helységben igen régóta éltek, ezért jó helyismerettel rendelkezettek. Lehetnek akár az adott település betelepítésével megbízott személyek leszármazottai is, általában azonban idősebb, vagyonosabb emberek voltak, akiket közmegbecsülés övezhetett.

A zselői uradalom esetében Gömrey Jánosnak a „*gondviselő*” ifjabb Bárány (Baran) János balassagyarmati szabados tett jelentést.²⁸ Apját Koháry II. István például Balassagyarmat betelepítésével bízta meg, így nálánál jóformán senki sem ismerhette jobban a helyi állapotokat.²⁹

Trázsról Bertok Máté, Fabian Gergely és Varga István nyilatkozott. Érdekes azonban, hogy a falu összeírásában Varga István neve nem szerepel. A társai idősebb emberek lehettek, hiszen Fabian nagyobbik fia az összeírás elkészítésekor már házas ember volt, kisebbik fia pedig betöltötte a 18. életévét. Hasonló volt a helyzet Bertokkal is, nagyobbik fia házas, míg kisebbik fia 20 éves volt. A két személyt összehasonlítva Bertoknak kevesebb állata lehetett, de a helyi közösségben nem ő számított a legszegényebbeknek.

Kozma Pál és Molnár Tamás a lóciakról számolt be. Kozmának két nő és egy 20 esztendő fia volt, Molnárnak viszont a házas fián kívül 4 fia, akik 16 évesek vagy annál fiatalabbak voltak. A többi lóciával összehasonlítva házhelyük nagynak számított.

Gyöngyös mezővárosban Szentmártonyi István és Seti János polgárok, valamint

²⁶ NAGY, *Balassagyarmat*.

²⁷ NAGY, *Balassagyarmat*.

²⁸ Ifj. Bárány Jánost idősebb apja helyére 1713-ban nevezte ki Koháry II. István: MNL NML, Balassagyarmat mezőváros tanácsának iratai (V.1.), Balassagyarmat város bizonyítványa ifjabb Baran János részére, 1703.

²⁹ Koháry II. István telepítő levele Bárány János részére 1690. január 1-én kelt szlovák nyelven, az évi hasznoberről egy ponttal megtoldott változatát 1691. augusztus 4-én, Nógrád vármegye magyar nyelvű átíratát pedig 1694. január 26-án adták ki (NAGY, *Balassagyarmat*).

Verpeléti Ferenc segítette az összeíró munkáját. A 1/2 házhelyen élő Verpeléti Csiffárról érkezett hozzávetően „40 esztendeje”, míg a két polgár nem került be az összeírásba.

A különféle terhek csökkentésére, eltitkolására persze történtek kísérletek. Koháry II. István füleki uradalmában lévő településeken tagadták, hogy korábban mézet szoktak adni, vagy azt pénzben váltották volna meg, „*de Korponay János úr ók[e]gy[e]lme azt mondja, hogy ahol egy icce vaját szoktak adni, ahhoz egy messzely mézzel tartoznak*”. Korponay pedig nem csupán szomszédos földbirtokos volt, hanem a Rákóczi-szabadságharc kitörése előtt Koháry „*bonorum administratora*” is, s ebben a minőségében ismerete lehetett a földesúrnak járó bevételekről.³⁰ Az összeírás készítője az ügyet azzal intézte el, hogy „*Noha amoda előre elmaradott, de ide tovább a tabellában beíratott*”. Jól látszik tehát, hogy némileg kontrolálták a nyilatkozók állítását. Nem feltétlenül vizsgálták ki azonban minden eldöntendő vagy vitás kérdést, amit figyelembe kell venni a forrás felhasználása során. Koháry Farkas fiai által bírt Bolyk faluban például a pusztá házhelyekről „*azt beszélnek, hogy még eddig azoktól nem szoktak adózni, igaz-e, vagy nem, nem tudom.*”

Az urbáriumok létrejöttekor a korábbi szokásjogot rögzítették a földesúri bevételek földbirtokosok közötti felosztásakor, a különféle jobbágyi terhek felsorolása-
kor és megállapításakor, illetve az előző évi bevételek számbavételekor egyaránt. Az érintett területre vonatkozóan a Koháry család levéltárában nem maradt fenn sem korábbi, sem későbbi úrbéri szabályozás, változást majd csak az 1767. évi Mária Terézia-féle úrbérrendelet hozott, amelynek hatására új urbáriumok készültek. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a közölt magánföldesúri urbáriumok települései és pusztái a 18. század közepéig jobbra kikerültek a Koháry család kezeléséből, s ezzel az urbáriumok elfogadása vagy megváltoztatása is az új birtokosok lehetőségévé vált.

A FÖLDESÚRI JÁRADÉK

A Koháry család Nógrád vármegyei központú birtokaira vonatkozó 1716. és 1718. évi urbáriumok többek között tartalmazzák a földesúr tulajdonában lévő földek használatáért járó földesúri járadék szabályozását. A birtokon élő gazdák különféle járadékokkal tartoztak uruknak, ezek közé tartozott az „*adójuk*”, valójában a cenzusuk, valamint a robot, a különféle címen szedett ajándékok és azok váltópénze. Fontos volt az is, hogy a helység milyen és mennyi dézsmával tartozott. A dézsma alatt az egyháztól bérelt tizedet és a földesúrnak járó kilencedet is értették.³¹

A pénzáradék

A szécsényi uradalomban a telek után határozták meg a Koháry családnak járó pénzáradékot. Egy forint járt egy egész telek után (Nógrád)Szakálról, Rimócról, Sipekről, Lócról, Nagy- és Kiscsitárról, Trázsról, Varbórol. Lócon egy kúria cenzusa azonos volt két parasztházhely cenzusával. Szécsényben egész telkenként egy pol-

³⁰ HECKENAST, *Ki kicsoda*, 245.

³¹ A Zichy család divényi uradalmának gyakorlata is hasonló volt (SZIRÁCSIK, *Divény*, 64).

turát adtak, bár néhányan egy polturát és 6 forintot. Ennek oka az urbáriumból nem derül ki. Az ecsegieknek évente egy összegben 72 forintot kellett fizetni. Szécsényhalászi és Varsány esetében nem jegyezték fel pénzzolgáltatást. Hollókőről nem járt semmiféle földesúri szolgáltatás, így pénz sem.

A Koháry család gyöngyösi uradalmában évente meghatározott összeget kértek a településektől. A gyöngyösieknek 82, a gyöngyöspataiaknak 72, a Gyöngyösarjániaknak 20, a keszegieknek 100, a herencsényieknek 50 magyar forintot kellett adni. Dézsma és egyéb szolgáltatások megváltásáért az adácsiak 150 forint takszával tartoztak, a visznekiek ugyanezért 100 forinttal, a hortiak pedig 200 forinttal.

Koháry II. István füleki uradalmának központjában, vagyis Füleken a hadnagy kivételével házhelyenként 5 magyar forintot adtak a földesúri kasszába. Uhorszkán negyed magyar forint járt negyed házhely után. Garábon a jobbágyok egy magyar forintot fizettek hat házhely után, miközben a zsellérek munkával tartoztak. (Ipoly)Nyitrán ugyancsak egy magyar forintot adtak hat házhely után, míg a pusztai házhely után egy tallért. Egy magyar forint volt Nagydaróc, Bolyk, (Ipoly)Galsa, Sávoly, Perse, Bolgárom, (Fülek)Kovácsi, Sid cenzusa, de a csákányháziak kúriánként 3 magyar forintot fizettek. Ugyanígy szabályozták a Koháry Farkas fiainak füleki uradalmában a cenzust.

Koháry II. István zsélyi uradalmát tekintve a következők mondhatóak el. A balassagyarmatiak 18 forintot fizettek évente. A zahorai két házhely után évi 22 magyar forint járt, hat zsélyi házhely után pedig 45 magyar forint. Szklabonya urbáriumban 14 magyar forint 34 magyar dénárban állapították meg a két házhely és egy pusztai házhely után számított összeget. Kisújfaluról 23 magyar forintot 76 magyar dénárt vártak három házhely után, amelyből $\frac{1}{4}$ bérelt pusztai házhely volt. Az óváriak 26 magyar forintot 88 dénárt adtak communiter, míg a bussaiak 46 magyar forintot. Kiszellőn csak negyed telkesek voltak, nem egésztelkesek, akik 4 tallérral tartoztak.

A munera

A szécsényi uradalomban nem minden településnél írtak földesúrnak járó „ajándékokat”, vagyis munerát az urbáriumba. A földesúri konyhába évente egy lúd, két tyúk, egy icce vaj, 12 tyúktojás került Varbórol, Trázsrol, Nagy- és Kiscsitárról, Lócról, Sipekről, Rimócról és (Nógrád)Szakálról. Ezekről a településekről a földesúrnak karácsonyra egy özet is küldtek „karácsony adójában” Varbórol, Trázsrol, Nagy- és Kiscsitárról, miközben a lóciák a rimóciakkal és a sipekiekkel közösen adtak egy özet.

A gyöngyösi uradalomban Gyöngyösről „amidőn a méltóságos úr őexcellentiája köszöntésére szoktak menni bírák uraimék vagy scarlát szőnyeget, vagy más becsületes kézbéli ajándékot szoktak p[rae]sentálni a méltóságos úrnak őexcellentiájának.” A gyöngyöspataiak 72 köböl borral kedveskedtek földesuruknak. A gyöngyöstarjániak „karácsony ajándékába” egy özet adtak.

Koháry István füleki uradalmában csak a fülekieknek nem kellett ún. ajándékot adni, a többi településről egész házhely után járt egy budai icce vaj, egy lúd, négy tyúk, tíz tyúktojás, tizenkét marok elkészített kender. Őz és ártány megváltásaként egy magyar forintot szedtek be Garábról, Nyitráról, egy-egy forintot Nagydarócról,

Bolykról, őz megváltásáért 2 forintot Galsáról és Perséről, ugyanezért egy forintot Sávolyról. A sidiek őz és ártány váltása 2 magyar forint volt. A bolgáromiak egy forinttal váltották meg az ártányt, s két forinttal az őzet. A (fülek)kovácsiak a csákányháziakkal őzet adtak, vagy helyette egy forintot, míg a csákányháziak a (fülek)kovácsikkal együtt egy őzet, vagy 2 forintot. Az uhorszkaiak pedig úgy adtak egy őzet, hogy azt Koháry István és Koháry Farkas fiainak együttesen szánták. Koháry Farkas fiainak birtokán az adott településen lévő Koháry István-féle birtok szabályozása érvényesült, bár néhány kivételről is meg kell emlékeznünk. Siden és Garábon az őz- és ártánypénz másfél magyar forint volt. Nagydarócról viszont három budai icce vaját, három ludat, három kita kendert, hat tyúkot, harminc tyúk-monyt kértek.

A zsélyi uradalomban Balassagyarmat mezővárost kivonták az „ajándék” adás alól. Zahorán, Zsélyben, Szklabonyán, Kisújfaluban, Óváron, Bussán pénzben váltották meg az ilyen jellegű kötelezettségeket. Az uraság konyhájára a következőkért fizettek megváltást: egy lúdért 24 magyar dénárt, egy tyúkért 12 magyar dénárt, egy őzért egy forintot, egy nyúlért 21 magyar dénárt, egy budai icce vajért 24 magyar dénárt, császármadarért néha 18 magyar dénárt, néha – „ha szűkebb volt” – 24 magyar dénárt, siketfajdért egyért annyit, mint két császármadarért, hat tyúktojásért 3 magyar dénárt, ha borjút adtak, azt alku szerint adták. A hajdúk kenyerére a zahoraiak és az óváriak 3 kila búzát adtak évente, miközben a zsélyiek 5 kilát, a szklabonyaika 6½ kilát, a kisújfalusiak 4½ kilát, a bussaiak 6 kilát.

A dézsma

A forrásban nem különítették el a földesúrnak járó kilencedet az egyháztól bérelt egyházi tizedtől. Így a szécsényi uradalomban kilencedet és tizedet szedtek Szécsényhalászin, Varsányban, Varbón, Trázson, Nagy- és Kiscsitárban, Sipeken, Rimócon és (Nógrád)Szakálban. Lócon kilencedet és tizedet adtak parasztházhely után, míg a kúria után hetedet. Szécsényből is heted járt, amit egyedül Dúl Mihály-né nemes asszonytól nem kértek. Ecsegről tizedet vártak, de a szőlőhegyről kilencedet és tizedet is. Ezzel szemben a varbóiak és (nógrád)szakáliak új ültetésű szőlője dézsmamentes volt.

A gyöngyösi uradalom neves bortermelő vidéken húzódott. Gyöngyösön dézsmaként előre meghatározott mennyiségű, ún. summa bort adtak, ami 50 akó bort jelentett évente. A helyiek ezt a bordézsmát dinnye („gyinye”) bornak nevezték arra utalva, hogy a dinnye érésekor teljesítették ezt a földesúri szolgáltatást. A gyöngyöstarjániak ugyanilyen módon 30 köböl borral tartoztak. Gyöngyöspatán a szőlő után kilenced járt.

Koháry István füleki uradalmának falvai tizedet és kilencedet szolgáltatottak be. Kivételt képez ez alól Csákányháza, ahol hetedet jegyzett le az urbárium készítője. Jóllehet Uhorszán is kilencedet és tizedet szedtek be, de az irtványföldek után heteddel tartoztak. A fülekiek mentesültek a dézsmaadás alól. Koháry Farkas fiainak településein a dézsmát úgy szedték be, mint az adott település Koháry Istvánhoz tartozó részén.

A zsélyi uradalom települései közül Balassagyarmaton nyolcadot adtak. A kiszellőiektől nem számítottak dézsmára, de minden más ide tartozó település urbáriumába kilenced és tized került. Az irtvány és a bérbe vett majorszántó olykor

más elbírálás alá tartozott. Mindezzel összhangban Zsélyen is az irtvány- és bérbe vett majorszántóföldek, az óvári irtványföldek után hetedet kértek. Bussán azonban még irtványföldekről is kilenced és tized járt. Kisújfalun és Óváron a szőlő után is kilencedet és tizedet írtak elő.

A robot

A szécsényi uradalomban csak két település lakóinak írtak elő robotot az urbáriumokban. A szécsényiek többek között levélhordással tartoztak, miközben az ecsegi-ek közül 12 kaszásnak három nap alatt a kijelölt helyen kellett kaszálni, majd Szécsénybe szállítani azt, amit lekaszáltak.

A gyöngyösi uradalom esetében is csak két településen szabályozták a robotot. A gyöngyöspataiaknak dézsma bort és földesúri bort kellett igény szerint Szécsénybe, vagy Fülekre szállítani. Gyöngyöstarjában a majorságszőlőt az ott lakók művelték.

Koháry István füleki uradalmában más volt a helyzet. Nem jegyezték le a robotot az uradalmi központhoz, vagyis Fülekehez, sem pedig a kuriális helységhez, Csákányházához. A többi településen mindenféle munkát el kellett végezni, amit a földesúr parancsolt számukra. Koháry Farkas fiainak füleki uradalmában a robotot éppen olyan módon szabályozták, mint Koháry István uradalmában.

A zsélyi uradalomban fordított volt a helyzet. Csak a balassagyarmatiak, kiszellőiek és a kisújfalusiak nem tartoztak robottal, a többi településen lakók ilyen jellegű munkáját többé-kevésbé részletesen szabályozták. A zahoraiak „dolgot, akit elgyőzhetnek, tartoznak véghezvinni. Két vetőre vagyron osztva a mezőjűk, minden vetőre vagyron a méltós[ágos] úr részére külön kiosztott cir[citer] 14 kila vetés alá való majorságföld, melyeket ők maguk szoktak megszántani, bevetni, és feltakarítani. Majorságrét is vagyron, akin, mikor a víz el nem rontja, meg szokott négy szekér széna teremni, azt is megszokták lekaszálni, és feltakarítani.” A zsélyiek kötelességeit is lejegyezték az urbáriumukban, a „rájuk imponált dolgot, akit elgyőzhetnek tartoznak véghezvinni. Itten vagyron, akit az idén bevetettek őszi vetéssel, 49,11/2 kila vetés alá való föld. A más [másik] vetőre nem mondanak többet kilenc kila vetés alá való földnél, ezt maguk szokták bevetni, megszántani, és feltakarítani is. Vagyron majorságrét egy darabban, mikor a víz el nem rontja, 20 szekér széna meg szokott teremni rajta, ezen rétet is maguk szokták kaszálni, és feltakarítani.” A szklabonyaiaknak elsősorban a dézsmát kellett elszállítaniuk, az ott lévő majorföldeket „másokkal együtt szokták szántani úgy, mint az óváriak, avagy ahonnét hajtának segítséget melléjük.” Az óváriaknak is sok feladatuk lehetett: „Dolgot, akit az uraság parancsol nekik, akit elgyőzhetnek s tehetségük szerint akire reá érkehetnek, tartoznak véghezvinni.” A bussaiak helyzete is hasonló volt: „Mindenféle dolgot, amit az uraság nekik parancsol, véghez szoktak vinni.” A balassagyarmati majorságszőlőt a bussaiak a zahoraiakkal, zsélyiekkel, szklabonyaiakkal, kisújfalusiakkal, óváriakkal és a kiszellőiekkel együtt szokták művelni.

A Koháryak Nógrád vármegyei központú birtokain az 1716. és 1718. évi szabályozás végrehajtása során létrejött urbáriumokból kitűnik, hogy a földesúri járadékok birtokrészenként, gyakran településenként, ritkábban településen belül is eltértek. 1720-tól fennmaradtak a Nógrád vármegyei központú birtokok számadásai, amelyekből a zsélyi birtok csak azért került ki, mert a Hont vármegyei Csábrág

központhoz sorolták. Az említett számadások alapján a robot teljesítésére vonatkozó adattal nem rendelkezünk, de elmondható, hogy az urbáriumokban a gyakran természetben kért „ajándékokat” egyöntetűen, a dézsmát pedig részben pénzben váltották meg a Koháryak Nógrád vármegyei központú birtokain élő gazdák a számadások alapján. Az urbáriumok azonban a földesúri járadék alapjául szolgáltak a készítésüket követő évtizedekben is.

A FÖLDESÚRI JÁRADÉK A KOHÁRYAK BIRTOKAIN (1716, 1718)

TELEPÜLÉS	PÉNZ	TERMÉSZETBENI	DÉZSMA	ROBOT
<i>A Koháry család szécsényi uradalma</i>				
Szécsény	1 poltura, kivéve néhányan 1 polturát és 6 forintot.		Heted kivéve Dúl Mihálynét.	Levélhordás és egyéb.
Szécsény-halászi	-		Kilenced, tized.	
Varsány	-		Kilenced, tized.	
Varbó	1 Ft	Egy lúd, két tyúk, egy icce vaj, 12 tyúktojás, a falu „karácsony adójában” adnak egy őzet.	Kilenced, tized, új szőlejük dézsmamentes.	
Trázs	1 Ft	Egy lúd, két tyúk, egy icce vaj, 12 tyúktojás, a falu „karácsony adójában” adnak egy őzet.	Kilenced, tized.	
Nagy- és Kiscsitár	1 Ft	Egy lúd, két tyúk, egy icce vaj, 12 tyúktojás, a falu „karácsony adójában” adnak egy őzet.	Kilenced, tized.	
Lóc	1 Ft (egy kúria cenzusa = két parasztház hely cenzusa.)	Egy lúd, két tyúk, egy icce vaj, 12 tyúktojás, a falu „karácsony adójában” adnak egy őzet a rimóciakkal és a sipekkel közösen.	Kilenced, tized a parasztház hely után, kúria után heted.	
Sipek	1 Ft	Egy lúd, két tyúk, egy icce vaj, 12 tyúktojás, a falu „karácsony adójában” adnak egy őzet a lóciakkal és rimóciakkal közösen.	Kilenced, tized.	
Rimóc	1 Ft	Egy lúd, két tyúk, egy icce vaj, 12 tyúktojás, a falu „karácsony adójában” adnak egy őzet a lóciakkal és rimóciakkal közösen.	Kilenced, tized.	
Hollókő	-			
Ecseg	Communi-	„karácsony adóban” egy	Tized, szőlő-	12 kaszás 3 nap a kije-

TELEPÜLÉS	PÉNZ	TERMÉSZETBENI	DÉZSMA	ROBOT
	ter 72 magyar ft.	őzet, vagy 1 tallért.	hegyről kilenced és tized	lőlt helyen kaszálnak, a lekaszáltat Szécsénybe szállítják.
(Nógrád) Szakál	1 Ft	Egy lúd, két tyúk, egy icce vaj, 12 tyúktojás, a falu „karácsony adójában” adnak fél őzet.	Kilenced, tized, új szőlejük dézsmamentes.	
<i>Koháry II. István zselői uradalma</i>				
Balassagyarmat	18 Ft		Nyolcad.	
Zahora	Két házhely után 22 magyar ft.	Az uraság konyhájára summában: egy lúdért 24 magyar dénárt, egy tyúkért 12 magyar dénárt, egy őzért 1 Ft-ot, egy nyúlért 21 magyar dénárt, egy budai icce vajért 24 magyar dénárt, császármadárért néha 18 magyar dénárt, néha – „ha szűkebb volt” - 24 magyar dénárt, siketfajdért egyért annyit, mint két császármadárért, hat tyúktojásért 3 magyar dénárt, ha borjút adtak, azt alku szerint adták, hajdúk kenyerére 3 kila búzát.	Kilenced, tized.	„Dolgot, akit elgyőzhetnek, tartoznak véghezvinni. Két vetőre vagyont osztva a mezőjük, minden vetőre vagyont a méltóságos úr részére külön kiosztott cir[citer] 14 kila vetés alá való majorságföld, melyeket ők maguk szoktak megszántani, bevetni, és feltakarítani. Majorságrét is vagyont, akin, mikor a víz el nem rontja, meg szokott négy szekér széna teremni, azt is meg szokták lekaszálni, és feltakarítani.”
Zsély	6 házhely után 45 magyar ft	Az uraság konyhájára summában: egy lúdért 24 magyar dénárt, egy tyúkért 12 magyar dénárt, egy őzért 1 Ft, egy nyúlért 21 magyar dénárt, egy budai icce vajért 24 magyar dénárt, császármadárért néha 18 magyar dénár, néha – „ha szűkebb volt” – 24 magyar dénárt, siketfajdért egyért annyit, mint két császármadárért, hat tyúktojásért 3 magyar dénárt, ha borjút adtak, azt alku szerint adták, hajdúk kenyerére 5 kila búzát.	Kilenced, tized, irtványból és bérbe vett majorszántóból heted.	„Ezeket kívül rájuk imponált dolgot, akit elgyőzhetnek tartoznak véghezvinni. Itten vagyont, akit az idén bevetettek őszi vetéssel, 49,11/2 kila vetés alá való föld. A más[ik] vetőre nem mondanak többet kilenc kila vetés alá való földnél, ezt maguk szokták bevetni, megszántani, és feltakarítani is. Vagyont majorságrét egy darabban, mikor a víz el nem rontja, 20 szekér széna meg szokott teremni rajta, ezen rétet is maguk szokták kaszálni, és feltakarí-

TELEPÜLÉS	PÉNZ	TERMÉSZETBENI	DÉZSMA	ROBOT tani.”
Szklabonya	14 magyar ft 34 magyar dénár két házhelyért és egy puszta házhelyért	Az uraság konyhájára summában: egy lúdért 24 magyar dénárt, egy tyúkért 12 magyar dénárt, egy őzért 1 Ft-ot, egy nyúlért 21 magyar dénárt, egy budai icce vajért 24 magyar dénárt, császármadárért néha 18 magyar dénár, néha – „ha szűkebb volt” – 24 magyar dénárt, siketfajdért egyért annyit, mint két császármadárért, hat tyúktojásért 3 magyar dénárt, ha borjút adtak, azt alku szerint adták, hajdúk kenyérére 6½ kila búzát.	Kilenced, tized.	Dézsma szállítás. „Ezen majorság földeket másokkal együtt szokták szántani úgy, mint az óváriak, avagy ahonnet hajtának segítséget melléjük.”
Kisújfalu	23 magyar ft 76 magyar dénár három házhely után, amelyből ¼ bérelt puszta házhely.	Az uraság konyhájára summában: egy lúdért 24 magyar dénárt, egy tyúkért 12 magyar dénárt, egy őzért 1 Ft-ot, egy nyúlért 21 magyar dénárt, egy budai icce vajért 24 magyar dénárt, császármadárért néha 18 magyar dénárt, néha – „ha szűkebb volt” – 24 magyar dénárt, siketfajdért egyért annyit, mint két császármadárért, hat tyúktojásért 3 magyar dénár, ha borjút adtak, azt alku szerint adták, hajdú kenyérére 4½ kila búzát.	Kilenced és tized a szőlőből is.	
Óvár	26 magyar ft 88 dénár communiter.	Az uraság konyhájára summában: egy lúdért 24 magyar dénárt, egy tyúkért 12 magyar dénárt, egy őzért 1 Ft-ot, egy nyúlért 21 magyar dénárt, egy budai icce vajért 24 magyar dénárt, császármadárért néha 18 magyar dénár, néha – „ha szűkebb volt” – 24 magyar dénárt, siketfajdért egyért annyit, mint két császármadárért, hat tyúktojásért 3 magyar	Kilenced és tized szőlőből is, irtványból heved.	„Dolgot, akit az uraság parancsol nekik, akit elgyőzhetnek, s tehetőségük szerint akire reá érkehetnek, tartoznak véghezvinni.”

TELEPÜLÉS	PÉNZ	TERMÉSZETBENI	DÉZSMA	ROBOT
		dénárt, ha borjút adtak, azt alku szerint adták, hajdúk kenyérére 3 kila búzát.		
Bussa	46 magyar ft communiter.	Az uraság konyhájára summában: egy lúdért 24 magyar dénár, egy tyúkért 12 magyar dénár, egy őzért 1 Ft, egy nyúl 21 magyar dénár, egy budai icce vajért 24 magyar dénár, császármadárért néha 18 magyar dénár, néha, ha szűkebb volt, 24 magyar dénár, siketfajdért egyért annyit, mint két császármadárért, hat tyúktojásért 3 magyar dénár, ha borjút adtak, azt alku szerint adták, hajdúk kenyérére 6 kila búzát.	Kilenced és tized irtványföldekből is.	„Mindenféle dolgot, amit az uraság nekik parancsol, véghez szoktak vinni. Amely majorságszóló vagy Balassagyarmaton, azt a zahoraiakkal, zsélyi, szklabonyai, kistújfalusi, óvári [lakosokkal] és a kiszellőiekkel együtt szokták mind[en] munkáját véghezvinni.”
Kiszellő	4 tallér, de csak negyed telkesek vannak, nem egész telkesek.			
<i>A Koháry család gyöngyösi uradalma</i>				
Gyöngyös	82 magyar ft communiter.	„És amidőn a méltóságos úr őexcellenciája köszönetére szoktak menni bírák uraimék vagy scarlát szőnyeget, vagy más becsületes kézbéli ajándékot szoktak p[ræ]sentálni a méltóságos úrnak őexcellenciájának.”	50 akó bor, akit dinnye (Gyinye) bornak ³² hívnak, vagyis summa bor.	
Adács	Dézsma és egyéb szolgálat megváltásáért 150 Ft taksa.			
Visznek	Dézsma és egyéb szolgálat megváltásáért			

³² borkilenced

TELEPÜLÉS	PÉNZ	TERMÉSZETBENI	DÉZSMA	ROBOT
	tásáért 150 Ft taksa.			
Hort	Dézsma és egyéb szolgálat megváltásáért 150 Ft taksa.			
Gyöngyöspata	72 magyar ft communiter.	72 köből bor, más nincs.	Szőlő után kilenced.	Dézsma és földesúri bor szállítása igény szerint Szécsénybe, vagy Fülekre.
Gyöngyöstarján	20 magyar ft communiter.	„Karácsony ajándékába” egy őz.	30 köből bor dézsma helyett.	„Majorságszőlőt a lakosok szokták dolgozni.”
Keszeg	100 Ft communiter.	Nincs.	Nincs.	Nincs.
Herencsény	50 Ft communiter.			
<i>Koháry II. István füleki uradalma</i>				
Fülek	5 magyar ft házhelyenként a hadnagy kivételével.			
Uhorszka	Negyed magyar ft negyed házhelyenként.	Egész házhely, azaz négy negyedrészt után adnak egy budai icce vaját, egy ludat, négy tyúkot, tíz tyúktojást, tizenkét marok elkészített kendert, Koháry Farkas fiai, vagyis György, II. János, András és I. Ignác részével együtt egy őzet.	Kilenced, tized, irtványból heted.	„Mindenféle dolgot tartoznak véghezvinni, amire reá érkehetnek, és tőlük kitelhetik.”
Garáb	1 magyar ft 6 házhely után. A zsellérek munkával tartoztak.	Két tyúkot, egy ludat, tíz tyúktojást, egy budai icce vaját, 12 marok kendert, őz és ártány helyett 1 magyar forintot.	Tized, kilenced.	„Dolgot, amit az uraság parancsol nekik, tartoznak véghezvinni.” „A zsellérek egyéb adót nem adnak, hanem kézi munkával szolgálnak, egy darabka majorságrétje vagy a m[é]l[tósá]gos úr[na]k, azt a zsellérek szokták megvenni alku

TELEPÜLÉS	PÉNZ	TERMÉSZETBENI	DÉZSMA	ROBOT
				szerint plus minus fél talléron.
(Ipoly) Nyitra	1 magyar ft 6 házhely után. Pusztaházhely után egy tallér.	Két tyúkot, egy ludat, tíz tyúktojást, egy budai icce vaját, 12 marok kendert, őz és ártány helyett 1 magyar forintot.	Tized, kilenced.	„Dolgot, amit az uraság parancsol nekik, tartoznak véghezvinni.”
Nagydaróc	1 magyar ft.	Két tyúkot, egy ludat, tíz tyúktojást, egy budai icce vaját, 12 marok kendert, őz és ártány helyett 1 magyar forintot.	Tized, kilenced.	„Dolgot, amit az uraság parancsol nekik, tartoznak véghezvinni.”
Bolyk	1 magyar ft.	Két tyúkot, egy ludat, tíz tyúktojást, egy budai icce vaját, 12 marok kendert, őz és ártány helyett 1-1 magyar forintot.	Tized, kilenced.	„Dolgot, amit az uraság parancsol nekik, tartoznak véghezvinni.”
(Ipoly) Galsa	1 magyar ft.	Két tyúkot, egy ludat, tíz tyúktojást, egy budai icce vaját, 12 marok kendert, őz helyett 2 magyar forintot.	Tized, kilenced, a kúria és az irtványföldek után heted.	„Dolgot, amit az uraság parancsol nekik, tartoznak véghezvinni.”
Sávoly	1 magyar ft.	Két tyúkot, egy ludat, tíz tyúktojást, egy budai icce vaját, 12 marok kendert, „karácsony adójában” őzt, vagy helyette 1 forintot.	Tized, kilenced.	„Dolgot, amit az uraság parancsol nekik, tartoznak véghezvinni.”
Perse	1 magyar ft.	Két tyúkot, egy ludat, tíz tyúktojást, egy budai icce vaját, 12 marok kendert, karácsony ajándékeként őzt, vagy helyette 1 forintot.	Tized, kilenced.	„Dolgot, amit az uraság parancsol nekik, tartoznak véghezvinni.”
Bolgárom	1 magyar ft.	Két tyúkot, egy ludat, tíz tyúktojást, egy budai icce vaját, 12 marok kendert, őz helyett 2 Ft-ot, ártánypénzt 1 forintot.	Tized, kilenced.	„Dolgot, amit az uraság parancsol nekik, tartoznak véghezvinni.”
(Fülek) Kovácsi	1 magyar ft.	Két tyúkot, egy ludat, tíz tyúktojást, egy budai icce vaját, 12 marok kendert, őzet a csákányháziakkal közösen, vagy helyette egyedül 1 forintot.	Tized, kilenced.	„Dolgot, amit az uraság parancsol nekik, tartoznak véghezvinni.”
Csákányháza	3 magyar ft egy kúria.	Három lúd, hat tyúk, 3 budai icce vaj, 30 tyúktojás, a (fülek)kovácsiakkal együtt egy őzet, vagy he-	Heted.	

TELEPÜLÉS	PÉNZ	TERMÉSZETBENI	DÉZSMA	ROBOT
		lyette 2 forintot.		
Sid	1 magyar ft.	Egy ludat, 10 tyúktójást, egy budai icce vajat, 12 marok kendert, őz- és ártánypénzként 2 magyar forintot.	Tized, kilenced.	„Dolgot, amit az uraság parancsol nekik, tartoznak véghezvinni.”
<i>Koháry Farkas fiainak füleki uradalma</i>				
Csákányháza	3 magyar ft egy kúria.	Három lúd, hat tyúk, 3 budai icce vaj, 30 tyúktójás, a (fülek)kovácsiakkal együtt egy őzet, vagy helyette 2 forintot.	Heted.	
Sid	1 magyar ft.	Egy ludat, 10 tyúktójást, egy budai icce vajat, 12 marok kendert, őz- és ártánypénzként 1,5 magyar forintot.	Tized, kilenced.	„Dolgot, amit az uraság parancsol nekik, tartoznak véghezvinni.”
(Ipoly) Nyitra	1 magyar ft 6 házhely után. Pusztaházhely után egy tallér.	Két tyúkot, egy ludat, tíz tyúktójást, egy budai icce vajat, 12 marok kendert, őz és ártány helyett 1 magyar forintot.	Tized, kilenced.	„Dolgot, amit az uraság parancsol nekik, tartoznak véghezvinni.”
(Fülek) Kovácsi	1 magyar ft.	Két tyúkot, egy ludat, tíz tyúktójást, egy budai icce vajat, 12 marok kendert, őzet a csákányháziakkal közösen, vagy helyette egyedül 1 forintot.	Tized, kilenced.	„Dolgot, amit az uraság parancsol nekik, tartoznak véghezvinni.”
Nagydaróc	5 magyar ft összesen.	Három budai icce vaj, három lúd, három kíta kender, hat tyúk, harminc tyúkmony.	Tized, kilenced.	„Dolgot, amit az uraság parancsol nekik, tartoznak véghezvinni.”
(Ipoly) Garáb	1 magyar ft 6 házhely után. A zsellérek munkával tartoztak.	Két tyúkot, egy ludat, tíz tyúktójást, egy budai icce vajat, 12 marok kendert, őz és ártány helyett 1,5 magyar forintot.	Tized, kilenced.	„Dolgot, amit az uraság parancsol nekik, tartoznak véghezvinni.” „A zsellérek egyéb adót nem adnak, hanem kézi munkával szolgálnak, egy darabka majorságréjtje vagy a m[é]l[tósá]gos úr[na]k, azt a zsellérek szokták megvenni alku szerint plus minus fél talléron.
Uhorszka	Negyed magyar ft negyed	Egész házhely, azaz négy negyedrészt után adnak egy budai icce vajat, egy	Kilenced, tized, irtványból heted.	„Mindenféle dolgot tartoznak véghezvinni, amire reá érkehetnek,

TELEPÜLÉS	PÉNZ	TERMÉSZETBENI	DÉZSMA	ROBOT
	házhe- lyenként.	ludat, négy tyúkot, tíz tyúktojást, tizenkét marok elkészített kendert, Koháry Farkas fiai, vagyis György, II. János, András és I. Ignác részével együtt egy őzet.		és tőlük kitelhetik.”
Bolyk	1 magyar ft.	Két tyúkot, egy ludat, tíz tyúktojást, egy budai icce vaját, 12 marok kendert, őz és ártány helyett 1-1 magyar forintot.	Tized, kilenced.	„Dolgot, amit az uraság parancsol nekik, tartoznak véghezvinni.”

Koháry II. István (1649–1731) / Rohn Alajos és Grund Ede litográfiaja, 1863 (megjelent: *Koszorú*, 1863, melléklet; Österreichische Nationalbibliothek, Porträtsammlung). Az Arany János szerkesztésében megjelenő *Koszorú* című folyóirat 1863 és 1865 között mellékletként közölte a „Magyar költők arcképei” című grafikai lapsorozatot. Koháry István ezen sorozatba készült portréja Michael Hoffman 1832. évi metszetének felhasználásával készült, de úgy, hogy az ábrázoltat még inkább fiatalította. Mivel ez a portré Koháryt kifejezetten mint költőt ábrázolja, a szokásos reprezentatív katonai kellékek és az ágyúgolyó ezúttal elmaradtak.

PÉTERNÉ FEHÉR MÁRIA

KOHÁRY ISTVÁN, KECSKEMÉT FÖLDESURA

„Sok jókkal áldjon Isten benneteket!” Ezekkel a szavakkal kezdte minden egyes, Kecskemét város bíráihoz és tanácsához írt levelét Koháry István – a török ellen sereget vezető hadvezér, iskola- és kórházalapító, költő, országbíró, barokk főúr, bőkezű mecénás – Kecskemét földesura.

A Csábrág várában 1649. március 12-én született Koháry István, anyja Balassa Judit révén lett Kecskemét egy részének birtokosa, amikor 1667-ben elfoglalta örökségét. Kecskemét számára ekkor már nem volt újdonság a földesúr személyének változása. Igaz, hogy a város 1439-ig egy kézen volt, a királynék javadalmához tartozott, 1439-ben azonban Erzsébet királyné – több más településsel együtt – zálogba adta földesuraknak. Ettől kezdve állt Kecskemét földesúri hatalom alatt. Mindig egyszerre több földesura volt, de ezek között területileg felosztva és teljes értelmű földesúri kezelés alatt soha nem volt, semmiféle jobbágyi, vagy úrbéri szolgálatot nem teljesített, a földesuraknak csupán készpénzbeli cenzust, vagyis úri adót fizetett (tulajdonrész arányában) és bizonyos ún. „kézi” ajándékot.

Hogyan szereztek a Koháryak tulajdonrészét Kecskeméten? Hornyik János 19. századi kutatásaiból tudjuk, hogy a város földesurai 1565-ben a következők voltak:¹

Pelényi Bálint	1/8 rész
Pászthói Ferenc	1/8 rész
Balai István	1/8 rész
Gémesi Ferenc	1/8 rész
Sárkándi Pál örökösei	4/8 rész

A Gémesi nyolcadrészt Gémesi Ferencné (később Fodoróczi Györgyné, született Bárius Borbála) 1614-ben eladta Bosnyák Tamás füleki várkapitánynak és nejeének Kenderesi Máriának, akiket a királyi jóváhagyás után beiktattak birtokukba. Bosnyák Tamás egyetlen leánya Bosnyák Judit gr. Balassa Imre felesége lett és három gyerekére örököztette kecskeméti részbirtokát: Balassa Imrére, Emerenciára és Balassa Juditra. (A város 1/24 része jutott mindegyikük birtokába.) Gróf Balassa Judit Koháry I. István füleki várkapitányhoz ment nőül, s az ő elsőszülött fiuk volt Koháry II. István, a későbbi országbíró.²

Koháry István 1667-ben, birtokba iktatásakor lett Kecskemét 1/24 részének birtokosa. Ez jogosította fel arra, hogy Kecskeméttől rendszeresen földesúri cenzust szedjen. (Egy családi egyezés révén azonban az egész Balassa részt a Koháryak kezelték 1746-ig.)

1667-ben elhunyt Wesselényi Ferenc, és özvegye gróf Szécsy Mária, férjétől ráhagyott kecskeméti birtokát (a város negyedét) zálogba adta Koháry Istvánnak

¹ HORNYIK, *Kecskemét*, III, 5.

² HORNYIK, *Kecskemét*, III, 30.

12 000 magyar forintért. A hűtlenség vétkébe esett Wesselényi birtokrészének végleges megszerzése nem volt egyszerű. Három fél pereskedett érte: elkobzás jogán a koronaügyész, a zálogjog érvényesítése címén Koháry István és a harmadik Wesselényi Pál, aki a birtokot nemzetségét illetőnek tekintette. Csak 1702. július 24-én került a Wesselényi rész végleg Koháry István tulajdonába.

I. Rákóczi Ferenc (aki a Balai István féle nyolcadrészt felének, 1/16 résznek volt a birtokában) kecskeméti részbirtokát 1676-ban zálogba adta Koháry Istvánnak 4000 magyar forintért. Ezt a birtokrészt örökös tulajdonul végül 1712. január 22-én szerezte meg Koháry.

Az 1670-es évek végére tehát Koháry István örökös és zálogos birtokosként Kecskemét legnagyobb részbirtokosa lett (több, mint egyharmadnyi birtokrésszel). Az ifjú Koháry erélyes kézzel fogott hozzá birtokai igazgatásához, ahogy északmagyarországi birtokán, úgy Kecskeméten is. Legelőször mindenki számára világossá tette, hogy ő a város földesura, s mint ilyen, védelme alá tartozik Kecskemét. 1677. július 20-án kelt nyílt rendeletében így írt:

„Ez levelem mutató Kecskemét városa lakosi gyakran mind egytől s mind mástól sokrendbeli dolgokban rendetlenül módnélkül és törvénytelenül háborgattatván ... Kecskemét városát ezért és lakosít, mint jurisdictionom [joghatóságom] alatt levőket protectionban vagyis oltalmamban vettem. Minek okáért kérek minden rendeket, pusztán, mezőn, fél s alá járó, jövő s menő, lovas és gyalog renden levő vitézeket, ... alattvalóknak pedig életekre, s fejekre parancsolom, említett Kecskemét városa lakosít sem együtt sem másutt, sem személyekben, sem jószágokban háborgatni ne merészeljen, s meg ne károsítsa, sőt minden törvénytelen háborgatók ellen oltalmazza, egyébiránt ha ki háborgatni vagy megkárosítani merészli, érdemelt büntetését el nem kerüli.”³

Ugyanakkor határozott intézkedéseket tett a város belső életére vonatkozóan is. Egy 1677. február 25-én kelt földesúri rendelkezésében a következőkről rendelkezett:

„En Koháry István kegyelmes urunk őfelsége füleki praesidiumának [várának] kapitánya és Kecskemét városának földes ura etc. adom tudtára mindeneknek az kinek illik ez levelemnek rendiben ...

Primo: Akarom, azért komolyan megparancsolom, hogy az egész Kecskemét várossa lakosi között [a föld] használatára és bérletre vonatkozóan a korábban nyilvánított jó rendtartás őriztessék meg ...

Secundo: Minthogy azon közel való puszták közül sok zálogban vagy az kecskeméti nagyobb gazdánál és zálogos uraságok vagy benne, ez ilyenekben az birtokban levők tartoznak az szegényebbeknek marhájokat illedő bérben bérlőként belé bocsátani ... de a birtokosok marháinak is elegendő legelő lehessen.

Tercio: Az kik pedig az távolabb való praediumokra [pusztákra] juhokat és szarvasmarhákat s lovakat az közelebb való pusztákon által akarnák hajtani, vagy hajtani, tartoznak azon puszták urainak hírt adni Kecskeméten, az kiknek pusztáin által akarják hajtani ...”

Koháry rendelkezéseit maga így indokolta: *„Minthogy peniglen az szegénységtül*

³ MNL BKML, IV.1525, 2. doboz, 1. tétel, 33. sz. irat. Vö. HORNYIK, *Kecskemét*, II, 493, 312. sz. oklevél.

és többire az egész várastul ezen dolognak jó rendben való viteléről és limitálásáról régtől fogva búsítottam, hogy többről villongás és veszekedés ... ne támadjon, hanem közöttük mind az elsőül fogva az utolsóig az egyezés, szeretet és békesség ... fenn legyenek és maradjanak. Egyebiránt is az közönséges jó és közizagság mindenkor felljebb becsültetik az privatumokkal, vigyázni akarván azért itt is Kecskeméth városának közönséges javára s kényelmére, teszek ilyen limitatiót és rendeltetést.”⁴ Földesúri rendeletében a lakosság köteletségévé tette a város bírának és tanácsának való engedelmisséget: „ki-ki élete s feje, jószága vesztese alatt az városnak közönséges megmaradásában járván ... az bírának s tanácsnak illendő engedelemmel légyen, melyről az bírának és tanácsnak nagyobb erősségére adván ezen patens [nyílt] levelemet.”⁵

Koháry István tehát az egész város érdekét tekintette, amikor rendelkezéseit meghozta. A Koháryak fennhatósága ideje alatt végig megmaradt az a szokás, hogy a városi tanács jogkörébe tartozott a mezei kertek bérbeadása, a földek határainak „megigazítása”, s általában az ingatlanforgalom felügyelete. Természetesen a földesúr elvi engedélyével, aki azonban soha nem avatkozott ilyen ügyekbe. Csak az elveket szabta meg, mint például 1677. június 2-án kelt rendelkezésében: „parancsolom 40 tallér bírság alatt senki az városul kertekre ne mennyen házakat csinálni és lakni, mert az ollyan állapotbul semmi jó nem következik, sőt sok gonoszság és az városnak galyibája s hátramaradás származtatik, minden otthon lakos ember az városban ben lakjon.”⁶

A földhasználat, és földbérlet dolgába csak abban az esetben avatkozott be Koháry, ha szegény, földbirtok nélküli lakosról volt szó, ekkor fölszólította a város előljáráóságát, hogy a földbirtok nélküli lakosoknak „város adománya” kertet osztasson ki. Az a városlakó volt ugyanis adózóképes, aki földet művelt, állatot nevelt, gazdálkodott. (A földekkel kapcsolatos ügyekben a tanács döntéseit azonban nem igen változtatta meg később sem Koháry bírószeke, az úriszék, ha fellebbezés folytán elé került.)

Szintén az adózás miatt, de a rend fenntartása érdekében is, intézkedett a városból elsőszőköttek birtokáról 1677. augusztus 9-én, Füleken kelt rendeletében: „Az kik penigh ennekutánna Kecskemeth városából hírem és akaratom ellen másuvá mennek lakni és elidegenednek, az illyeneknek javait a kecskeméti bírák hasonloképpen az megírt bírság alatt [200 forint] számomra foglalják, és róla szorgalmasan informáljanak. ... Országunk törvényei világosan tanítják, szökött jobbágnak semmie sincs, hanem mindennemő javai földesurára szállanak.”⁷

Kecskemét sem püspöki tizedet, sem földesurainak kilencedet nem fizetett, sőt a töröknek sem adott tizedet soha természetben, hanem helyette földesurainak cenzust, a püspöknek hasznobért, a töröknek summa-adót. Koháry István egy 1677-ben kelt védlevelével a dézsma iránti háborgatásától védte Kecskemétet. Az úri adó (cenzus) mértékéről országos törvény nem rendelkezett. A cenzus mértéke kezdetben az volt, amit a város valamikor – mint koronabirtok – a király, illetve a királyné részére teljesíteni tartozott. A régi okmányok azonban a vidék viszontag-

⁴ MNL BKML, IV.1504/d, 5. Vö. IVÁNYOSI-SZABÓ, *Szabályrendeletek*, 19-22.

⁵ MNL BKML, IV.1504/d, 2. Vö. IVÁNYOSI-SZABÓ, *Szabályrendeletek*, 35-36.

⁶ MNL BKML, IV.1504/d, 13. Vö. IVÁNYOSI-SZABÓ, *Szabályrendeletek*, 23-25.

⁷ MNL BKML, IV.1504/d, 9. Vö. IVÁNYOSI-SZABÓ, *Szabályrendeletek*, 25-26.

ságai között elvesztek. Kecskemét ezért külön-külön állapodott meg földesuraival a census mértékéről birtokarányuknak megfelelően. (A census összes mértékét vette ki azután a város előljárósága az egyes lakosokra.) Némely földesurak saját jövedelmük gyarapítása érdekében időnként igyekeztek felemelni a földesúri járandóságukat.

Wesselényi Ferenc nádornak például (aki a kecskeméti Sárkándi rész felének örököse volt) 1659-ben 600 tallért fizetett Kecskemét, 1668-ban pedig 800 tallért évente. A Sárkándi rész másik örökösei a Csákyak lettek, a census mértéke 1647-ben 200 tallér volt, 1669-ben már 300 és egyéb ajándékok. Nem célja a tanulmány-nak a bonyolult korabeli adózás részletezése, tény azonban, hogy Kecskemét város Koháry Istvánnak 1674-ben 800 tallér censzust és a következő ajándékokat fizette: 1 paplan, 5 szál darutoll, 3 pár csizma, 1 vég patyolat, 5 karmazsin bőr, szőlő, rizskása, sajt.⁸ A 18. század elején Koháry István maga írja: „*magam s atyámfiainak részéről való egy esztendőbeli adaja a várasnak, ahoz való honorariumbéli száz magyar kurta forinttal együtt teszen 1683 forintot s 20 krajcárt.*” Ebből Koháry István saját tulajdona utáni ráeső rész 1032 forint 55 krajcár volt. Ezt az összeget 1710-es évek elejétől 1731-ig azonban Koháry – a „jó földesúr”, ahogy a kecskemétiak nevezték – soha fel nem emelte.

A censzust két részletben fizette évente Kecskemét Kohárynak, az első részt Szent György napkor, a másodikat Szent Mihály napkor. Szívesen látta azonban Koháry azokat az ajándékokat, amelyeket különböző alkalmakra a kecskemétiak küldötteik által vittek neki Fülekre, vagy Csábrágba. Például egy pár szép csikót, bőrtre halat, ünnepekre fűszert, húsvétra néhány bárányt, s ha egyebet nem, egy köteg jó dohányt és néhány cseréppipát. Efféléket néha maga is kért, s kívánságát őseink szívesen teljesítették. (Halála után örökösének, Koháry Andrásnak azonban első intézkedése volt a censzust 1032 forintról 1298 forintra megemelni. Később, kecskeméti birtokrészének gyarapítása után évi 3107 forintot fizetett Koháry Andrásnak Kecskemét.)

Annak felismerésén, hogy a földesúr járandóságát – legyen az bárki – ki kell fizetni, állt, vagy bukott a város boldogulása. A helyzet elismerése sajátos érdeköszeget teremtett a földesúr és Kecskemét előljárósága között. A levéltárban őrzött iratok alapján úgy tűnik, ez igen szerencsésen alakult a Koháryak alatt. Köszönhető volt ez elsődlegesen Koháry Istvánnak, aki az egymás közötti jó viszony alapjait megteremtette. Ha összevetjük a földesúri és városi rendeleteket, láthatóvá válnak az összecsengő érdekek, amelyek a tanács részéről elsősorban a földesúrhoz való alkalmazkodásban realizálódtak. A város belső rendeletalkotási, bíróválasztási joga megmaradt, bár az is igaz, hogy egyetlen helyi rendelet sem mehetett át a gyakorlatba a földesúr, vagy inspektora (felügyelője) jóváhagyása nélkül.

Koháry mindig az egész város érdekét tartotta szem előtt, amikor rendelkezéseit meghozta. A város rendje érdekében a kontárokkal szemben a kovács céhnek adott igazat, például Füleken 1674. május 20-án kelt levelében: „*per praesentes [ezen levelemmel] confirmalom [megerősítem] azon privilegiumokat [kiváltságokat] és céheknek igazságát, adván szabadságot nékiek, ha kik ezután a Kovács Czéh ellen kontárkodni tapasztaltatnak Kecskemét városában cézheknek artikulusi [szabályzati]*

⁸ MNL BKML, IV.1504.o, 1. sorozat, 3. tétel.

szerint megbüntethessék.”⁹ A földesúr hagyta jóvá a céhek szabályait is. Koháry 1677. február 25-én erősítette meg a kecskeméti csizmadia céh szabályzatát.

Érdekében állt Koháry Istvánnak, de a városnak is a lakosok közötti egyetértés megteremtése, fenntartása az élet minden területén, így például a vallási egyetértés terén is. A reformáció elterjedésével Kecskeméten a többségben lévő katolikusok és a protestánsok még 1564-ben egyezséget írtak alá, amely a közös templomhasználat mellett kiegyensúlyozott békét teremtett a két fél között. Később a reformátusok fatemplomot és paplakot építettek az akkori katolikus templom – a ferences Szent Miklós templom – kerítésén belül. 1678 őszén (október 17-én) a református paplakot felgyújtották, erről átterjedt a tűz a fatemplomra, majd a ferencesek rendházára és templomára, sőt a város nagy része leégett. A római katolikus egyháznak minden egyházi készlete odalett: templomi edények, az anyakönyvek is porrá égttek.

Koháry István értesülvén a város szerencsétlenségéről, mindkét felekezetből előkelő polgárokat rendelt magához, akiknek – és általuk a városnak – lelkére kötötte, hogy a két templom egymástól való elkülönítésére adódó alkalmat használják ki. A várost felszólította, hogy a reformátusoknak adjanak alkalmas helyet új templomuk felépítésére. 1679. január 13-án szitnyai várából levelet is kibocsátott e tárgyban: „*akarnám ha ezen írásomat oly jó értelemmel vennétek s ismernétek, az mely jó szándékkal s csendes megmaradástokat kívánó igyekezettel írom s adom előtökben.*” Hosszas rábeszélését erélyesen fejezi be: „*azonban, hogy az pápisták vagy kálvinisták egymással eziránt szóbeli versengésre ne merészeljenek fakadni, parancsolom ezer arany bírság alatt, mind egy, mind más renden levők egymással ne versengjenek, vagy egymás ellen való fenyegetődzésekkel ne légyenek, kurucot és törököt akárki is úgy említsen vagy fordítson elő ezen dologban, fejével, s jószágával fog fizetni.*”¹⁰ Használt a szép szó és erélyes intézkedés, a két fél megegyezett, s az egyezséget Koháryhoz felterjesztették. A földesúr 1679. augusztus 21-én ezt jóváhagyta, megerősítette.

A városi előljárásság kijelölte az új református templom helyét, a telken lévő magánépületeket közkölségen kisajátította. Ugyanakkor a kecskeméti Koháry István rendelete ellenére mind a kuruc vezér, mind a török hatóságok jóváhagyását kikérték a templomépítéshez. Az előbbit az egyezés biztosítása végett az utóbbit szükségből, mert török uralom alatti település engedély nélkül templomot nem építhetett. A kecskeméti református egyházközség azonban attól tartván, hogy a budai pasák gyakori változása miatt a török tiszték telhetetlensége sok nehézséget gördít majd elébük, Konstantinápolyba, magához IV. Mohamed török szultánhoz folyamodtak templomépítési engedélyért. IV. Mohamed jóváhagyta azt a budai vezérpasához 1680-ban írt rendeletével, megjegyezvén azonban: „*Emellett vigyázzatok, hogy ezen hitetlenek templomépítés színe alatt palánkot s várat ne építsenek.*”¹¹

Koháry a reformátusok tettét hazaárulásnak tekintette, s a református egyház előljárait maga elé törvénybe idézte. Gellért atya, a kecskeméti ferencesek főnöke

⁹ MNL BKML, IX.6, 1. doboz, 1. tétel.

¹⁰ HORNYIK, *Kecskemét*, II, 249-252.

¹¹ IV. Mohamed szultán rendelete a budai vezír pasához és ottani kádihoz, mellyel a kecskeméti református új templom építtetését engedélyezi. Vö. HORNYIK, *Kecskemét*, II, 259-260.

személyesen sietett Fülekre, hogy a reformátusokat védelmébe vegye, a szigorú várkapitányt kiengesztelje. Koháry végül, nehogy az általa kiszabandó büntetéssel a felekezetek közötti jó viszonyt elmérgesítse, a törvényszolgáltatástól elállt, de Füleken, 1680. december 9-én kelt rendelkezésében ismét megparancsolta, hogy az egyezséget a két felekezet büntetés terhe alatt megtartsa: „*hogy netalántán azon kálvinista rend az ott lakos pópista hiten lévők ellen néminemű gyűlölségre, egymás között való idegenségre okot ne vessen, hogy azért ez is tolláltassék [elhárítottassék], az közöttök költ contractusok [szerződéssek] in omnibus punctis et clausulis [minden pontjában és függelékében] megtartassanak, s azoknak conditioi [feltételei] effectuáltassanak [foganatosíttassanak], az mostani törvények általam függőben való hagyását ez is segíti.*”¹² A templom építése még 1680-ban megkezdődött és 1684-ben készült el. Koháry bölcsessége mutatkozott meg ebben a döntésében, akkor, amikor országszerte és még külföldön is súlyos politikai ütközések és háborúk forrása volt ekkor a vallási ellentét.

Nemcsak a földesúr volt emberséges Kecskeméthez, lakóihoz, de a város is kimutatta ragaszkodását Koháry Istvánhoz, különösen annak szorult helyzetében.

Fülek – Koháry István öröksége – végvára volt a királyi Magyarországnak, egyzersmind kulcsa a bányavárosoknak. Thököly Imre meg akarta szerezni a füleki erősséget és 1682 szeptemberében a váradi pasával ostrom alá vetette. Koháry kész volt a várat utolsó emberig védeni, de győzött a török túlerő. A török Koháryt életben hagyta és Thökölynek „ajándékozta”. A kuruc vezér saját pártjára akarta állítani Fülek kapitányát, de Koháry hű maradt királyához. Thököly ezen felbőszülve előbb Regéc várának legmélyebb üregében tartotta kenyéren és vízen Koháryt, majd Munkács várába vitette, ahol az előbbinél is borzasztóbb körülmények között volt elzárva. Az embertelen bánásmód testi erejét megtörte Kohárynak, de lelki erejét, hűségét nem. Később Ungváron, majd a sárospataki várban tartották fogva.

Még fogságában is volt gondja a kecskemétiekre. 1685. január 11-én Munkácsról így írt Kecskemétre: „*Isten áldjon benneteket. Az végbeli tisztek és katonák miatt való alkalmatlanságtokat megértettem, és kívánságtok szerint írtam Farkas öcsém uram ő kegyelmének: oltalmazásokban serénkedjék őkegyelme. Úgy hiszem, irásomra és maga hasznára nézve is, el nem fogja őkegyelme mulatni galibáitoknak tehetsége szerint való orvoslását. – Megvallom, jó atyámfiak – írja a földesúr -, hogy benneteket húznak, vonnak, károsítanak s nyomorítanak és hogy káraitoknak eltávoztatásával magam nem oltalmazhatlak benneteket, – szívem szerint bánom, de Isten ő Szent Fölsége még talán valaha abban is ád módot.*” Addig azonban még erre lehetősége nyílt a földesúr csupán dohányt, pipát és két pár papucsot kért a várostól. Rendelkezett ugyanakkor arról, hogy 50 forintot fizessen ki a város a ferences atyáknak, ezt később az adóból majd leírhatják. Végül így zárta levelét: „*Mindezeknek végben vitelét bännám, édes szép atyámfiak, hogy ha rabságos ügyemhez képest valahogy süketségre vennétek, s talán az én bánatomat tinétek sem kellenék örülnötök. Melyre nézve az megírt vásárlást, az mint íráom, hova hamarébb küldjétek meg számomra, és a pátereknek is adjátok azt az ennyihány forintokat. Ezzel Isten veletek. Munkács, 11. januarii anno 1685. Rab földesuratok Koháry István.*”¹³ Kecskemét ter-

¹² HORNYIK, *Kecskemét*, II, 262-263.

¹³ ŠABB, KCCsL, I. rész, n° 243. Vö. THALY, *Koháry fogság*, I, 651. Az eredeti levél jelzetét Komjáti Zoltán Igonak köszönjük.

mészetesen megadta, amit a földesúr kért, dohányt, papucgot, pokrócot küldött számára és végül kiszabadulásakor 800 aranyat fizettek neki (Ebből 200 aranyat a református egyháztól, 100 aranyat a katolikus egyháztól, a többit a gazdagabb városi polgároktól kölcsönözte a város). Az 1685. évi főbírói számadáskönyvben ilyen bejegyzést is találunk: „*Koháry István urunk önagsága megszabadulván vásárlásra Nándor Feirvarra adtam 27 aranyat.*”¹⁴

3 év 2 hónap rabság után Koháry István nem vonult vissza, hanem testiekben kicsit megerősödve, tevékenyen részt vállalt a törököknek Magyarországról való kiűzésében. Az uralkodó a Koháry családot grófi rangra emelte, Koháry Istvánt pedig a Dunán inneni részek és bányavárosok altábornokává nevezte ki. Koháry jelentős szerepet játszott 1686-ban Buda, majd 1687-ben Eger visszafoglalásában. Utóbbi ostrománál jobb keze megsebesült és örökre megbénult. Leveleit ettől kezdve már nem saját kezűleg írta alá.

A törökök kiűzéséért, Magyarország visszafoglalásáért folytatott harcok során is állandó levelezésben állt Kecskemét bírásaival és tanácsával. A levéltárban őrzött több mint száz levél külső részén a címzés mindig így szólt: „*Adassék ez levellem Kecskemét várasa bírásának és tanácsának közönségesen Kecskeméten.*” Soha nem egy személynek, mindig a közösségnek írt. A visszafoglaló harcok során elvárta Kecskemét előljáróitól, hogy a hírekről állandóan tájékoztassák őt. 1691. szeptember 22-én Csábrágon kelt levelében így írt: „*Hogy leveletek által Lippának megvétélét, és az Fölséges Herczegnek is a Tisza felé nyomódását értésemre adtatok, azzal jó atyámfiain kedves dolgot cselekedtetek előttem, és mivelhogy ezentúl immár bizonyosabb híreitek lesznek, mintsem eddig, miként Kegyelmes Urunk Ófölsége tábora a Tiszán általkél, fogja-é Tömösvárat, vagy az töröknek más végházát megszállani, vagy hogy inkább szállotta-é meg az pogány ellenségnek valami végházát, lévén értétekre, bizonyos emberetek által, adjátok tudtomra*”¹⁵ 1697. augusztus 28-án Bécsből keltezte levelét: „*minthogy úgy hallatik az török tábor az Dunán által költözött, egyébaránt az francia békességről és lengyel király koronázatjáról való híreket itten hamarabb kaphatok arról akár íratok valamit s akár semmit se, azzal nem sokat gondolok, hanem Kegyelmes Urunk Ófölsége armadájának és az török tábornak operatiói felől minémű híreitek lesznek, parancsolom mostan is, azokról tudósítani el ne mulassatok*”¹⁶

A háború végeztével Koháry István hűségét, katonai helytállását is jutalmazta I. Lipót király azzal, hogy a Koháry által addig zálogban bírt kecskeméti javait 1702-ben örökös tulajdonába adta. Ezt követően Koháry István igyekezett Kecskemétet közvetlen hatósága alá helyezni, csakúgy, mint korábban, 1676-ban, amikor öccsével, Imrével, Nyéki Gábort küldték Kecskemétre, hogy helyben képviselje földesúri érdekeiket. 1703-ban is ide küldte Koháry egyik emberét, Bajthay Istvánt. Erről így értesítette a város bírásait: „*Mivelhogy jó atyámfiain szükségesnek itilem, hogy köztetek való dolgaimra nagyobb vigyázással légyek, mintsem eddig is voltam, és hogy azokat Isten jóvóltábúl jó rendben lehessen vennem, ahhoz való képeket Nemes és Vitézlő Bajtay István őkegyelmét küldöttem közitekben, úgy hogy ugyan köztetek lakván, mint várostoknak közönséges dolgaiban veletek egyet értvén, az midőn szükséges*

¹⁴ MNL BKML, IV.1510.i, 1685/86. köt. 15. lap.

¹⁵ MNL BKML, IV.1525, 3. kötet, 15. sz. levél.

¹⁶ MNL BKML, IV.1525, 4. kötet, 17. sz. levél.

lészen részemről fáradozhasson, s mind peniglen engem illető dolgokra, mint oda küldött emberem, szorgalmatosan vigyázhasson.”¹⁷ Az 1676-os kísérletnek Nyéki alkalmatlansága vetett véget, Bajthayt a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc eseményei készítették gyors távozásra. Pökhendisége is hozzájárult azonban ahhoz, hogy Kecskemét magisztrátusa nem vállalt felelősséget biztonságáért. A tiszakürti példára hivatkoztak, ahol a nép a gyűlölt uradalmi tiszteket agyonverte. Bajthay elment, és elmaradtak a földesúri levelek is.

1704 és 1710 között nem érkezett, vagy nem maradt fenn Koháry István által küldött levél a város levéltárában. Annak azonban vannak írásos dokumentumai, hogy II. Rákóczi Ferenc a Habsburg császár pártján álló földesúrral szemben oltalomlevelet adott a kecskemétieknek. A fejedelem 1705. április 15-én kelt rendeletében azt is előírta, hogy Kecskemét a Koháry-féle cenzust egyik évben az országos fiscusnak (kincstárnak), a másikban Károlyi Sándor tábornoknak fizesse. A Koháry által addig zálogban tartott Rákóczi-rész jövedelmét is a fiscus szedte. A Csáky-rész cenzusát a fejedelem gróf Csáky Mihály főkelő tábornok részére utaltatta. A szabadságharc leverése, a szatmári békekötés út, a király hűségén megmaradt földesurak követelték az elmúlt nyolc évről elmaradt jövedelmeiket. Kecskemétnek majd egy évtizedre volt szüksége, hogy vagyoni helyzete nagyjából rendbe jöjjön.

Sok bosszúságot, fájdalmat, kárt okoztak Kecskemétnek és lakóinak a 18. század elején a rácok is. A legnagyobb csapás 1707-ben érte Kecskemétet, amikor a város nagy részét lerombolták a rácok, sok embert megöltek, sokat elhurcoltak. Csak 1711-ben tudtak a kecskemétiak Koháry István földesúrhoz fordulni miattuk. Koháry megvédeni már nem, csak megnyugtatni tudta a város előljáróit 1711. november 22-én Pozsonyban kelt levelében: „*az rácok iránt lévő galibátok végett Meltóságos Feldmarschal Pálffy János uram Öexcellentiája instantiátokra expediált parancsolatjára nézve, ha abban nem hadnák az rajtatok való kereskedést, adjátok értésemre, de úgy hiszem, abban marad ezentúl.*”¹⁸

Helyreállt tehát a kapcsolat Kecskemét és Koháry István között, aki 1711-ben Hont vármegyei főispánja mellett Nógrád vármegye örökös főispánja is lett. 1712-ben beiktatták a kecskeméti Rákóczi-javak birtokába. Ekkortól beszélhetünk arról, hogy Koháry István Kecskemét többségi (*potior*) birtokosa lett. 1713-tól kezdve már rendszeresen Kecskeméten tartotta úriszékét (földesúri törvényszékét).

Még a 17. század elején és közepén a magyar és török hatóságoktól egyaránt elhagyatott Duna-Tisza köze megszervezte önmagát a hatalmi vákuumban, létrehozták és működtették a polgári és bűnügyekben is eljáró – halálos ítéleteket is hozó – fogott bírák jogintézményét. A 17. század végén, 1693-ban Koháry István pallosjogot szerzett Kecskeméten. Ez azt jelentette, hogy főbenjáró bűnügyekben az ő földesúri bírói székén hoztak ítéletet első fokon, polgári peres ügyekben pedig a városi tanács ítélete ellen lehetett ide fellebbezni. A földesúri bírászkodás leglényegesebb elemei 1703-ra alakulta ki. Eddig az időpontig az úriszékét Koháry lakhelyén, Füleken, vagy Csábrágon tartották. A város elfogta a bűnöst, elvégezte a tanúkihallgatásokat, és az iratokat a város képviselője elvitte Kohárynak, aki ítél. A Rákóczi-szabadságharc megakasztotta a földesúri bírászkodás addigi rendszerét,

¹⁷ MNL BKML, IV.1525, 5. kötet 10. sz. levél.

¹⁸ MNL BKML, IV.1504.o, 2. sorozat, 12/c: Koháry István levelei, pp. 244-245.

de 1713-ban visszaállt az úriszék. Ettől kezdve azonban a Koháryak úriszéke rendszeresen Kecskeméten ülésezett. Az úriszék ekkor a földesúri prefektusból, vagy a földesúr más megbízottjából, a kecskeméti bíróból és esküdtekből, a járási szolgabíróból, valamint 2 vármegyei esküdtekből állt össze. Évente általában egyszer, de kivételes esetekben – a *malefactorok* (bűnösök) számának növekedése esetén háromszor is ülést tartottak.¹⁹ A városi tanács polgári ügyekben hozott döntésébe nem avatkozott be Koháry, de figyelmeztette őket az igazságságra és törvényességre például a Jolsván, 1695. október 11-én kelt levélben: „sok ízben azelőtt is megparancsoltam vala, az közönséges igazságnak kiszolgáltatásában szorgalmatoskodjatok, és azt senkinek meg ne engedjétek, hogy maga vakmerőségeiből hatalmaskodjék, s másnak rövidséget tégyen ... sőt az hatalmaskodókat törvény szerint megbüntetni el se mulassátok.”²⁰

Koháry igyekezett a várost megvédeni a többi földesúr túlkapásaitól, igazságtalan, vagy jogtalan eljárásuktól. Kiténik ez 1711. november 22-én Pozsonyban kelt leveléből is: „Azonban az őkegyelme [ti. Wesselényi István] édes atyja minekelőtte az kuruczokhoz állott volna, s azután való esztendőekben is, mennyivel szedett többet maga részén kívül rajtatok adójának praetensiojára [követelésére] nézve, kerestessétek fenn leveleitek közt, sőt arrúl nékem írt maga levelét is, melyet in originali várastok nálam lévő bírójának azért atam vala kezébe ezelőtt egynehány esztendővel, hogy azon levelével megbizonyíthassátok, abbahatta-e felőletek való praetensioját. Szükséges léssen azért ab anno 1660 usque ad annum 1690 várastok protocollomait [jegyzőkönyveit] meghányatnotok, s ki fog tetsznyi hány ezer tallérokka károsított benneteket hirtelen való praetensiojával.”²¹

Jó, a város számára hasznos tanácsokkal látta el Kecskemét elöljáróit Koháry István, amikor 1696. január 8-án Csábrágról azt javasolta, hogy a budai adminisztrátornak ne fizessenek adót, mert úgy járnak, mint a török időkben, hogy a többféle adózás megnyomorítja a várost: „azt ugyan most is értésemre adhatjátok vala, – írta – budai administrator úr valamit azt parancsolt-é úgy, mint földes uratok, és eltiltott-é benneteket az magyar földesuraitoktól való függéstül s engedelmeskedéstül? ... Úgy cselekedjétek azért jó atyámfiai, magatok javát s jövődöbéli megmaradastokat tekintve, hogy előbbeni levelemben az mit parancsoltam, végben vigyétek, mert én hiszem az Úr Istent, hogy az mely adóm ennekelőtte is nálatok vala, ahoz való jussomban meghágy kegyelmes Urunk Ófölsége, de az magyar földesurak adója, és az portiofűzetés mellé, ha az török adót budai administrator úr rajtatok meg kezdi venni, s úgy fog őkegyelme néktek ezentül parancsolni, mint az budai török szomszéd úr barátink parancsoltak, meg fogjátok bánni, s nem is hiszem, el győzhesétek az sokfelé való fűzetést.”²²

Még a visszafoglaló háborúk után királyi rendelet tette kötelezővé, hogy az egykori hódoltsági területen birtokosok hiteles okmányokkal igazolják jogcímüket a bécsi – 1688 decemberében felállított – Neoacquistica Commissio (Újszerzeményi Bizottság) előtt. A birtokigazolásokat megszakította és elodázta a Rákóczi szabad-

¹⁹ KISFALUDY Katalin, *Kecskemét önkormányzata? Közigazgatás és bíraskodás 1686-1848*, Kecskemét, 1992 (Levéltári füzetek, 8), 56.

²⁰ MNL BKML, IV.1525, 3. kötet, 85. sz. levél.

²¹ MNL BKML, IV.1504.o, 2. sorozat 12/c: Koháry István levelei, pp. 244-245.

²² MNL BKML, IV.1525, 3. kötet, 111. sz. levél.

ságharc. Koháry Istvánt, – akit 1714. október 15-én III. Károly országbíróvá nevezett ki – felmentették az igazolási eljárás alól. Kecskemétnek azonban a földesúri hatóságtól mentesen 1642-ben megszerzett Pusztaszer és 1688-ban megszerzett Szentlőrinc pusztá birtokosi jogcímét igazolnia kellett. Koháry Szentlőrinc pusztá megszerzésében próbált segítségére lenni a városnak: „*akarom – írta Csábrágból 1728. május 4-én kelt levelében – , hogy a Szent Lőrinczy pusztárúl való leveleiteket várostok pecsétje alatt kezemhez szolgáltatassatok; melyhez képest kéresteket s következő alkalmatlanságotok tekintve lészek azon Isten jóvoltából, az Fiscusnak [kincstárnak] azon pusztában levő jussát obtineálhassam [megszerezhessem], minek előtte Öfölsége másnak méltóztatik conferalni [adományozni].*”²³

Szentlőrinc és Pusztaszer azonban elveszett Kecskemét számára, előbbi 1733-ban gróf Starhembergnek adományozta a király, tőle bérelte azután Kecskemét, utóbbit pedig az új földesúrtól zálogba vette a város. (A két pusztá tehát ezután is Kecskemét használatában maradt, de csak mint bérlemény.)

Koháry István hosszú élete során Kecskemét jelentős részének földesuraként jogait következetesen és maradéktalanul érvényesítette, akkor is, amikor a földesúri adó pontos megfizetésére, és akkor is, amikor a bíráskodás törvény szerinti alkalmazására szólította fel a város elöljáróit. Ugyanakkor a város nyugalját, egységét is szem előtt tartotta, amikor védte a város bíráinak tekintélyét. 1713. június 23-án Csábrágon kelt levelében így írt: „*Esvén értésemre, midőn bíráitok magok hivatalja szerint némelyeknek közületek parancsolnak, sokan nem hogy engedelmeskednének, sőt magok vakmerőségéből viseltetvén nem csak böcstelenítik őket, hanem még szidalmazni is merészlik, kiknek minek előtte engedetlenségek, s vakmerő cselekedetek végett törvény szerint való büntetéseket mások példájára is kiszolgáltassam, akarám addig is ezen levelem által mindnyájatoknak megparancsolnom: bíráitokat, s az ott való tanácsot ki-ki közületek megböcsülje, s magok hivataljok szerint való parancsolatoknak eleget tegyen, és senki őket böcsteleníteni, s annyival inkább szidalmazni ne merészlje, mert az olyan szófogadatlan és vakmerő embereket, hogy érdemek, s az jó rendtartásnak mivolta szerint megbüntethessék, az iránt nem csak szabadságot adtam, s adok nékiek, hanem azon kívül magam is az olyakat törvényes büntetés nélkül nem fogom hadni.*”²⁴

Ekkorra tehát a földesúr parancsainak közvetítője és szószólója a városi elöljáróság lett. Azt mondhatjuk a több mint száz városi elöljáróságához Koháry által írt levél alapján, hogy a 18. század elejétől szinte bensőséges levelezés folyt a földesúr és a városvezetők között. Ez a levelezés a legapróbb ügyektől a jelentős, város szervezésére vonatkozóig terjedt. A korábban meglehetősen rigorózus földesúri rendelkezések sokat enyhültek az 1710-es évek végére. Meggyőződésem, hogy az információk kölcsönös és rendszeres cseréje is hozzájárult a példamutatóvá váló jó kapcsolathoz. Koháry István és a város elöljárósága között. Mindig jó szívvel vette a város kedveskedését, a neki küldött ajándékokat. Nem mulasztotta el azokat meg is köszönni, ugyanakkor nem felejtette el figyelmeztetni a magisztrátust földesúri járandósága megküldésére, 1726. március 29-én: „*az mostani böjti napokra küldött kedveskedéteket jó névem vettem, annyival inkább, hogy beteges állapotomban is nem*

²³ MNL BKML, IV.1504.o, 2. sorozat 12/c: Koháry István levelei, pp. 288.

²⁴ MNL BKML, IV.1525, 8. kötet, 76. sz. levél.

voltam nálatok feledékenységekben, s mivelhogy Istennek úgy tetszett ez világon, hogy még többet is szenvedjek békével, engedvén Isten Ő Szent Fölsége az következő húsvéti szent ünnepeket megérem, azoknak eltöltése után, ezen esztendőbeli Szent György napi adótoknak elkészételére, s azután annak részemről való ideküldésére legyen jó idein gondotok.”²⁵

Miután 1715 elején meglelepítette Kecskeméten az 1715. évi CII. törvénycikk szerint honosságot nyert piarista tanító rendet, hogy hat osztályos kollégiumot működtessenek,²⁶ a várost arra hívta fel, hogy egyenrangúként kezeljék őket más felekezetekkel. 1719. december 2-án, Csábrágon kelt levelében ezt írja: „Az ottan lévő calvinista praedicatornak, az mennyi szekér fát és mi módon szoktatok vitetni, olyan, s annyi szekér fát vitessetek mindenkor az említett Pater Piarista uraimék számára is.”²⁷ Ugyanakkor mérsékletre intette a piarista rektort, amikor túlzott igényekkel állt elő a várossal szemben. A rendház vezetőjének írt levele másolatát megküldte a városi tanácsnak, és viszont, amit a városi előljárók írtak, azt a piarista rektornak is. Koháry István 1730. július 13-án kelt levelében a következőket írta a piarista rendház főnökének: „édes jó akaró Pater Rector uram, tudja kegyelmed mens fundatoris debet manere [szabad fordításban: ész kell ahhoz, hogy megmaradjunk], ahoz valóképest ott való kegyelmetek collegiumának elégséges fundusa ha szintén nem volt is in perfecto quadro [tökéletes négyszög], ... azzal elégedjék meg Kegyelmetek, s többre semmiképpen ne bővítse”.²⁸

Mindig az igazságot, az igazságosságot tartotta szem előtt az egyes lakosok esetében is. Amikor például 1727-ben tűz ütött ki, s a református prédikátor háza, s a szomszéd két ház is leégett, a város döntését, hogy a prédikátor háza melletti két ház ne épülhessen fel, jóváhagyta Koháry, de 1727. március 23-án elrendelte, hogy azok tulajdonosait „igasságosan kielégíteni” el ne mulasszák.²⁹

Gondja volt a nincstelenekekre is. Mindig a *bonum publicumot* (a közösség javát) és nem a *privatum odiumot* (az egyéni gyűlölködést) tartotta fontosnak. A városba beköltözött nemesekkel kapcsolatban 1696. augusztus 7-án így intette békességre a város vezetőit: „hogy azért az egyenletlenséggel magatok romlását ne közölessétek, akarám közönségesen mindnyájatoknak eleibe adnom, hogy galiba ne kövessen beneteket, szépszerivel és istenesen intézzétek el ... magatok között, ... s közönséges értelem szerint fáradozzatok a városnak közönséges javára, mert hiszem ki ki tudhatja közöletek az közönséges [közös] terhet, közönségesen [közösen] kell viselnetek, és ahol az szegény ember meg nem fog maradhatni, az nemes embert is pusztulás fogja követni, jonb azért ez előtti egyenlő szép értelemmel folytassátok dolgaitokat mintsem egyenletlenségtek miatt, több-több galibát szereznetek magatoknak”.³⁰

Koháry István 1723. január 12-én kelt végrendeletével egy majorátust, hitbizományt hozott létre, és legfőbb örökösévé unokaöccsét, Koháry Andrást jelölte ki. Külön megemlékezett azonban a kecskeméti szegényekről és a piarista kollégium diákjairól. Koháry István 1731. március 29-én hunyt el Csábrágon.

²⁵ MNL BKML, IV.1504.o, 2. sorozat 12/c: Koháry István levelei, pp. 256.

²⁶ Ld. kötetünkben Koltai András tanulmányát.

²⁷ MNL BKML, IV.1528, 8. doboz („Piaristák”).

²⁸ MNL BKML, IV.1528, 8. doboz („Piaristák”).

²⁹ MNL BKML, Kecskemét Város Tanácsának irata, Levelek (IV.1504/f), 1727/12.

³⁰ MNL BKML, IV.1525, 3. kötet, 101. sz. levél.

Kemény, határozott, de igazságos földesúr volt, akinek rendelkezésein nem lehet számon kérni későbbi korok új szemléletmódját, mint teszi ezt néhány mai történész. Kecskemét irányában mindig a legszívélyesebb, patriarchai vonzalommal viseltetett. A kecskemétiak – főként a város elöljárói – őt különös fiúi kegyelettel tisztelt, védő, pártfogó földesúrként, majd hogynem atyjukként tisztelték. Megítélés szerint Koháry István földesúrként adott instrukciói, szemlélet- és gondolkodásmódja jelentős hatással volt a város későbbi vezető testületei és lakói számára is.

IRODALOM

- A bíraskodás 400 éve Kecskeméten a dokumentumok tükrében.*]A Bács-Kiskun Megyei Bíróság székháza fennállásának 100. évfordulójára, 2004. október 8-án rendezett kiállítás katalógusa], szerk. PÉTERNÉ FEHÉR Mária, Kecskemét, 2004.
- BALÁSFALVI KISS Barnabás: *Kecskemét th. jogú város, in Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét th. jogú város adattára*, szerk. CSALÁNI István, HOVHANNESIAN Eghia, OLÁH György, Budapest, 1939.
- IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, *Koháry István, Kecskemét potior földesura*, in Bács-Kiskun megye múltjából 19(2004), 5-33.
- TÓTH György, *A Koháryak, mint Kecskemét „potior földesurainak” censusbevételei 1731–1769.* (kézirat: MNL BKML, XV. 83/d)
- VÉKONY István, *Koháry István gr. élete, tekintettel a kecskeméti kegyesrendi társház és gimnázium alapítására 1715–1915*, in A Kegyes-tanítórend Kecskeméti Főgimnáziumának értesítője 1914/1915, 1-64.

23,
DaVID
ConsILIARIVs
VIR prVDens, & LiteratV s. 1. Par. 27. v. 32.

Sive
VIR CORONÆ
PATER PATRIÆ
Post fata etiam Superstes
Excellentissimus, ac Illustrissimus Dominus
Comes Dominus

STEPHANUS
KOHÁRY,
DE CSABRAGH, & SZITTNYA.
(Titulus)

Ad Victoriosissimæ Gentis Koháryanæ
Totiusque Nationis Hungariçæ gloriam.

A
Perillustri, Prænobili, Nobili, ac Ingenua Pesthienfis
S. P. Gymnasilij Rhetorices & Poëseos Juventute

In Scenam datus

Mense Septembri, die 7ma, Annò quo:

IVDeX CVrlæ StephanVs In Marilo sanCtè obllt*

DICere IglVr CVM Iobo VerIVs potVlt:*

LVX VVlV s Mel non CaDebat. Job. 29. v. 24.

BUDÆ, Typis Joannis Georgii Nottenstein.

INDUCTIO I.

DUm *Libitina* in Telonio suo plerosque intercipit, adversus *VIRUM CORONÆ* querulatur; quasi is merces quaspiam (merita nos subaudimus) immortalitate donari, atque vel hinc à vestigalibus eximi postulet. Minatur ergò, sed in cassum. *Parcarum* proinde Triadem pro auxilio invocatur, quæ *VIRUM CORONÆ* vitâ spoliatur.

INDUCTIO II

Pastores: *Mopsus*, *Lycidas*, *Tityrus*, *Melibæus*, *Daphnidem* deplorant. *Mercurius* interea, dum in tumulto

A pesti piarista gimnázium poétikai és retorikai osztálya által, tanáruk Nemcsényi Adolf vezetésével, 1731. szeptember 7-én az elhunyt Koháry István emlékére tartott előadás színlapja (*David consilarius*, Budae, Nottenstein, [1731]; MPKK, Collectanea, M 71 [P 33/8/14], 1, 3. oldalak).

Koháry II. István (1649–1731) / Lotz Károly terve alapján mintázta Kunst József, sóskúti mészkőből faragta Dienert Ferenc, 1874 (Budapest, V. kerület, Nyáry Pál utca, Kecskemét város egykori bérházán; Koltai András felvétele). Koháry István első életnagyságú szobra Pfeffel metszetének térbeli megvalósítása, csupán a marsallbot változott át papírtekerccsre, amely valószínűleg a főúr kecskeméti iskolaalapítói szerepére utal. A szobor a honfoglaló magyar fejedelmek társaságában került föl Kecskemét város pesti bérházára. A szűk utcára néző homlokzaton azonban csak korlátozottan érvényesül.

Vö. DÉRY Attila, *Belváros – Lipótváros: V. kerület*, Budapest, 2005 (Budapest építészeti topográfia, 2), 387.

KOLTAI ANDRÁS

KOHÁRY ISTVÁN ÉS A KECSKEMÉTI PIARISTA RENDHÁZ ALAPÍTÁSA

Az 1713. év tavaszán a pozsonyi országgyűlésre igyekvő Koháry István dunáninzeni és bányavárosi főkapitány-helyettes, Nógrád és Hont megyék főispánja éppen akkor ért négykerekű szekeren Nyitrára, amikor az ottani piarista iskola diáksága a fél tízkor szokásos misére vonult a kollégium ideiglenes fakápolnájába. A gróf meghallotta a kicsiny iskolai harang szavát, és útját megszakítva betért a misére. Titkára, Pécsi János ugyan aggódott, hogy a mise miatt késni fognak Pozsonyból, de Koháry erre azt válaszolta: „*Non unctura rotam, non tardent sacra dietam.*” (A kenés a kereket, a mise az országgyűlést nem késlelteti.) Miután a piaristák (köztük Demka Sándor, aki akkor filozófiát hallgató növendék volt) megtudták, hogy kicsoda a vendégük, Zajkányi Lénárd (Leonardus a S. Eustachio) rektor a városban beszélt nyelven, tehát magyarul köszöntötte, Koháry pedig megígérte, hogy a gyűlésről visszafelé újból meglátogatja. Ez így is történt: az országgyűlésről hazafelé menet Sárlos Boldogasszony napját (július 2.) is a nyitrai piaristáknál ünnepelte.¹ Akkor árulta el azt is, hogy már korábban, 1707. február 10-én Pozsonyban írásba foglalt végrendeletében 30 ezer forintot hagyott a rendre, egy kecskeméti birtokán alapítandó piarista iskola számára.² A piarista rend magyarországi történetében ez volt a számukra följajánlott addigi legnagyobb összegű alapítvány.

A kecskeméti piarista kollégium alapításának főnti történetét elsőként Demka Sándor (Alexander a Visitatione B.M.V.) házfőnök írta le 1750-ben, amikor Nemcsényi Adolf (Adolphus a S. Benedicto) provinciális parancsára megkezdte a kecskeméti rendház addig hiányzó krónikáját. Két évtizeddel később egyik rendtársa Kácsor Keresztély a nyitrai történetet már anekdotikusan letisztult formában jegyezte le egyik rendtörténeti munkájában. Eszerint Koháry az 1714/1715. évi országgyűlésre menet, éjszaka csöngtetett be a nyitrai rendházba, miután a városban már sehol máshol nem égett fény. Ezért a szívességért határozta el, hogy Kecskeméten iskolát alapít.³

* A tanulmány az OTKA K101571. számú pályázata (Szerzetesség a 18. századi Magyarországon) támogatásával készült.

¹ HDKecsk, I, pp. 5-8. – A kötet első részét DEMKA Sándor (a Visitatione B.M.V.) írta 1750 és 1760 között. Magyar fordítása: DEMKA, *Historia*, 11-13. Ld. még: JUNKER, *Kecskemét*, 5-6. VÉKONY, *Koháry*, 41-42. NYERS, *Kecskemét*, 6.

² A végrendelet vonatkozó része: „*Deinde ad gloriam Sanctissimae et Individuae Trinitatis, inque honorem Deiparae Virginis in Coelos Assumptae, ut admodum Reverendi Patres Piarum Scholarum in oppido Kecskeméth, iuxta professionem suam animarum salutem procurare, adeoque templum, residentiam in praementionato oppido habere valeant, iisdem praedictis admodum Reverendis Patribus pro fundatione florenos Rhenenses triginta mille lego, et deputo, praesentis testamentariae dispositionis meae vigore*”: ŠABB, KCCsL, V. rész: Levelezés, n° 8490.

³ KÁCSOR, *Historiae*, pp. 141-142.

TÁRGYALÁSOK

Miután Koháry úgy döntött, hogy kecskeméti iskolaalapítási szándékát már életében megvalósítja, Bohn Euszták (Eustachius a SS. Trinitate) viceprovinciális és Zajkányi Lénárd (Leonardus a S. Eustachio) nyitrai rektor az 1713. év során fölkeresték őt csábrági várában, és jelezték, hogy készek elfogadni az alapítványt.⁴ December 26-án, a Nagyszombatban tartott főrendi tanácskozás alkalmával Koháry megszerezte tervéhez Kollonich Zsigmond váci püspök jóváhagyását, sőt azt egyúttal Keresztély Ágost primással is megerősíttette.⁵ Erről másnap értesítette a viceprovinciális, jelezve, hogy 1714. január 2-án, vagy 3-án Nyitrán újból szeretne vele tárgyalni.⁶ Akkor, Nyitrán véglegesítették az alapítvány feltételeit. Ezek alapján Koháry elkészítette az alapítólevelet, amelyhez január 15-én Bohn megküldte neki a privigyei piarista rendház 1666. évi alapítólevélének másolatát is.⁷ Öt nap múlva a gróf levélben jelezte, hogy az oklevél fogalmazásakor amennyire lehet, fölhasználja azt és a Mattyasovszky László nyitrai püspök által adott 1702. évi nyitrai alapítólevelet is, és keresi azt a helyet, ahol az alapítványi összeget kamatra elhelyezhetik.⁸

A Koháryval folytatott tárgyalásokról a viceprovinciális rendjének Rómában élő generálisát, Andreas Boschit (a S. Sebastiano) is értesítette, aki február 14-én fölhatalmazást adott neki azok folytatására.⁹ Koháry már ennek tudatában kérte február 27-én Bohn Eusztákot, hogy a nagybőjt folyamán keresse föl őt csábrági várában, majd onnét utazzon Kecskemétre, a kollégium telkének kijelölésére.¹⁰

Az utazás a következő hetekben meg is történt. A viceprovinciális és Zajkányi Lénárd március 4-én indultak Nyitráról Privigyére, majd március 8-án Szentantalon keresztül Csábrágra. Március 12-én Koháry írásos parancsot küldött Kecskemétre, hogy gondoskodjanak az alapítandó kollégium telkéről,¹¹ majd birtokainak Pest, Nógrád és Heves megyei igazgatója, Bajthay István¹² segítségével a két piarista is a helyszínre érkezett, így telküket a Déllő-tó partján jelenlétükben mérték ki.¹³

⁴ HDKecsk, I, p. 8. Vö. DEMKA, *Historia*, 11-13.

⁵ PMKL, APHV, For. 12 (Kecskemétinum), Fasc 1, N° 2. Lásd alább az 1. sz irat végét. – VASS, Elenchus, pp. 2, 8, 79. E jegyzékben fölsorolt iratokat a Koháry-Coburg levéltár eredeti iratai között nem sikerült megtalálnom.

⁶ Koháry István levele Bohn Euszták viceprov.-nak, Nagyszombat, 1713. dec. 26.: PMKL, APHV, For. 12, Fasc 1, N° 1. Vö. VÉKONY, *Koháry*, 44.

⁷ VASS, Elenchus, p. 79.

⁸ Koháry I. levele Bohn E.-nak, Csábrág, 1714. jan. 20.: PMKL, APHV, For. 12, Fasc 1, N° 1.

⁹ VASS, Elenchus, p. 2, 8.

¹⁰ Koháry I. levele Bohn E.-nak, Csábrág, 1714. febr. 22.: PMKL, APHV, For. 12, Fasc 1, N° 1. Vö. VÉKONY, *Koháry*, 44.

¹¹ VASS, Elenchus, p. 80.

¹² SZIRÁCSIK Éva, „Isten tudgya minémő változások lehetnek”: *Bajthay István ismeretlen levelei levelei Koháry Istvánhoz (1711–1713)*, in *Neograd* 32(2008), 208-223.

¹³ A csábrági és kecskeméti utazásról: „*pro revisione loci, et contractu cum Exc. Fundatore [Stephano Koháry] ineundo evocatus est P. Rector [Leonardus Zajkányi], hujus collegii pro P. Vice Provinciali [Eustachio Bohn] pro socio, qui hinc 4. martii iter Prividiam aggressus, et inde cum P. Vice Provinciali 8. martii continuato itinere rebusque tam Kecskemetini, quam apud Exc. Fundatorem in Csábrág peractis cum levatis 20000 fl. Prividiam ipso Sabbato Sancto ac*

Március 26-án már ismét Csábrágon voltak,¹⁴ mert azon a napon készült el az alapítólevél első tervezete (1. sz. függelék), amelyet a viceprovinciális elfogadott, Koháry pedig átadta neki az alapítványi összeg első kétharmadát, 20 ezer forintot. Bohn és Zajkányi március 30-án, nagyszombatkor ért vissza a privigyei rendházba, majd húsvét után, április 6-án Nyitrára.¹⁵ A pénzt két darab, egyenként akónyi (53 literes) hordóban (*vasculum*) szállították.¹⁶

A viceprovinciális már korábban tudakozódott az alapítványi összeg elhelyezése felől, és Casimirus Holan (a S. Bartholomeo) bécsi piarista rektor útján meg is találta Philipp Rosenberg-Orsini grófot, aki nagyobb összegű kölcsönt szeretett volna fölvenni. Ezért Bohn a Kohárytól Csábrágon megkapott pénzt 1714 áprilisában Pozsonyon keresztül a bécsi piaristákhoz vitte, nem minden izgalom nélkül. Három lova mellé ugyanis 10 forintért vásárolt egy negyediket, de ez a ló Bécs kapuja előtt lábait szétvetve megmakacsolta magát, így ott kellett hagynia.¹⁷ A piaristák 20 ezer forintnyi kölcsönét Rosenberg-Orsini az első tervek szerint az alsó-ausztriai Gleiss uradalmára terhelte volna,¹⁸ de végül inkább morvaországi Brumov (Brumow) birtokot választotta. 1714. július 11-én a morvaországi tartományi táblától (*Landtafel*) kérte az adósság betáblázását.¹⁹ Erről Bohn viceprovinciális július 13-án Koháryt is értesítette.²⁰

JÓVÁHAGYÁSOK

A csábrági alapítólevelet elküldték Rómába is, ahol az éppen Genovában vizitáló Andreas Boschi (a S. Sebastiano) generális helyett április 14-én római helyettese, Joannes Chrysostomus Salistri (a S. Paulo) állította ki a megerősítő dekrétumot.²¹ Ezt egy Kohárynak szóló köszönőlevéllel együtt május 5-én küldte Magyarorszá-

tandem Nitriam 6. aprilis reversus est: Adventus et discessus nostrorum, 1705-1739, 1775-1777: PMKL, Acta domus Nitriensis (II.5), Lib. 3, p. 155. – HDKecsk, I, pp. 13-15. Vö. DEMKA, *Historia*, 16-18.

¹⁴ Kollonich Zsigmond levele Bohn E.-nak, Vác, 1714. ápr. (a levél Bohn március 26-án, Csábrágról kelt levelére válaszul): PMKL, APHV, For. 26 (Vacium), Fasc. 1, N° 1. Vö. JUNKER, *Kecskemét*, 13; NYERS, *Kecskemét*, 6.

¹⁵ Koháry I. levelei Bohn E.-nak, Csábrág, 1714. febr. 27. és ápr. 6.: PMKL, APHV, For. 12, Fasc 1, N° 1.

¹⁶ HDKecsk, I, p. 15.

¹⁷ HDKecsk, I, pp. 15-16. DEMKA, *Historia*, 16-18.

¹⁸ PMKL, APHV, For. 54 (Obligatoriales), Fasc. 3, N° 1/ F-G.

¹⁹ Uo, N° 1/E. – „*elocata per nostros patres ... Comiti a Rozenbergh ... in bonis ejusdem Domini Comitis Brumoviensibus in Moravia*”: Status residentiae Kecskemétiensis (öszeállította Majthényi Domonkos superior), 1717: AGSP, Reg. Prov. 55B, Domus Kecskemétiensis, N° 3. – Brumov a magyar határ közelében feküdt, akkoriban az Orsini-Rosenberg és az Illésházy családoknak is volt benne részbirtoka (vö. ERNYEY József, *Morvaország magyar urai*, in Turul 1925, 12-13). Az éves kamatok fizetési kötelezettsége így később Illésházy Józsefé lett, majd 1755-ben a tőkét pesti piarista rendháznál helyezték el. Lásd a rendház 1736, 1751. és 1759. évi *status domusait*: PMKL, KeRLR, Fasc. 3; PMKL, APHV, Divisio III (Status domorum), Fasc. 12.

²⁰ VASS, Elenchus, p. 80.

²¹ VASS, Elenchus, pp. 2, 9.

ra, és Bohn vicepronciálisnak írt levelében is örömét fejezte ki aziránt, hogy „*Főtisztelendőséged előmozdítja a Magyarországi Provincia fejlődését, amelyhez főképpen még az szükséges, hogy nőjön alkalmas tagjainak száma*”.²² Ezek a levelek azonban „*a levélhordók gondatlansága*” miatt elvesztek, így július 28-án Salistri újból elküldte őket Privigyére,²³ ahonnet az eredeti dekrétumot a viceprovinciális augusztus 17-én Kohárynak továbbította.²⁴

Az alapításhoz szükséges királyi jóváhagyást Koháry a szeptemberre összehívott országgyűlés alkalmával szeretne volna megszerezni. Ezzel kapcsolatban 1714. július 24-én arról írt a viceprovinciálisnak, hogy kérvényét könnyebben beadhatná, ha azon alkalommal valamelyik Kecskemétre küldendő piarista is jelen lenne. Ugyanebből a célból augusztus 4-i levelében Mattyasovszky László-féle nyitrai alapítólevél királyi jóváhagyásának másolatát kérte Bohntól. Űgy tervezte ugyanis, – és erre a viceprovinciális ígéretet is tett – hogy a királyi jóváhagyás után a piaristák már 1714 októberében Kecskemétre költöznek, és november elején megkezdhetik az első tanévet.²⁵

Ez a menetrend azonban csak terv maradt. Egyrészt ugyanis talán Koháry is jobbnak látta, hogy csak a teljes összeg kifizetése után szerzi meg alapítványához a királyi jóváhagyást, másrészt pedig a piaristáknak is gondjai támadtak a Kecskemétre küldendő rendtagok tekintetében. 1714 októberében ugyanis Kollonich váci püspök is alapítványt tett egy székvárosában működő piarista kollégium föllállítására, amelynek elfogadását a rend igen fontosnak tartotta, de kevés megfelelő, magyarul jól beszélő tagja volt. „*Versengett bennük a félelem,*” – írta később Demka Sándor – „*hogy egy ilyen előkelő helyet, egy püspöki székhelyet elszalasztanak, és az aggodalom, hogyan fognak azonnali áthelyezésre embereket találni*”. Így tehát a Kecskemétre kiszemelt előjáró, Zajkányi Lénárd 1714 őszétől Vácott lett superior.²⁶

Helyére az előkelő családból származó Majthényi Domonkos (a *Matre Dei*) került, ám ő 1714 őszén nem Kecskemétre utazott, hanem – ha hihetünk Kácsor Keresztély elbeszélésének – a pozsonyi országgyűlésre, ahol látogatásának az lett az eredménye, hogy (nyilván az időközben, október 15-én országbíróvá kinevezett Koháry támogatásának is köszönhetően) megszületett a rend honosításáról szóló (1715. évi 102.) törvénycikk.²⁷

²² AGSP, Reg. Gen, vol. 145, f. 679. Vö. SÁNTHA, *Magyarországi*, 27, 161. jegyzet.

²³ AGSP, Reg. Gen, vol. 146, ff. 44-45. Vö. SÁNTHA, *Magyarországi*, 27, 161. jegyzet.

²⁴ VASS, *Elenchus*, p. 80.

²⁵ Koháry I. levelei Bohn E.-nak, Csábrág, 1714. júl. 24. és aug. 4.: PMKL, APHV, For. 12, Fasc 1, N° 1. – A nyitrai alapítás királyi jóváhagyásának szövege nem jutott el Koháryhoz, mert azt 1715. jan. 8-án ismét kérte (uo.), és Kubránszky László (a S. Joanne) nyitrai piarista rektor január 29-én küldte meg neki (VASS, *Elenchus*, p. 80).

²⁶ „... *timor de amissione tam nobilis loci, sedis episcopalis, et metus de congruis saltem subjectis eo ordinandis concertant*”: HDKecsk, I, p. 17. Vö. DEMKA, *Historia*, 18-19. – Ld. még: KOLTAI András, *A váci piarista kollégium alapítása*, in Váci Piarista Gimnázium Évkönyve 2003/2004, 9-17.

²⁷ KÁCSOR, *Historiae*, pp. 299-300. Vö. FRIEDREICH Endre, *A veszprémi Szent Anna-kápolna története 1727-1907*, Veszprém, 1907, 10. Uő, *Kácsor Keresztély élete*, Bp, 1909, 51. – A szentgyörgyi rendház krónikája szerint (Státny archiv v Bratislave, Pobočka Modra, Piaristi v Svätom Jure, Úradné knihy, n° 1, p. 94) azonban a honosítás ügyét nem Majthényi, Hanem

Az országgyűlés alatt, 1715. január 10-én Koháry egyúttal kifizette Joseph Dietrich (a S. Georgio) bécsi piarista rektornak az ígért alapítványhoz hiányzó tízezer forintot is,²⁸ amelyet szintén Rosenberg-Orsininál helyeztek el, méghozzá pontosan egy évvel az első 20 ezer forintos összeg átadása után.²⁹

A teljes alapítvány kifizetésével egyidejűleg, január 10-én Pozsonyban elkészült a végleges alapítólevél, amelyet a viceprovinciális is aláírt (2. sz. függelék). Ez a korábbi csábrági alapítólevélből – sorrendi változtatások mellett – annyiban tért el, hogy benne immár nem csak az alapítványi összeg kétharmadának, hanem egészének kifizetése szerepelt, és ennek megfelelően nem esett szó Koháry végrendeletéről és további kötelezettségeiről sem.

Az új alapítólevél kiállítása után, 1715. január 12-én Bohn viceprovinciális Privigyéről – Koháry kifejezett kérésére – ismét kérte a generálistól a kecskeméti alapítás jóváhagyását. Rómában azonban az új alapítólevélről vagy nem kaptak értesítést, vagy nem vettek tudomást, mert február 2-án a generális és asszisztensei arról bocsátottak ki hivatalos iratot, hogy bár az 1714. március 26-án kelt csábrági alapítólevél megerősítése a távollévő generális nevében június 28-án jogszerűen megtörtént, most azt mégis újból jóváhagyják, Koháryra és családja számára pedig mennyei áldásért imádkoznak.³⁰

A PIARISTÁK KECSKEMÉTEN

Eközben 1715. január 27-én elindultak Nyitráról Kecskemétre az első piaristák, Majthényi Domonkos, Kovácsovics Pál (a S. Petro) és Bieliczky Ágoston (a S. Leopoldo).³¹ Távozásuk előtt a nyitrai rendházban reggeli közben Szent Pál apostolnak a milétosziakhoz szóló búcsúbeszédét olvasták föl a katedráról, amelyben arról van szó, hogy „nem látjátok többé az én orcámat” (ApCsel 20,38). Demka Sándor, a kecskeméti rendház későbbi krónikása, aki maga is jelen volt, krónikájában megjegyezte, hogy az olvasmány, mint prófécia valóra vált, mert Majthényi 1718-ban

Hrdovicz György (a S. Michaele) szentgyörgyi rektor intézte. Eszerint az ügyről 1715. febr. 23-án született döntés, amikor Majthényi már egy hónapja Kecskeméten volt (lásd alább).

²⁸ VASS, Elenchus, pp. 2 (tévesen 1714-es évszámmal), 9. Koháry I. levelei Bohn E.-nak, Pozsony, 1715. jan. 8.: PMKL, APHV, For. 12, Fasc 1, N° 1.

²⁹ HDKecsk, I, p. 16. – Az alapítvány elhelyezésének pontos dátumait nem őrizték meg a források, és Demka Sándor is egymásnak ellentmondó adatokat közölt krónikájában. Az első 20 ezer forintos részlet letételét 1714 áprilisára, Bohn kecskeméti utazása utánra tette (HDKecsk, I, p. 15), majd a második részlet elhelyezéséről azt írta, hogy az egy évvel az első részlet után, 1714-ben[!] történt („*residua decem millia assignata reperit, et praedicto Comiti Rosenberg eadem die pro anno sequenti scilicet 1714[!] ... allocavit*”: p. 16.), végül arról írt, hogy a piaristák 1714 decemberében már a teljes összeg után kaptak kamatot, 1800 forintot (p. 18).

³⁰ VASS, Elenchus, pp. 2, 9. AGSP, Reg. Gen. 26, ff. 111-112. Vö. SÁNTHA, *Magyarországi*, 27, 161. jegyzet.

³¹ „[1715. jan. 27.] *aliverunt ex mandato P. Viceprovincialis Nitria Kecskemetinum P. Dominicus a Matre Dei, P. Paulus a S. Petro et Fr. Augustinus clericus pro primo incolatu*”: *Adventus et discessus nostrorum, 1705-1739, 1775-1777*: PMKL, Acta domus Nitriensis (II.5), Lib 3, p. 156. – Demka Sándor szerint csak Majthényi és Bieliczky indultak Nyitráról, Kovácsovics Vácott csatlakozott hozzájuk (HDKecsk, I, pp. 18-19).

Kecskeméten hunyt el, tehát tényleg nem látta többé nyitrai rendtársait.³²

Az utazók első nap csak a Nyitrával szomszédos Cabajig mentek, ahonnan Majthényi rokonai, Gellért Imre és János, valamint Majthényi Lőrinc kísérték őket Kecskemétiig. Váctól már Bajthay István jószágigazgató gondoskodott róluk. Kecskeméten a városházán fogadták őket a város előkelői, köztük a ferencesek és a református prédikátorok is. Ideiglenes szállásul megkapták a Mária Kongregáció házáat, amely a városházától délre (nagyjából a mai színház helyén) állt. Néhány napig a város nyújtott nekik teljes ellátást, sőt saját gazdaságuk megalapításához borjút és ökröket is ígértek.³³ A piarista iskolát február 21-én nyitották meg a város katolikus elemi iskolájának épületében (a ferences kolostor mellett).³⁴ Hivatalos beiktatásuk 1715. március 6-án volt.³⁵

Mivel a piaristáknak természetesen saját templomuk sem volt, Berkes András váci püspöki helynök és a helyi ferences plébános, Sisto Atanáz engedélyével ideiglenesen két kápolnát kaptak használatra: a Homoki (Kisboldogasszony) kápolnát (a mai Kápolna utca elején), és a ferences templomtól északra, annak kerítésén belül álló Szent Mihály temetőkápolnát, utóbbit azért, „hogyan az ifjúságnak közelebb isteni szolgálatra való alkalmatossága az iskolához lehessen” (4. sz. függelék).³⁶

Ezután került sor végül az alapítólevél királyi jóváhagyására, amelyet III. Károly 1715. május 13-én írt alá (3. sz. függelék). A privilegiális formában kiállított oklevél elkészültéről Illésházy Miklós kancellár május 16-án értesítette Koháry Istvánt,³⁷ aki azt Bohn Euszták viceprovinciálisnak adatta át. Az erről készült elismervény 1715. augusztus 11-én Privigyén kelt.³⁸ Az oklevelet ettől kezdve egészen máig a magyarországi piarista rendtartomány levéltárában őrzik Privigyén, Nyitrán, majd Pesten.

FÜGGELÉK

1.

*Koháry István alapítólevél-tervezete a kecskeméti piarista kollégium számára
(„csábrági alapítólevél”)
[1714. március 26.]*

LELŐHELY: PMKL, APHV, For. 12, Fasc 1, N° 2 (dátum és hitelesítés nélkül, melléklete Koháry

³² HDKecsk, I, p. 18-19.

³³ HDKecsk, I, p. 19-20. A Mária Kongregáció házának helyéről: JUNKER, *Kecskemét*, 13.

³⁴ HDKecsk, I, pp. 21; vö. DEMKA, *Historia*, 21. Catalogus studiosae juventutis Scholas Pias frequentantis, 1715–1729/1730: egykor a kecskeméti gimnázium levéltárában, jelenleg lap-pang. Vö. JUNKER, *Kecskemét*, 13-14. VÉKONY, *Koháry*, 48-49. NYERS, *Kecskemét*, 5-6.

³⁵ „*Ingressus primus noster est factus anno 1715. 6. martii cum solita introductione et installatione*”: Status residentiae Kecskemétiensis (öszállította Majthényi Domonkos superior), 1717: AGSP, Reg. Prov. 55B, Domus Kecskemétiensis, N° 3.

³⁶ Mindkét kápolnát lebontották a 19. század elején. Vö. ENTZ Géza–GENTHON István–SZAPPANOS Jenő, *Kecskemét*, Bp, 1961 (Városképek – műemlékek), 46.

³⁷ VASS, *Elenchus*, p. 80.

³⁸ VASS, *Elenchus*, pp. 2, 9. Ld. még Koháry I. leveleit Bohn E.-nak, Csábrág, 1715. júl. 23. és aug. 9.: PMKL, APHV, For. 12, Fasc 1, N° 1.

István eredeti kérvénye Kollonich Zsigmond váci püspöknek, hátlapján Kollonich és Keresztély Ágost primás válaszaival, Nagyszombat, 1713. dec. 26.). Dátumát ld. Andreas Boschi generális 1715. febr. 2-án kelt megerősítő levelében (AGSP, Reg. Gen. 26, ff. 111-112; vö. SÁNTHA, *Magyarországi*, 27, 161. jegyzet).

MÁSOLATAI: 1. HDKecsk, I: PMKL, KeRLR, Lib. 1, pp. 8-11 (Demka Sándor másolata, 1750). – 2. Instrumentum primævum foundationis: PMKL, KeRLR, Lib. 2, pp. 1-5.

NYOMTATOTT KIADÁSA: JUNKER, *Kecskemét*, 6-9 (az 1. másolat alapján).

MAGYAR FORDÍTÁSA: Tóth György, 1910 (PMKL, KeRLR, Fasc. 1, N° 8) kiegészítésével Koltai András. – További, pontatlanabb fordítása: DEMKA, *Historia*, 13-16.

Comes Stephanus Koháry notum facio tenore præsentium significando quibus expedit universis.

Quod posteaquam innumera ab Omnipotende Deo decursu annorum totius vitæ meæ accepta beneficia, pia et grata recogitassem, et recoluissem memoria, ut ea, quæ a Divina Maies-tate gratis accepi devota mente fructuose ac salutariter dispensare valeam, in testamento meo consensus regii vigore de bonis meis per divinam dispositionem acquisitis condito, Sacro Ordini Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum eo fine triginta mille florenos Rhenenses legaverim, ut laudem et gloriam Dei Omnipotentis, honorem Deiparæ Virginis Mariæ, augmentumque et propagationem Sanctæ Matris Romano-Catholicæ Ecclesiæ, ac bonum proximi, præsertim in erudienda iuventute in oppido Kecskeméth nuncupato, inque comitatu Pesthiensi existente et habito, teneantur iuxta professionis suæ institutum promovere.

Tametsi vero per constitutum meum hæredem, dominosque testamenti mei executores præmentionatæ foundationis meæ effectuationem omnino sperare possem, nihilominus, quo idem sacer ordo tempestivius secundum intentum meum in prædictum oppidum inducatur adhuc in vivis existens, obtento præviæ ab Illustrissimo et Reverendissimo Domino Ordinario Dioecetano

Gróf Koháry István jelen sorokkal tudtára adom mindazoknak, akiket illet.

Miután a Mindenható Istentől eddigi életem esztendőinek során nyert megszámlálhatatlan kegyes jótéteményre kegyesen és hálásan gondolok és emlékezek, hogy ezeket, amelyeket az Isteni Felségtől kegyesen kaptam, megfontolt elmével, gyümölcsözően és üdvösen elhelyezhessem, az isteni szándékból hozzám jutott javaimról készült, királyi jóváhagyással megerősített végrendeletemben a Kegyes Iskolák Isten Anyjáról nevezett Szegény Szabályozott Papjai Szent Rendjének harmincezer rénes forintot hagytam azzal a céllal, hogy a Mindenható Isten dicséretét és dicsőségét, az Istenszüő Szűz Mária tiszteletét, a Római Katolikus Anyaszentegyház terjedését és gyarapodását, valamint felebarátaink javát, legkiváltképpen pedig az ifjúság nevelését a Pest vármegyében fekvő Kecskemét városában, kötelees legyen saját intézményének hivatása szerint előmozdítani.

Jóllehet kijelölt örökösöm és a végrendeletemet végrehajtó urak által teljes joggal remélhetem alapítványom megvalósulását, de hogy ugyanezen szent rend a szándékom szerintinél korábban, még életemben letelepedjen a mondott városba, – miután már előzőleg a Méltóságos és Főtisztelendő Egyházmegyei Ordinárius Úrtól kegyes hozzájárulást nyertem, amelyhez hoz-

gratioso indultu, atque Eminentissimi ac Serenissimi Domini Domini Metropolitanæ Strigoniensis superveniente approbationis confirmatione et paterna benedictione, ab infra verbotenus præsentibus quoque inserta, eidem sacro ordini animo bene deliberato, et consilio præmaturo in antecessum viginti mille florenos Rhenenses deposui, ea accordata, et per sacrum ordinem acceptata modalitate sub insertis sequentibus conditionibus:

Et primo quidem, ut præfati sacri ordinis in oppidum Kecskeméth inductio, meis, successorumque meorum, ac aliorum etiam eiusdem oppidi compossessorum, prout et eiusdem oppidi civium et incolarum, signanter vero respectu decimarum, educillorum, hisque similibus iuribus nullatenus præiudicet.

Secundo. Idem sacer ordo, sine omni præiudicio Patrum Franciscanorum in oppido Kecskeméth existentium, et parochiam quoque ibidem administrantium, iuxta Illustrissimi ac Reverendissimi Dioecesani, Domini Episcopi Vaciensis, eiusdemque in spiritualibus vicarii, eatenus ordinationem et dispositionem sese accomodare, divinaque peragere non intermittat.

Tertio. Prælibatus sacer ordo in antecessum per me deponitorum viginti mille florenorum Rhenensium summam, quam proxime fieri poterit, extra Regnum Hungariæ, in Austria, vel aliis Suae Maiestatis Sacratissime hæreditariis provinciis, a iurato christiani nominis hoste remotioribus, bellorumque tumultibus minus obnoxiiis, sufficienti cum securitate ad sex per centum investire, censumque annualem partim in loco prædicti oppidi Kecskeméth iam exciso et assignato ad collegium et templum sub titulo Sanctissimæ et Individuæ Trinitatis et patrocinio

zárult az Főmagasságú és Fenséges Esztergomi Érsek Úr jóváhagyó megerősítése és atyai áldása, amelyek alább jelen oklevélbe is szóról szóra beillesztettek – ugyanannak a szent rendnek jól megfontolt lélekkel és érett elhatározással, előre húszezer rénes forintot tettem le azzal összhangban, és a szent rend által elfogadott módon, az alább jelzett feltételekkel:

Először pedig, hogy az említett szent rendnek Kecskemét városában való megtelepítése sem nekem, sem utódaimnak, sem ugyanazon város más birtokosainak, sem ugyanazon város polgárainak és lakóinak a jogait egyáltalán ne sértse, különösen ami a dézsmákat, kocsmákat és ezekhez hasonlókat illeti.

Másodszor. Ugyanezen szent rend anélkül, hogy hátrányt okozna a Kecskemét városában lakó, és ugyanott a plébániai teendőket végző ferences atyáknak, alkalmazkodjon a Főmagasságú és Főtisztelendő Váci Püspöknek és az ő helynökének rendelkezéseihez és intézkedéseihez, az isteni szolgálat végzését pedig el ne mulasszák.

Harmadszor. Az említett szent rend az előre általam letett húszezer rénes forintnyi összeget, amilyen hamar csak tehetik, Magyarországon kívül, Ausztriában vagy Ófelsége más örökös tartományaiban, a keresztény név esküdt ellenségétől távolabb fekvőkben és a háborúk zajától kevésbé veszélyeztetettekben, kellő biztonságban hat százalékos kamatra elhelyezni, az évi kamatot pedig részben a Kecskemét városában már kimért és kijelölt helyen építendő kollégiumra, a Legszentebb és Oszthatatlan Háromság címe és az Istenszülő Szűz pártfogása alatt emelen-

Deiparæ Virginis ædificandum, erigendasque scholas convertere; partim vero inducendorum suorum religiosorum, ibidemque pro erudienda iuventute commorandorum intertentionem impendere, ac in erectis scholis, ut præmissum esset, iuxta suæ professionis institutum, et præcipuum intentum meum, iuventutem tam præfati oppidi, quam externam eo adventitiam docere, inque virtutibus potissimum et bonis moribus instruere ac erudire teneatur sitque obligatus.

Quarto. Deinceps autem triginta mille florenorum Rhenensium testamentaliter legatorum, siquidem viginti millia effective iam deposuissem, ex residuis decem millibus florenis, quantum summam eidem sacro ordini vita mea superstite ipsemet exolvero, tanta summa in defalcationem residuorum decem mille florenorum imputatur, et acceptatur, ac per me deposita eiusmodi summa ad instar iam prævio modo depositorum viginti mille florenos, sufficienti cum cautela elocetur, eiusdemque census annualis semper modalitate prædeclarata impendantur.

Quinto. Ubi vero testamento legata triginta mille florenorum summa Deo adiuvante per me, aut per constitutum hæredem meum, vel executores testamenti mei, ex integro et plenarie exoluta fuerit, nulla mihi, aut successoribus meis supersit ad alia præstanda obligatio. Verum plenarie depositæ ac sufficienti cum securitate modo prædeclarato investitæ triginta mille florenorum Rhenensium summæ, annuali ex censu teneatur successive sacer ordo collegium, templum, una cum scholis, ut iam præattactum esset, erigere, et in erectis scholis iuxta institutum eiusdem sacræ religionis, meumque præcipuum intentum erudiendæ iuventutis studia docendo continuare.

dő templomra, és a felállítandó iskolára fordítani, részben pedig a betelepítendő és ott az ifjúság nevelését végző szerzeteseinek ellátására költeni, továbbá a felállított iskolában – mint előrebocsátott – intézményük hivatása és legfőbb szándékom szerint mind a fent nevezett városnak ifjúságát, mind az odaseregülő idegeneket tanítani, főleg az erényekben és a jó erkölcsökben képezni és nevelni tartozzon és legyen köteles.

Negyedszer. Ezután pedig a végrendeletileg hagyott harmincezer rénes forintból, ha húszszet már ténylegesen le is tettem, tízezer forint marad, amely összeget ezen szent rendnek, ha életem még tart, saját magam fizetek ki, addig pedig azt az összeget a tízezer forint levonásával számítsák és vegyék, ha pedig majd leteszem ezt az összeget, akkor a már korábban letett húszszet forinthez hasonlóan, szükséges elővigyázatossággal helyezték el, és annak éves kamatát mindig a fent jelzett módon használják föl.

Ötödször. Miután pedig a végrendeletileg hagyott harmincezer forintos összeget Isten segítségével én, vagy kijelölt örökösöm, vagy végrendeletem végrehajtói teljesen és hiánytalanul kifizetik, ne terheljen semmiféle egyéb kötelezettség sem engem, sem utódaimat. Hanem a teljesen kifizetett és a fent említett módon, kellő biztonsággal befektetett harmincezer rénes forintnyi összeg éves kamatából köteles a szent rend kollégiumot, templomot, és iskolát emelni, továbbá az elkészült iskolában ugyanezen szent rend intézményének hivatása és legfőbb szándékom szerint az ifjúságot folyamatosan tudományokra tanítani.

Sexto. Prædictus sacer ordo præ-declaratam foundationem meam siquidem acceptaverit, et nomine Reverendissimi Patris Generalis sui, ac totius sacri ordinis, medio Reverendissimi Patris Eustachii a Sanctissima Trinitate, eiusdem ordinis per Hungariam præpositi vice provincialis et collegii Prividiensis rectoris, sese spontaneæ ac benevole super eo obligavit, quod pro me, veluti prædicti collegii fundatore, proque animabus progenitorum et consanguineorum meorum, singulis diebus ante et post obitum meum, unum lectum sacrum, ita quidem, ut illis diebus, quibus Ecclesia pro nigro colore utitur, collecta solummodo cum commemoratione fiat; me vero mortuo, in anniversario obitus mei die, unum cantatum missæ sacrificium idem sacer ordo in perpetuum celebrari pro certo curabit, id ipsum sacrum ordinem secundum ultronee factam obligationem effectui daturum firmiter omnino mihi persuasum habeo.

Septimo demum. Hæc mea fundatio soli collegio Kecskemethiensi deserviat, neque ad alia collegia trahi, aut applicari possit, excepto eo, quod si fortassis, aut ob bellum Turcicum, aut vero alias intervenientes insuperabiles difficultates nullo modo ibidem subsistere possent; in tali casu iuxta Regni Hungariæ primatis et archi-episcopi Strigoniensis dispositionem in Hungaria, aliquo in oppido, vel civitate ipsorum instituto convenienti loco, in quo nimirum æquivalentem fructum facere possent; per eosdem occupato, deinceps quoque hac mea fundatione fruantur; si vero indicto casu eiusmodi convenientem locum accipere nollent, tunc præmentionatus archi-episcopus Strigoniensis, eotum affuturus antelatum foundationem meam habeat auctoritatem et obligationem convertendi ad

Hatodszor. Az említett szent rend a fent jelzett alapítványt elfogadta, és a Főtisztelendő Generális Atya és az egész szent rend nevében, a Szentháromságról nevezett Főtisztelendő Euszták atya, ugyanezen rend magyarországi viceprovinciálisa, egyben a privigyei kollégium rektora közvetítésével magát önként és jóakaratólag kötelezte, hogy a rend értem, mint az említett kollégium alapítójáért, valamint őseim és rokonaim lelkiüdvéért halálom előtt és után naponta egy csendes szentmisét mondjon, úgy, hogy azokon a napokon, amikor az Egyház fekete színt használ, csak a könyörgésben emlékezzenek meg rólam; elhunytam után pedig, halálom évfordulóján ugyanezen szent rend egy énekes mise végzéséről gondoskodjon; erősen meg vagyok győződve arról, hogy a szent rend eme önként vállalt kötelezettséget teljesíteni fogja.

Hetedszer végül. Ez az alapítvány nyom csakis a kecskeméti kollégium céljait szolgálja, más kollégiumra nem fordítható, és át nem ruházható, kivéve ha esetleg a török háború vagy más közbejött kikerülhetetlen akadályok miatt ott semmilyen módon nem maradhatna meg; ez esetben Magyarország primásának, az esztergomi érseknek intézkedése szerint Magyarország más városába vagy helységébe, az intézménynek megfelelő helyre telepíthető, ahol hasonló hasznot hozhat; ha áttelepednek, az alapítványt ott is élvezzék, ha pedig az illetén megfelelő helyet elfogadni nem akarják, az említett esztergomi érsek felhatalmaztatik, hogy ez említett alapítványomat más kegyes célra fordítsa, amely hasonlóképpen Isten tiszteletét mozdítja elő, de lelkemért, valamint őseim és rokonaim

alios pios usus, unde æqualis Dei cultus proveniat, et pro anima mea, animabusque progenitorum meorum et consanguineorum per præfatum sacrum ordinem supra declarata modalitate obligata sanctissima missæ sacrificia in perpetuum celebrentur.

His itaque conditionibus per prælibatum sacrum ordinem sponte et benevole acceptatis, atque ad observationem et effectuatorum effectuationem eodem sacro ordine semet sancte obstringente et obligante, hanc piam foundationem ad maiorem Dei gloriam, Immaculatæ et Intemeratæ Virginis Mariæ in coelos assumptæ, totiusque triumphantis Ecclesiæ honorem, militantis vero augmentum et propagationem effectui mancipari cupio, ac per Suam Maiestatem Sacratissimam, qua regem Hungariæ apostolicum, supremam eiusdem auctoritate confirmare procurabo. Hæredem vero meum testamentaliter contitutum, eisdemque successores et hæredes obligo, quatenus eandem foundationem meam, per se, suosque in perpetuum firmam, stabilem ac inviolatam servent, tueantur, atque defendant.

In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam, præsentis litteras meas ob vulneratam dextram manu aliena subscriptas, sigillo vero meo munitas et roboratas prælibato Sacro Ordini Scholarum Piarum extradandas duxi et concedendas.

Actum [Csábrág]³⁹ etc.

lelki üdvéért az említett szent rend által a fent jelzett módon elvállalt szentmiseáldozatok örök időkre végeztessenek.

Miután tehát ezen feltételeket az előbb említett szent rend önként és jóakaratóan elfogadta, valamint annak megtartására és a teljesítendő teljesítésére ugyanaz a szent rend magát esküvel kötötte és kötelezte, ezen kegyes alapítványomat az Isten nagyobb dicsőségére, a mennyekbe fölvelt Szeplőtelen és Makulátlan Szűz Mária és az egész diadalmas Egyház tiszteletére, a küzdőnek pedig gyarapítására és terjesztésére óhajtom fordítani, és gondom lesz rá, hogy Őfelsége, mint Magyarország apostoli királya, legfelsőbb jóváhagyásával megerősítse. Végrendeleltileg kijelölt örökösömet, valamint az ő utódait pedig kötelezem, hogy ezen alapítványomat ők maguk és övéik örökké szilárdan, épen és sértetlenül őrizzék, gyámolítsák és védelmezzék.

Ennek emlékezetére és örök bizonyosságára jelen leveletem, melyet jobb kezem sérülése miatt idegen kéz írt alá, saját pecséttemmel ellátva és megerősítve az említett Kegyes Iskolák Szent Rendjének átadni és átengedni határoztam.

Kelt [Csábrágon].

³⁹ A közlésünk alapjául szolgáló iraton sem hely, sem dátum nem szerepel. A kecskeméti rendházi levéltár köteteiben található másolatokban (1. és 2. sz. másolatok) azonban megtalálható „Csábrág”, mint a keltezés helye, és ez olvasható Andreas Boschi generális 1715. febr. 2-án kelt megerősítő levelében is (AGSP, Reg. Gen. 26, ff. 111-112; vö. SÁNTHA, *Magyarországi, 27, 161. jegyzet*).

Indultum ordinarii erga porrectam instantiam, et Eminentissimi Metropolitæ confirmatio.⁴⁰

Instantiam hanc, utpote in propagatione cultus Divini et incremento orthodoxæ religionis fundatam cum gaudio lubens approbo, et Illustrissimo Domino omnem necessariam facultatem, qua ordinarius impertior, eidem pro felici effectu suæ piæ intentionis ex corde desiderans a Remunatore Supremo continuam divinarum gratiarum affluentiam.

Datum Tyrnaviæ, 26. decembris 1713.

Sigismundus Comes Kollonits
episcopus Vaciensis mp.

Quamquam introsertam piam fundationem Dominus Ordinarius Dioecesis autoritate sua iam plene ratificaverit, nihilominus tum ad ipsius Domini Comiti Fundatoris instantiam, tum vero Domini Ordinarii requisitionem, devotum zelum hunc non modo laudamus, verum etiam ad maiorem Dei gloriam, et Domini Fundatoris uberius solatium, fundationem hanc autoritate etiam nostra archiepiscopali metropolitana approbamus et confirmamus, paternamque benedictionem nostram libenter et plene impertimur.

Signatum Tyrnaviæ, 26. octobris 1713.

Cardinalis de Saxonia,
archiepiscopus Strigoniensis mp.

Ordináriusi engedély a benyújtott kérvény alapján, valamint a Főmagasságú Metropolita megerősítése

Ezt a kérvényt, mint amely az Isteni tisztelet terjesztését és az igaz hit növekedését szolgálja, örömmel és szívesen jóváhagyom, és Nagyságos Uramnak, mint ordinárius minden szükséges engedélyt megadok, sőt kegyes szándékának sikeres megvalósításához szívből kívánom, hogy a Legfőbb Ajándékozó folyamatosan árássa rá isteni kegyelmét.

Kelt Nagyszombatban, 1713. december 26-án.

Gróf Kollonich Zsigmond
váci püspök sk.

Jóllehet az ideillesztett kegyes alapítványt a Megyéspüspök Úr tekintélye már teljes mértékben jóváhagyta, mégis mind ama Alapító Gróf Úr kérésére, mind pedig az Ordinárius Úr kívánságára, eme áhítatos buzgalmat nem csak dicsérjük, hanem Isten nagyobb dicsőségére és az Alapító Gróf Úr nagyobb örömére ezen alapítványt érseki és metropolitai hatalmunkkal is jóváhagyjuk és megerősítjük, valamint szívesen és örömmel részesítjük atyai áldásunkban.

Kelt Nagyszombatban, 1713. december 26-án.

Szászországi bíboros,
esztergomi érsek sk.

⁴⁰ Az alábbi püspöki és primási engedélyek a közlésünk alapjául szolgáló iraton másolatban szerepelnek, de emellett az irathoz csatolva eredeti példányuk is megtalálható. Ezért szövegüket az eredetiek alapján közlöm.

2.

Koháry István alapítványt tesz a kecskeméti piarista kollégium számára („pozsonyi alapítólevél”)

Pozsony, 1715. január 10.

LELŐHELY: Eredeti példánya nem ismert, szövegét a 3. sz. iratban található átírása alapján közlöm.

MAGYAR FORDÍTÁSA: Tóth György, 1910 (PMKL, KeRLR, Fasc. 1, N° 8) nyomán Koltai András.
– További, pontatlanabb fordítása: DEMKA, *Historia*, 23-24.

Comes Stephanus Koháry de Csábrágh et Szittnya notum facio tenore præsentium significando quibus expedit universis.

Quod posteaquam innumera ab Omnipotente Deo decursu annorum totius vitæ meæ accepta beneficia, pia et grata recogitasset, et recoluissem memoria, ut ea quæ a Divina Maiestate gratis accepi, devota mente, fructuose, ac salutariter dispensare valeam, Sacro Ordini Clericorum Regularium Matris Dei Scholarum Piarum, animo bene deliberato, et consilio præmaturo, ea accordata, et per sacrum ordinem acceptata modalitate, ideo, ac eo fine triginta mille florenos Rheneneses deposui, et assignavi, ut idem sacer ordo laudem et gloriam Dei Omnipotentis, honorem Deiparæ Virginis Mariæ augmentumque, et propagationem Sanctissimæ Matris Romano-Catholicæ Ecclesiæ, ac bonum proximi, præsertim in erudienda iuventute in oppido Kecskemét nuncupato, inque Comitatu Pestiensis existente et habito, eatenus obtento prævie ab Illustrissimo et Reverendissimo Domino Ordinario Diecoesano[!] gratioso indultu, atque Eminentissimi, ac Serenissimi Domini Domini Metropolitæ Strigoniensis superveniente approbationis confirmatione et paterna benedictione, ab infra verbotenus præsentibus quoque inserta, teneatur iuxta professionis suæ in-

Csábrági és szitnyai gróf Koháry István jelen sorokkal tudtára adom mindazoknak, akiket illet.

Miután a Mindenható Istenről eddigi életem esztendőinek során nyert megszámlálhatatlan kegyes jótéteményre kegyesen és hálásan gondolok, és emlékezek, hogy ezeket, amelyeket az Isteni Felségtől kegyesen kaptam, megfontolt elmével, gyümölcsözően és üdvösen elhelyezhessem, a Kegyes Iskolák Isten Anyjáról nevezett Szegény Szabályozott Papjai Szent Rendjének jól megfontolt lélekkel és érett elhatározással, azzal összhangban, és a szent rend által elfogadott módon, harmincezer rénes forintot tettem le és utaltam ki azon célból, hogy ez a szent rend a Mindenható Isten dicséretét és dicsőségét, az Istenszülő Szűz Mária tiszteletét, a Római Katolikus Anyaszentegyház terjedését és gyarapodását, valamint felebarátaink javát, legkiváltképpen pedig az ifjúság nevelését a Pest vármegyében fekvő Kecskemét városában – miután már előzőleg a Méltóságos és Főtisztelendő Egyházmegyei Ordinárius Úrtól kegyes hozzájárulást nyertem, amelyhez hozzájárult a Főmagasságú és Fenséges Esztergomi Érsek Úr jóváhagyó megerősítése és atyai áldása, amelyek alább jelen oklevélbe is szóról szóra be lettek illesztve⁴¹ – köteles legyen saját intéz-

⁴¹ Ez a mondatrészt a „csábrági alapítólevélből” (1. sz. irat) kerülhetett át ide, de tévesen,

stitutum sub insertis sequentibus conditionibus promovere.

Et primo quidem, ut prælibatus sacer ordo præspecificatam triginta mille florenorum summam iam plenarie depositam, et assignatam, sufficienti cum securitate extra Regnum Hungariæ, in Austria vel aliis Sue Maiestatis Sacratissimæ hæreditariis provinciis, a iurato Christiani nominis hoste remotioribus, bellorumque tumultibus minus obnoxii, ad sex per centum investire, censumque annuaem partim in loco prædicti oppidi Kecskemét iam exciso et assignato successive ad collegium et templum sub titulo Sanctissimæ et Individuæ Trinitatis et patrocinio Deiparæ Virginis ædificandum, erigendasque scholas convertere; partim vero in præmentionatum oppidum inductorum, ac inducendorum suorum religiosorum, ibidemque pro erudienda iuventute commorandorum ad intertentionem impendere, ac in erectis scholis, ut præmissum esset, iuxta professionis suæ institutum, et præcipuum intentum meum, iuventutem tam præfati oppidi, quam externam eo adventitiam docere, inque virtutibus potissimum et bonis moribus instruere ac erudire, iuventutisque præattactæ studia docendo continuare teneatur, sitque obligatus, nulla vero amplius mihi, aut successoribus meis supersit ad alia præstanda obligatio.

Secundo. Idem sacer ordo, sine omni præiudicio Patrum Franciscanorum in oppido Kecskemeth existentium, et parochiam ibidem administrantium, iuxta Illustrissimi ac Reverendissimi Dioecesanii Domini Episcopi Vacienensis, eiusdemque in spiritualibus vicarii,

ményének hivatása szerint előmozdítani az alább jelzett föltételekkel:

És pedig először, hogy az említett szent rend az előbb részletezett, már teljesen kifizetett és kellő biztosítékkal letett és kiutalt harmincezer forintnyi összeget kellő biztonságban Magyarországon kívül, Ausztriában vagy Ófelsége más örökös tartományaiában, a keresztény név esküdt ellenségétől távolabb fekvőkben és a háborúk zajától kevésbé veszélyeztetettekben hat százalékos kamatra elhelyezni, az évi kamatot pedig részben a Kecskemét városában már kimért és kijelölt helyen folytatólagosan építendő kollégiumra, a Legszenőbb Oszthatatlan Háromság címe és az Istenszülő Szűz pártfogása alatt emelendő templomra, és a felállítandó iskolára fordítani, részben pedig az említett városba betelepített és betelepítendő és ott az ifjúság nevelését végző szerzeteseinek ellátására költeni, továbbá a felállított iskolában – mint előrebocsátott – intézményük hivatása és legfőbb szándékomból szerint mind a fent nevezett városnak ifjúságát, mind az odaseregülő idegeneket tanítani, főleg az erényekben és a jó erkölcsökben képezni és nevelni, valamint a szóban forgó ifjúságot folyamatosan tudományokra tanítani tartozzon és legyen köteles, azonban sem nekem, sem utódaimnak semmiféle más kötelezettséget nem kell teljesítenünk.

Másodszor. Ugyanezen szent rend anélkül, hogy hátrányt okozna a Kecskemét városában lakó, és ugyanott a plébániai teendőket végző ferences atyáknak, alkalmazkodjon a Főmagaságú és Főtisztelendő Váci Püspöknek és az ő helynökének rendelkezéseihez

mert a „pozsonyi alapítólevél” (2. sz. irat) már nem tartalmazza a püspöki és primási jóváhagyások szövegét.

eatenus ordinationem et dispositionem sese accomodare, divinaque peragere non intermittat.

Tertio quidem, ut præfati sacri ordinis in oppidum Kecskemeth inductione, meis, successorumque meorum, ac aliorum etiam eiusdem oppidi compossessorum, prout et eiusdem oppidi civium, et incolarum, signanter vero respectu decimarum, macellorum, educillorum, hisque similium iuribus nullatenus præiudicet.

Quarto. Prædeclaratam fundationem meam siquidem prædictus sacer ordo acceptavit, et nomine Reverendissimi Patris Generalis sui, ac totius sacri ordinis, medio Reverendissimi Patris Eustachii a Sanctissima Trinitate, eiusdem ordinis per Hungariam præpositi vice-provincialis et collegii Prividiensis rectoris, sese spontanee ac benevole super eo obligavit, quod pro me, veluti prædicti collegii fundatore, proque animabus progenitorum et consanguineorum meorum singulis diebus ante et post obitum meum, unum lectum sacrum, ita quidem, ut illis diebus, quibus Ecclesia pro nigro colore utitur, collecta solummodo cum commemoratione fiat; me vero emortuo, in anniversario obitus mei die, unum cantatum missæ sacrificium idem sacer ordo in perpetuum celebrari pro certo curabit; id ipsum sacrum ordinem secundum ultronee factam obligationem effectui daturum, firmiter omnino mihi persuasum habeo.

Quinto. Hæc mea fundatio soli collegio Kecskemétiensi deserviat, neque ad alia collegia trahi, aut applicari possit, excepto eo, quod si fortassis aut ob bellum Turcicum, aut vero alias intervenientes insuperabiles difficultates nullo modo ibidem subsistere possent; in tali casu iuxta Regni Hungariæ primatis et archi-episcopi Strigoniensis

és intézkedéseirekhez, az isteni szolgálát végzését pedig el ne mulasszák.

Harmadszor pedig, hogy az említett szent rendnek Kecskemét városában való megtelepítése sem nekem, sem utódaimnak, sem ugyanazon város más birtokosainak, sem ugyanazon város polgárainak és lakóinak a jogait egyáltalán ne sértse, különösen ami a dézs-mákat, mézszárszékeket, kocsmákat és ezekhez hasonlókat illeti.

Negyedszer. A fent jelzett alapítványt az említett szent rend elfogadta, és a Főtisztelendő Generális Atya valamint az egész szent rend nevében a Szentháromságról nevezett Főtisztelendő Euszták atya, ugyanezen rend magyarországi viceprovinciális, egyben a privigyey kollégium rektora közvetítésével magát önként és jóakarattal kötelezte, hogy értem, mint az említett kollégium alapítójáért, valamint őseim és rokonaim lelkiüdvéért halálom előtt és után naponta egy csendes szentmisét mondjanak, úgy, hogy azokon a napokon, amikor fekete színt használ az Egyház, csak a könyörgésben emlékezzenek meg rólam; halálom után pedig, halálom évfordulóján ugyanezen szent rend egy énekes mise végzéséről gondoskodjon; erősen megvagyok győződve arról, hogy a szent rend eme önként vállalt kötelezettséget teljesíteni fogja.

Ötödször. Ezen alapítványom csakis a kecskeméti kollégium céljait szolgálja, más kollégiumra nem fordítható, és át nem ruházható, kivéve ha esetleg a török háború vagy más közbejött kikerülhetetlen akadályok miatt ott semmilyen módon nem maradhatna meg; ez esetben Magyarország primásának, az esztergomi érseknek intézkedése sze-

dispositionem in Hungaria aliquo in oppido, vel civitate ipsorum instituto convenienti loco, in quo nimirum æquivalentem fructum facere possent; per eosdem occupato, deinceps quoque hac mea fundatione fruantur, si vero indicto casu eiusmodi convenientem locum accipere nollent, tunc præmentonatus archi-episcopus Strigoniensis, eotum affuturus antelatum fundationem meam habeat autoritatem et obligationem convertendi in alios pios usus, unde æqualis Dei cultus proveniat, et pro anima mea, animabusque progenitorum et consanguineorum meorum per præfatum sacrum ordinem supra declarata modalitate obligata sanctissima missæ sacrificia in perpetuum celebrentur.

His itaque conditionibus per prælibatum sacrum ordinem sponte et benevole acceptatis, atque ad observationem et effectuatorum executionem eodem sacro ordine semet sancte obstringente et obligante, hanc piam fundationem ad maiorem Dei gloriam, Immaculatæ et Intemeratæ Virginis Mariæ in coelos assumptæ, totiusque triumphantis Ecclesiæ honorem, militantis vero augmentum, et propagationem effectui mancipari cupio, ac per Suam Maiestatem Sacratissimam, qua regem Hungariæ apostolicum, supremam eius autoritate confirmare procurabo. Hæredem vero meum testamentaliter constitutum, eisdemque successores et hæredes obligo, quatenus eandem fundationem meam, per se, suosque in perpetuum firmam, stabilem ac inviolatam servant, tueantur, atque defendant.

In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam, præsentis litteras meas ob vulneratam dextram manu aliena subscriptas, sigillo vero meo munitas et roboratas prælibato Sacro Ordini Pia-

rint Magyarország más városába vagy helységébe, az intézménynek megfelelő helyre telepíthető, ahol hasonló hasznót hozhat; ha áttelepednek, az alapítványt ott is élvezzék, ha pedig az ilyen módon megfelelő helyet elfogadni nem akarják, az említett esztergomi érsek felhatalmaztatik, hogy ez említett alapítványomat más kegyes célra fordítsa, amely hasonlóképpen Isten tiszteletét mozdítja elő, de lelkemért, valamint őseim és rokonaim lelki üdvéért az említett szent rend által a fent jelzett módon elvállalt szentmiseáldozatok örök időkre végeztessenek.

Miután tehát ezen föltételeket az előbb említett szent rend önként és jóakaratóan elfogadta, valamint annak megtartására és a teljesítendő teljesítésére ugyanaz a szent rend magát esküvel kötötte és kötelezte, ezen kegyes alapítványomat az Isten nagyobb dicsőségére, a mennyekbe fölvetett Szeplyőtelen és Makulátlan Szűz Mária és az egész diadalmas Egyház tiszteletére, a küzdőnek pedig gyarapítására és terjesztésére óhajtom fordítani, és gondom lesz rá, hogy Őfelsége, mint Magyarország apostoli királya, legfelsőbb jóváhagyásával megerősítse. Végrendeletileg kijelölt örökösömet, valamint az ő utódait pedig kötelezem, hogy ezen alapítványomat ők maguk és övéik örökké szilárdan, épen és sértetlenül őrizzék, gyámolítsák és védelmezzék.

Ennek emlékezetére és örök bizonyosságára jelen leveletem, melyet jobb kezem sérülése miatt idegen kéz írt alá, saját pecséttemmel ellátva és megerősítve az említett Kegyes Iskolák

rum Scholarum extradandas duxi et concedendas.

Actum Posonii, die decima januarii, anno millesimo septingentesimo decimo quinto.

Comes Stephanus Koháry
ob vulneratam dextram manu aliena
L.S.

Eustachius a Sanctissima Trinitate,
Scholarum Piarum per Hungariam
præpositus viceprovincialis

L.S.

Szent Rendjének átadni és átengedni határoztam.

Kelt Pozsonyban, január 10-én, az 1715. évben.

Gróf Koháry István,
jobbjának sérülése miatt más kezével
P. H.

A Szentháromságról nevezett Euszták,
a Kegyes Iskolák magyarországi
viceprovinciális

P. H.

3.

III. Károly király jóváhagyja Koháry István alapítványát a kecskeméti piarista kollégium számára

Laxenburg 1715. május 13.

LELŐHELY: PMKL, APHV, Diplomata foundationum, N° 12. A lap alján kancelláriai jegyzet: „Conformatio et consensus super fundatione Patrum Piarum Scholarum, per Comitem Stephanum Koháry iudeicem curiæ regiæ, in oppido Kecskeméth facta”.

MÁSOLATAI: 1. MNL OL, A 57, 31. kötet, ff. 19-21. – 2. MNL OL, Magyar Kamara Archívuma, Liber collationum (E 229), liber 4, pp. 189-193. – 3. Historia domus Kecskemétiensis I: PMKL, KeRLR, Lib. 1, pp. 23-29 (Demka Sándor másolata, 1750). – 4. Instrumentum primævum fundationis: PMKL, KeRLR, Lib. 2, pp. 6-11. – 5. PMKL, APHV, For. 12, Fasc 1, N° 3 („ex transumpto, cuius originale in Archivo Venerabilo Archi-Capituli Strigoniensis asservatur, desumpta”, Kecskemét város bírójának és esküdtjeinek hitelesítésével, Kecskemét, 1767. ápr. 5). – 6. Uo. (18. századi másolat). – 7. Uo. (18. századi másolat). – 8. PMKL, KeRLR, Fasc. 1, N° 1 (18. századi másolat). – 9. Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Váci Püspöki Hivatal iratai, Egyházkormányzati iratok (A.1.a), Religiosi in specie, Fasc. 2. (másolat, 1785). – 10. „Paria litterarum fundationalium, prout hæc a superioribus domorum fide integra exhibita sunt”, 1802: Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, Kalocsai Érseki Hivatal, Egyházkormányzati iratok (I.1.a), Iskolai, Piaristák, pp. 70-75. – 11. PMKL, KeRLR, Régi levéltár, Fasc 1, N° 8 (Tóth György gimn. igazgató az 5. sz. másolatról, magyar fordításával, Dömötör János kir. közjegyző hitelesítésével, Kecskemét, 1910. szept. 25.). – 12. Egykor több 18. századi másolata volt a Koháry-Coburg család szentantali levéltárában. Vö. VASS, Elenchus, pp. 2, 49, 80.

NYOMTATOTT KIADÁSAI: 1. WEISER, Fridericus SJ, *A katholikus iskolaügy Magyarországon*, II: *Literæ authentice, exhibentes origines scholarum Hungariæ, quas pro informanda juventute post cladem ad Mohács viri catholici condiderunt et dotarunt, reges apostolici confirmarunt*, Fasc. 3, pars 1, Colocæ, 1885, 98-109 (az 1. sz. másolat alapján, jegyzeteiben Kecskemét történetéről és Koháry életéről). – 2. JUNKER, *Kecskemét*, 10-12. – 3. VÉKONY, *Koháry*, 59-64.

MAGYAR FORDÍTÁSA: Tóth György, 1910 (11. sz. másolat) nyomán Koltai András. – Másik fordítása (pontatlanságokkal): DEMKA, *Historia*: 22-25.

Nos Carolus Sextus Dei gratia electus Romanorum imperator semper augustus, ac Germaniæ, Hispaniarum, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiae, Sclavoniæque rex, archidux Austriæ, dux Burgundiæ, Brabantiæ, Styriæ, Carninthiæ, Carniolæ, marchio Morviæ, dux Luxemburgi, ac superioris et inferioris Silesiæ, Wierthernbergæ et Theckæ, princeps Sveviæ, comes Habsburgi, Tyrolis, Ferreti, Kyburgi et Goritiæ etc. Memoriam commendamus tenere præsentium quibus expedit universis.

Quod fidelis noster, nobis sincere dilectus Spectabilis et Magnificus Comes Stephanus Koháry de Csábrágh et Szittnya, iudex curiæ nostræ regiæ, comitatus Hontensis perpetuus supremus comes, et consiliarius noster actualis intimus exhibuerit, et præsentaverit nobis certas quasdam literas suas pro parte fidelium nostrorum religiosorum Sacri Ordinis Clericorum Regularium

Mi, Hatodik Károly, Isten kegyelméből a rómaiak választott, mindig dicső császára, Németország, Spanyolország, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia királya, Ausztria főhercege, Burgundia, Brabant, Stájerország, Karinthia, Krajna hercege, Morvaország őrgrofja, Luxemburg, felső és alsó Szilézia, Württemberg, Teck és Svábföld hercege, Habsburg grófja, Tirol, Elzász, Kyburg, Görz grófja, stb. emlékezetül adjuk jelen sorok erejével mindenkinek, akit illet.

Hogy őszintén kedvelt hívünk, tekintetes és nagyságos csábrági és szitnyai gróf Koháry István országbírónk, Hont megye örökös főispánja és valóságos belső titkos tanácsosunk kiállított, és bemutatott egy bizonyos alapítólevelet, hűséges szerzeteseinknek, a [Kegyés] Iskolák Isten Anyjáról nevezett Szegény Szabályozott Klerikusainak Szent Rendje részére, amelyet –

Pauperum Matris Dei Scholarum[!] [Piarum] foundationales, post nonnullarum infrascriptarum conditionum et obligationum per modofatum sacrum ordinem medio religiosi Patris Eustachii a Sanctissima Trinitate præpositi per Hungariam vice-provincialis, ac etiam ipsiusmet totius præfati ordinis Patris Generalis nomine factam acceptationem, suo modo concinnatas, et in stylum redactas, ac sub dato in libera et regia civitate nostra Pisoniensi die decima mensis januarii anni nunc currentis infrascripti emanatas, manu quidem aliena ob vulneratam eiusdem dextram subscriptas, proprio tamen, et annulari dicti comitis iudicis curiæ regiæ sigillo, prout et ex parte dicti ordinis propriæ antelati præpositi vice-provincialis manus subscriptione, ac officii sigillo communitas et roboratas.

Quibus mediantibus idem Comes Stephanus Koháry iudex curiæ nostræ regiæ implorata prævie, ac etiam obtenta a diecoesano[!], seu ordinario loci, fideli utpote nostro Reverendo Sigismundo e Comitibus Kollonich, qua episcopo Vaciensi approbatione, et necessaria eatenus facultate, ac insuper cognati quoque et amici nostri, nobis sincere dilecti Reverendissimi in Christi Patris, ac Serenissimi Ducis de Saxonia Christiani Augusti, Sanctæ Romanæ Ecclesiæ presbyteri cardinalis, archi-episcopi Strigoniensis, primatis dicti Regni nostri Hungariæ, legati nati, summi et secretarii cancellarii etc. qua archi-dieciesiani[!], et metropolitæ superinde confirmatione, paternaque benedictionis impertitione, pro supra-fati sacri ordini religiosi, erigendoque et extruendo successive ad rationem eorundem in oppido Kecskemét dicto, et comitatu Pestiensis existente habito sub titulo Sanctissimæ et Individuæ Trinitatis, ac patrocinio Deiparæ Vir-

miután annak néhány alább megírt föltételét és kötelezettségét a mondott szent rend a Legszentebb Szentháromságról nevezett Euszták atya magyarországi viceprovinciálison keresztül, a provinciális és az egész mondott rend generálisa nevében elfogadta – kellő módon megszerkesztve és írásba foglalva, Pozsony szabad királyi városunkban, folyó év január 10-i keltezésel bocsátott ki, és amelyet a fent nevezett gróf jobb kezének sérülése miatt idegen kéz írt alá, de a mondott gróf saját országbírói pecsétgyűrűjével lett ellátva, a mondott rend részéről pedig a fent nevezett viceprovinciális aláírásával és hivatali pecsétjével ellátott és megerősített.

Ennek segítségével ugyanezen gróf Koháry István országbíró már előbb ki-
eszközölte a megyéspüspöktől, azaz a helyi ordináriustól, tudniillik hívüktől Főtisztelendő gróf Kollonich Zsigmondtól, mint váci püspöktől jóváhagyását és szükséges engedélyét, azonfelül rokonunknak, és barátunknak, az őszintén kedvelt Krisztusban Főtisztelendő Atyának, Keresztély Ágostnak, Szászország fenséges hercegének, a Szent Római Egyház presbiter bíborosának, Esztergom érsekének, Magyarország primásának, született követnek, főkancellárnak stb. mint érseknek és metropolitának jóváhagyását és atyai áldását, hogy a fent említett szent rendnek Pest megyében, Kecskemét városában, a Szentséges és Oszthatatlan Háromság címére és a Szűz Istenanya védelme alatt kollégiumot, templomot és iskolát emeljen és építsen, amelyben ugyanis az oda telepítendő szent rend szerzetesei elsősorban a Mindenható Isten és az égbe fölvett

ginis collegio, templo, et scholis, quatenus nimirum inducendi illuc eiusdem sacri ordinis religiosi cultum præprimis, et gloriam Dei Omnipotentis, Immaculatæque et Intimeratæ Virginis Mariæ in coelos assumptæ, totiusque triumphantis Ecclesiæ honorem, militantis vero propagationem, et augmentum promovere, deinde vero iuxta professionis suæ institutum iuventutem tam loci illius, quam etiam adventitiam docere, in virtutibus, et bonis moribus instruere, ac erudire, studiaque docendo continuare teneantur, sintque obligati, aliisve piis, et salutaris de causis, ac motivis modis denique formis, et conditionibus et præmentio-natus literis foundationalibus uberius, ac specificatim denotatis, et expressis, perque memoratum præpositum provincialem[!], ut præattactum est, nomine etiam totius sacri ordinis spontanee, ac benevole acceptatis, triginta millium florenorum Rhenensium summam pro prænotata fundatione ordinasse; imo eandem summam repetito sacro ordini effective deposuisse, et exolvisse. Idem vero sacer ordo de præattacta triginta florenorum summa iam plenarie contentatus ad universas conditiones, et obligationes in memoratis litteris foundationalibus uberius expressis, prævio modo acceptatas, observatas et effectundas semet in perpetuum obligatum reddidisse dignoscebatur, tenoris infrascripti.

Supplicatum itaque extitit Maiestati Nostræ nomine, et in persona præfati Comitum Stephani Koháry de dicta Csábrág et Szittnya iudicis curiæ nostræ regiæ debita cum instantia humillime, quatenus Nos præattactas litteras ipsius fundationales modo prævio confectas, et emanatas, omniaque, et singula in iisdem contenta, ratas, gratas, et accepta habentes, lit-

Szeplőtelen Szűz Mária dicsőségét, továbbá az egész diadalmaskodó Egyház tisztességét, a küzdőnek pedig terjesztését és növelését mozdítják elő, azon túl pedig saját intézményük hivatása a helybeli és a máshonnan jött ifjúságot tanítják, az erényekben és jó erkölcsökben oktatják, és nevelik, és kötelesek fenntartani a tudományok tanítását, és legyenek erre kötelezve más kegyes és üdvös okoknál és indokoknál fogva, amelyek a fent említett alapítólevélben bővebben és részletesen jelezve vannak, és amelyet a fent említett provinciális, mint említve volt, az egész szent rend nevében önként és jóakaratúlag elfogadott, és amelyben a jelzett alapítványhoz harmincezer rénes forintnyi összeg rendeltetett, sőt a már többször említett szent rendnek már valóban átadott és kifizetett. Ugyanezen szent rend pedig a fent említett harmincezer forintnyi összeggel teljesen megelégedvén, az említett alapítólevélben felsorolt föltételekhez és kötelezettségekhez, azoknak elfogadásához, mindenkori megtartásához és teljesítéséhez hozzájárult, az alábbiak szerint.

Tehát a Felségünkhöz csábrági és szitnyai gróf Koháry István országbíró nevében és személyében legalázatosabban benyújtott kérelmet, hogy mi az említett módon megírt és kiállított alapítólevélét és minden abban foglaltakat érvényesen és kegyesen fogadjuk el, helyezzük és írassuk privilegiális levelünkbe, apostoli király tekintélyünkkel elfogadjuk, jóváhagyjuk, megerősítjük

terisque nostris privilegialibus inseri, et inscribi facientes, apostolico-regia autoritate nostra acceptare, approbare, roborare, et ratificare, et pro antelatis repetiti sacri ordinis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scolarum[!] [Piarum] religiosus in præfata oppido Kecskemét modalitate præmissa fundatis, et consequenter pro tot eorumdem ordine in perpetuum valituras gratiose confirmare, ac benignum etiam regium superinde consensus nostrum præbere dignaremur.

Quarum quidem litterarum fundationum verbalis continentia sequitur hunc modum:

[Lásd a 2. számú iratot.]

Nos itaque pro solita nostra in Deum pietate, et solerti in universis iis, quæ ad maiorem cultus divini promotionem, et orthodoxæ Romano-Catholicæ fidei propagationem, religiosorumque ordinum, quorum devotus ad Deum fusis, et fundendis precibus, ac suffragiis fausta, et felicia suscepti regiminis gubernacula nos habituros pie confidimus. Incrementum conferre, aut quidpiam monenti addere possent, magis, magisque ampliandis, dilatandis, stabiliendis cura, et sollicitudine, humillima etiam repetiti comitis Stephani Koháry de præfata Csábrág, et Szittnya supplicatione nostræ modo quo supra facta Maiestati Regiæ benignitate exaudita, clementer et admissa præmemoratas ipsius litteras fundationales prævio modo confectas, et emanatas, non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, verum omni prorsus vitio, et suspitione carentes, præsentibusque literis nostris privilegialibus de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliquali insertas et inscriptas, quoad omnes earundem continentias, clausulas, condiciones et articulos ratas, gratas, et acceptas

és véglegesítjük, úgy, hogy a fent említett [Kegyes] Iskolák Isten Anyjáról nevezett Szegény Szabályozott Klerikusainak Szent Rendje számára Kecskemét városában, a megjelölt módozatokkal tett alapítást az egész rend számára örök időkre szóló érvénnyel kegyelmesen megerősítjük, és kegyes királyi hozzájárulásunkat adjuk.

Az alapítólevél szó szerinti tartalma itt következik ezen a módon:

[Lásd a 2. számú iratot.]

Mi tehát az Isten iránti megszokott kegyességünknel fogva buzgólkodunk mindazokban, amelyek az isteni tisztelet előmozdítására, az igazhívő római katolikus hit terjesztésére, és a szerzetesrendek gyarapítására vonatkoznak, amelyekről kegyesen hisszük, hogy az Istenhez intézett és intézendő buzgó imádságaik és közbenjárásuk által kedvező és szerencsés lesz kormányzásunk. Mivel gondunk és vigyázásunk van arra, hogy ha bármely alkalom kínálkozik fejlesztésükre vagy növelésükre, minél inkább bővítsük, nagyobbitsuk és megerősítsük, az említett csábrági és szittnyai gróf Koháry István Felségünkhöz az említett módon benyújtott alázatos kérelmét is kegyesen meghallgatva, sőt kegyelmesen elfogadva, az ő fent említett, és az említett módon befejezett, kiadott, törlés és vakarás nélküli alapító levelét, mely egyetlen részében sem gyanús, sőt minden hiba és tévedés nélküli, jelen privilegialis levelünkbe szóról szóra minden csorbítás, minden hozzáadás nélkül behelyeztük és beírtuk, miáltal annak egész tartalmát, záradékát, feltételeit és pontjait érvényesen és elfo-

habentes prædeclarata apostolico-regia autoritate nostra acceptavimus, approbavimus, roboravimus, ratificavimus, ac pro sæpèfatis religiosis Sacri Ordinis Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei in annotato oppido Kecskemét præinserta modalitate fundatis, consequenterque toto eorum Ordine in perpetuum valituras gratiose confirmavimus, ac benignum etiam regium superinde consensum nostrum præbui-mus. Imo acceptamus, approbamus, roboramus, ratificamus, et confirmamus, benignumque pariter consensum nostrum præbemus, et assensum. Salvo iure alieno.

Harum nostrarum secreto maiori sigillo nostro, quo ut rex Hungariæ úti-mur impendenti communitarum vigore, et testimonio litterarum.

Datum per manus fidelis nostri nobis sincere dilecti Spectabilis ac Magnifici Comitis Nicolai Illésházi de eadem hæreditarii in Trenchin, eiusdemque nominis, prout et Liptoviensis comitatum perpetui supremi comitis, actualis intimi consiliarii nostri, et per Hungariam aulæ nostræ cancellarii, in castro nostro Laxemburgh, die decima tertia mensi maii, anno Domini millesimo septingentesimo decimo quinto, regnorum nostrorum Romani quarto, Hispaniarum duodecimo, Hungariæ vero, Bohemiæ, et reliquorum anno quinto.

Carolus mp.

Comes Nicolaus Illésházy mp.

Ladislaus Hunyadi mp.

gadottan, kinyilvánított apostoli királyi tekintélyünkkel elfogadjuk, helyeseljük, megerősítjük és jóváhagyjuk, és a gyakran előhozott, Isten Anyjáról nevezett Szegény Szabályozott Klerikusok Kecskemét városában az előírt módozatokkal letelepített Szent Rendjének ottlétét örök időkre szívesen megerősítjük, és azonfelül királyi jóváhagyásunkat adjuk, sőt elfogadjuk, helyben hagyjuk, megerősítjük, véglegesítjük és hasonlóképpen kegyes jóváhagyásunkat adjuk és nyújtjuk, mások sérelme nélkül.

Ezen oklevelünkön megerősítésül és tanúságul titkos nagyobb pecsétünk függ, melyet mint Magyarország királya használunk.

Kelt hűséges és kedvelt hívünk, Te-kintetes és Nagyságos Gróf Illésházy Miklós, Trencsén megye örökös, valamint Liptó megye főispánja, valóságos belső titkos tanácsosunk, valamint magyar udvari kancellárunk keze által, laxenburgi kastélyunkban, az Úrnak 1715. esztendejében május hó 13-án, római királyságunk negyedik, spanyolországi uralkodásunk tizenkettedik, a magyarországinak, csehországinak és a többinek pedig ötödik évében.

Károly sk.

Gróf Illésházy Miklós sk.

Hunyadi László sk.

4.

*Kovács György, a kecskeméti katolikus egyházközség gondnoka és az esküdtek átadják a piaristáknak a Boldogasszony (Homoki) kápolnát és a Szent Mihály kápolnát felszerelésükkel együtt
Kecskemét, 1715. április*

LELŐHELY: PMKL, KeRLR, Fasc. 1, N° 2.

Mi alább megírtak praesentibus recognoscáljuk, hogy Méltóságos Kolonicz Sigmund váci püspök és Méltóságos Gróf Kohári István iudex curiae kegyelmes uraink önnagyságok intimátiójokból, amely Boldogságos Szűz Mária kápolnáját tisztelendő pater piarista atyáink uraiméknak rendelte ad interim, míg őkegyelmek isteni szolgálatra való alkalmatosságot szerezhethetnek, vagyis templomot építhetnek, Tekéntetes Váci Praepost és Vicarius Berkes András urunk őkegyelme [consensusával] azon kápolnát őkegyelmeknek cedáltuk egy aranyas ezüst kehellyel paténástúl, ismét egy viola szénű casulával s annak stólájával és manipulusával és más ugyanazon kápolnához tartozandó kevés oltári apparamentomokkal.

Mivel pedig mi az plébániához tartozandó iskolát ugyan fent titulált váci praepost és vicarius urunk őkegyelme és mostani plébánus Tisztelendő Pater Athanasius Sisto atyánk őkegyelme consensusokkal említett tiszt. pater piarista uraiméknak engedték pro tempore, hogy az ifúságnak közelebb isteni szolgálatra való alkalmatossága az iskolához lehessen, ugyanaz plébániához tartozandó Dicsőséges Szent Mihály Archangyal kápolnáját is egy aranyas kehellyel paténa nélkül, ismét egy viola szénű casulával s annak stólájával és manipulusával s más ugyanazon kápolnához tartozandó oltári apparamentomokkal ugyanaz megírtaknak consensusából őkegyelmeknek engedték oly conditió alatt, hogy midőn őkegyelmek isteni szolgálatra való alkalmatosságot, vagyis templomot, ahhoz való szükséges állapotokkal, amellet tanításra való alkalmatosságot is szerezhethetnek, mindezeket őkegyelmek és successori őkegyelmek tartozzanak manumittálni, és az plébániának resignálni minden controversia és exceptió nélkül. Kinek is nagyobb bizonyására két exemplár lévén conficiálva, ezt adjuk mi már említett tisztelendő pater piarista uraiméknak közönséges pecsétünkkel munialván. Kecskeméten die [____] ⁴² apr. anno Domini 1715.

NB. Az feljebb megírt paténa nem az Boldogságos Szűz Mária kápolnájához tartozandó, hanem Sz. Mihály kápolnájához, amint az inscriptió megmutatja.

Georgius Kovács
procurator Ecclesiae Romano Catholicae Kecskemetiensis
cum suis jurassoribus

⁴² A napi dátum helye üresen maradt.

Koháry II. István (1649–1731) / Simonyi Antal olajfestménye, Pest, 1850 (Vác, ferences templom). Keletkezéséről Karcsú Arzén ferences így számolt be: *„Ezen áldott emlékü alapítónak igen jó arcképe a budapesti Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában látható, melyet a Szt. Ferenc rendi váci kolostor újabb időbeni főnöke [Gyepes Vince] Pesten Simonyi piktor által lemásoltatván, azt a kolostor nagy éttermében díszes keretben, a fal igen alkalmas fülkéjében fölfüggesztette. E kép szerint erős, izmos és szép testalkatú férfiú volt, arcán jellemének vas-szilárdsága, szemében a hős nemes dicsvágya, homlokán a tiszta lelkiismeret nyugalma díszlik.”* A festmény előképe valóban a sötét háttérű portré volt, de a művész ismerte Johann Andreas Pfeffel metszetét és talán a trencsényi portrét is, mert egyes elemeket (oszlop, drapéria, buzogány) onnét emelt át. Jobb oldalon a váci ferences kolostor látható. A festmény másolatát 1863-ban a Vasárnapi Újság is közölte, azzal a megjegyzéssel, hogy azt a ferencesek *„búcsúik alkalmával megkoszorúzva szokták a templomba közszemlére kitenni, egyébkor pedig ebédlőjüket díszíti”*.

Irod. KARCSÚ Antal Arzén, *Vác város története*, VIII, Vác, 1887, 169. SZATHMÁRI Károly, *Koháry István*, in *Vasárnapi Újság* 1863:21. (máj. 24.)

A PIARISTÁK KECSKEMÉTI TEMPLOMA

Ad gloriam Dei, ad necessitatem populi.

A Rákóczi-szabadságharc lezárását követő korszak idehaza az érett barokk művészet kibontakozásának periódusa, amelyben az irányzatok és mintaképek elterjesztésében döntő szerep jutott a szerzetesrendeknek, így a piaristáknak is. A piarista rend sem az építészetben, sem a képzőművészetben nem alakított ki sajátos, csak rá jellemző rendi stílust. A jezsuitákkal, a koldulórendekkel vagy a monasztikus rendekkel ellentétben a piaristák kolostoraira és templomaira sem az egységes alaprajz, sem a templomokra vonatkozó rendi előírások lefektetése, sem az anyakolostorok szabályozó szerepe nem jellemző. Az *architectura civilis* hazai oktatásában a század második felétől ugyan épp az ő gimnáziumaik szerezték a legnagyobb érdemeket,¹ egyéni építészeti formanyelvet, iskolát nem teremtettek. A rend saját építészeti – mint Hanghe Jácint, a privigyei vagy Krolog Vazul és Morvay Keresztély, a nyitrai templom mesterei – a korszak általános eszköztárából merítettek. Több piarista házfőnök tűnt ki mint az anyagi alapok előteremtésében kitartó, az elvárásokban igényes építtető.² 18. századi piarista templomaink számbavételekor tehát egységes művészi szempontokat nem találhatunk, mindenütt a helyi viszonyok és feladatok, mecénások és művészetföldrajzi tényezők befolyásolták azok építését, nagy szerepet kapott az építtetők, az alapítók vagy a házfőnökök egyéni akarata.

A korszak építészetének egyébként is meghatározója az az igen szoros és személyes viszony, amely az épületet az építtetőhöz fűzi.³ A megbízó egyéni elképzelései, ízlése, ismeretei és kapcsolatai a tervezésben és kivitelezésben egyaránt kitapinthatók, sőt nem egyszer az építész mellett inventori, társszerzői szerepben lép

* A tanulmány az ELTE Művészettörténeti Tanszékén 1995-ben megvédett egyetemi szakdolgozatom szövegén alapul. A munka rövidített változata eddig csak németül jelent meg: Die Piaristenkirche zu Kecskemét, in *Acta historiae artium Academiae Scientiarum Hungaricae* 39(1997): 1-4, 131-164. Akkori kutatásaim során bizonyos levéltári forrásokhoz nem jutottam hozzá, ezért hálás vagyok Koltai Andrásnak, hogy ezeket a hiányzó adatokat a rendelkezésemre bocsátotta, a már publikáltakat ellenőrizte, korrigálta és kiegészítette. Ugyancsak neki köszönöm a kapudomborművek témáinak és az ábrázolt jelenetek előképeinek pontos meghatározását.

¹ MOJZER Miklós, *Architectura civilis*, in *Művészettörténeti Értesítő* 6(1957), 103-118. TÓTH Áron, *Piarista építészet-oktatás a 18. századi Magyarországon*, in *A piarista rend Magyarországon*, szerk. FORGÓ András, Budapest, 2010 (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 6), 263-280.

² A privigyei és a nyitrai ház főnökei, Hanghe Jácint és Nemcsényi Adolf szegénységük ellenére nagy tervekkel dédelgettek templomukkal kapcsolatban, és a kivitelben is ugyanaz a szívósság jellemezte őket. E tekintetben e két templom születésének körülményei a kecskemétihez igen hasonlóak: CSÓSZ László, *A kegyes tanítórendiek Nyitrán*, Nyitra, 1879, 241. MISKOLCZY, *Privigye*, 52.

³ Az általános tanulságok összefoglalása: Cs. DOBROVITS Dorottya, *Építkezés a 18. századi Magyarországon*, Budapest, 1983 (*Művészettörténeti füzetek* 15), 16-21.

fel. A szorosabb kötöttségek ellenére még a szerzetesi építkezések esetében is érvényre jutottak ezek a szubjektív vonások, rendszerint a helyi előljáró, az apát, a házfőnök személyén keresztül. Közülük nem egy főúri, főpapi társaihoz hasonló kedvvel, lendülettel épített, mecénási hajlamához éppúgy társulhatott architektúralis műveltség, mint gyakorlati jártasság.

A TEMPLOM ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

Az építtető és a program

A kecskeméti piaristák számára az alapító Koháry István csak a templom titulussá szabta meg, és örökösei sem befolyásolták soha, semmilyen formában a templom építését. A rend konstitúciói szerint ugyan az alapítónak kellett vállalnia kötelezettséget a templom, az iskola, a rendház építésére, könyvtárral való felszerelésére, a rendtagok pihenését szolgáló kert létesítésére,⁴ Koháry azonban ezt a feladatot alapítólevelében átengedte a rend számára.⁵

1728-ban a kecskeméti rezidencia a rendi kormányzat döntése nyomán teljes jogú házzá (*domus rectorisata*) lépett elő. Élére Demka Sándort (1691–1760) állították, aki Pesten gimnázium-igazgatóként, Szegeden házfőnökként már nagy érdemeket szerzett. Sándor atyáról a háztörténet lapjain egy bámulatos papi egyéniség portréja rajzolódik ki, aki hivatását nemcsak a kezeire bízott gyermekek, hanem a hívek körében is nagy odaadással látta el. A kecskeméti rendház az ő rektorsága idején élte első fénykorát. Mind az oktatásban, mind a pasztorizációban nagy előrelépések időszaka ez, s nem véletlen, hogy a legjelentősebb építkezések is ekkor folytak.⁶

„Mindazt, amit látsz, kivéve a térre néző nyugati szárnyat, az ő művének tarthatod, ő kezdte építtetni a templomot az alaptól kezdve a befejezésig az összes berendezéssel, oltárokkal és kirakott padlóval, padokkal, szószékkel, orgonával, egyházi ruhákkal, szentségtartóval, kelyhekkkel és cibóriummal, ő építette az északra néző szárnyat, továbbá a sekrestyét és az oratóriumot, az ő szerzeménye a kert, a malmok, a kerítés és ilyen nagy telek, az ő iparkodásának gyümölcse a külső kert és a szőlők” – olvashatjuk Sándor atya halálakor a rendház *historia domusának* elógiumszerű bejegyzésében.⁷

⁴ *Constitutiones de la Orden de las Escuelas Pias: Genesis del texto fundacional*, ed. Severino GINER GUERRI, in *Archivum Scholarum Piarum* 26(2002): 51-52, 100-101. Vö. MISKOLCZY, *Privigyé*, 20.

⁵ HDKecsk, I, 23-29,

⁶ Szegeden a rendház építettségének (1725-1749) bizonyította ezirányú rátermettségét: BÁLINT Sándor, *Szeged*, Budapest, 1959 (Városképek – műemlékek), 62.

⁷ „*quid quid vides praeter tractum Occidentem versus publicam respicientem platum opus ipsius aestimes, ecclesiam cum omni interno apparatu, aris, expositione pavimenti, seramnis, cathedra, organo, vestibus sacris, monstranciis, calicibus, ciborio, ipse a fundamentis ad sumum usque struxit, et perfecit, tractum septemtrionem versus, adscribe oratoria, et sacrarii fabricam, ipsius est hortus, molae, cinctura tantique fundi ipsius adquisitio est, hortus externus, vineae, industriae*”: HDKecsk, I, 249.

1. Kecskemét, piarista templom, homlokzat: 1729–1748, attika és torony: 1764–1765 (Koltai András felvétele, 2015)

Az a minden nehézséget többnyire önerőből legyőző, lázas építetői tevékenység, amely nyitrai, privigyei társai mellett Demka Sándort is jellemezte, nagyobb szabású, a szerzetesi közösség és a diákság szerény igényein túlnövő program megvalósítására törekedett. Demka és rendtársai elmélyítették és tudatosan fejlesztették a pasztorizációs kapcsolatot Kecskemét és környékének lakóival. A barokk vallásos élet új formáit honosították meg, újonnan tisztelt szentek kultuszát vezették be, aktívan kivették részüket a lelkipásztori feladatokból. A templom általa kidolgozott építészeti programjának, amely a tervezés alapját jelenti, ez szabott irányt. Sőt még az építkezés menetének is: Demka azon volt, hogy a hajó falainak emelése ne maradjon el a szentélyé mögött, nehogy valamelyik utóda beérje azzal, hogy csupán a diákmissék és a rendtagok számára elegendő terű szentély készüljön el. Elképzelése egy tágas, áttekinthető terű, a hívek hitéletének, patrónusszentjeinek ott-hont adó templom, amely tornyaival, méltóságteljes arcitektúrájával, díszes oltárral foglalja pompás keretbe a Tridentinum nyomán megújult liturgiát.

Egy templom építészeti programja természetszerűleg jobbára hagyományos, magától értetődő elemeket tartalmaz, jól bevált építészeti megoldásokat irányoz elő. A rektor is egy korszerű, országszerte kedvelt típust, a két homlokzati tornyos, egyhajós, oltárfülkés rendszert választotta. Látni fogjuk azonban, hogy a bevett formákhoz számos egyedi motívumot társított. A homlokzati zenészerkely vagy a korszakban egyedülálló, altemplommal megemelt szentély építése arra utal, hogy a megbízás olyan építészeti formát célzott, amely a helyi színekkel tarkított vallásos élet és liturgia számára kívánt méltó keretet biztosítani.

A templom építésének szakaszai

A templom építéstörténetében lényegében két nagyobb építési periódus különíthető el. Az első, amely a tervezéstől, az építkezés megindításától a templom legnagyobb részének felépítéséig tartott, Demka Sándor működése alatt folyt. Neki köszönhető, hogy az építkezés menetét is viszonylag pontosan nyomon követhetjük, hiszen annak egyetlen forrását, a kecskeméti rendház *historia domus*át ő kezdte el írni, és vezetésére gondosan ügyelt. A kecskeméti piarista templom szorosán összefonódik Sándor atya személyével, akinek nem pusztán az új templommal kapcsolatos igényeket kellett megfogalmaznia, hanem a nagyszerű terv megvalósításának keményen gyakorlati alapjaiért is ő volt a felelős. Nemcsak a ház szegénységével, azokkal a helyi gondokkal is meg kellett küzdenie, amelyek az építkezést itt, az Alföldön oly nehézzé tették, hiszen a környéken alig akadt alkalmas építőanyag és szakember.

Mindjárt házfőnökségének első évében nagy lendülettel fogott hozzá a templom építéséhez, amely most már elodázhatatlan feladattá lett. Az anyagok beszerzése, a munka megszervezése odáig haladt, hogy 1729. április 4-én kimérhették a templom alapjainak helyét. Miután a templom tervrajzát, amely sajnos nem maradt ránk, Kubránszky László tartományfőnök minden pontjában megvizsgálta, és jóváhagyta, június 12-én, Szentháromság vasárnapján Bede József, a ferencesek szalvatoriánus rendtartományának provinciálisa helyezte el alapkövét a rendtagok, a ferences barátok, a magisztrátus, a város katolikus és protestáns lakóinak jelenlétében. Az alapköbe az okirat mellé Szent Félix, Szent Viktória és Szent Klára vértanúk ereklyéit tették.

Az építkezés megindulása azonban még váratott magára, előbb a telek ügyét kellett rendezni, majd az ott kisajátított lakóházakat elbontani.

A rendház szomszédságában álló, sűrűn épült házak miatt nem lehetett kijelölni a pontos telekhatárokat. A rektor a házak megváltásával a telek szabad használatát és egyben bővítését kérte, mivel kicsinek ítélte a helyet a rendházhoz kapcsolódó kert és a templom számára. Demka igényét eleinte a tanács és a földesúr is ellenezte, 1733-ban azonban mégis megegyezésre jutottak.⁸

A szentély alapkövetéle (1731) után a munkák nagyobb lendületet vettek, így 1735-re elkészült a szentély az altemplommal és a hajó falaiival. Szentháromság vasárnapján való felszentelését ünnepélyes külsőségek kísérték. A szentélyben nyilvános teológiai díszvizsga előzte meg az első misét, amely egy ifjú rendtag, Zakovics Lukács primiciája is volt. Ezt követően a diákok Oszlányi Ferdinánd prefektus vezetésével a Szentháromsággal kapcsolatos dogmatikai viták korát idéző színdarabot adtak elő *De Valente sanctissimam Trinitatem negante Ariano imperatore* címmel.⁹

1736-ban a szentélylépcső díszes, kőkorlátos feljárót kapott és ugyanekkor rakták le az alapokat a toronykápolnához, amelyek a főhomlokzat falaival együtt a következő évben emelet magasságig megépültek. Ezt követően rövid ideig kényeszerű szünet szakította meg a munkálatokat. 1737 és 1739 között Demka betegeskedése miatt Veszprémbe és Vácra vonult pihenni, közben Tagány Béla vezette a házat. Az 1739. évi pestis mellett, amely a rendtagok közül is szedett áldozatokat, a háztörténet III. Károly második török háborújának (1736–1739) terheiben jelöli meg az építkezés akadályait. Így csak 1741-ben, Sándor atya visszatérte után halunk újabb eredményekről, amikor is a tornyok elérik a hajó fedélszékének magasságát.

A kecskeméti rendház 1742-ben kelt és a *historia domus*ba bemásolt leírása¹⁰ a templom akkori állapotát is lefesti. Eszerint a tornyok, azaz a főhomlokzat magassága kilenc ölnyi, tehát a mai főpárkány vonaláig megépült. A szentély és a déli fal nyíláskeretei már a helyükön vannak, a pillérekkel együtt kőből metszették és tíz mérföldről szállították ide. A főhomlokzat és az oldalbejárat kapuzata még csak ideiglenes építmény, a főportálra azonban már megvan a 675 forintos megállapodás, amihez még a tíz mérföldről való szállítás költsége is járul. Ez évben a templomter boltozása befejeződött és a belső munkálatok is megindultak: négy oltárfülke vakoltan áll, a teljes belső vakolásához pedig felállították az állványokat és beszerezték a meszet. Az orgonakarzat és a toronyszobák kiépítése (1745), a padlók kövezése (1746), az oltárok kőlépcsőinek elhelyezése után hozzáfoghattak a berendezéshez, az oltárok felállításához. Ezeknek helyét különben még 1742-ben kijelölték. A következő években nem is nagyon hallunk másféle munkálatokról. Úgy látszik, hasonlóan más korabeli esetekhez, az épület folytatására, befejezésére

⁸ A telek ügyével kapcsolatos levelezés és megegyezés: MNL BKML, IV.1528, 8. doboz („Piaristák”).

⁹ KILIÁN, *Piarista*, 398–399.

¹⁰ „*Genuina ortus, progressus, status moderni loci, personarum, status scholarum, et aliarum circumstantiarum Collegii Kecskemethiensis Scholarum Piarum, et fusior repraesentatio*”, [1742]: HDKecsk, I, 49–62.

ezidőtájt nem gondolhattak. A tornyok felépítése maradt hátra, amely akkoriban a legkényesebb, legtöbb költséggel és anyagigénnyel járó fázisát jelentette a templomok emelésének. A piaristák nyilván szorult anyagi helyzetükben döntöttek úgy, hogy inkább a már szilárdan álló és használható hajó és szentély belső felékesítését és felszerelését kezdik el, s a tornyok felhúzását jobb időkre halasztják.

A főhomlokzat kialakítása, falainak felhúzásra a belső munkákkal párhuzamosan folyhatott. Az általános építési gyakorlat akkortájt a különféle mesterek egymás melletti, minél gazdaságosabb munkáját célozta, így még az állványok elbontása előtt a nyíláskeretek, a párkányok, a faragott köelemek elhelyezésére és a vakolásra is sor kellett kerülnön. Az ismert források utoljára 1748-ban említenek kisebb összegű, építkezéssel kapcsolatos kifizetéseket, köztük 70 forintos számlát a főkapun és az oltárlépcsőkön végzett munkáért.¹¹ Ezt még követhették apróbb munkálatok, az első nagy építési fázis azonban lezárult, s eredményeként a templomarchitektúra nagyobb része az eredeti terveket követve megszületett.

A templom hosszú ideig csonkán, befejezetlenül állt. Bár Demka Sándor megszakításokkal 1754-ig vezette a házat, amikor véglegesen átadta a rektorságot Szokolóczy Vencelnek, életének utolsó évtizedében hajlott kora és romlott egészsége már nem tette képessé megkezdett műve bevégzésére. Ezidőtájt a háztörténet megírásával foglalatzkodott, majd – miután 1755. évi váci betegszabadsága idején elvesztette szeme világát – hátralevő éveit kizárólag a lelkipozíciójának szentelte. 1760-ban halt meg, s a templom kriptájába, Kalazanci Szent József oltára alá temették.

Utódai közül sokáig nem akadt vállalkozó, aki hozzá mérhető lelkesedéssel és ügyességgel véghez vitte volna a tervet. Hozzá kell tennünk, hogy az 1750-es években a kecskeméti rendház erőit az iskola fejlesztésének ügye kötötte le. A poétikai és retorikai osztályok megnyitásával a gimnázium hat osztályossá bővült, a tanulók létszáma is növekedett. 1758-ban Rákóczi Miklós házfőnök a rendház mellett, a telek északnyugati sarkán új iskolaépületet emeltetett. A templommal csak annyi történt, hogy 1759-ben megtisztították falait és a hajó boltozatára nyolcvan darab aranyozott vascillagot erősítettek fel.¹² Befejezéséhez csak a hatvanas években fogtak hozzá. Petraskó Sándor rektor azonban már nem volt olyan merész vállalkozó, mint nagy elődje, így elvetette a drága, két tornyos megoldás tervét. Az új építkezésről nincsenek is részletes tudósítások, a háztörténet vezetésére sem fordítottak ekkortájt nagy figyelmet, ezért csupán néhány mondat tájékoztat arról, hogy az 1764/1765-ös tanév folyamán felépült a torony teste: július 6-ra lett készen, de a feljegyzés szerint vakolása és sisakjának megépítése még hátramaradt.

Az épületen a későbbiekben is folytak átalakítások, javítások. 1772-ben a ferencesek átadták a plébánia igazgatását a világi papság kezébe, akik az új plébános, Erdélyi József főesperes vezetésével a Nagytemplom felépítéséig a piaristák egyházát vették igénybe.¹³ 1776-ban három harangot kapott a templom, ezeket Salbeck Károly váci segédpüspök

¹¹ „Lapididae Konti Pestini depositi residui a porta et gradibus altarium – 70 fl.”: PMKL, KeRLR, Lib. 3. Vö. SZENTGYÖRGYI, *Kecskemét*, 27.

¹² Az efajta – inkább a református templombelsőkre jellemző – díszítési mód a korszakban nem példa nélküli: hasonlót láthatunk ma is a pesti szervita templom szentélyének boltozatán.

¹³ HDKecsk, I, 374.

szentelte fel a Szentháromság, a Boldogságos Szűz és Szent Skolasztika tiszteletére. A templom első jelentősebb javítása 1780-ban történt, ugyanis már az előző évben összedőléssel fenyegetett. A Nagytemplom építésvezetője, Oswald Gáspár pallérjának szemléje után kicserélték a korhadt tetőgerendákat, a boltozatokat vaskapcsokkal erősítették meg, megemelték az oratórium falait, és a templom tetőzete alá vonták. Statikai problémák, a falak omlásának veszélye vissza-visszatérő gondot jelentettek. Így 1805/1806-ban a déli fal romlott tégláit cserélték ki, a homlokzat egyik pillérét vasgyűrűvel erősítették meg.¹⁴

1888-ban ismét szükséges a főfalak vasakkal való megerősítése, majd a sorozatos vakolatomlások után 1898-ban a teljes, téglából rakott boltozatot rabitzszerkezetre cserélték ki. A legnagyobb kárt az 1911. évi földrengés okozta, amikor a torony néhány centimétert elmozdult helyéről, ezért már-már lebontását fontolgatták.

Az épület leírása

A templom a rendház déli oldalához simul, a két épület homlokzata majdnem egyvonalban húzódik, a templom csak alig észrevehetően lép ki e síkból. A rendház folyosójából bejárat nyílik a templomba, szerves kapcsolatukat a templom északi oldalához tapadó keskeny épületszakasz is biztosítja, amely a rendházból is megközelíthető, s a földszinten kisebb folyosó után a sekrestyéhez vezet, az emeleten pedig oratóriumot foglal magába, amelynek ablakai a szentélyre nyílnak. A sekrestyéből a szentélybe, a hozzá vezető folyosóról a hajóba nyílik átjárás.

A rendház két, egymásra merőleges szárnyát az idők folyamán kolostornégyszögge fejlesztették, amely kis kertet ölel körül. A templom déli oldala eredetileg szabadon állott, a jelenlegi kollégium 1825–1832 között épített szárnya az orgonakarzat és az első boltszakasz szélességében kapcsolódik hozzá. A folyamatosan bővülő piarista épületegyüttes a 19. századra városszerkezeti tényezővé, térszervező maggá is vált, a főtértől a budai kapu felé vezető út mentén második központot teremtve. A teret ma a forgalmas körút is átszeli, összképére az 1933-ban felépült gimnázium tömege is erőteljesen rányomja bélyegét.

A templomhomlokzat építésének két fő periódusa határozottan elkülöníthető egymástól (1. és 6. kép). A főpárkány alatti falszakasz tagolása az eredeti, két toronyra tervezett belső konstrukciót tükrözi, tagolásrendszerét az elemek hierarchikus szervezése jellemzi, amely a középtengelynek, mindenekelőtt a bejáratnak igyekszik hangsúlyt adni. A homlokzatot négy, ión fejezetes, sima törzsű óriáspilaszter tagolja három függőleges sávra, az oldalt keskenyebb, középpüthébélyesebb falszakaszok a toronykápolnák és a toronyszobák által közrefogott előcsarnok illetve orgonakarzat arányainak felelnek meg. A négy falpillér a toronyszakaszokban még egy-egy, a középsőben két-két pilaszterrel bővül, a szűk oldalsávokban már az ablak- illetve a fülkekereteket is érinti. Az egymás mögé rétegződő pilaszterek csokrainak vonalát a golyvázott főpárkány, sőt még az íves timpanon párkánya is követi. Az erkély fölötti faltükör és a lépcsőzetesen mélyülő pilasztersor enyhén konkáv jellegűvé teszi a homlokzat középszakaszát. A bejárat ívét a nyílások együttese: a toronykápolna-ablakok és a Koháry-címeres erkélykapu, a homlokzat középtengelyében pedig a kapu, az erkély és a szoborfülke egymás fölé fűzött, fölfelé haladva egyre keskenyedő nyílásainak sora emeli ki.

A homlokzatrendszer a vakolt felületek és a faragott kő kontrasztjára is épít. A

¹⁴ HDKecsk, I, 452.

2. Keckskemét, piarista templom, hosszház, 1729–1748 (Thaler Tamás felvétele, 2014)

lábazati sávon és a pilaszterfőkön kívül a nyíláskeretek készültek kőből. A sűrűsödési pont megint csak a bejárat, amely díszes keretarchitektúrát kapott. A félköríves kapunyílást rézsútosan elhelyezett, ión oszlopok kísérik, amelyek a konzollokkal együtt a dúsan profilozott párkány közbeiktatásával az erkélyt is tartják. A kapu feletti, reliefszerű falszakasz és az erkély kidomborodó vonala a keretező oszlopnál konkáv ívbe fordul át. Az átmenetet az egészen atektonikusan kezelt, többször is éles szögben megtört párkányok és volutatagok biztosítják. A könnyed vonalú, nyújtott oválisokkal áttört, szalagkeretes mellvédű erkélyt a vastag, volutás konzollok, az egymásnak feszülő, szeszélyesen hullámzó párkánycsokkok, az erős kiülésű párkánykorona nehéz tehernek tüntetik fel. A formák dinamikája, felületük mozgalmas fény-árnyék játéka, az architektúra szobrászi felfogása az élő organizmus vonásait kölcsönzi az egész kapuépítménynek. A kicsiny szoborfülke és az erkélyablak sokkal rajzosabb, volutás kerete az erkélymellvédőig lefutva kapcsolódik hozzá, így módon az egész homlokzati középszakaszt egybefogja.

Az eredeti tervek szerint a főpárkány fölött minden bizonnyal még egy újabb, párkánnyal lezárt, kisebb emeletnek kellett volna következnie, s a tornyokat valószínűleg díszes attika vagy ballusztrád kötötte volna össze. Az új tervek nyomán végül is egyetlen középtorony épült, amely a homlokzat síkjától kissé hátrébb húzódik. Ezért a toronytesttől a szélekig átvezető, megtört íves kontúrú attika enyhén rézsútosan áll, a felső szintnek homorú jelleget adva. A torony alsó szakaszát szoborfülke, felső emeletét korinthuszi pilaszterek, íves harangablakok és órapárkány díszíti. Sisak helyett csak egyszerű gúlatető fedi. Az eredeti terv szerint épült homlokzati szakasz érett barokk formavilágától élesen elválnak az újonnan emelt részek higgadt, mértanias elemei.

A templomba lépve rövid előcsarnokba jutunk, amelyből jobbra és balra egy-egy kápolna nyílik. Az alaprajzon látható, hogy mindkettő fala igen vastag, a ter-

3. Kecskemét, piarista templom, a szentély és a hozzá vezető kőkorlátos lépcsősor

vezett két torony számára jelentettek volna jól megerősített alapot. A templom egyetlen, négyszakaszos hajójához kétszakaszos, keskenyebb, egyenes záródású szentély kapcsolódik. Mind a hajót, mind a szentélyt fiókos, hevederekkel erősített dongaboltozat fedi. A kettős hevederívek a falat tagoló kettős pilaszterek vonalát folytatják. A korinthuszi fejezetes pilaszterek és a hevederek, az oltárfülkék és a boltszakaszok azonos ritmusban következnek, az egymás mellé sorolt elemek a szentély felé folyamatosan hömpölyögnek, megteremtik a tér egységes hatását (2. kép).

Az egész alaprajzi és tagolási rendszer középpontjában a szentély áll. Valamennyi tagolóelem e kitüntetett térrész irányába vezeti a szemlélő tekintetét. Az orgonakarzattól a főoltár felé haladva a tér szűkül, a tagolóelemek plasztikai értéke fokozatosan csökken. A pilaszterpárok és a párkány ritmusos elhelyezése a diadalíven átcsúszva a szentélyben is folytatódik. Am plasztikai értéke itt már csak a párkánykoronának van, az egész oltárteret könnyed, áttetsző architektúra uralja, miként az északi falon a sekrestyeajtó és az oratóriumablakok kereteinek gyengéd plaszticitással kirajzolódó, finom geometriája is mutatja. A szentély déli falán két, magas ablak nyílik. Így az altemplom fölé emelt, a hajótól elváló terű, diadalívvel és faragott kőkorlátú lépcsősorral ünnepélyesen előkészített, halvány, rajzos architektúrájú, fényel átjárt szentély tárul a hívek szeme elé (3. kép). A szentélylépcső két oldalán nyíló lejáratok csehboltozatos altemplomba vezetnek, innen közelíthető meg a hajó közepéig nyúló kriptá (4. kép).

4. Kecskemét, piarista templom, altemplom

Funkcionális és építészet-ikonológiai sajátosságok

A templomépület tömege, alaprajzi elrendezése, oltáregyüttese a 18. század első felének jellegzetes típusát képviseli, amikor a nagyobb tömeget, több mellékoltárt befogadó, egységes belső tér alapvető liturgikus követelménnyé lett. A díszes oltárokkal övezett hajó méltóságteljes felvezetést kínál a gyűjtőpontba állított szentély elé.

A barokk vallásosság hitvalló lelkületével ugyanakkor túl is kívánt lépni a templom falain. Az épület társai fölé magasodó tömegével, finomabb homlokzattagolásával és mindenekelőtt jelszerűen emelkedő tornyával különült el a városi épületektől és az előtte kialakított teret is magába szívta, a liturgikus cselekmények színterévé avatta. E térre 1761-ben nagy méretű feszületet állítottak, így vált az ünnepélyes körmenetek színterévé. A látványos processziók, liturgikus felvonulások fényét emeli a templom homlokzatán kialakított erkély is, amely az áldásosztás mellett a szent ünnepek zenés kíséretét szolgáló muzsikuskoknak adott helyet.¹⁵

A szertartásokat olykor a barokk művészetben nagy jelentőségre emelkedett alkalmi dekorációk is kísérték. Ilyenről emlékezett meg a háztörténet 1749-ben amikor Kalazanci József boldoggá avatása alkalmából a rendalapító képmását és csodáit bemutató alkalmi oltárt állítottak¹⁶

A legsajátosabb mégis az altemplommal bővített, emelt szentély kialakítása, amelynek mindedig nem találtuk párját a korszak emlékei között. Az 1782. évi lel-

¹⁵ A templom számára 1745-ben szereztek be fúvós hangszereket: „*musicalia vero instrumento comparata sunt sequentis: tuba 4, litui duo hobyas 15 fagot 4 sex triplius fides*”: HDKecsk, I, 207. A homlokzati erkély hasonló, de kevésbé díszes architektúrával a rend privigyei (1740-1753) és váci (1725-1745) templomán is feltűnik.

¹⁶ Vö. HDKecsk, I, 226.

tár¹⁷ szerint az altemplom a német polgárok kápolnájaul szolgál. Nem valószínű azonban, hogy eredetileg is erre a célra épült, hiszen a németiség a városi lakosság csekély hányadát alkotta. Véleményünk szerint az altemplomnak az eredeti, Demka Sándor-féle program sokkal fontosabb funkciót szánt. Nem kevesebbről, mint az egyházi év csúcspontját jelentő húsvéti ünnepkör maradandó építészeti formával való felékesítéséről van szó ugyanis. Tudjuk, a helyiségbe előbb ideiglenes, majd állandó Szent Sír-építmény került a halott Krisztus szobrával.

Krisztus szenvedéseinek kiemelt tisztelete a barokk vallásosságban általában is központi helyet kapott. Loyolai Szent Ignác lelki gyakorlatainak fontos eleme a Megváltó kínjai fölötti meditáció, amelyek a Kalazanci Szent József mély hatást gyakorló Avilai Szent Teréz is sok áhítatos órát szentelt. A piarista rend imádságkönyve minden reggelre Krisztus passiója fölötti elmélkedést írt elő.¹⁸ Kecskeméten is a kiemelt tisztelet jele, hogy az altemplom mellett az egyik toronykápolna és az oratórium oltárát is a Szenvédő Krisztusnak emelték.

Ezek a meditációk és imádságok nagyhét idején fokozottabban aktuálisak, s a korszakban – jezsuita kezdeményezésre – a nagyheti liturgia is számos új elemet kapott. A Jézus Társaság a negyvenórás szentségimádásokhoz kapcsolódó alkalmi dekorációk mellett a Szent Sír-építmények újbóli kultuszát és a nagyheti szertartásrendbe való bevonását is szorgalmazta. A barokk egyházművészet és a szcenika egybefonódásában a húsvéti ünnepkörhöz kapcsolódó dekorációk, Szent Sír-utánzatok alkották az egyik legfontosabb láncszemet.¹⁹

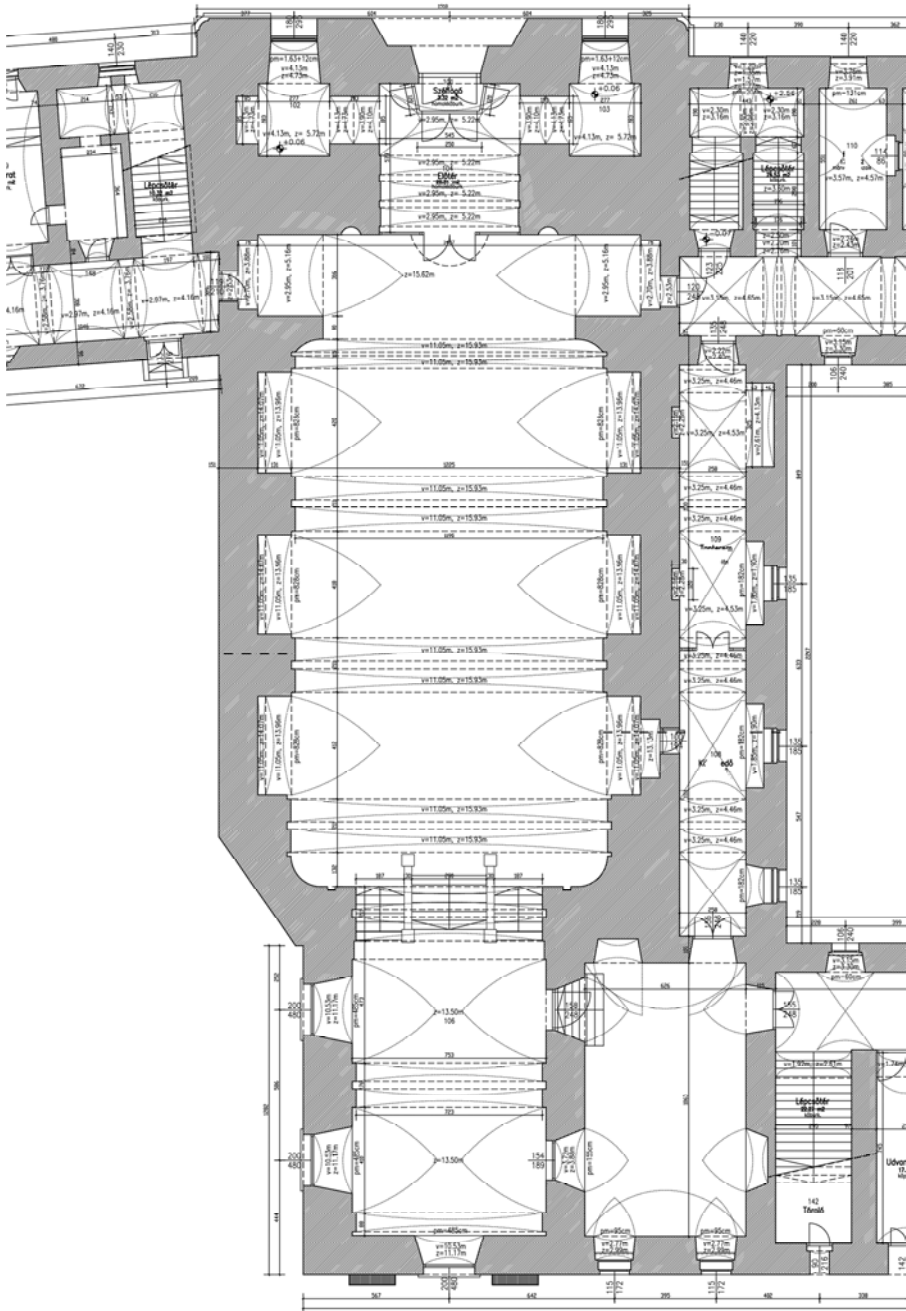
A kecskeméti altemplom a benne nyugvó halott Megváltót megjelenítő szoborral a mai napig is a szerzetesi közösség nagyheti liturgiájához kapcsolódik. A padlószint alatt épített helyiség barlangszerű jellegével igen láttató módon illeszkedik ennek dramaturgiájához, amely Krisztus jelképes sírbatételét, majd feltámadását hivatott szemléltetni. A barokk korszakban a szentsírok tisztelete az oltáriszentség kultuszával került szoros összefüggésbe. Az ostyát tartalmazó monstranciát helyezték ugyanis a Krisztus sírját megjelenítő díszes, alkalmi építménybe, ahonnan húsvét vasárnapján került vissza a tabernákulumba. Krisztus sírbatételének, sírban való nyugvásának és feltámadásának szimbolikus formában való felidézéséhez tehát az Eucharisztia konkrét jelenléte társult.²⁰ Az altemplom és a lépcsősorral megemelt szentély eredendő funkcióját is a húsvét e pompás liturgiájának keretei között kell elképzelnünk. A kiemelt szentély emellett az egységes belső térben állandó hangsúlyt ad a főoltárnak, a miseáldozat színterét jelentő szentélynek. Az oltáriszentséghez vonuló áldozók az oltárhoz járulva maguk is egy szimbolikus, méltóságteljes liturgikus cselekmény részeseivé lehettek az építészeti formán keresztül. E megoldás a korszakban teljesen egyedülálló, párhuzamait nem találtuk, s nem tudjuk, a programadó milyen források, előképek nyomán határozta el építését.

¹⁷ „*Status domus nostrae Scholarum Piarum Kecskemethiensis juxta praescriptorum directorii capituli Localis concinuatus 1782*”: PMKL, KeRLR, Lib. 12, p. 19.

¹⁸ „*Iesum Crucifixum ... meditari et imitari semper conemur*”: FOCL, Joannes Franciscus a S. Petro, Petrus, *Synopsis Constitutionum Religionis Cleric. Regular. Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum*, Romae, 1698, 75. SZENTGYÖRGYI, *Kecskemét*, 21-50: 49.

¹⁹ Vö. TINTELOT, Hans, *Barocktheater und barocke Kunst*, Berlin, 1939, 270-297.

²⁰ HALM, Philip Maria, *Heilige Gräber des 18. Jahrhunderts*, in *Zeitschrift für Christliche Kunst 1904-1905*, 164-168, 182-188.

5. Kecskemét, piarista templom, alaprajz (Kovács Építész Műhely fölmérése, 2002)

A TEMPLOM MŰVÉSZETTÖRTÉNETI HELYE

A templom építésének mesterei

Az épület eredeti tervrajzát nem ismerjük, ahogyan a tervező mester neve sem maradt ránk, s nincs birtokunkban olyan adat, amelyből bizton következtethetnénk személyére. A tervről csak annyit tudunk, hogy 1729-ben a tartományfőnök approbálta.²¹ Ismerve a rendház anyagi helyzetét, a helyi művészetföldrajzi adottságokat, a tervezőt pesti céhes építészetünk mesterei között kereshetjük.

A kivitelező mesterekről már jóval többet tudunk. A templomépítés számadása-it 1730 és 1758 között nyilvántartó kötetben név szerint is szerepel Koppensteigener János (1729) és Mela Márton (1732–1736) kőműves mester, Kővágó János (1747–1748) és Fehér Nagy György (1750–1751) kőfaragók, valamint Diron József kovács (1751–1754).²² Mind a rendház építését, mind a templomét nagyobbrészt pesti kőművesek végezték. 1729-től különféle összegek kifizetéséről van tudomásunk pesti mesterek munkájáért, útiköltségéért.²³ A kőfaragók a jobb minőségű követ is Pestről hozták, erre utalnak azok a megjegyzések, amelyek a hajópillérek, az ablakkerektek és kapuzatok tíz mérföldről való ideszállításáról beszélnek.

A kőfaragókról biztosabb adataink is vannak: a díszes főkapu készítését a neves pesti kőfaragómesternek, Conti Lipót Antalnak tulajdoníthatjuk. 1742-ben már folyt a főhomlokzat kialakítása, és 675 forintban megalkudtak a kőfaragóval a kapuzatra is, amit majd tíz mérföldről, tehát Pestről kell ideszállítani. 1748-ban „Konti” nevű pesti kőfaragó 70 forintot kapott a templomkapun és az oltárlépcsőkön végzett munkájáért, amely kisebb kiegészítést jelenthet a nyilván már elkészült kapuzaton.²⁴ A hullámmzó erkélymellvédes, reliefszízes portálépitmény magas színvonalú alkotás, jó szobrászokat foglalkoztató kőfaragó kezére utal.²⁵

A felsorolt adatok kisebb-nagyobb, idényjellegű munkákról tájékoztatnak, arra utalnak, hogy a mestereket egy-egy időszakra szerződtették. Az efajta szerződések kötése a korszak gyakorlatában a kivitelezéssel megbízott építőmester feladata, jól lehet a megrendelő sok helyütt – a költségek lefaragása érdekében – maga is aktív résztvevője a kivitelezésnek. Kecskeméten is nyilván, amit csak lehetett, a rendház igyekezett önerőből előteremteni. A rektor Jakabszálláson és Orgoványban a jászkun kapitánytól engedélyt szerezve maga kutatott kőfejtő után az alapok számára. Ő szervezte a szállítást, a városi tanácstól is sokszor kért és kapott ez ügyben segítséget. Kisebb munkákra olcsóbban dolgozó, vándor mestereket szerződtetett, téglaegető kemencét építtetett. Az építkezésben kisegítő feladatokat kaphatott a háztör-

²¹ A tervrajz és az építész neve is fönmmaradhatott volna, ha a jóváhagyás után a tervet megőrzik. Mind a magyar rendtartományi, mind római központi rendi levéltárban számos tervrajz található, de a kecskeméti templomé nincs köztük. Vö. DE MARI, Nicoló–NOBILE, Marco Rosario–PASCUCCI, Simonetta, *L'Architettura delle Scuole Pie nei disegni dell'Archivio della Casa Generalizia*, in *Archivum Scholarum Piarum* 23(1999):45-46, 1-403.

²² „Liber fabricae”: PMKL, KeRLR, Lib. 5.

²³ MOJZER, Mayerhoffer, 139.

²⁴ HDKecsk, I, 59. „*Lapicida Pestiensis Antonius Condi*” már 1736 júliusban 63 forintot kapott addigi munkáira és a torony alapozására (PMKL, KeRLR, Lib. 5).

²⁵ JERNYEI KISS, Conti.

ténet névjegyzékeiben 1729-től rendszeresen említett Preydlinger Hilarius *operarius* testvér, valamint a festőként működő rendtag, Jaross György, aki a kecskeméti templomban kőfaragó munkákat is végzett: a szentélyfeljáró dohánylevél-motívumokkal díszített kőkorlátját faragta.²⁶

A rendház persze nem nélkülözhetette a kivitelezést vezető építőmester szakértelmét, de – a tervezőhöz hasonlóan – róla sincsenek ismereteink. Az a tény azonban, hogy az építkezésből döntően a Pestről szerződtetett szakemberek vették ki részüket, valószínűsíti, hogy a tervet pesti céhmestertől rendelhették, majd a kivitelezést is rá bízták, a munkákat pedig az ő pallérja irányította. Az első építési periódus idején a templom jelentős módosítások nélkül az eredeti, elfogadott terv szerint folyhatott, amelyhez az építetető rektor is következetesen ragaszkodott.

Az 1731-ben itt vizitáló Szlopnjai Elek provinciális le akarta bontatni a már álló falszakaszokat, hogy a debreceni Szent Anna-templom mintájára módosítsák azokat. Demka az alábbi szentenciával fordult szembe az előljárói javaslattal: „*maga egyetlen követ sem rakott az előző tartományfőnök által pontosan elfogadott tervrajz nélkül, [és] ha elődje jóváhagyását visszavonja Főtisztelendőséged, ezzel utat nyit, hogy az általa jóváhagyottat is visszavonják.*”²⁷

Amikor hosszú szünet után az épület befejezése ismét szóba kerülhetett, és a már módosított elképzelés szerint felemelték a ma is álló tornyot, annak építését ismét csak pesti mesterre, Peithmüller Józsefre bízták.

Peithmüller kivitelezői szerepéről a tanácshoz írott leveléből tudunk.²⁸ Munkásságát egyébként nem nagyon ismerjük. A vele kapcsolatba hozott kiskunlacházi református templom, a pesti városházatorony visszafogott formavilága mindenestere közel áll a kecskeméti torony megoldásához.²⁹

Alaprajzi és felépítésbeli sajátosságok

A 18. század első felének egyházi építészetében az egyhajós, két homlokzati tornyos elrendezés képviselte a legnépszerűbb templomformát. Ennek eredete a jezsuiták által még az előző században meghonosított rendszerhez vezethető vissza. Ahol középkori előzmény vagy rendi előírás nem korlátozta, ott jezsuita típusú, *bécsi norma* szerint épített, kereszthajó nélküli, háromszakaszos, fiókos dongaboltozatú, kápolnákkal és keskenyebb szentéllyel bővített hajójú, két homlokzati tornyos elrendezéssel találkozunk. (Az elnevezés a bécsi jezsuita templomnak a Gesù-rendszert a közép-európai építészet elveihez igazító, típussteremtő szerepére utal, amely nálunk a nagyszombati egyetemi templom közvetítésével lett népszerűvé.)³⁰

²⁶ HDKecsk, I, 182 (1736).

²⁷ „*se ne lapidem, quidem sine delineatione ab antecessore provinciali ad punctum approbata posuisse, si approbata antecessoris sui modo reprobabit Paternitas Vestra, viam aperiet, pro suis etiam approbatis reprobandis*”: HDKecsk, I, 130.

²⁸ BIBÓ István, *Európai hatások és helyi fejlődés az 1800 körüli magyar építészetben*, in *Építés – Építészettudomány* 4(1973), 135, 12. jegyzet.

²⁹ NAGY Lajos, *Buda és Pest művészete a XVIII. században*, in *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*, szerk. KOSÁRY Domokos, Budapest, 1975 (Budapest története III), 217-254: 232.

³⁰ VOIT, *Barokk*, 17.

Már a 18. század elején feltűntek azonban olyan kisebb, jobbára szerzetesi templomok, amelyek a jezsuita alaprajzi rendszert redukálva alkalmazták: elhagyták a mellékkápolnákat és helyettük a falpillérek között oltárfülkéket képeztek ki.

Egy újabb változatban a hajó ismét hangsúlyosabb tagolást nyert, a tömörfalas konstrukció pillérvázassá alakult, amelyben a boltozat a megerősített, erősen kiugró pillérekre mint csomópontokra nehezedik. Ezzel együtt – és ez már esztétikai következményekkel is járt – a templombelsőkön megjelent egy jellegzetes, gyorsan népszerűvé váló tagolási rendszer: a hajó pilléreinek kettős pilasztereihez a boltozaton kettős hevederíveket kötöttek, ami összefogja és sajátos ritmussal tölti meg a teret, valamint nagyobb hangsúlyt adtak a diadalívnek, felületét homorúra alakították és szerves összekötő elemként képezték ki a hajó és a szentély között.³¹

Bár a harmadik csoport templomai is nagyobb számban dongaboltozatosak, térhatásuk mégis alapvetően más, mint a korai, egyszerű falpilléres templomoké. Az újfajta tagolás ugyanis sokat old „az egyenes felületek derékszögű rendszerén”. A széles pillérek erős kiugrása miatt a tér sokkal dinamikusabb, külső felületükön illetve az oltárfülké felé már ezeken is megjelenik a jellegzetes kettős pilaszteres osztás.

E típus érett megoldásainak a budai várbeli kármeliták (1725–1734), a pesti szerviták (1725–1732) egyháza, valamint az óbudai (1744–1749) és az újlaki (1747–1755) plébániatemplomok mellett éppen a kecskeméti piarista templom nyújtja a legjobb példáját (5. kép).

A kettős pilaszteres-hevederes, homorú diadalíves megoldás egyik lehetséges forrása a linzi kármelita barátok temploma (1690–1710) és a Spital am Pyhrn-i apátsági templom (1714–1737), Johann Michael Prunner alkotásai. Prunner munkatársa, Martin Wittwer mindkét templomon dolgozott, és jellegzetes alaprajzi, belső tagolási megoldásaik magyarországi közvetítésében is az ő személyével számolhatunk, ahogyan azt Voit a tihanyi bencés (1719–1727, 1740–1754), a zirci ciszterci (1726 körül–1750) és az említett budai kármelita templom esetében ki is mutatta.³² A típus népszerűsítésében idegen származású céhes mestereink szerepe is fontos lehetett, közülük ugyanis nem egy személyesen kötődött az ausztriai mesterkörhöz.³³ A pest-budai céhes építészethez köthető templomok körében mindenesetre nagyon gyakori lett ez a rendszer. A térideál legmagasabb művészi színvonalú megfogalmazását is Pesten, a pálos (egyetemi) templom 1725-től felépített hajójában találjuk, itt azonban hagyományos, oldalkápolnás rendszerbe ültetve.

A kecskeméti piarista templom felsorolt társai és a céhes építészet keretei között a legjobb színvonalat képviseli. Már láttuk, az épületet különösen értékessé

³¹ A típusok részletes áttekintését nyújtja: HORLER Miklós, *Buda építészete*, in *Budapest műemlékei*, I, szerk. DERCSÉNYI Dezső, Budapest, 1955 (*Magyarország műemléki topográfia* IV), 154–158. ANDORNÉ TÖBIÁS Judit, *A XVII–XVIII. századi Magyarország barokk templomépítészetének szerkezeti kialakulása és fejlődése*, in *Építés – Építészettudomány* 6(1974), 341–384: 345–350. KELÉNYI György, *Megjegyzések 18. századi építészetünkhöz*, in *Ars Hungarica* 1994:1, 63. Az általam második és harmadik csoportként említett típusok különválasztását szükségesnek tartottam. A negyedik, a csehboltozat elterjedésével összefüggő típus ismertetésére itt nem térek ki.

³² VOIT, *Wittwer*, 187–225, különösen: 204–213.

³³ Prunner és Wittwer linzi köréhez tartoztak a St. Florian-ból Budára származott Matthias Kayr vagy a Fehérvárott letelepedett Paul Hatzinger. Ld. VOIT, *Wittwer*, 204, 212.

avatja az az egyszerű eszközökkel dolgozó, mégis hatásos térképzés, amely a szokványos rendszert felélénkítve a szentélyt előkészíti, ünnepélyessé varázsolja (2. kép). Teljesen egyéni vonás a megemelt szentély altemplommal való kombinálása, amely a kortárs emlékanyagban csak a tihanyi templomban, s ott is középkori örökségként van jelen. Feltűnőek a kiváló érzékkel megválasztott arányok. A vertikálisan nyújtott hajó karcsú és tágas, elegáns térhatású. Külön figyelmet érdemel a diadalív kiképzése, amely mintegy keresztmetszetét adja a templomtestnek és szembeszökően vetíti elének a majdnem 2:1 magassági-szélességi proporciókat: homorlatának határoló pilaszterei között egy szélesebb, lizénaszerű kiugrás van, amely nagyobb hangsúlyt ad a boltozat szépen kirajzolódó kosárvének is, a golyvázott párkányt újabb törésekkel tagolja, egyben differenciáltabbá teszi az átmenetet a hajóból a szentélybe.

A kórus formájában is egyedi vonások jelentkeznek. A korszak három boltszakaszos hajójú templomait általában az előcsarnok fölött helyet foglaló, a hajó felé ívelő mellvédes orgonakarzatok jellemzik, de az is előfordul, hogy a nagy méretű orgona befogadására külön, negyedik boltszakaszt elfoglaló kórus épül, mint a tihanyi templomban. Kecskeméten is erről van szó, ám a különös formájú, előrenyúló karzat az első boltszakaszból csak igen kevés helyet foglal el, így a hajó tere megnyúlik, majdnem négyszakaszossá bővül. A templom tervezője tehát a sémáktól elrugaszkodó, új – bár itt-ott, például a karzat kissé zavaros építménye esetében nem mindenben szerencsés – megoldásokkal kísérletező mesterként áll előttünk.

A homlokzat felépítése is kiemelkedik a céhes építészet átlagából (1. és 6. kép). A korszak kéttornyos templomhomlokzatain általában a vertikális irány kapott nagyobb hangsúlyt, a három szakaszra osztott falazatot pilaszterekkel tagolták, vízszintesen pedig erőteljes párkányok osztották emeletekre. A külsőt nagyobb méretű ablakokkal, szobros fülkékkel is igyekeztek gazdagabbá tenni, általában azonban megelégedtek az elemek pusztá egymás mellé sorolásával, amelynek szerény megjelenésű, provinciális, kissé unalmas homlokzatok az eredményei. Itt viszont a részleteket határozottan, erős plasztikai súllyal látjuk megjeleníteni. A homlokzat a középaxis, a főbejárat hangsúlyozásával, a többi forma ennek alárendelt felfűzésével, ha szerényebb formában is, az érett barokk építészeti kompozíciós elveivel sokkal következetesebben igazodik.

A templomarchitektúra stíluslemei

A kecskeméti piarista templom alaprajzi sajátosságaiban, az épület felfogásában, részleteinek megformálásában és motívumkészletében erős szálakkal kötődik a pesti mesterkörhöz és érett barokk építészeti két nagyszerű művéhez, a kalocsai székesegyházhoz és a pesti pálos templomhoz. A két kiváló alkotás mesterkérdése a magyarországi barokk kutatásának régi problémája, hiszen a mai napig nem bukkant fel építészükre vonatkozó dokumentum. A források mindössze annyit árulnak el, hogy mindkét templomot a pesti kőművescéh kivitelezőgárdája építette fel.

6. Kecskemét, piarista templom, homlokzati rajz (Kovács Építész Műhely fölmérése, 2002)

7. Pest, pálos (egyetemi) templom, homlokzat: 1725–1742, toronysisakok: 1768, 1771.

8. Kalocsa, főszékesegyház, homlokzat: 1728–1757, a toronysisakok megújítása: 1799–1800

A pálos templom (7. kép) építésvezetését a főcéhmester, Drenker Mátyás halálával 1729-ben a salzburgi származású Mayerhoffer András vette át, legnagyobb részének felépítését mégsem ő, hanem 1735-től pallérja, Siegl Márton végezte, aki 1742-ig a boltozat, a kórus, a homlokzat és a tornyok felhúzásával lényegében be is fejezte azt. A kalocsai székesegyház (8-9. kép) építése az 1728. évi alapkövetétel ellenére csak 1735-ben, Patachich Gábor érseksége idején indult meg, aki a munkát pesti mesterekre bízta. A kifaragott, kész köveket a kecskemétihez hasonló módon itt is Pestről szállították. Az 1738. évi felszentelésre a székesegyház csupán részben készült el, csak 1754-ben épült fel véglegesen a homlokzat.

Az 1930-as években Révhelyi Elemér dolgozta ki a két épület közös tervező mesterére vonatkozó hipotézisét, amelynek középpontjában egy helyben megtelepedett, tehát „magyar” építőmester életművének rekonstruálása állt: a pesti Mayerhoffer András Révhelyi publikációiban, majd Mojzer Miklós tanulmányában barokk építészetünk legnagyobb helybeli alakjává növekedett.³⁴ A pesti pálos templom és a kalocsai székesegyház mesterkérdésében a Mayerhoffer-attribúció ma már

³⁴ RÉH (RÉVHELYI) Elemér, *Az egykori Péterffy-palota és annak mestere*, in Henszlmannlapok 1930:8. Uő, *Adatok a XVIII. századi építőmesterek működéséhez*, in *Archaeológiai Értesítő* 45(1931) 168-186. RÉVHELYI, *Buda és Pest*. Révhelyi vonalát folytatta: MOJZER, *Mayerhoffer*.

9. Kalocsa, főszékesegyház, belső tér: 1728–1757, stukkódísz: 1768–1770

semmiképpen sem tartható,³⁵ s úgy tűnik, amíg meggyőző adatok fel nem bukkannak, Voit Pál feltételezését célszerű elfogadni, aki tervező mesterüket a Magyarországon megbízásokat nyert bécsi építészek körében valószínűsítette.³⁶ A két templom alaprajzában, felépítésében és homlokzatrendszerében szoros rokonságot mutat, annak ellenére, hogy a pálos templom stílárisan a bécsi *Hochbarock*, míg a székesegyház főként a melki kolostortemplom és Jakob Prandtauer művei irányába igazodik.³⁷

Mojzer Miklós stíluskritikai elemzésének egyik legfontosabb eredménye a kalocsai székesegyház (8. kép) és a kecskeméti piarista templom homlokzata (1. és 6. kép) közötti rokonság kimutatása. A pilléres osztás, a középszakasz konvex-konkáv játéka valóban hasonló komponáló szellemről tanúskodik, sőt a középtengely nyílásainak – az erkélyajtónak és felette az ökörszemablaknak illetve a szoborfülkének – faltükkörrel is kiemelt keretezése és összekapcsolása az oszlopos, erkélyes kapuzattal a két homlokzaton teljesen megegyező motívumok.³⁸

A homlokzatok erőteljes plasztikai súlyát elsősorban a sűrűsödő, az egymás mögé rétegzett pilaszterek biztosítják. Háromszoros, lépcsőzetes mélyülésük, a

³⁵ A Mayerhoffer-problematika felülvizsgálatához: KAPOSSY János, *Mégegyszer a budai királyi vár tervező mesteréről*, in Művészettörténeti Értesítő 2(1953), 127. VOIT, *Barokk*, 43-44. VOIT monográfiájáról írt recenziójában a pesti pálos templom és a kalocsai székesegyház vonatkozásban utóbb MOJZER Miklós is a kutatás zsákutcájának minősítette a Mayerhoffer-kérdést: Művészettörténeti Értesítő 21(1972), 91.

³⁶ VOIT, *Barokk*, 44. A kérdést részletesebben kifejtettem: JERNYEI KISS, *Kalocsa*, 254-255.

³⁷ JERNYEI KISS, *Kalocsa*, 252-253.

³⁸ MOJZER, *Mayerhoffer*, 138-139.

10. Kecskemét, piarista templom, a homlokzat részlete az erkélyajtóval és Kalazanci Szent József szobrával – 11. Kremsmünster, bencés apátság, városi kapu (Markttor), Jakob Prandtauer, 1720

vaskos fejezetek befelé húzódó sorolása a fal síkjának meghajlítása nélkül is a kalocsaihoz hasonló konkáv jelleget kölcsönöz a kecskeméti templom középszakaszá-
nak. A belső tér (2. kép) felfogása és a részletek kezelése sokkal egyszerűbb elemei ellenére sok rokon vonást mutat a székesegyház kötődő stíluselemeivel (9. kép).

A fényvel átjárt templombelsőben tisztán és élesen kirajzolódó tagolóelemek, finom, a falsíkból alig kiemelkedő pilaszterek, széles lemezekkel tagolt, koronázó részükön erősen kiugró párkányok révén világos, könnyen áttekinthető szerkesztés uralkodik. A falhoz tapadó pilaszterek, a párkányzat egymásra rétegzett lemezeinek geometriája, az oratóriumablakok megtört pácákból és lemezekből rótt keretének *passepourtout*-szerű alakítása Kalocsáról ellesett megoldások.

A homlokzaton a főpárkány széles kiugrásában, a nyílások lapos keretelésében, a falfelület tömör, masszív voltában is ezt a redukcóra hajló alakítást ismerhetjük fel. A kalocsai és a kecskeméti homlokzat egyik legjellegzetesebb motívuma a nyílásokat körülölelő-összevonó keretelés talpas, félköríves szemöldökpárkánnyal és kétoldalt visszakanyarodó volutákkal való alakítása (10. kép), amely a Prandtauer-kör eszköztárából származik (11. kép).

A kecskeméti templomon ugyanakkor a pesti pálos templom homlokzatának (7. kép) hatása is világosan leolvasható: a füzéres ión fejezetek teljesen egyformák, a keskeny, lekerekített falszakaszok átvezető tagként a pesti templomon a toronytes-

12. Kecskemét, piarista templom, a Szeplőtelen Szűz Mára (Immaculata) szobra a toronytest alsó szintjének fülkéjében, 1765 vagy utána

teket, a kecskeméti a homlokzat két szélét határolják. A pesti mesterkör általános formanyelvét idézik a homlokzat oldalsó szakaszaiban helyet foglaló, nehézkes szorfülke- és ablakkeretek, valamint a kőfaragásos, erkélyes-oszlopos, a homlokzat előtt applikátumszerűen megjelenő kapuarchitektúra.

A fentiek nyomán a kecskeméti piarista templom tervezőjét a pesti kőművescéh valamelyik jó képességű építőmesterében kell látnunk, aki a kalocsai székesegyház monumentális architektúrájának motívumait és stílári sajátságait – nyilván mint az épület kivitelezésébe bevont szakember – jól ismerte és képes volt azokat egy puritán szerzetesi templom jellegéhez is igazítani.³⁹

A HOMLOKZATI SZOBROK

A templom homlokzatát díszítő mészköszobrok elhelyezésére csak az építkezések befejeződése után nyílt lehetőség. A *terminus post quem* Tapolcsányi Gergely tartományfőnök 1765 július 6-án írott levele jelenti, amelyben engedélyezte, hogy a rendelkezésre álló pénzt Szűz Mária és Kalazanci Szent József szobrainak elkészítésére fordítsák.⁴⁰ A tervezettnél végül jóval gazdagabb szoboregyüttes készült, kiegészítve a már meglévő plasztikai díszítést, a kapunyílás fölött elhelyezett két reliefet és az erkély mellvédjére ültetett adoráló angyalokat. Ezek a portállal együtt Conti Lipót Antal műhelyéből származnak, és 1747/1748-ra keltezhetők. A bal olda-

³⁹ A kalocsai székesegyház homlokzatának művészi tanulságai szélesebb körben is kimutathatók a pesti céh munkásságában. A pesti szerb, a szentendrei Blagovesztenszka templomok és a jászberényi plébániatemplom kapcsán: RÉVHELYI, *Buda és Pest*, 56-57. MOJZER, *Mayerhoffer*, 142. VOIT Pál, *Szentendre*, Budapest, 1968, 10-11. JERNYEI KISS, *Kalocsa*, 258-259.

⁴⁰ PMKL, KeRLR, Lib. 12, p. 79.

13a-b. Kalazanci Szent József meggyógyítja Francesco Turchi kisdíák szemét. Giuseppe Zocchi metszete, Firenze, 1747 (Biblioteca Scolopica di San Pantaleo, Róma) és Conti Lipót Antal műhelyének domborműve a kecskeméti templom bejárata fölött, 1747/1748 (a szerző felvétele)

li domborművön Kalazanci Szent József meggyógyítja Francesco Turchi kisdíák szemét, amelyet játék közben pálcával kiütött (13. kép), jobbra pedig egy álmában megfulladt csecsemőt élve ad vissza anyjának (14. kép).

Mindkét dombormű előképűl Giuseppe Zocchi 1747-ben Firenzében megjelent metszetei szolgáltak, amelyek egy Stefano Terzoli piarista által összeállított kis könyvecskét illesztették.⁴¹ Ebben a piarista diákok tíz rövid, tanulságos történetet olvashattak olaszul és latinul Kalazanci Szent József életéből. A munkát később, 1758-ban Eitzenberger Ferenc Antal pesti nyomdájában is kinyomtatták, latin, magyar és német nyelven. A pesti kiadáshoz Zocchi nyomán Johann Jakob Lidl bécsi mester készített metszeteket.⁴² Ennek ellenére nem ezek váltak a rendalapító ábrázolásának legszélesebb körben elterjedt ikonográfiai típusaivá boldoggá avatása (1748) után. A kecskeméti templomkapu korai és szinte egyedüli kivétel maradt.⁴³

Az újonnan, 1765 után elkészült szoboregyüttesből legmagasabbra, a torony fülkéjébe az *Immaculata* szobra került (12. kép). A szoborcsoport Mária *Patrona*

⁴¹ [TERZOLI, Stefano], *La pieta risvegliata nei giovani dagli esempi e delle grazie del Ven. Padre Giuseppe Calanzio Fondatore delle Scuole Pie*, Firenze, 1747. Vö. HORÁNYI Alexius, *Scriptores Piarum Scholarum liberaliumque artium magistri*, II, Buda, 1809, 742-744. VINAS, Thomas, *Index bio-bibliographicus ... Scholarum Piarum*, I, Romae, 1908, I, 367-369.

⁴² [TERZOLI, Stefano], *Buzgó ahitatosság, melyet boldog Calasancius Josef... maga Istenes példa-adásával, és sok rendbéli jó-tétellel, az Ifjúságban fel-ébretett*, Pest, 1758. Digitális változata (s. a. rend. KOLTAI András, 2003), URL: <http://mek.oszk.hu/01300/01373>.

⁴³ Vö. KIRSCHBAUM, *Ikonographie*, VII, 205-206. SZILÁRDFY Zoltán, *Kalazanci Szent József ikonográfiája metszetek tükrében*, in *Piaristák Magyarországon 1642–1992*, szerk. HOLL Béla, Budapest, 1992, 28-36: 28. JERNYEI KISS, *Conti*, 282-284.

14a-b. Kalazanci Szent József életre kelt egy álmában megfulladt csecsemőt. Giuseppe Zocchi metszete, Firenze, 1747 (Biblioteca Scolopica di San Pantaleo, Róma) és Conti Lipót Antal műhelyének domborműve a kecskeméti templom bejárata fölött, 1747/1748 (a szerző felvétele)

Hungariae szerepét is kiemeli azzal, hogy magyar szentek körében jeleníti meg. Az attika két szélére ugyanis Szent István és Szent László királyok figurája (18-19. kép), a homlokzat alsó szakaszának oldalsó, nagyobb fülkéibe Magyarországi Szent Erzsébet (16. kép) és Szent Imre herceg szobra (17. kép) került.

Kiemelt helyre, az erkély feletti kis fülkébe állították a rendalapító szobrát (10. kép). Idős, tar koponyájú szerzetesként jelenik meg, felemelt jobbja, szólásra nyíló szája nevelői voltára utal. Két kis gyermek közeledik hozzá, egyikük imára kulcsolja kezét, másikuk könyvet tart, tehát a piarista nevelésben összeforró hit és tudás megtestesítői. Kalazancius gyengéden az egyik fiúcska fejére teszi a kezét, kifejezve, hogy a rend a rájuk bízott gyermekeket valódi szeretettel gondozza.

Az oldalsó fülkébe állított szentek kiválasztásában a piarista szellemmel való rokonság is dominálhatott. Szent Erzsébet a szegények oltalmazójaként, Szent Imre annak a keresztény ifjú ideálnak megtestesítőjeként állhat itt, amelyet a piaristák is gyakran idézhetek föl tanítványaik előtt.

A szoboralakok pózának, beállításának sémája megegyezik: erősen csavarodó mozdulattal, táncos léptekkel, kontraposztba állítva jelennek meg, testsúlyuk az egyik lábukra nehezedik, amely kissé hátrébb áll, míg a másik, előrelépő láb hangsúlyos ívet ír le. A testtengelyek és a lábak hajlása páronként szimmetrikus elrendezésben mutatkozik az oldalsó fülkébe, illetve az attika széleire állított figuráknál.

Ez a kissé keresett, dekoratív hatású mozdulatformula a római barokk szobrászatban alakult ki, és szívós továbbélését figyelhetjük meg egy néhány évvel korábban készült római szoborművön, a Trevi-kút Filippo della Valle által készített

15. Róma, Fontana di Trevi, a Termékenység-szobra, Filippo della Valle, 1759-1760 (Marie-Lan Nguyen felvétele, 2009)

*Termékenység-figuráján*⁴⁴ (1759–1760, 15. kép). E római mintaképet már csak azért is érdemes felidézünk, mert különös módon a kecskeméti szoboregyüttes egyik legkiválóbb darabja, Szent Erzsébet figurája karakterében, testének jellegzetes serpentinvonalaiban, virtuóz faragású köpenyének és fátylának mozgalmasságában erősen emlékeztet rá.

Nem lehetetlen, hogy akár ez a frissen készült római alkotás is rajz vagy metszet révén ismert lehetett a pesti szobrászok körében. A kecskeméti szobornak a hazai emlékanyagban mindenesetre legközelebbi stílári rokonát a pesti belvárosi plébániatemplom Kálvária-oltárának 1762-ben stukkóból készített *Mater Dolorosa*-szobra jelenti: a mozdulat, a lábtartás és a drapériakezelés feltűnő egyezéseket mutat a két figurán, bár a Szűzanya alakja nyúlánkabb, amit köpenye redőinek párhuzamos futása is kiemel, míg Erzsébet bő ruhájának örvénylő mozgása közelebb áll a római szoboréhoz.

A Kálvária-oltárt szakirodalmunk a pesti szobrászat legkiemelkedőbb alkotásai között tartja számon.⁴⁵ Ismeretlen mestere virtuóz anyagkezelésével, az érzelmek retorikus tolmácsolásával az ismert helyi mesterreknél, Hebenstreit Józsefnél és Hörger Antalnál is jelentősebb szobrásként áll előttünk, bár túlradó, barokkos pátosza, súlyos mozgalmassága az 1760-as években már kissé divatjamúlt. A kecskeméti Szent Erzsébet-szobor stílusjegyei ezen ismeretlen mester kezére vallanak, s az attribúciót az is alátámasztja, hogy a figura szépséget sugárzó, idealizált arca ugyanezen oltár Magdolna-alakjának vonásaival mutat egyezést. A Kálvária-oltár egy másik mozdulatformája, Szent János jellegzetes beállítása is visszatér a piarista templom homlokzatán: az Immaculata-szobor lendületes pózában ismerhetünk rá.

A Kalazancius-szobor lépő lábának ívelése, kontraposztos beállítása is az emlé-

⁴⁴ Az 1732-től épített kút szobrászati díszítésének befejezésére 1759-ben XIII. Kelemen pápa adott megbízást. Az együttes középpontjába Pietro Bracci faragta meg *Oceanus* alakját, míg az oldalsó fülkék Termékenység- és Egészség-perszonifikációit Filippo della Valle készítette, s művei 1760-ban már a helyükön álltak: Vernon HYDE MINOR, *Passive Tranquility: The Sculpture of Filippo Della Valle*, Philadelphia, 1997 (Transactions of the American Philosophical Society), 246-257, Cat. 43.

⁴⁵ HEKLER Antal, *A magyarországi barokk szobrászat európai helyzete*, Budapest, 1935, 14.. AGGHÁZY, *Szobrászat*, I, 115-117. ESZLÁRY Éva, *A pesti belvárosi plébániatemplom kálváriája és köre*, in *Művészettörténeti Értesítő* 5(1956), 145-150.

16. Kecskemét, piarista templom, Árpád-házi Szent Erzsébet szobra a homlokzat bal oldali fülkéjében, 1765 vagy utána – 17. Szent Imre szobra a homlokzat jobb oldali fülkéjében, 1765 vagy utána

tett jellegzetes formulát követi, de felületének puhább mintázásában, ruharáncainak finomabb kidolgozásában erősebben érvényesülnek a rokokó jegyek. Szent Imre alakja bő köpenyének mozgalmas redővetése ellenére már sematikusabban hat, inkább fejének eleven modellálásán érzékelhető a mester érzékeny formaadása. Szent István és Szent László szobrai esetében viszont a vaskos arányok, a laposabb, elnagyoltabb drapériakezelés a műhelymunka egyértelmű jelei.

A TEMPLOM BERENDEZÉSE

Az építkezés előrehaladtával a piarista atyáknak lassacskán a templom oltárokkal való felszereléséről is gondoskodniuk kellett, pedig az anyagiakban nem éppen elkenyezettett rendház számára már az építés is komoly erőpróbát jelentett. A munkálatok 1742-ben érték el azt a fázist, amikorra boltozással, a belső tér elkészültével a berendezésének ügye is napirendre kerülhetett. A piaristák, mint hangsúlyoztuk, Kecskeméten is arra törekedtek, hogy a város hitéletébe aktívan bekapcsolódjanak, és a lakosoktól elnyert bizalom, a velük való meghitt pasztorizációs kapcsolat is arra kötelezte őket, hogy templomukban a hívek vallási életének is minél előbb he-

18. Kecskemét, piarista templom, Szent István szobra az attika bal szélén, 1765 vagy utána

19. Szent László szobra az attika jobb szélén, 1765 vagy utána

lyet adjanak.

A templom berendezését a város polgárainak kegyes alamizsnái, alapítványai tették lehetővé, ám az így is – annak ellenére, hogy a költséges toronyépítésről lemondtak – hosszú időbe tellett és teljes elkészülte évtizedeket vett igénybe. Az oltárok felállítása, színezése, aranyozása, képekkel és szobrokkal való felszerelése csak fokozatosan, lépésről lépésre haladhatott. Ezért az oltáregyüttes származás és minőség tekintetében meglehetősen tarka képet mutat. A berendezés legértékesebb darabja, a főoltár a szószerk vásárlás útján került a templomba, s a mellékoltároktól nemcsak provenienciájuk, hanem készülésük ideje és művészi kvalitásuk is elkülöníti őket.

A főoltár

A templom szentélyét már 1735-ben felszentelték, a főoltár felállítására mégis jó ideig várni kellett. Az 1742. évi leírás szerint a szentély falát festett háttér díszítette, amely minden bizonnyal azonos azzal a Szentháromság-freskóval, amelyet 1740-ben Jaross György laikus testvér készített.⁴⁶

1747-ben a magyar piarista rendtartomány Kecskeméten tartotta – immár ötödik – rendi káptalanját. Itt az új templomot építő privigyeiek házfőnöke, Marsovszky Jenő ötszáz forintért felajánlotta régi berendezésük feleslegessé vált főoltárát és szószerkét. Demka azonban a főoltárral kapcsolatban nagyobb szabású terveket dédelgethetett, hiszen az ajánlatot azzal utasította el, hogy a privigyeiek régi, kicsiny templomába tervezett retabulum kedvezőtlenül hatna az új, tágas szentélyben. Ha Sándor atyának nagyigényű elképzelései lehettek is, hamarosan rá

⁴⁶ HDKecsk, I, 196.

kellett döbbenie, megvalósításához anyagi alapokra nincs kilátás. A privigyei testvérek sejtették ezt, hiszen egyik éjszaka váratlanul beállítottak a szekereikre felpakolt oltárral és szószékkel, s gyors döntésre kényszerítették a kecskemétiakat, akik végül ráálltak a dologra.⁴⁷

A templomok felújításakor a régi berendezésre rendszerint mostoha sors várt. Így a privigyeiek makacsságának egy művészettörténeti szempontból lényeges alkotás megmenekülése köszönhető, amelyhez a kecskemétiak „árendedménnyel”, 300 forintért juthattak hozzá.

Az oltármű (20. kép) Christoph Tausch (1673-1731) jezsuita művész hiteles, szignált alkotása.⁴⁸ Tausch rendjének építészé és dekorátora, a hírneves Andrea del Pozzo tanítványa és munkatársa volt. Az itáliai származású, 1702-ben Bécsbe áttelepült Pozzo nemcsak az illuzionizmus fegyvertárát felsorakoztató, annak elméleti oldalát és konkrét fogásait bemutató traktátusa, a *Perspectiva pictorum et architectorum* számos kiadása,⁴⁹ hanem személyes tevékenysége és tanítványai révén is óriási hatást gyakorolt Közép-Európa képzőművészetére. Bécs, Prága, Trencsén, Görz, Boroszló, Christoph Tausch működésének színterei is mutatják széles körű elterjedését.⁵⁰ Tausch Magyarországon az illuzionizmus egyik első képviselőjeként fellépve a barokk köznyelvének itteni kiteljesítéséhez is hozzájárult. Pozzo elhunytával Tausch a jezsuiták vezető bécsi művésze lett, s a Szent Anna-próbaházból irányította nagy dekorációs megbízásait, segédeit. A trencsényi jezsuita templom kiállítását 1712–1715 között nagyrészt a helyszínen végezte, az oltárképeket (1716) viszont már Bécsben festette.

Ez idő tájt készíthette a Trencsénhez közel fekvő Privigye piaristái számára új főoltárukat. Tausch és a privigyei atyák között a kegyúr, a nagy befolyású tábornok, Pálffy János horvát bán (később nádor) közvetítésével számolhatunk. Ezért látható az oltár oromzatán, a piarista rend Mária-monogramos jelvénye alatt a Pálffy és a Czobor család címere (ez utóbbi a generális első felesége, Czobor Terézia családjaé).

A privigyei rendházat a bán nagyapjának sógornője, Pálffy Pál nádor özvegye, Khuen Franciska alapította 1666-ban. Az alapítólevél kikötötte, hogy a szerzetesek ellátásán túl a grófné illetve utódai gondoskodnak a templom, a rendház és az iskola felépítéséről,

⁴⁷ HDKecsk, I, 212.

⁴⁸ Jelzés az oltárkép bal alsó sarkában: „*Christophorus Tausch Soc Jesu.*”

⁴⁹ A latin-olasz nyelvű két kötetes mű először Rómában jelent meg (1693; 1698), amelyet több, kizárólag olasz kiadás követett. A latin-német változat Augsburgban (1708, 1711) látott napvilágot. A páratlan népszerűséget a számos fordítás jelzi: megjelent spanyol (1700), angol (1707, előszavát Wren, Vanbrugh, Hawksmoor írták), francia-flamand (1708), sőt kínai (1727) változatokban is: KRUF, Hanno Walter, *Geschichte der Architekturtheorie*, Beck, München, 1991, 120-121, 551, KERBER, Bernhard, *Andrea Pozzo*, Berlin–New York, 1971, 207.

⁵⁰ Christoph Tausch életművéről: PATZAK, Bernhard, *Die Jesuitenbauten in Breslau und ihre Architekten*, in *Studien zur Schlesischen Kunstgeschichte I*, Strassburg, 1918, 188-255. DZIURLA, Henryk, *Christoph Tausch, uczen Andrei Pozza*, Wroclaw, 1991. Magyarországi működésére lásd: GARAS Klára, *Magyarországi festészet a XVIII. században*, Budapest, 1955, 9-10. VOIT, Barokk, 28-30. SERFŐZŐ Szabolcs, *Zur Geschichte des Pozzismus in Ungarn*, in *Andrea Pozzo (1642–1709): Der Maler-Architekt und die Räume der Jesuiten*, hg. Herbert KARNER, Wien, 2012, 111-121: 114-119.

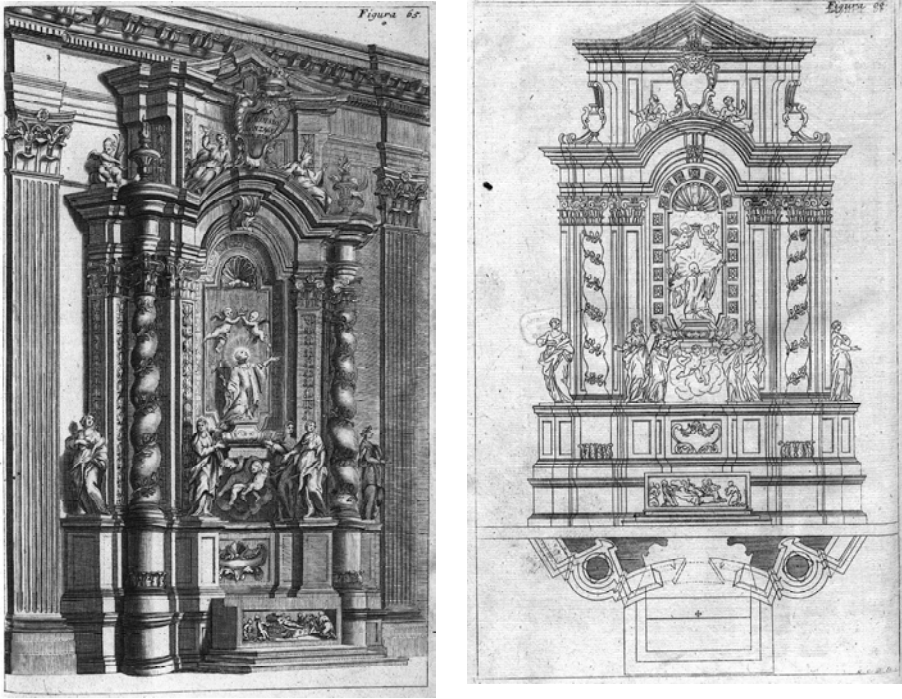

20. Kecskemét, piarista templom, főoltár, Christoph Tausch, 1710-es évek

felszereléséről és karbantartásáról. A rendház 1674-ben, az iskola és a templom a következő évben épült fel. Ezt követően a privigyei atyákra sok nehézség várt: többször kényszerültek menekülésre a török portyák, a Thököly-felkelés protestáns zaklatásai elől, amikor templomukat is kifosztották, képeit elégették, oltárait ledöntötték, majd a Rákóczi-szabadságharc hadműveletei hoztak újabb megpróbáltatásokat. Az iskola fejlesztése, a templom helyrehozása, az új főoltár felállítása is csak a szatmári békét követő nyugodtabb időkben kerülhetett napirendre.⁵¹

A 18. század első felében készült oltáraink többsége az Alpoktól északra eső te-

⁵¹ MISKOLCZY, *Privigye*, 12-29. KOLTAI András, *A Pálffyok és a piaristák: A bajmóci uradalom katolizációja és a privigyei piarista kollégium első évei*, in *Pálfióci v novoveku: Vzostup vyznamného uhorského šľachtického rodu*, ed. Anna FUNDÁRKOVÁ–Géza PÁLFFY, Bratislava–Budapest, 2003, 74–104.

21. Andrea Pozzo terve a római Szent Ignác templom Szent Alajos oltárához (POZZO, Andrea, *Perspectiva pictorum atque architectorum*, Augsburg, 1709, tom. II, fig. 65-66).

rületek középkori-reneszánsz fafaragó hagyományában gyökerező retabulum. Konzervatív oltárművészetünkbe a század elején néhány idegen mester, az elsők között a pozzói elveket követő Christoph Tausch hozott új szint.

A Pozzo által képviselt jezsuita művészet elsősorban az érzéki látvánnyal igyekszik elkápráztatni szemlélőjét. Templomi dekorációinak lényegét az egységes belső kialakítás összhatása nyújtja: a hívőt pompás, csillogó arannyal és színes márványozással ékes architektúra, a boltozaton a mennyei birodalomra nyíló illuzionisztikus freskó fogadja. Felfogásában az oltárok az egységesen kiképzett templombelsőik lehangsúlyosabb architektonikus csomópontjait jelentik, a tagolás dinamizmusa és gazdagsága bennük csúcsosodik. Oltárai méltóságteljes építészeti keretbe ágyazott, olykor különleges fényeffektusokkal kiemelt retabulumok, amelyek hevesen gesztikuláló szobraikkal, mozgalmas jeleneteikkel egy szent színjáték nézőivé avatják a szemlélőt.

A színházi technika eszközeit liturgikus életében hatékonyan vette igénybe a barokk Róma egyháza, és a Jézus Társaság is benne találta meg a vallásos nevelés értékes segédeszközét. A didaktikus célzatú jezsuita drámák a Tridentinum szellemét sugárzó mondanivaló mellett a legkorszerűbb szcenikai eljárásokkal, a látvány erejével is mélyen megérintették a néző lelkét. Maguk templombelsőik is színházhoz kezdtek hasonlítani: a szertartások új koreográfiája, a megreformált egyházi zene mellett a látványossá tett liturgikus élet architektonikus-művészi foglalatát alkották.

Christoph Tausch – miként a trencsényi jezsuita templom egységes dekorációja mellett a privigye-kecskeméti oltár is tanúsítja – Pozzo jól bevált, tökéletesre fejlesztett eszköztárát készen vehette át. Az alacsony lábazatra helyezett, kétszintes retabulumot aránylag kisméretű, íves záródású oltárkép díszíti. Kétoldalt a csavart oszlopokat a lépcsőzetesen előre-visszalépő pilaszterek mintegy fülkeként övezik. A fő szintet dús profilozású, golyvázott, középütt íves alakítású párkányzat választja el az alacsony oromzattól. Az oltár felépítése majdnem teljes egészében követi Pozzo *Perspectivája* második kötetének 65-66. ábráját (21. kép), annak az oltártervsorozatnak darabjait, amelyeket Pozzo a római San Ignazio-templom Gonzaga Szent Alajos-oltára számára készített. Ezen a variánson a szent földi maradványait is magába foglaló oltárt Alajos angyaloktól koronázott, angyalok és erényalakok tartotta urnán térdeplő szobra díszíti, és további négy perszonalizált erény egészíti ki a pilaszterek előtt álló széles lábazatokon.

Tausch az alapstruktúrát megtartotta: a szent szobra mögötti keretbe az oltárképet helyezte, a négy erényalakot szentek szobraival cserélte föl. A pilaszterek lépcsőzetes elhelyezését, felületük ornamentális díszítését, a csavart oszlopokat, a párkány formáját is utánozta. Az alsó szinten leegyszerűsítette: középső részét Pozzo konkáv íve helyett – nyilván az eléje szánt menza miatt – egyenes felülettel képezte ki, a súlyos szobortalapzatokat volutás konzolokkal helyettesítette. Az oromzatot gazdagította, fénysugarakkal, puttófejekkel, játékos angyalkákkal, a piarista rend és az alapítók címereivel egészítette ki.

A privigyei retabulum tehát a 17. század végi római oltárművészet származéka, bár a Szent Alajos-oltár hatalmas méreteivel, drága kivitelével, elsőrangú szobrászati díszzeivel nem vetekedhet. A helyi tradíciónak megfelelően fából készült, felületét világos színű márványozás borítja. Az aranyozott ornamentelek javarészt a Pozzo-terven látott formákat követik, a hengeres oszlopszékeken és a kép alatti mezőben viszont olyan stilizált, síkszerű rátétként jelentkező akanthusz-ornamentikát látunk, amely az itteni díszítőművészet sajátja.⁵²

A Szent Szűz mennybevitelét ábrázoló oltárképen hatalmas, öblös szarkofágból dús felhőgomolyagon, angyaloktól kísérvé emelkedik a lobogó köpenybe öltözött, széttárt karú Mária. A felső szintet, ahol a Szentháromság koronával fogadja az érkezőt, mennyei fény ragyogja be.

A kompozíció legközvetlenebb rokona Pozzo *Assunta*-oltárképe, amelyet a bécsi egyetemi jezsuita templom főoltárára festett.⁵³ Pozsonál az apostolok alakjaival kiegészített jelenet architektonikus környezetben játszódik, Mária tekintete a szentélytér boltozatára irányítja figyelmünket, amelynek freskója az őt fogadó Szenthá-

⁵² BARANYAI, *Mesterek*, 370.

⁵³ KNALL-BRSKOVSKY, Ulrike, *Andrea Pozzos Ausstattung der Jesuitenkirche in Wien*, in *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 40(1987), 168. A stílusában a római festészeti akadémia köréhez sok szállal kapcsolódó Pozzo bécsi oltárképe Carlo Marattának az urbinói székesegyház Albani-kápolnája számára festett *Assunta*-kompozíciójából (1707) több elemet is merített: hasonló a szarkofág formája, a háttér félköríves építménye, az előtér lépcsőzete, a rajta ülő, karját magasba emelő, idős apostol, a Mária mellett lefelé tekintő angyal figurája, a széttárt karú Mária típusa. Maratta kompozíciójának egyik előkészítő rajzát a budapesti Szépművészeti Múzeum őrzi. Ld. HOFFMAN Edith, *A Szépművészeti Múzeum néhány olasz rajzáról*, in *Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei* 4(1924-1926), 160.

romságot ábrázolja. A bécsi templom átalakításában, az oltárkép kivitelezésében aktívan résztvevő Tausch Pozzo megoldásából sokat kölcsönzött a privigyei kép festésekor. Átvette a felhőkön emelkedő Mária csoportjának lendületes diagonális mozgását, az egyes alakok, például a Szűz jobbján megjelenő, letekintő angyal megoldását. Az apostolok együttesét elhagyta, a jelenetet tájba helyezte, a bécsi templom szentélyfreskójának Szentháromság-csoportját pedig a kép felső mezejébe állította. A bécsi oltárkép kvalitását persze nem érte el: Tausch a mellékalakokkal, az angyalokkal, a felhőalakzatokkal a kis felületen túlságosan sok elemet zsúfolt össze, s ezzel lefékezte Mária csoportjának eredeti lendületét.

Az oltár ikonográfiai jegyeit természetesen eredeti gazdáai, a privigyei piaristák igényei határozták meg, akik templomukat a Nagyboldogasszonynak szentelték. Mária mennybevitelének ábrázolásához a késő középkor óta gyakran kapcsolódik a Szentháromság általi fogadtatásának és megkoronázásának jelene.⁵⁴ Ez az ikonográfiai vonása tette alkalmassá a privigyei oltárt is, hogy a kecskeméti templom szentélyébe átkerülhessen. A kecskeméti templom fő titulusa ugyanis a Szentháromság, a mennybevitt Szűz csak kiegészítő patrocínium, így az előbbi ábrázolása az, amely semmi esetre sem maradhat el a főoltár képéről.

A titulusnak megfelelő oltárképet az Anyaszentegyház alapítására utaló két apostolfejedelem, Szent Péter és Pál, valamint az újabb idők két papi kiválósága, Borromei Szent Károly és Nepomuki Szent János szobra kíséri. Az apostoloknak a privigyei főoltáron való hangsúlyos szerepeltetése talán a korábbi hagyománynak köszönhető. Tudjuk, hogy a privigyei házat alapító Pálffy Pálné a piaristákat nemcsak a szokásos oktatói, lelkipásztori feladatokkal bízta meg, nyomatékosan deklarált célja a protestáns környezetben való katolikus térítés is volt. A római egyházat megtestesítő két apostolfejedelem tunikában és öblösen redőzött köpenyben, szokásos attribútumaival, Pál könyvvel, Péter kulcsokkal a kezében jelenik meg. Társaik, a katolikus reform papi ideáljának megtestesítői az apostolok méltó utódaiként szerepelnek. Jelenlétük a katolikus hit mellett a császárhűség jelképe is, hiszen egyikük az uralkodó, III. Károly patrónusa, míg a másikuk az udvari kezdeményezésre bírodalomszerte tisztelt szent. A piaristák alapítói valóban gyakran hangsúlyozták „a fenséges császár és koronás királyok, Lipót, József, Károly iránti hűség” szellemét.⁵⁵

A szoboralakok nem csupán passzív szereplők: Szent Péter és Pál élénk, kontaposztos tartással állnak egymással szemben, mintha a képen megjelenő csodát, Mária mennybevitelét kommentálnák, Borromei Szent Károly kezét mellére téve, látomástól elragadtatva tekint az égre, pedig Nepomuki Szent János a feszületet bensőségesen magához öelve fordul a szemlélő felé. A figurákat arany-ezüst színezésű, dúsan redőzött öltözetük teszi méltóságteljessé. Ugyanakkor arcuk, főként szemük, ajkuk, hajuk és szakálluk erősen naturalisztikus festésével megdöbbentően eleven tekintet jellemzi őket, a jezsuita esztétika életszerű realizmusának jegyében. A díszletszerű oltárépítmény, a szoboralakok patetikus tartása, megmozgatása, cselekményszerű egységbe vonása, tehát az oltármű valamennyi teátrális eszköze a szemlélő érzelmi megragadására, lelki ösztönzésére törekszik.

⁵⁴ KIRSCHBAUM, *Ikonographie*, II, 279-282.

⁵⁵ Miként Koháry alapítólevele is kiemeli: HDKecsk, I, 4.

Az oltár ma már nem egészen eredeti formájában áll. Egykori tabernákulumát nem ismerjük, a kép alatti sík felület azonban minden bizonnyal a menza és a tabernákulum takarása miatt maradt díszítetlen. Az 1910-es években Schmidt János oltárépítő mester, aki 1913-ban a Kegyes Iskolák Királynéja oltár angyalfiguráit is faragta, új tabernákulumot készített. A csavart oszlopos, kővázakkal kiegészített műmárvány szentségtartó azonban igen ízléstelenre sikerült, s 1955-ben az oltár felújításakor ki is cserélték.

A munkálatokat Szentgyörgyi András piarista irányította, aki a tabernákulumot az úrmutató befogadására alkalmas felső szinttel egészítette ki, az angyalfigurákat maga faragta. A megmagasított tabernákulum eltakarta az oltárképet, ezért az egész retabulumot kőlabazat beiktatásával 82 cm-rel megemelték. Szentgyörgyi hajlított vonalú, koporsó formájú oltárstepest is tervezett „szép barokk stilben”. A retabulum két oldalához simuló akanthuszos, rácsdíszes fali ornamenseket, az apostolok sugaras dicsfényét, a másik két szent kerek glóriáját is ekkor helyezték föl.⁵⁶

A szószerk

Az evangéliumi oldalon, a diadalív előtti pilléren elhelyezett szószerk (22. kép) a főoltárral együtt 1747-ben került mai helyére, s mára a privigyei piarista templom 17. századi berendezésének egyetlen nagyobb szabású hírmondója lett. Fából ácsolt, mellvédes lépcsőn lehet fölmenni a nyolcszög hat oldalából alakított, alul megcsontított kosárba, amelyet a pillér előtt keskeny hátlap köt össze a hatszög alaprajzú, volutás koronájú hangvetővel. A kosár sarkait csavart oszlopok tagolják, felületét lapos, aimmacuranyozott ornamensek, alul szárnyas kerubfők és félköríves, kagylós fülkék díszítik. Az apró szobrok a jobbját áldásra emelő, baljában glóbuszt tartó *Salvator Mundit* és a négy evangélistát jelenítik meg. A hangvető párkányának üresen hagyott kartusa fölött az *Immaculata* illetve Szent Ágoston és Szent Ambrus püspök szobrai állnak, a korona csúcsán Keresztelő Szent János prédikáló alakja tűnik fel.

Ez utóbbi három, gyengécske minőségű szobornál jobbak a kosár fülkéinek figurái. Bár tömzsi, aránytalanul nagy fejű alakjukon bizonytalanság érződik, a hullámzó drapériák megoldásában több finomságot mutatnak. A szószerk felépítését és szobrainak stílusát tekintve tökéletesen beilleszthető a felső-magyarországi fafaragó művészet 17. század végén elterjedt típusába, annak jó minőségű darabjai közé.⁵⁷

A szoboregyüttesben – a szószerkek ikonográfiai hagyományát követve – az evangélisták, az egyházdoktorok és Keresztelő Szent János, tehát azok a szentek kaptak helyet, akik tollukkal vagy szavukkal hirdették Krisztus tanítását s példaképpül álltak valamennyi prédikáló szerzetes előtt.

A mellékoltárok keletkezése

A templom 1742-ben kelt leírása arról is megemlékezik, hogy az oltárok helyét már kijelölték, sőt közülük négy már el is készült hét szobrával, a többin pedig dolgoznak. Forrásunk a főoltárral együtt tizenkét tervezett oltárról beszél, tehát a hajó hét retabuluma mellett a sekrestye, az altemplom és a toronykápolnák oltárait is számításba veszi. Helyük kijelölése titulusuk megszabásával is együtt kellett járjon.

⁵⁶ Historia Parochiae ab 1948, pp. 119-132: Kecskemét, Szentháromság piarista plébánia.

⁵⁷ BARANYAI, *Mesterek*, 352.

22. Kecskemét, piarista templom, szószék, felső-magyarországi műhely, 17. század vége

Mint már utaltunk rá, a templom berendezését a hívők adományai tették lehetővé. A korszak általános gyakorlatában a szorosán a rendi hagyományok diktálta oltárok mellett egy-egy alapító személy, azonos mesterséget űző csoport vagy vallásos társulat is emeltetett oltárt szerzetesi templomokban a maga mennybéli patrónusa tiszteletére.

A benefaktorok között legkorábban a Szent Anna-oltár alapítójáról, Szabó Annáról, a szentkirályi özvegy nemesasszonyról hallunk, aki férje után csak egy kis szőlőt örökölt, majd a piaristák birtokán kapott lakást, s a maga munkájából teremtette elő az oltárra való pénzt. Ezüstműjéből kehely, másik adományából cibórium készült, végül mindenét a templomra hagyta.⁵⁸

⁵⁸ A *historia domus* többször tesz említést adományairól: HDKecsk, I, p. 147 (1731), p. 165 (1733), p. 224 (az 1748. évi *status domus* szövege).

23-24. Kecskemét, piarista templom, a Kegyes Iskolák Királynéja oltára, 1756

A Jézus Születése-oltárt a környékbeli pásztorok emeltették, akiket igen bensőséges viszony fűzött a piaristákhoz. *„Nagy számban tartanak a pusztaságokon pásztorokat, és ez az emberfajta, amely a mezei szokás szerint az életét a nyári és téli szállásokon tölti, annál könnyebben elfeledkezik a jó erkölcsökről, minél messzebb van a városi közösségtől.”* A kecskeméti atyák bizony nem a városi ember fanyalgásával tekintettek rájuk, miként az idézett Bél Mátyás. Demka Sándor és rendtársai jól értettek nyelvükön, s ezért Félégyháza, Kerekegyháza, Alpár, Csongrád, Jászberény – a hatalmas kecskeméti határvidék – pásztornepe nem maradt hálátlan. Az egyszerű és nyílt szívű pásztoresemberek ragaszkodásának jele a sok adomány, misealapítvány. Gyakran nem pénzt hoztak, hanem azt, ami éppen akadt: bárányt, tinót, malacot, aprójószágot, hol csak gyümölcsöt, kenyeret, lisztet. Szolponyai Elek provinciális vizitációja során ezt látván annyira meghatódott, hogy kérte a házfőnököt, minél előbb fejeztesse be az oltárt, az adakozókat pedig név szerint jegyezze föl, emlékeztetve *„arra az istenfélő, melegszívű ragaszkodásra és nagylelkű gondoskodásra, amellyel ennek a vidéknek lakói az Isten házához és a szerzetesekhez vonzódnak”.*⁵⁹

⁵⁹ SZENTGYÖRGYI András, „*Altare opilionum*”, in *Vigilia* 21(1956), 348-357. A tartományfő-

Az alapítók jószándékának igen megható dokumentuma maradt fenn egy kicsiny papírra rótt végrendelet formájában: „*En fiat jozef Testalok Az földes urnak hagok 10. juhot Baratoknak 15. juhot az Ecclesia-nak 15 pater Piaristaknak misemondasert 10. juhot juhasok oltarara 20. juhot sent háromság kapolnaiara 10. juhot. Item pater Piaristaknak hagok a sentegházra 1. kanca-lovat Baratoknak misesolgalatra 1. kanca-lovat Kik jleny voltanak a testalasban Herceg György, Juhas Janos, Csuka Janos*”.⁶⁰

A városi polgárok adakozásainak első jelentős hulláma az 1739-es nagy pestisjárvány idejére esik.⁶¹ A szűk-szavú forrásokból arra következtethetünk, hogy e szerény adakozások révén a Szent Anna- és a Jézus Születése-oltár mellett a Nepomuki Szent János és a Tizennégy Segítőszent tiszteletére emelt retabulumok tartozhattak a legkorábban, már 1742-ben késznek mondott darabok közé. Bár e négy oltár képeinek, szobrainak nagy része is meglehetősen ekkor, teljesen mégsem készültek el, hiszen festésükről, aranyozásukról csak 1745-ben, a Segítőszentek oltára felszerelésének beszerzéséről pedig 1756-ban esik szó.

A diadalív alatti Kegyes Iskolák Királynéja és Kalazanci Szent József

oltárok az 1750-es években készültek, az előbbinek képeit 1756-ban fizették ki, a másíknak képéért 1751-ben 33 forint 60 dénárt adtak, szobraikat Pestről hozták és vásárolták hozzá nyolc fontnyi 53 dénár ára fehér – talán alapozó – festéket. A templom 1782-es leltára szerint színezésük és aranyozásuk akkor még hiányzott.

1746-ban kövezték a toronykapolnákat, és ekkor kezdték oltáraik építését is. A Mária-oltárról feljegyezték, hogy asztalosmunkája, faragásai már készek, színezését 1749-ben Johannes Hager festő végezte, faragott gyertyatartóit 1758-ban kapta. A

nők kérésére vezetett *Liber introitus pro altari et altaris suppellectili opilionum Kecskemétiensium*, 1740-1805: PMKL, KeRLR, Liber 7.

⁶⁰ MNL BKML, IV.1528, 8. doboz. – Hasonló végrendeletek találhatók Kecskemét városi levéltárának végrendeleti sorozatában is. Ld. IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, *Kecskeméti testamentumok*, I: 1655–1767, Kecskemét, 2002 (Forrásközlemények 4), 88 (Sziládi Mihály, 1735), 100 (Joós Mihály, 1739), 103 (Szeles István, 1739), 106 (Kovács Albert, 1739), 240-241 (Csikós Molnár József, 1760).

⁶¹ Ezekről a háztörténet és a városi levéltárban őrzött végrendeletek tudósítanak: HDKecsk, I, 192-193. MNL BKML, IV.1528, 8. doboz („Piaristák”).

25-26. Kecskemét, piarista templom, Kalazanci Szent József oltára, 1751

Szenvedő Krisztus kápolnájának oltáráról csak annyit tudunk, hogy az oszlophoz kötözött Megváltó szobra díszítette, amelyre patrónusai 1760-ban pesti mesterrel alkudtak meg 130 forintban.

A sekrestyében álló Fájdalmas Anya-oltár képe 1756-ban kerül ide 12 forintért. Az altemplom oltárának márványborítása 1742-ben készült el a Szent Kereszt ábrázolásával. Ezt váltotta fel 1780-ban a szentsír-építmény kőből faragott *corpusszal*. A hajó Szent Vendel-oltáráról is csak 1780-ban találunk először adatot, ám ekkor felszerelése még nincsen. A templom berendezésének legteljesebb leírását legkorábbról az 1782. évi *status domus* adja, amely még mindig nem mondja teljesnek. A dokumentum azért is lényeges, mert az oltárok eredeti, 18. századi állapotáról, néhány, azóta elveszett szobráról csak innen tudunk.⁶²

A diadalív oltárai

A diadalív béléteben álló oltárok felépítése teljesen megegyezik: széles, íves oldalú

⁶² „*nondum tamen necessariis, uti decet, sed brevi perficienda*”: PMKL, KeRLR, Lib. 12, p. 24.

stípesük fölött két szintes retabulum emelkedik. Az íves vonalakban megtört, vastag ezüstkeretekben látható a patrónusokat megjelenítő kép. Ettől jobbra és balra pilaszterek közé állított, csavart oszlopok emelkednek. A kép fölött angyalok tartotta, feliratos kartus. Az íves, golyvázott párkány fölött magas glória áll. Az oromzatot csüngő bojtdísz-utánzat zárja, amelyből a Kalazancius-oltáron megcsomózott, faragott drapéria hull alá. Az oltárokat a stípeseken, a lábzatokon, a pilasztereken aprólékos, élesen metszett, aranyozott ornamentika díszíti, a retabulumok oldalához rácsos, rokokó ornamensek tapadnak.

Az evangéliumi oldalra a Kegyes Iskolák Királynéjának szentelt oltár került (23-24. képek). Képe a piaristák római San Pantaleo templomában őrzött Mária kegyképének megdicsőülését jeleníti meg. A félalakos, bizantinizáló Madonna-ábrázolás a Hodégétria és az Eleusza képtípusok elemeiből merít: a kis Jézus anyja ölében állva gyengéden átkarolja nyakát, mindkettlen drágakövekkel ékes koronát hordanak, a gyermek fehér lepelbe van burkolva, Mária vörös ruháján kék, elől csattal összefogott fátylat visel, amelynek jellegzetes tartozéka a szíve fölött hordott, hatágú, arany csillag.

Az eredeti képet egy perugiai asszony, Aurora Berti ajándékozta 1688-ban a Szűzanyát különösen tisztelő római piarista atyáknak, akikről a *Regina Scholarum Piarum* elnevezést kapta. A vatikáni Szent Péter bazilika káptalanja 1694-ben megkoronázta, és azóta a piaristák fő kegyképe. Eleinte a San Pantaleo templom egyik mellékoltárán őrizték, majd 1802-ben a rendalapító sírja felett emelt új főoltárra helyezték.⁶³ Másolatainak elhelyezése ugyan nem volt kötelező a rend templomaiban, mégis számos helyen megtalálható.

A kecskeméti oltárképen a hódolat magának a kegyképnek szól, Máriát képmásán keresztül dicsőíti. Hasonló oltárképek a 17. század elején Rómában a képtisztelet teológiai érveit megerősítő tridenti zsinat nyomán terjedtek el.⁶⁴ A Mária-ikont a kecskeméti oltáron angyalok hozzák dicsőségteljesen a mennyekből, az oromzat festményén a Szentlélekkel megjelenő Atyaisten küldi rá áldását.

A leckeoldalon álló Kalazanci Szent József-oltár képén a rendalapítót látjuk (25-26. képek), amint egy őrangyala vezette nemesifjút a Szent Szűz oltalmába ajánl. A *status domus* leírása szerint a rendalapító képét eredetileg a négy egyházatya szobra kísérte. A predella díszítményei között Rómában őrzött ereklyéinek, épen maradt szívének és nyelvének ábrázolása is megjelenik. Az oltárkép fölé a Szent Családot és adoráló angyalokat megjelenítő szoborcsoport került, amelyen a Szentlélek galambja alatt Mária és József a kis Jézust kézen fogva vezeti. Az ábrázolás a Szent Család bensőséges összetartozását, a gyermek Megváltó földi neveltetésének példáját állítja középpontba. A Szentlélek ajándékozta erények a kis Jézusban tökéletes példaként testesülnek meg, s a jelenet ebben földi nevelőinek, Máriának és Józsefnek szeretetteljes gondoskodását is hangsúlyozza.

A templomhajó oltárai

A háromszakaszos hajóban összesen öt oltár áll, mivel az evangéliumi oldal egyik fülkéjét a sekrestyefolyosóra nyíló átjáró foglalja el. Az egymással szembenálló retabulumok kiképzése megegyezik, még a később készültké is. Aranyozott ornamentikájú, koporsó formájú stipesüket körbefogja a kétoldalt ívesen előrelépő oltárfal. Kétszintes lábazati zónájuk után a fő szintet íves keretezésű oltárkép díszíti. A lépcsőzetesen elhelyezett pilaszterek, sima törzsű vagy csavart oszlopok aranyozott, korinthuszi fejezetűek, közöttük szobrok állanak. Golyvázott párkányuk után gazdagon képzett oromzat következik, középen fülkébe állított szoborral, angyalokkal, volutás átvezető tagokkal. Az oltárok architektúrája jó színvonalú, a korszak népszerű formáit követi. A korábbi, az 1740-es években elkezdett darabokat, mint Szent Anna, Nepomuki Szent János és a Pásztorok oltárát a felület erőteljes mozgása, hajlítása, a márványutánzatú színezés sokfélesége, az aranyozott, festett ornamentek jellemzik. A Tizennégy Segítőszent oltára még teljes egészében barokk architektonikus kompozíciót mutat, de felületének dinamikája, színezése és az or-

⁶³ *Diccionario enciclopédico escolapio*, I, ed. Luis María BANDRÉS REY, Salamanca, 1990, 714. GINER GUERRI, Severino, *Seguendo le orme di S. Giuseppe Calasanzio in Spagna e Italia*, Roma, 1992, 60-61. RUPPERT József, *A piarista diák Rómában*, Róma, 2007, 9-10.

⁶⁴ Az ősi kegyképeknek a katolikus reform nyomán újjáéledő tiszteletéről: BELTING, Hans, *Kép és kultusz: A kép története a művészet korszaka előtt*, ford. SCHULZ Katalin, SAJÓ Tamás, Budapest, 2000, 512-519. WARNKE, Martin, *Italienische Bildtabernakel bis zum Frühbarock*, in *Nah und Fern zum Bilde: Beiträge zur Kunst und Kunsttheorie*, Köln, 1997, 40-107.

27. Kecskemét, piarista templom, Szent Anna-oltár, oltárkép, 1730-as évek.

namentika használata már sokkal visszafogottabb. A század végén készült Szent Vendel-oltár, jóllehet az előző darab felépítését igyekszik követni, egyszerű formáival, sima felületeivel, suta oszlopfeszeteivel társai mellett jóval szikárabbnak hat.

A Szent Anna-oltár a leckeoldal diadalív felőli első fülkéjében áll. Társai között az egyetlen, amelynek menzája fölött tabernákulum is van. A titulusnak megfelelően az oltárkép Annát ábrázolja a barokk korszakban legnépszerűbb ábrázolási típusa, Szűz Mária neveltetése-kompozíció keretében (27. kép).⁶⁵ Az idős asszony főköntőben, széles lepelbe öltözve, tekintélyes matrónaként foglal helyet trónusszerű karosszékében. Balját felemelve lányához szól, aki kezét mellére helyezve, áhítatosan az égre tekint. Anna mögött hitvese, Joachim látszik, nyitott könyvet tartva a fent megjelenő égi csodára figyel: felhőn repülve egy angyal hoz koszorút Annának, míg Mária felé virágokat szór. Az előtérben balra himzőkösár bensőséges családi jelenet kelléke,⁶⁶ ugyanakkor az égi jelenés és a méltóságteljes oszlopcsarnok arra

⁶⁵ A téma Trient utáni népszerűségére lásd: KIRSCHBAUM, *Ikonographie*, V, 174.

⁶⁶ A barokk művészet realiztikus felfogású mesterei gyakran jelenítették meg az együtt himző, házimunkát végző anyát és leányát: KIRSCHBAUM, *Ikonographie*, V, 175.

28-29. Kecskemét, piarista templom, Szent Anna-oltár, Joachim szobra, Zakariás szobra

figyelmeztet, kiválasztott emberekről van szó. Az idős házaspár ugyanis a Megváltó eljövendő édesanyjának adott életet. Anna oktató gesztusával, Joachim könyvet tartó alakjával, az asztalon elhelyezett kőtáblákkal a jelenet azt igyekszik kidomborítani, hogy a szülők nagy gonddal készítették fel Máriát a feladatra. A könyv bölcsességükre, a mózesi táblák hitben való életükre, a törvény megtartására utalnak. Ezek a tulajdonságok Mária személyében emelkedtek tökéletességre, és a jelenet tanúsága szerint erre már a szülői házban megkapta az indítást. Az Ótestamentum kőtáblái azokra a próféciaakra is emlékeztetnek, amelyek a Messiás eljövetelét hirdették. Nem véletlen, hogy a kép fölött a földgömböt tartó *Salvator Mundi* szobra áll, hiszen az ő világra jöttével teljesedett be földi nagyszüleinek és anyjának hivatása, igyekezete.

Az oltárkép melletti szobrok talán másodlagosan kerültek helyükre, méretük is elüt a többi oltár általában kicsiny szobraitól. A korabeli leírás szent pátriárkákról beszél, amely ugyan vonatkozhatna az itt látható Joachimra és Zakariásra is, ám nem valószínű, hogy Anna férje egyazon oltáron belül kétszer is megjelent volna. Az ószövetségi pátriárkáknak, Izrael ősatyjainak jelenléte is elképzelhető Krisztus ószövetségi őseiként az oltár ikonográfiai együttesében. Jelen állapotban Joachim szobra (28. kép) az oltárképtől balra áll, fején turbán, baljában hosszú bot, testhez simuló, sűrűn gombozott ruhájához dereka köré csavart, finoman redőző drapéria társul, amely lendületes gesztusát kiegészítve mestere felkészültségét dicséri. A túldoldalon Zakariás idős alakja (29. kép) kezében könyvet tartva a menny felé tekint. Mozdulata és a kissé zavaros együttest alkotó ruharedők megoldása kevésbé sikerült.

30. Kecskemét, piarista templom, Jézus születése-oltár („Pásztorok oltára”), 1742 körül

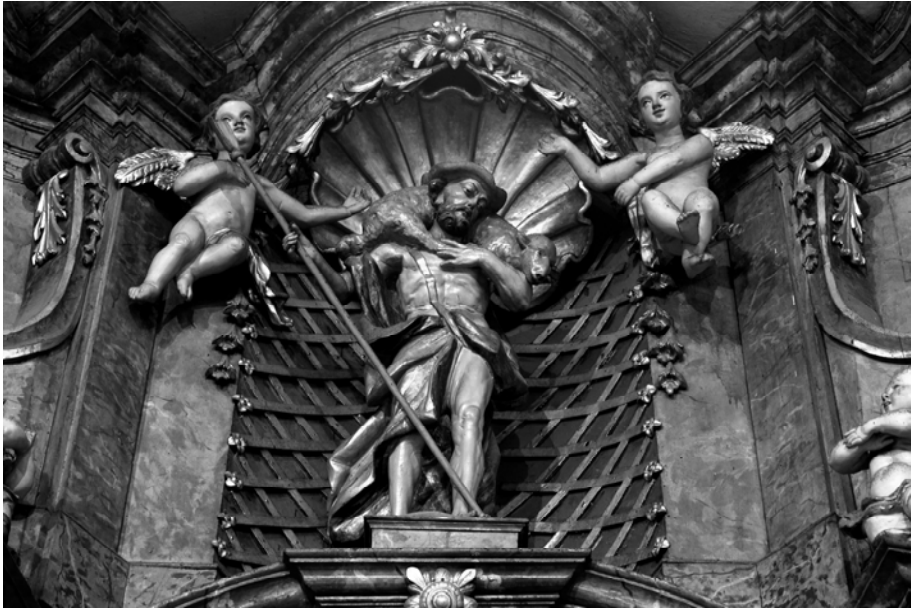

A leckeoldal következő darabja a Pásztorok oltára (30. kép). Képén a jászolba fektetett, mosolygó csecsemőként megjelenített kis Jézust fénysugár emeli ki, amint „*a' mi lelkeinknek sötétségét az ő isteni fényességével megvilágosítaná.*” Mellette anyja térden imádkozva tekint rá, mögötte Szent József felemelt baljával irányítja rá a figyelmet. Az előtérben és a háttérben két-két pásztor imádja a megszületett istenfiút, fent angyal látszik „*GLORIA IN EXCELIS DEO*” feliratú szalaggal.

A Lukács evangéliuma második fejezetében leírt jelenetet azonban nemcsak a szokásos ikonográfiai elemekkel látjuk itt ábrázolva. „*Ez az Evangyeliom tökéletesen előnkbe adja a' jámbor Pásztoroknak az ártatlan kised Jézushoz való buzgóságokat: tudniillik mely sietve mentenek ők az Istállóhoz, mítsoda örömmel ismérték-meg ötet a' jászolban, és minémű hála-adással térének vissza nyájokhoz.*”⁶⁷ E homília szellemének megfelelően a környékbeli pásztorok a kis Jézusnak először hódoló elődeiket követve, azoknak az evangéliumban is megörökített példájára tekintve vallották meg hitüket az oltár állításával, s ez az örökség nyilván büszkeséggel is eltöltötte őket – hiszen előbbi forrásunk még arra is figyelmeztet: „*tanúlljunk mi is a' Pásztoroktól Istent dítserni.*” Így nem meglepő, hogy a képen ábrázolt pásztorok arcvonásaikkal, viseletükkel az oltár korabeli gazdáira hasonlítanak.

A kép két oldalán Mózes és Dávid kisméretű szobra áll. Az Ótestamentumban Mózes a közvetítő az Úr és választott népe között, ő Izrael népének vezére és pásztor. Dávid királyt Jézus ősei között illeti meg kiemelkedő hely, de ifjúságára tekintve még inkább ide illő szereplőnek látszik e pásztorszimbolikára épülő együt-

⁶⁷ GOFFINE, Leonard, *Apostoli, és evangyéliomi tudományra oktató könyvének második vagyis innepi része*, ford. CSÁNKI Gábor SchP, Pest, 1793, 27.

31. Kecskemét, piarista templom, Jézus születése-oltár („Pásztorok oltára”), a Jó Pásztor szobra az oltárglória fülkéjében, 1742 körül

tesben. Az oltár glóriájának fülkéjében mindennek koronájaként mi is állhatna más, mint a Jó Pásztor alakja (31. kép). Ábrázolását a 23. zsoltár, Lukács elveszett bárányról szóló példabeszéde (15, 4-7), János evangéliumának jó pásztor-képe (10, 1-18) nyomán a barokk templomok belsőiben legtöbbször szószékeken látjuk a pásztor tanítói szerepének hangsúlyával. Oltárunkon Mózeszel való párhuzamba állítása is hordoz hasonló mondanivalót: Krisztus tanítva, törvényt állítva tereli nyáját, csakúgy, mint Mózes, az ószövetségi pásztor és törvényhozó. Mégis a születés jelentével itt inkább a megváltásra esik nagyobb hangsúly. Krisztus és a vállára vett állat a jó pásztor és a bárány egymásra találását mutatja, amely csak az üdv-történet új szakaszában, az Ige megtestesülésével válhatott valóra.⁶⁸ *„Üdvösségünk öre mint pásztor jött el megkeresni az eltévedt juhot. Mi, emberek vagyunk az a juh, akik a bűn következtében elkóboroltunk az értelmes száztól”* – olvassuk Nüsszai Szent Gergelynél.

A Jó Pásztorhoz az oromzaton két szent szobra társul, akiknek tisztelete a korokban erősödött meg, Balra Vendel, a pásztorok védőszentje, aki később külön oltárt is kapott, jobbra Rattenbergi Szent Notburga, a 13. században élt jámbor cselédasszony, a hasonló sorúak pártfogója, a vajúdo asszonyok segítője. Mindketten a háziállatok védelmezői is.⁶⁹ A fő szint két oldalán álló Keresztelő Szent János és Szent Erzsébet szobrok helyén eredetileg a Segítőszentek oltárára átkerült Antióchiai Szent Margit és Magyarországi Szent Erzsébet állott. Margitot Notburgához hasonlóan a nehéz szüléskor hívták segítségül, de a földművelőket is oltalmazza,

⁶⁸ KIRSCHBAUM, *Ikongraphie*, II. 289-297.

⁶⁹ KIRSCHBAUM, *Ikongraphie*, VIII, 73, 593-594.

Erzsébet pedig a szegények és a betegek védelmezője. A három női szent jelenléte arra utal, hogy nemcsak a pásztorok, hanem a parasztasszonyok, a cselédsorban élő fehérszemélyek is járulhattak ehhez az oltárhoz égi segédelmet kérni.

Az oltár formai megoldásában az alapvetően barokk szerkezethez az ornamentális részletekben rokokó elemek is társulnak: a könnyedebb formájú, élénkre színezett rátétdíszek, az oromzati fülke kagylós-rácsos kiképzése, az elegáns vonalvezetésű fali ornamentek. Az angyalok mellett a Jó Pásztor szobrának finomkodó mozdulata is a rokokó jegyeket mutat. A többi, kisméretű szobor nehézkes, darabos megformálása, naiv hangvétele más faragó kezére vall. Az oltárkép mestere sem éppen a legképzettebb festők közül való, akinek azonban mégis sikerült a sokszor ábrázolt jelenetet bensőséges vonásokkal megtöltenie. A kép a helybéli pásztorok megjelenítésével Jézus születését aktuális,

32. Kecskemét, piarista templom, Nepomuki Szent János oltára, 1742 körül

az oltár patrónusai diktálta mondanivalóba is beleágyazta, s ezzel a népi vallásosságnak valóban páratlan értékű emlékét teremtette meg.

A Pásztorok oltárával szemközt, az evangéliumi oldalon Nepomuki Szent János oltára látható (32. kép). Felépítése a *stipes* ornamentikáját leszámítva egy az egyben megismétli párdarabját. Nepomuki Szent János a magyar barokk vallásosság legnépszerűbb szentje, a 18. században emelt templomainknak majd mindegyikében oltára állt. A 14. században élt, a gyónási titok megtartásáért vértanúhalált halt cseh pap kultuszát főként a jezsuita rend terjesztette. A papság számára követendő mintakép, akinek személye e hivatás misztériumát is hirdeti.⁷⁰ A hívek előtt a gyónás szentségére is figyelmeztet: „azokat is segíti Szent János, kik veszedelmes szemérmességétől viseltetvén, szegyenlik a szentgyónásban igazán megvallani tulajdon

⁷⁰ MALE, Émile, *L'art religieux de la fin du XVIe Siècle, du XVIIe Siècle et du XVIIIe Siècle, Étude sur l'Iconographie après le Concile de Trente*. Paris, 1951, 71-72. KIRSCHBAUM, *Ikongraphie*, VII, 153-157.

33. Kecskemét, piarista templom, a tizennégy segítőszent oltára, 1742 körül

vétkeket.”⁷¹

A piaristák is különösen kedvelték: bensőséges Mária-tiszteletében, épen maradt nyelvének ereklyéjében saját hagyományaikkal, rendalapítójuk személyével rokon vonásokat lelhetek benne. A század első negyedében színdarabokban is feldolgozták alakját.⁷² A kecskeméti templomban oltárának jelenlétét a fentiekén túl az alapítónak, Koháry Istvánnak a szenthez való rendkívüli vonzódása is indokolja, aki magát és családját Nepomuki Szent János oltalmába ajánlotta.

Az oltár színeken visszafogott, bizonytalan formaadású, gyenge minőségű festménye a szent megdicsőülését tárja szemünk elé. János papi öltözetben, mellére tett kézzel térdel egy felhőn, amelyet angyal tart. Körülötte kisebb angyalok röpködnek a szent attribútumait, a keresztet, a birétumot, a papi hivatás oldó-kötő ha-

⁷¹ BALBINUS, Bohuslav, *Nepomuki Szent János Mátyr élete*, in ILLYÉS András, *Keresztényi életnek példája avagy tüköre, az az a szentek élete*, Nagy-Szombat, 1743, 430.

⁷² Pl. Vácott *Idea confessoriorum* (1725), Privigyén *De Sancto Joanne Nepomuceno* (1728), Nyitrán *Vita et martyrium Sancti Joannis Nepomuceni* (1734) címmel adtak elő róla szóló színdarabokat. Vö. BÁLINT, *Ünnepi kalendárium* I, 382. KILLÁN, *Piarista*, 103, 252, 333.

34. Kecskemét, piarista templom, Szent Vendel oltára, 1782 előtt

talmára utaló kulcsokat, a hősiességét igazoló „TACUP” feliratot tartva, míg fent társuk a jutalmul kapott csillagkoszorút és a vértanúság palmaágát hozza.

Nepomuki Szent János a Habsburg-korona országainak is védőszentje, honi ábrázolásain sokszor magyar szentek társaságában jelenik meg.⁷³ Itt eredetileg Szent István és László királyok mellett Szent Adalbert és Gellért püspökök szobrai kísérték. Az előbbieket elpusztították, az utóbbiak átkerültek Vendel oltárára. Jelenleg Szent Imrének és Szent Istvánnak a pesti belvárosi plébániatemplomból származó, nagy méretei miatt nem igazán ide illő szobraikat láthatjuk helyükön.

Az oromzat finom megmunkálású rokokó plasztikai között Máriaat a sárkánnyal viaskodó Szent György és a köpenyét egy koldussal megosztó Tours-i Szent Márton lovasalakja kíséri. A két katonaszent tulajdonképpen Magyarország patrónusainak sorába tartozik, György ugyanis a magyar lovagoknak, a pannóniai származású Márton pedig a végvári vitézeknek, a magyar bandériumoknak védőszentje a

⁷³ SZILÁRDFY Zoltán, *Magyar vonatkozások Nepomuki Szent János tiszteletében és ikonográfiájában*, in *Művészettörténeti Értesítő* 42(1993):3-4, 203-213. BÁLINT, *Ünnepi kalendárium* I, 376.

középkor óta. Szűz Máriát körülvéve, magyar szentekkel együtt való megjelenésük főként a 17. században, a törökellenes harcok idején volt népszerű. Az *Immaculata*-ként ábrázolt Mária finom mozdulattal tartja gyermekét, aki a hosszú botjával a földgömbre tekeredő kigyót tiporja el.

Az evangéliumi oltár harmadik fülkéjét a Tizennégy Segítőszent oltára tölti ki (33. kép). A 14. század óta tisztelték a segítőszenteknek ezt a csoportját, akik mártírhálaluk előtt azt az ígéretet kapták Istentől, hogy a hozzájuk intézett imák az ő közbenjárásukkal meghallgatásra találnak. Kultuszuk a nagy pestisjárványok nyomában terjedt el.⁷⁴ A kecskeméti oltár is az 1739-es pestis idején tett fogadalmaknak köszönheti létét. Stipesének kagylós keretbe foglalt mezőjében két elnagyolt, expresszív ecsetvonásokkal festett képecskét láthatunk. Ádám és Éva paradicsomból való kiűzetésének és Káin tesvérgyilkosságának jelenete arra figyelmeztet, hogy az égi csapások és a veszedelmek az ember eredendően bűnös voltának következményei.

Az oltárkép a tizennégy szent nem éppen hálás festői feladatot nyújtó ábrázolásának hagyományát követve, felhőkön állva, három sorba rendezve sorakoztatja fel őket. Alul, balra elsőként Egyed látszik remeteöltözetben és pásztorbottal, lábánál szarvassal. Jobbra két katonaszent társalog: Achatius keresztet tartva és György vörös lobogóval. Mögötte Balázs püspök kezében gyertyával a második sorba vezet át, amelynek közepén Erazmus áll püspöki ornátusban, lábainál a szenvedéseire utaló orsó, amelyre beleit tekerték. Jobbján Pantaleon orvosságos tégellyel, balján Vitus hatalmas üsttel. A jobb szélén újabb püspökszent, Dénes, aki levágott fejét illeszti helyére. A legfelső sorban balról az első Eustachius kereszties szarvasagancsral. Kristóf jobbra botot fog, vállán a kis Jézus ül. Őt Cyriacus diakónus követi, aki láncra vert sárkányra tapos. Végül a három mártír szűz: Borbála palmaággal és kehellyel, Katalin a kerékkel, Margit a sárkánnyal.

Az oltár szoborgalériája újabb segítőszenteket vonultat föl. A kép melletti kiemelt helyre pestises szenteket szántak, Sebestyén és Rókus mellett valaha Borromei Károly és Xavéri Ferenc vette körül az oszlopokat. Ma a Pásztorok oltáráról átkerült Erzsébet és Margit, illetve az 1950-es években a kondorosi plébániatemplomból idehozott Sebestyén és Rókus pótolja az eredeti szobrokat. A kép alatti fülkében Rozália fekvő alakja foglal helyet. Az oromzat közepén a tűzvészek elhárítója, Szent Flórián áll páncélba öltözötten, zászlót fogva, amint a lábánál égő házacska tüzét oltja.

A hajó utolsóként elkészült retabuluma, Szent Vendel oltára (34. kép) a leckeoldal harmadik fülkéjét díszíti. A szent táncos léptekkel, imára kulcsolt kézzel, pásztorbotot tartva, széles karimájú kalapban jelenik meg az oltárképen. Legendája szerint királyi származék, erre utal lábánál a hercegi korona. Római zarándoklata után ő mégis a remeteséget választotta, s egy uraság nyáját legeltette, ezért balján kecskét, marhát, bárányt látunk. A hagyomány a Rajna-vidék remetéinek fejévé is megtette, így került melléje a püspöksüveg és a díszes pásztorbot. A megtaposott korona és az antik romok azokat a mulandó, evilági hívságokat képviseli, amelyekről lemondott.⁷⁵ Vendel a jószággazdák, a pásztorok patrónusává lett, e szerepben lát-

⁷⁴ KIRSCHBAUM, *Ikongraphie*, VIII, 548. BÁLINT, *Ünnepi kalendárium*, II, 34-35.

⁷⁵ BÁLINT, *Ünnepi kalendárium*, II, 385.

35. Kecskemét, piarista templom, a Szenvedő Krisztus- (Szent Kereszt-) kápolna oltára, 1746 után – 36. A Mária-kápolna oltára, 1746 után

tuk már a Jézus Születése-oltáron is.

A retabulum kései készültének megfelelően jóval egyszerűbb, mint a többi darab, azok barokk jellegét itt csak a szerkezet őrzi. Az oromzaton álló szobrok – Nepomuki Szent Jánosé, egy Kálváriáról származó Máriáé és Evangélista Szent Jánosé – másodlagosan kerülhettek mai helyükre. A fő szint szobrai soha nem készültek el, itt ma a Nepomuki-oltár püspökszentjei vonulnak föl.

A toronykápolnák oltárai

A templom előcsarnokából a bejárat felől balra a Szenvedő Krisztus-, jobbra a Mária-kápolna nyílik. Kis méretű oltáraik szerkezete nagyon hasonló (35-36. kép). A retabulumokat oltárkép, kevés ornamentika, előrelépő oszloppár díszíti. Oromzaton tondó-képecskék az Atyaisten és a Szentlélek alakjával (40. kép), amelyeket kétoldalt lefelé futó, volutás végű szalagok, legfelül talpas, íves párkányok keretelnek.

Nem tudjuk, mi lett a sorsa annak az oszlophoz kötözött Krisztust ábrázoló szobornak, amelyet a bal oldali kápolna patrónusai rendeltek. Az oltár középrészének félkörívű konzoltalapzatát és szabálytalan vonalú, aszimmetrikus rokokó keretét mindenesetre szoboralak számára tervezték (35. kép). A kétoldalt álló angyalfigurákat is a szenvedő Krisztus kíséretéként értelmezhetjük: egyikük kezét mellére téve, szemét az égre emelve fejezi ki fájdalmát a Megváltó szenvedései fölött, társa a kezébe vett kendővel nyilván vérben-verejtékben ázó arcát kívánja megtörölni. A

37. Kecskemét, piarista templom, Kálvária-kép a Szenvedő Krisztus- (Szent Kereszt-) kápolna oltára, 1746 után

hiányzó szobrot ma egy jó minőségű Kálvária-kompozíció helyettesíti (37. kép) a kápolna megváltozott titulálásának (Szent Kereszt) megfelelően.

Átellenben a Mária kápolna oltárára annak a kegyképnek a másolatát helyezték, amelyet a nagyszombati Szent Miklós-templomban őriznek (36. kép).⁷⁶ Tisztelete az 1708. évi pestisjárvánnyal függ össze, amikor az a hír terjedt el, hogy a „bóldogságos Szűznek deszkára festett képe tsudálatosan izzadni, sőt könyvezni látszatik”.⁷⁷ A nagyszombati templom északi oldalához csatlakozva 1739/1740-ben Esterházy Imre prímás kápolnát építtetett, s ebben új, pompás oltárra helyeztette a képet, amelyet adoráló angyaloktól körülvéve az oromzaton az Atyaisten alakja kíséri.⁷⁸ A kecskeméti oltár tehát teljes ikonográfiájában követi mintaképét (38. kép). A képet dús ornamentikájú, áttört faragványok veszik körül, a kánontáblákkal kombinált gyertyatartókéhoz hasonló motívumokkal.

A sekrestye oltára

A sekrestye Piéta-oltárának képéért (39. kép) 1756-ban fizették ki a festő járandóságát. Az erősen átalakított, íves kollonád-motívumos oltárépítmény barokkos jellege ellenére ma már nem sokat őriz eredeti állapotából. A kép vörös drapériájú baldachin alatt ábrázolja a halott Krisztust ölében tartó, fájdalmas Szűzanyát. Az ikonográfiai jegyek a sümegi ferencesek templomának pompás főoltárán álló Piéta-kegyszobráról ismerősek. A Betegek Orvosa titulust viselő szobrot elsősorban gyógyító ereje miatt tisztelték, 1699 után metszetek révén országszerte ismertté vált.⁷⁹ A kecskeméti képet is minden bizonnyal metszetelőkép nyomán festették.

⁷⁶ A kép felirata: „Vera effigies B[eatae] V[irginis] M[ariae] lachrymantis et sudantis Týrnaviensis in Hungariae[!] 1708.”

⁷⁷ JORDÁNSZKY, Szűz Mária, 15.

⁷⁸ GALAVICS Géza, *Antonio Galli Bibiena in Ungheria e in Austria*, in *Acta Historiae Aartium* 30(1984), 208-209.

⁷⁹ JORDÁNSZKY, Szűz Mária, 85.

38. Kecskemét, piarista templom, a nagyszombati könnyező Szűz Mária-kegykép másolata Mária-kápolna oltárán, 1746 után

A berendezés művészettörténeti helye

Az oltáregyüttest szemlélve, az egységesnek tűnő darabok részleteit vizsgálva számos változás és esetlegesség leleleződött le. Barokk oltárok esetében ez korántsem meglepő, javítások, átfestések és kiegészítések gyakorta nehezítik egykori állapotuk rekonstruálását. A kecskeméti templom oltárainak az 1950-es években meginduló restaurálása szerencsére ezeknek a hibáknak zömét sikeresen eltüntette, ám az évszázados megpróbáltatások során elpusztult, elveszett szobrok pótlását más módon, mint idegen darabok elhelyezésével, megoldani nem lehetett. Ez sok esetben az egykori formai és ikonográfiai jegyek módosulását is magával hozta.

A berendezés történetét ismerve, az eredeti tárgyakat tekintve azonban világos az is, hogy a retabulumok a 18. században, tehát születésüktől fogva sem voltak igazán egységesek. Ez az oltárokat készítő fadaragó-asztalos műhelyek korabeli gyakorlatából is következik. E műhelyekben az egyes munkafolyamatokra szakosodott, nagyszámú segéd dolgozott, akik szinte sorozatgyártással készítették az ornamentális részeket, az angyalok és a szentek szobraikat. Az oltárok felszerelése a kecskeméti templomban ráadásul igen hosszú ideig eltartott, egy-egy oltár darabjai sokszor évtizedes késésekkel kerülhettek csak fel helyükre.

A retabulumokról ismert adataink nyomán arra következtethetünk, hogy zömében pesti műhelyek alkotásai. Felállításukban minden bizonnyal azok a piarista laikus testvérek is közreműködtek, akikről a háztörténet névjegyzékei tesznek említést. A tiroli származású Koffler Lukács *arcularius* 1741 és 1747 között szerepel, míg az *operarius*nak mondott, 1748-ban említett alsó-ausztriai Ulich Gottfrid test-

39. Kecskemét, piarista templom, a sekrestye Pietà-oltára a sümegi Betegok Orvoskegyszobor festett képével, 1756

vér a sekrestyeszekrények faragója 1756-ban.⁸⁰

Felépítésük tekintetében a hajó retabulumainak legközelebbi rokonait a pesti szervita templomban találjuk, ahol a bejárat felőli fülkepár 1740-es évekbeli oltárain igen hasonló szerkezettel, előrelépő oszlopokkal, volutás szalagokkal díszített oromzattal és a szinte azonos részletekkel képzett rokokó ornamentikával találkozunk. A diadalív szélesebb léptékű, magas glóriájú oltárárfalai a budai vízivárosi ferences templom Kálvária- és Immaculata-oltáira⁸¹ emlékeztetnek. A retabulumokra súlyosabb, mozgalmasabb barokk szerkezet és rokokó hatású ornamentika, baldachinos, néhol drapériás kialakítás jellemző.

A rokokó oltárok igen kedvelt, színpadias hatású megoldása a baldachinból aláhulló függöny vagy drapéria 18. század eleji alsó-ausztriai, sziléziai mintaképek nyomán nálunk az 1730-as, 1740-es években terjed el Északkelet-Magyarországon. A kecskeméti oltárok és pest-budai társaik, ha szerényebben is, az ország középső vidékének az új formai jelenségekkel való lépéstartását tanúsítják.⁸²

A szobrok legkvalitásosabb darabjai Nepomuki Szent János, Kalazancius és a Segítőszentek oltárának glóriáját díszítik. A karcsú testű, kicsi fejű, élénk mozgású,

⁸⁰ E szerepben említi őket: AGGHÁZY, *Szobrászat*, I, 128. Vö. LÉH, *Catalogus*, 199, 398.

⁸¹ SZÉKELY Zoltán, *Szent Ferenc Sebei-templom*, Budapest, Budapest, 1998 (Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára, 579), 10-11. Uő, *Szent Ferenc Sebei templom*, in *A Szent Anna templom és a budai Víziváros katolikus egyházai*, szerk. KOLTAI András, Budapest, 2005, 141-152: 149.

⁸² G. GYÖRFFY Katalin, *A színpadszerűség és anyagszerűség megjelenése az északkelet-magyarországi oltárművészetben*, in *Horler Miklós hatvanadik születésnapjára: Tanulmányok*, Budapest, 1993, 355-357.

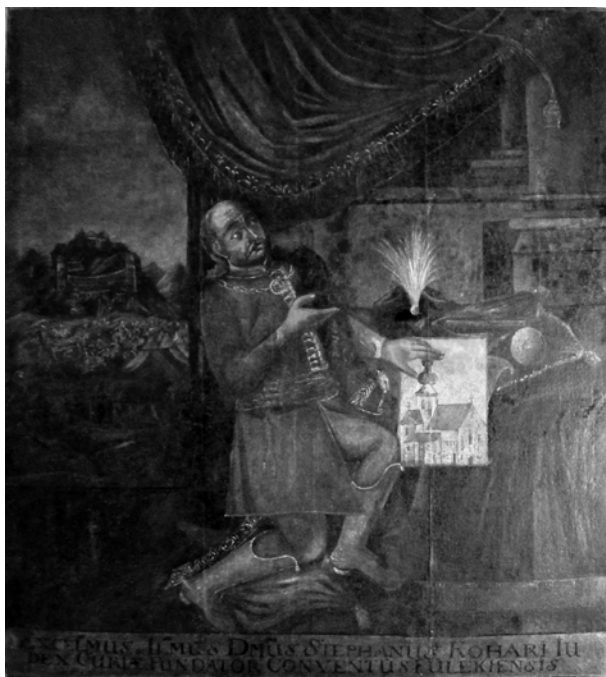
finom drapériakezelésű alakok azonos mesterre vallanak. A jobb színvonalú szobrok közé sorolható a Jézus Születése-oltár Jó Pásztora, a Keresztrefeszítés-oltár két anygala. A Nepomuki-oltárról a Vendel-oltárra áthelyezett karcsú, kissé merev püspökfigurák Gundrich Károly (†1747) pesti szobrászmester alkotásaival mutatnak rokonságot. Egyikük tükörképes másolata a belvárosi plébániatemplom mellékoltárát díszítő püspökszentnek, azonos a mozdulat, a drapériakezelés, a köpeny csavarodása, annál azonban gyengébb kvalitású, Gundrich műhelyének kevésbé tehetséges segédje faraghatta.

Az oltárképe festőit sem ismerjük. Igen finom kezű, gyengéd formákkal, párás tónusokkal dolgozó mester műve a Keresztrefeszítés-oltár Atyaisten-tondója. Kissé modorosabb rokokó hangnem jellemzi a Szent Vendel-képet. Jobb festőre utal a Tizennégy Segítőszent oltárképe, amely a pesti szervita templom ugyanezen tárgyú képének azonos színvonaló replikája. A Kegyes Iskolák Királynéja oltár glóriájának Atyaisten-képe dinamikus, átlós irányú mozgásra épített kompozíciót mutat, amelynek lendületén mégis sokat fékez a kissé száraz színvilág. A Szent Anna, a Kalazantius, a Kegyes Iskolák Királynéja és a Nepomuki Szent János oltárképek viszont igen gyenge minőségű alkotások. A Szent Anna oltár képének kompozíciója a budai Szent Ferenc Sebei-templom ugyanezen titulusú retabulumának képén köszön vissza. Ez ugyan 19. századi alkotás, az analógia nyomán azonban bizonyos, hogy az eredeti, barokk kompozíció nyomán készült.

A templom berendezésében elsősorban nem a Privigyérről vásárolt, hanem az újonnan megrendelt darabok, tehát a mellékoltárok fejezik ki leghívebben a helyi közösség egyházművészeti elképzeléseit. Ezeket a 18. század paradigmatis alkotáseinak, nagy művészegyéniségeinek kisugárzó hatása ugyan alig érintette, azok kvalitásaival nem szállhatnak versenybe és a rokokóba éppen csak áthajló érett barokk formaviláguk a század közepén, második felében már konzervatívnak tűnhet. Az oltárok képei és szobrai mégis egyszerűségükben, érzelmi telítettségükben híven tükrözik jámbor alapítóik szándékait és a kecskeméti piaristák lelkigondozó munkáját, amely könnyebb megközelíthetőségre, közérthetőségre törekvő, áhitatra intő templomi művészetet igényelt.

40. Kecskemét, piarista templom, Krisztus szenvedését figyelő Atya és Szentlélek a Szenvedő Krisztus kápolna oltárán, 1746 után

Koháry II. István (1649–1731) / Gergelyi Ferenc OFM testvér olajfestménye, 18. század közepe (Füleke, ferences templom, korábban a Koháry-kápolnában, majd a sekrestyében). Amikor 1682-ben az egyesült oszmán és kuruc csapatok ostrom alá fogták Füleket, az ottani ferences templom és kolostor is súlyosan megsérült. A háború után Koháry István lett az intézmény újr alapítója és újjáépítője. Erre utal a kolostor számára készült festmény fölírata („*Excellentissimus et Illustrissimus Dominus Stephanus Kohári Iudex Curiae Fundator Conventus Fulekiensis*”), a füleki templom, valamint a vár ostromának ábrázolása. Az életnagyságú képen a szerény képzettségű ferences mester Koháryt egész alakban, térdelő helyzetben ábrázolta, és bár az előtte fekvő párnán ott látható az ágyúgolyó, a főúr jobb keze ezen a képen is épnek mutatkozik.

Irod. KARCSÚ Antal Arzén, *Vác város története*, VIII, Vác, 1887, 179.

MARTÍ TIBOR

ADATOK KOHÁRY ISTVÁN ÉS A FÜLEKI FERENCESEK KAPCSOLATÁHOZ

Közismert, hogy csábrághi és szitnyai gróf Koháry (II.) István (1649–1731) buzgó, mélyen vallásos katolikus volt. A „legkatolikusabb” jelzővel illetett főúr számos magyar egyházi intézményt segített az ország egész területén.¹ A ferencesek tevékenységét is fontosnak tartotta, és számos eszközzel támogatta őket.

Nagy András a szécsényi ferences rendház *historia domus*ában így emlékezett meg Koháry Istvánról: „Végül is, ki tudná ennek a kegyes hősnek a bőkezűségét eléggé méltányolni! Magyarországon nincs olyan szerzetesrend, mely Koháry bőkezűségéből ne részesült volna. Így sok templomnak, szemináriumnak, kórháznak, diákkonviktusnak és konfraternitásnak nyújtott gazdagon segítséget. Jótetteinek megvan a katalógusa, melyből ki lehet gyűjteni, hogy a kegyes adományainak összege eléri 477 572, azaz négyszázhetvenhétezer-ötszázhetvenkettő forintot, nem számítva a töredék összegeket. Hátha még ismertek lennének az adománypénzek, amit a jobb kéz adott, nem tudván róla a bal kéz! Ebből az imént mondott összegből az Üdvözítőről nevezett Provincia nem a legkisebb részt kapta, vagyis 55 690 forintot. A provincia közös szükségleteire ugyanis évente 1000 forintot utalt ki egy bécsi bankból, úgymint 16666 forint, 66 és fél dénár kamatát, amelynek és más kamatoknak a gondját és szorgalmazását a tisztelendő esztergomi káptalanra bízta, így abban az időben 700-nál hol több, hol kevesebb forint jutott a provinciánknak. A váci kolostornak háromezret adott. A füleki templom és kolostor költségeit a mondott összeg nem foglalja magában. [...] Ezek és hasonló nem kicsiny jótétemények bizonyítják a rend iránti jóindulatát és tiszteletét.”²

A szűkebb szülőföldjén élő füleki ferences barátok sorsát azonban Koháry István egészen megkülönböztetett módon szívén viselte.

FERENCES MŰLT FÜLEKEN KOHÁRY (II.) ISTVÁN KORÁIG

A füleki ferences kolostort a rend obszerváns ágához tartozó szerzetesek alapították, valamikor az 1484 előtti években.³ Ugyanerre az időre, 1476-ra tehető Liptó megyében az okolicsnói, Sáros megyében a sóvári kezdete is.⁴ A magyarországi obszerváns kolostorokkal együtt ezek is az 1523-ban létrejött Legszentebb Üdvözítőről elnevezett rendtartományhoz (*Provincia Sanctissimi Salvatoris*) tartoztak. A füleki ferencesek 1546-ban élték át először „a vallási újítók nyomását”, amikor az új

¹ Életéről, a korábbi irodalommal: KOMLOVSZKI-SÁRDI, *Koháry*; VISNYEI, *Koháry*. Újabban: SZIRÁCSIK, *Koháryak építkezései*; KOMJÁTI, *Keserves órái*, és mindkét szerző további tanulmányai.

² NAGY András OFM, *A szécsényi rendház historia domusa*, I, ford. BOROS GYÉVI Imre OFM, Budapest, 2006 (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria, Series D, Numerus 2), 138. – Az itt közölt számok nem pontosan egyeznek Koháry Nagyszombatban kiadott nekrológiájának adataival. Vö. *Posthuma memoria*, 98-99.

³ VARGA, *Fülek*, XI.

⁴ KARÁCSONYI, *Szent Ferencz rendje*, I, 345.

hitre tért Bebek Ferenc nyomására távozniuk kellett.⁵ „1546-ban már nem neveztek ki ide előljárót, amiből a ferences életnek a hitújítás miatti megszűnésére következtethetünk, mert a török csak 1554-ben foglalta el a füleki várat, és tartotta is kézben 1593-ig. 1606 után tértek vissza ismét a ferencesek a töröktől visszafoglalt Fülekre, de az elpusztult régi templom és kolostor helyett újat kellett volna építeni, ami nagyon lassan haladt a 17. század nagy háborúi miatt”⁶

A füleki vár őrsege mellett a barátok a környék falvait is pasztorálták, az 1640 után a várban szolgálatot teljesítő német katonaságot saját nyelvén is.⁷ Miután 1615-ben a kolostor leégett,⁸ a ferencesek egy alapjaitól újat építettek fel.⁹ A rendház újabb megpróbáltatásokat szenvedett el Bethlen hadjáratai idején. Csak 1629-re sikerült a megrongált épületet helyreállítani. A füleki ferencesek 17. századi történetéről kevés adat áll rendelkezésre, a csekély, mindössze néhány 17. századi possessorbejegyzés a könyvtár legrégebbi kötetében található. A Füleken őrzött könyvek 17. századi bejegyzései közül a legtöbb 1617-ben keletkezett.¹⁰

A barátok rendszeresen végeztek koldulóutakat. A leégett kolostor újjáépítését többek között a megyei nemességtől kapott adományok segítették. Nógrád vármegye más alkalommal is támogatta a ferenceseket: a megye törvényszéke például 1654. május 11-12-én tartott ülésén úgy rendelkezett, hogy koldulóleveleket írat Kiszellő, Tamási és Fülek plébániája számára.¹¹

A megye nemes családjai közül több familia is szorosan kötődött a füleki ferencesekhez. Wesselényi Ferenc nádor fiának, Ádám füleki várkapitánynak 1656. március 26-án volt a temetése Füleken. Rákóczi László (1633–1664) naplója szerint „*a templomban voltak a búcsúzó peroratiok, végződött a temetés egy óra tájban*”.¹² A halott felett a néhány évvel korábban, 1652-ben gróf Esterházy Lászlót is búcsúztató Hoffmann Pál pécsi püspök és esztergomi kanonok, majd másodikként Millei István jezsuita mondott prédikációt.¹³

A főúri pártfogók mellett a megyei középbirtokos nemesség tagjai is jelentősen támogatták Szent Ferenc fiait. Wesselényi Ferenc egyik familiárisáról, Nagyiványi Fekete László füleki alkapitányról tudjuk, hogy „buzgó, vallásos ember volt, ezt mutatják »urbarium«-ában tett feljegyzései, melyek szerint 1668-ban két kis oltárt csináltatott a füleki katolikus templomnak, az orgonát is ő vette Báthory László és Kürtössy István komáival 300 talléron, sőt e templomot még sok más alkalommal is segítette”.¹⁴

A XVII. század közepétől a Koháry család is bőkezűen támogatta a ferenceseket.

⁵ GAJDOŠ, Ticho, 212. – P. Vševlad Jozef Gajdoš (1907–1978) szlovák ferences kutató és könyvtörténész volt, aki a többek között a malackai ferences könyvtár történetét is megírta.

⁶ VARGA, Fülek, XI.

⁷ DRENKO, Jozef, *Kapitoly z dejín Filakova 3: Z kultúry Filakova*, Filakovo, 1994, 5.

⁸ KARÁCSONYI, *Szent Ferencz rendje*, I, 443.

⁹ GAJDOŠ, Ticho, 212.

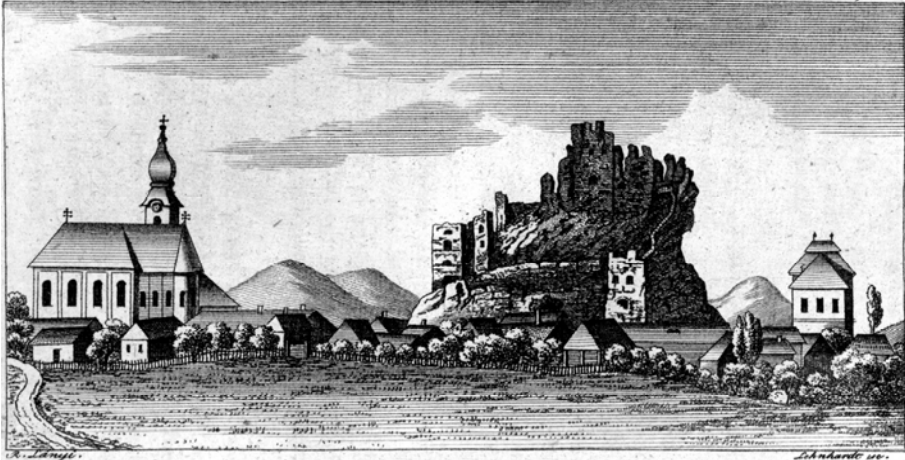
¹⁰ MARTÍ, *Fülek*, n° 126, 783, 1328, 1380, 1509.

¹¹ TÓTH Péter, *Nógrád vármegye nemesi közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1652-1656*, Salgótarján, 2001, 67.

¹² *Rákóczi László naplója*, s. a. rend. HORN Ildikó, Budapest, 1990, 212.

¹³ JANKOVICS József, *Wesselényi Ferenc nádor és a festő Spillenberger János: Egy főrangú temetés művészi vonatkozásai és utóélete*. In: *Ars Hungarica*, 2007/2, 239-254, 239-254.

¹⁴ MOCSÁRY István, *A nagyiványi Fekete család*. In: *Turul* 19 (1901), 122-134, 122-134.

1. Fülek a 19. század elején a ferences templommal, a vár romjaival és a Koháry István által épített kastéllyal. Lenhardt Sámuel metszete Lányi Sámuel rajza nyomán (MOCSÁRY Antal, *Nemes Nógrád vármegyének Historiái, Geographiai és Statistikai Esmertetése*, I-IV, Pest, 1826, III, 69).

Ennek köszönhetően Fülek a rendtartomány egyik tanulmányi központja lett. 1668-tól itt volt a szerzetesnövendékek filozófiai illetve morális teológiai kurzusa, amelyek egymást váltották.¹⁵ „Ez (és hogy a novíciátus Szécsényben volt ez idő tájt) valószínűleg Fülek földrajzi helyzetével is magyarázható” – írja Varga Imre Kapisztrán – „a Magyar Királyság területén volt ugyan, de közel a megszállás határához, így könnyebb volt az érintkezés a török területeken fekvő gyöngyösi, szegedi és kecskeméti rendházakkal. A teológiai stúdiumok itt tartása természetesen komoly könyvtárat is feltételez. Amikor azonban Thököly Fülek várát ostromolta, a kolostort feldúlták és csak 1694-ben tudták úgy helyreállítani, hogy legalább hárman itt lakhassanak.”¹⁶

A szakirodalom adatai szerint a ma is álló templom építése csak 1694-ben, Koháry II. István Thököly rabságából való szabadulása után kezdődött,¹⁷ ám építésére Koháry István füleki kapitány és Baróti Máté gvárdián már 1670-ben támogatást kért és kapott a Szepesi Kamarától.¹⁸ Az építkezés szándékát igazolja a füleki katolikusoknak ugyanebben az időben, 1671-ben Gömör vármegyéhez intézett le-

¹⁵ KARÁCSONYI, *Szent Ferencz rendje*, II, 51.

¹⁶ VARGA, *Fülek*, XI.

¹⁷ EDELMAYER-SÜLE, *Fülek*.

¹⁸ „1670-ben a füleki várórség kérvényére az uralkodó elrendelte, hogy a rimaszombati harmincadból a kamara 300 rajnai forinttal támogassa a füleki templom építését. A templomépítésre rendelt összeg azonban úgy tűnik nehezen érkezett meg Fülekre, mert Koháry István füleki kapitány és Baróti Máté füleki gvárdián is sürgette a kamarát még 1670 júniusában is a pénz kifizetésére. ... 1672. április 6-án a Szepesi Kamara elrendelte pénztári hivatalának, hogy a Magyar Kamara utasítására a füleki ferenceseknek 300 forintot fizessenek ki”: MIHALIK Béla Vilmos, *A Szepesi Kamara szerepe az 1670-1674 közötti felső-magyarországi rekatolizációban*, in *Fons* 17(2010):3, 251-316: 312.

vele is.¹⁹

„Tekéntetes nemes Gömörvármegye. Emlékezhetik Nagyságtok, Kegyelmetek minémű száz forintokat ígért vala az mi mostan épüendő füleki katolikus renden levő templomunk épületire, noha amint halljuk fog celebráltatni a nemes vármegye congregatiója, akarván a nemes vármegye eleibe terjesztenünk mostani szükségünköt. Minekokáért kérjük szeretettel a nemes vármegyét, respectalván mindnyájunkot az szomszédság, méltóztassék committálni valamelyik szolgabíró uraimékra és contentálni ezen kevés költségi felől. Mely ebbeli jó akarátját minden alkalmatossággal akarjuk meghálálni és szolgálni Nagyságtoknak, Kegyelmeteknek. Ezek után isten sok számos esztendőig éltesse és tartsa Nagyságtokat, Kegyelmeteket. Datum in confinio Fylek, 1671. Nagyságtoknak, Kegyelmeteknek jó akaró szomszédji füleki egész catholicus status.”

A folyamatban lévő építkezést megakasztotta Fülek Thököly általi ostroma (1682), amelynek során a kolostort is feldúlták, illetve lerombolták. „A kis kolostor és az elég nagy templom ezt követően csak az 1720-as, 1730-as években épült fel, de korábbi jelentőségét sohasem nyerte vissza. A környék vallási életének azonban mindenképpen egyik vallási központja maradt a közeli Szécsény és Mátraverebély-Szentkút kolostorával együtt.”²⁰

Lelkipásztori tevékenységük, a térség művelődéstörténetében és kulturális életében betöltött szerepük nemcsak Fülek és a környékbeli falvak, mint például Fülekkovácsi vagy Egyházasbást számára volt meghatározó, hanem Fülektől távol eső területek életére is nagyon komoly hatást gyakorolt.²¹ Eljutottak Szécsény környékére, Dél-Nógrádba és Buják-Ecseg vidékére is, ahol valamikor a hódoltság idején a vikariátus működött. És ezeket a kapcsolatokat a 19. századig tartották.

A FÜLEKI FERENCES *HISTORIA DOMUS* KOHÁRY ISTVÁNRA VONATKOZÓ ADATAI

A szalvatoriánus ferencesek jóval több mint fél évezredes, a kényszerű megszakítások ellenére is folyamatosnak mondható füleki múltjának legértékesebb forrása a kolostor 89 fönmaradt kéziratot kötetű, amelyek tabulákat, számadásokat, koldulási naplókat, vizitációkat, inventáriumokat, időjárással és népi orvoslással kapcsolatos feljegyzéseket, sőt a Koháry-birtokok 18. századi történetére vonatkozó iratmásolatokat is tartalmaznak.²² A ferences könyvtárak XX. századi csehszlovákiai sorsát ismerve azonban kijelenthetjük, hogy a füleki gyűjtemény egyik legnagyobb jelentősége, hogy viszonylagosan egységesen fennmaradt.

A kéziratok közül különösen értékes a négy kötetben, 1738 óta folyamatosan vezetett krónika (*historia domus*), amely nemcsak a rendház, de magának Füleknek és a Fülek környéki települések történetének is páratlan értékű dokumentuma. Az 1682 és 1738 közötti évek eseményeit retrospektív módon, visszatekintve foglalja össze a szöveg, tehát nemcsak krónika, hanem egyben történetírói munka is. Az

¹⁹ NAGY Iván, *Levelek Gömörvármegye multjából*, in *Történelmi Tár* 1884, 709-729: 719.

²⁰ VARGA, *Fülek*, XI.

²¹ BAUCSEK Csaba, *Fejezetek Fülek művelődéstörténetéből a századfordulótól a második bécsi döntésig (szakdolgozat)*, PPKE BTK, Piliscsaba, 2007, passim.

²² Füleki ferences könyvtár, Ms 12-13. Vö. MARTI, *Fülek*, n° 1951, 1982.

2. A füleki ferences templom a várból nézve (Koltai András felvétele, 2014).

események menetét Thököly csapatainak pusztításától kezdve írja le.

„1682-ben a török Fülek várát Thököly által megtámadta, elfoglalta, és lerombolta a vár kapitányának, méltóságos gróf Koháry Istvánnak hősie és elszánt védekezése ellenére. A mi füleki konventünket is lerombolták, a templommal együtt, ami korábban itt állt. Midőn a konvent és a templom szörnyű pusztulása arra az elhatározásra kényszerített volna bennünket, rendtagokat, hogy az elhagyatottság okozta szükség miatt Gyöngyöstre távozzunk, méltóságos Koháry István úr – értesülve távozásunk híreről és látva a romokban lévő konventet – a közönségesen Vaskapunak nevezett helyen megállított minket, reményt öntve belénk, kijelentvén nekünk, hogy még életében Isten segítségével, alkalmas időben újjáépíti a konventet és templomot, visszaállítja rendünket, védelmébe vesz és patronálni fog minket.”²³

A *historia domus* fennkölt szavai erről az időszakról még nem napi pontossággal számolnak be. Aligha történhetett meg, hogy az éppen Thököly rabságában sínylődő Koháry valóban személyesen marasztalta volna a barátokat, de úgy véljük, pusztán az irodalmias leírás nyomán hiba lenne kétségbe vonni a forrás történeti értékét. Tényként kezelhetjük, hogy Koháry visszahívta Fülekre a ferenceseket és minden eszközzel támogatta őket. 1689-ben a ferencesek visszatértek, és építkezni kezdtek; a *historia domus* híradása szerint a konyha és a torony nem sokkal ezután már fel is épült.²⁴

Fennmaradt a kolostor kéziratai között a *historia domus* kéziratának egy koráb-

²³ „Anno igitur 1682 ubi praesidium Fülekiense a turcis medio Tökölío fuisset oppugnatum, captum, atque demolitum (quod pro tunc qua praesidii capitaneus, ac una commendans, Illustrissimus Dominus Comes Stephanus Kohári, strenue defendit), ruinatus fuerat conventus etiam noster Fülekiensis, una cum ecclesia jam antecederet exstructus. Et vel ex hinc ruinato conventu ac ecclesia prorsus devastatis, atque deletis, religiosi nostri ordinis, necessitudine desolationis compulsi, Gyöngyösinum sese recipere volentes, usque ad portam ferream (vulgo Vaskapu) progressi sunt. Ast illustrissimus eotum dominus praememoratus Stephanus Kohári, divulgata nostrorum abscessus fama et visa conventus ruina, eosdem revocari curavit, tali eos animando spe, quod vita comite, et Deo auxiliante, conventum dirutum, ecclesiamque peremptam, propriis occasione oblata sumptibus, reaedificari pro posse studeret, fratriisque nostros pristino statui juxta exigentiam status religiosi, restitueret, fundaret, protegeretque” HDFül, I, p. 1.

²⁴ HDFül, I, p. 2.

3. A füleki ferences templom homlokzata (Koltai András felvétele, 2014).

bi kezdeménye is. Eszerint a rendház épületének első emelete 1717-re készült el. Ebben a forrásban említik azt is, hogy Koháry 1000 forintot helyezett letétbe Gyöngyösön, és annak kamatait a füleki kolostor számára rendelte.²⁵

Az építkezés befejezését és a ferencesek tartós füleki jelenlétének alapját azonban ismét Koháry István támogatása tette lehetővé, „*aki úgy a teljes konventent, mint a templom befejezéséhez szükséges összeget átadta, így az építkezést befejezve, és beszerezve mindent, amely a formális konvent létrehozásához szükséges, ez a rendház (residentia) a konventek sorába számláltatott az 1727. május 11-én Szécsényben tartott gyűlésen, ahol első gvárdiánjává Danielszky Lukácsot választották.*”²⁶ Közben Koháry 1500 forintra (1000 tallér) növelte alapítványát, és azt vathai Battha Pál szolgabírónál helyezte el. Cserében a ferencesek hetente három misét mondtak az ő szándékára, egyet érte, másik kettőt az elhunytakért. Koháry alapítványának éves 6 százalékos kamata 90 forintot tett ki. Ez a kolostor fönntartási költségeinek harmadát-negyedét fedezhette, a többit a ferencesek Nógrád és Hont megyéktől kapták, illetve mendikációval (koldulással) gyűjtötték össze.²⁷

Koháry számadásai szerint a füleki templom építését 1726-ban kezdték meg bu-

²⁵ „Memorabilia hujusce Conventus Fülekiensis”: Füleki ferences könyvtár, Ms 7, f. 312v. – A *historia domus* leírása e ponton eltér a szakirodalomtól, legalábbis azt kiegészíti. Vö. KÖNIG, *Fülek*, 32–33. – A Koháry-birtokok jövedelméről, értékes adatokkal a szécsényi, valamint a füleki ferencesek támogatásáról, a füleki ferences templom építéstörténetéről a leg részletesebben: SZIRÁCSIK, *Koháryak építkezései*.

²⁶ FRIDRICH, *Historia*, II, 164.

²⁷ HDFül, I, p. 4-5.

dai mesteremberek vezetésével.²⁸ A templomtorony alapjait 1727. május 21-én kezdték el rakni,²⁹ és a következő évben készült el, mert ekkor szerelték fel napórával, és emelték fel a harangokat. Koháry állíttatta a füleki templom főoltárát is Nagyboldogasszony tiszteletére, budai mesterek festményeivel.³⁰ A toronyba 1730-ban óra is került.³¹

A harangokról a *historia domus*-ban csak annyi szerepel, hogy azokat Lipót császár adományozta a kolostornak. Valójában az történt, hogy az artikuláris helynek kijelölt Füleken a reformátusok 1693-ban megengedték a visszaköltöző ferenceseknek, hogy azok az ő, sikerrel megóvott harangjaikkal harangozzanak. Később aztán a ferencesek maguknak követelték a harangokat, és Koháry az ő pártjukat fogta. A két fél pereskedésének az vetett véget, hogy Koháry 1702-ben királyi jóváhagyást szerzett ahhoz, hogy a harangokat a ferenceseknek adja.³² A *historia domus* tájékoztat arról is, hogy Koháry elvette, és a kolostor külső kertjéhez csatolta a kálvinista prédikátor telkét.

A *historia domus* tételesen, darabonként felsorolja mindazokat a tárgyakat is, amelyeket Koháry adományozott a füleki ferenceseknek:

„Két órát adott, egyet rézből, ami a konventben volt, hogy el tudják időben kezdeni a zsolozsmát és egyet pedig amit a toronyba tettek. Adományozott egy Mária képet is, amin a kis Jézus anyja ölében ül. A kép felirata: »In gremio Matris sedet sapientia Patris«. [Az Anya ölében ül az Atya bölcsessége.] A kép a kórusban volt, amit 1726-ban építettek. 1727 júliusában adott Koháry egy kisebb monstanciát, egy 21 dukát súlyú aranyláncot, amelyen egy aranyérme függ, egyik oldalán Mária képével, a másik oldalán pedig a győzelmi lobogót tartó húsvéti báránnyal. Továbbá két, órával [chronograph] díszített arany lapot, amit az oltár két oldalára függesztettek fel. Ezenkívül még adományozott négy kis ezüst vázát [amphora] az oltárookra, valamint egy jeruzsálemi keresztet. A jeruzsálemi kereszt³³ és a Szentsír adományozása mellett más kegytárgyak: tükörbe mart kereszt, kétféjű sasos kereszt, egy kép, amely a keresztrefeszített Krisztust ábrázolja, a kereszt tövénél egy ziháló szarvassal. Mindezekről az adományozó iratot 1730. július 7-én állította ki Koháry, aláírásával és pecsétjével ellátva.”³⁴

Az új épületekkel azonban sorozatos technikai nehézségek akadtak. A *historia domus* leírja, hogy a templom hajója hamarosan tönkrement, és félő volt, hogy a templom összedől. Koháry emiatt vaskapcsokkal erősítette meg. De nem találták így sem eléggé biztonságosnak, így 1729/1730-ban új köveket bányásztattak és ho-

²⁸ SZIRÁCSIK, *Koháryak építkezései*, 86-88. – A korábbi szakirodalom a templom építését 1725-re tette (KÖNIG, *Fülek*, 32-33.) Egy újabb közlés szerint a kapu fölött is olvasható lenne, hogy „Isten dicsőségére építtette Koháry István 1725” (EDELMAYER-SÜLE, *Fülek*, 399). Ilyen fölírat azonban ott nem látható.

²⁹ A *historia domus* leírásának pontosságát megerősíti Koháry számadásának 1727. évi adata: május 11-én 8 forintért „vas lapátokat, rocskakot, kapákat torony építéséhez, Excell- [entiá]d házához, téglaegető kemencéhez, kő és mész égetéséhez” vett a tisztartó. VÖ. ŠABB, *Panstvo Koháry-Coburg vo Filakove, Számadások, 1727*. Szirácsik Éva szíves közlése.

³⁰ HDFül, I, p. 2. KÖNIG, *Fülek*, 33. SZIRÁCSIK, *Koháryak építkezései*, 86-88.

³¹ SZIRÁCSIK, *Koháryak építkezései*, 88.

³² PÁLMÁNY, *Végváarak*, 93-94.

³³ Jézus öt szent sebére emlékeztető keresztforma: egy nagyobb kereszt szögleteiben 4 kisebb kereszttel (*Magyar katolikus lexikon*, főszerk. DIÓS István, V, Budapest, 2000).

³⁴ HDFül, I, p. 3.

4. Szent István ábrázolása a füleki ferences tempom főoltárán (1727), amelynek arca és beállítására Koháry István Brand-féle portréjával egyezik (ágyúgolyó helyett országalmával).

zattak, majd teljesen újjáépítették. Az építkezést 1731. szeptember 20-án már Koháry András fejezte be. Ő csináltatta 1735-ben a Szent Antal oltárt és a Nepomuki oltárt, illetve a szószéket is.³⁵ Ebből is látszik, hogy Koháry István halála után fő örököse, testvérének, Farkasnak fia, Koháry András (1694–1757) maradt a füleki ferencesek legfontosabb patrónusa.

1731-ben Péter-Pál ünnepén vizitáció volt a templomban, amelyet Berényi Zsigmond esztergomi segédpüspök végzett. Ekkor bérmált és kelyhet is megáldott. A következő év pünkösdhétfőjén szintén Füleken volt a segédpüspök, akkor pedig felszentelte a templomot és a főoltárt, valamint a ház levéltárában hagyta a vizitációt záró rendelkezéseket.³⁶ A korabeli füleki szokásokhoz érdekes adalék a *historia domus* feljegyzése, mely szerint a házfőnök betiltotta azt a szokást, hogy a hívek Boldogasszony napkor ostorozták magukat, viszont a Szent István napi, Fülepüspökibe menő processziót és a sávolyi processziót továbbra is megengedte.³⁷

A templomhajóhoz hasonló problémák léptek föl a tornyon is. Az egri építőmester túlonult sietett, túl nagy volt a terhelés is, így megrepedtek a falai. Ezért 1742 novemberében kiemelték a nagyharangot, és tetőt cseréltek az épületen, hogy könnyebb terhet kelljen hordoznia a falaknak. A harang kiemelése közben eltört a csiga, a harang kiesett a kertbe, és megsérült, ennek nyomai meg is maradtak rajta. A javítási munkálatokra Koháry András 170 forintot adott. 1744-ben a Koháry javakból a kolostor mindenféle paramentumokat (szertartási kellékeket) vásárolt: olártérítőt (*antependium*) kehelytőlró kendőket (*purificatorium, palla, stb.*)³⁸

³⁵ HDFül, I, p. 3. Ld. még SZIRÁCSIK, *Koháryak építkezései*, 88.

³⁶ HDFül, I, p. 4.

³⁷ HDFül, I, p. 4.

³⁸ HDFül, I, p. 5.

A FÜLEKI FERENCES KÖNYVTÁR

A füleki ferencesek munkájának szellemi, lelkiismereti hátterét a 18. század elejétől kialakuló könyvtár biztosította. Az állomány összetétele és jellege is ezt tükrözi, tehát meghatározó részét képezik a lekipásztorkodást és prédikálást segítő, mindekelőtt homiletikai és biblíamagyarázó művek.

Számomra elsősorban a füleki ferences rendház és a Füleki Vármúzeum könyvtárának feldolgozása tette lehetővé, hogy a témával foglalkozzam. A 18. század eleje óta egyéves és folyamatosan gyarapodó gyűjtemény (összesen 2427 mű 2029 kötetben) nagyobb része (1919 mű 1722 kötetben) ma is eredeti helyén, a rendház könyvtárszobájában található, míg kisebb része (508 mű 307 kötetben) 1949 után a Füleki Vármúzeum kezelésébe került. Az értékes állomány feldolgozását 2003-ban a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára, Szelestei Nagy László kezdte el tanítványaival. 2010 folyamán megtisztelő módon egyedül folytathattam a megkezdett munkát, és részletes katalógust készítettem a könyvtár nyomtatványairól és kéziratairól.³⁹

A füleki ferences könyvtárban a mai napig megtalálható azoknak a nyomtatványoknak a legnagyobb része, amit Koháry adományozott az 1725. évi alapításkor, illetőleg amelyeket végrendeletileg hagyott a ferencesekre, és a gróf 1731. évi halálát követően vittek át csábrági várból a rendházba.⁴⁰ Utóbbiakról az egyik kéziratban tételes felsorolás van. A fennmaradt könyvek kéziratossá bejegyzései is tanúskodnak arról, hogy korábbi tulajdonosuk Koháry volt.

Libri allati a pie defuncto Excellentissimo ac Illustrissimo Domino
Comite Stephano Kohary

A JEGYZÉK TÉTELEI ÉS AZONOSÍTÁSUK	JELZET
1 – Biblia Latina	
1 – Biblia Hungarica	
1 – Concordantiae Bibliorum HUGO [de Sancto Caro], <i>Sacrorum Bibliorum vulgatae editionis concordantiae Hugonis cardinalis</i> , Viennae, apud Martinum Endterum, 1714.	C 85
2 – Catechismus patris Mathiae Heimbach tomus 2. HEIMBACH, Matthias, <i>Catechismus Christiano-catholicus ... Cursus I</i> , Coloniae Agrippinae, apud Joannem Wilhelmum Huisch, 1723.	B 292
1 – Didacus Kelemen, Halotti prédikáció ... Kohary Judith [felett] 1718. esztendőben KELEMEN Didák OFMConv, <i>Halotti prédikáció : Midőn ... Kohary Judith ... Szalai Barkoczi György ... özvegye MDCCXVIII. esztendőben Sz. Jakab havának tizen harmadik napján el temettetnék</i> , Nagy-Szombatban, Gall Friderik, [1718].	B 283
1 – Hartung Dominicalis. Conciones tergeminae. HARTUNG, Philipp, <i>Concio tergemina, rustica, civica, aulica</i> , Pars I, Coloniae	B 359

³⁹ MARTÍ, *Fülek*, XIII. A könyvtárról ezenkívül: PARTI Zoltán, *Fülek*, *Fülek* 2007 (Patrióta Könyvek 4) passim. MIKLOVIĆ, Pavol, *Historická knižnica filakovských františkánov (Vývoj a analýza fondu)*, in *Kniha* 2010, 206–211.

⁴⁰ Füleki ferences könyvtár, Ms. 7., fol. 305r.

Agrippinae, sumptibus haeredum Joannis Weidenfeld et Godefridi de Berges, 1694.	
1 – Historicus patris Michaelis Pexenfelder. PEXENFELDER, Michael, <i>Concionator historicus rariorum eventuum exemplis ad instructionem moralem explicatis delectans ac docens</i> , Monachii, sumptibus Ioannis Wagneri et Ioannis Hermanni a Geldern, typis Sebastiani Rauch, 1680 vagy 1683.	B 234 / B 23
4 – Sigismundus Csuzi, in tomis. 4. CSÜZY Zsigmond három munkája is felmerülhet az azonosításkor: mindhárom könyvből számos példány megtalálható a kolostor könyvtárában, így nem azonosítható egyértelműen. A szóba jöhető tételek: MARTI, <i>Fülek</i> , n° 434–436, 438–439, 441–447, 449–451, 455–457.	
1 – Szentivany tomus 1. SZENTIVÁNYI Márton, <i>Lutheranicorum nunquam et nusquam</i> , Tyrnaviae, Typis Academicis per Joan. Andr. Hörmann, 1702.	A 416
2. – Landovicz tomus 2. LANDOVICS István: <i>Novus succursus, az az Uj segítség Első része</i> , Nagyszombatban, az Academiai bötiükkel, Háuck András által, 1689.	B 223
1 – Kollenycz Festivalis [Stella triplex concionum festivalium, 1712. KOLLENICZ András: <i>Stella triplex, sive Sermones panegyrico-morales</i> , Tyrnaviae, typis Academicis, per Georgium Andream Roden, 1713.	B 21

A legreprezentatívabb kötet az a velencei nyomdában készült, ívrét méretű antifonálé, amely közel 15 kilogramm súlyával a könyvtár legnagyobb, de közel sem a legrégebb kötet. Az 1725-ben kiadott nyomtatványban található bejegyzés alapján ismeretes, hogy Koháry a könyvet 1726-ban Nagyboldogasszony napjára szerezte be a ferenceseknek, hogy azok 45 évi szünet után ismét elkezdhessék a kórusmát.⁴¹ Ez alapján is tudható, mely lapokon volt nyitva a könyv, amikor első alkalommal használták.

KOHÁRY ISTVÁN VÉGRENDELETEI ÉS A FERENCESEK

A füleki ferencesek javára tett alapítvány, illetve a füleki templom és rendház 1725-öt követően történt jelentős támogatása ismert tény volt a kutatás számára, de a téma részletes feldolgozása eddig elmaradt. Ez részben azzal magyarázható, hogy Koháry István végrendeletei közül a legterjedelmesebb (és a kutatás számára legismertebb) változata, amit Koháry 1723. január 12-én keltezett, és a pozsonyi káptalannál helyezett letétbe, nem tett említést a füleki ferencesekről.⁴² Az ország-

⁴¹ *Antiphonarium Romanum de tempore et sanctis trium ordinum S. Patris Francisci*, Venetiis, ex typographia Balleoniana, 1725: Füleki ferences könyvtár, D 6. A címlapon: „Exc. D[omi]nus Iudex Curiae Stephanus Kohári Curavit pro Choro Filekiensi Ord. Min. S[anc]ti Francisci Anno 1726 quo tempore post 45 annos Chorus vacaverat et de novo incepit in festo Assumptae Beatae Virginis Mariae”. Vö. MARTI, *Fülek*, n° 61. – Szirácsik Éva kutatásainak köszönhetően tudható, hogy 1726. júniusában Koháry kiemelkedően magas összegért vásárolt könyveket a kórus számára: 45,5 forintot fordítottak erre a célra.

⁴² Lásd alább e kötetben.

bíró azonban több alkalommal is végrendelezett. Végrendeletei, azok kivonatai, valamint a hozzájuk készült nyilatkozatok, kiegészítések, számítások a Koháry-Coburg és a Károlyi családok levéltáraiban, valamint hiteleshelyi levéltárakban lelhetők fel.⁴³ Az alábbiakban a különböző időpontokban keletkezett végrendeletek azokat a részeit közlöm, amelyek a füleki ferencesekre vonatkoznak.⁴⁴ Ezzel szeretnék hozzájárulni Koháry (II.) István és Fülek történetének újabban fellendült kutatásához.

1.

*Gróf Koháry István végrendelete (részlet)**Pozsony, 1707. február 7.*

LELŐHELY: ŠABB, KCCsL, V. rész: Levelezés, n° 8490.

[...] Pro ecclesia in qua sepultus fuero, florenos mille: pro ecclesia conventus Sancti Benedicti de iuxta Gron,⁴⁵ alios florenos mille; pro conventu Tyrnaviensi Patrum Franciscanorum Provinciae Marianae florenos mille; pro conventu Posoniensi eiusdem Provinciae Marianae Patrum Franciscanorum florenos mille; pro conventu vero Szécsényi Patrum similiter Franciscanorum Sanctissimi Salvatoris Provinciae, florenos mille; ac pari ratione pro Conventu Fülekiensi eorundem et eiusdem Provinciae Patrum Franciscanorum, florenos mille. [...]

[...]Az egyház számára, ahol el fognak temetni, 1000 forintot [hagyok]: a garamszentbenedeki rendház és egyház számára másik 1000 forintot; a Szűz Máriáról nevezett ferences Rendtartomány ferences atyáinak nagyszombati rendháza számára 1000 forintot; ugyanazon Szűz Máriáról nevezett ferences Rendtartomány ferences atyáinak pozsonyi rendháza számára 1000 forintot; a Legszenőbb Megváltóról nevezett Rendtartomány ferencesei, a szécsényi rendház atyái számára 1000 forintot; hasonlóképpen ugyanannak a rendtartomány ferences atyái füleki rendházának 1000 forintot [hagyok]. [...]

2.

*Koháry István kiegészítése a pozsonyi káptalan előtt 1723. jan. 12-én tett végrendeletéhez (részlet)**[1728]*

LELŐHELYE: MNL OL, P 392, Lad. 55, N° 5, pag. 133-135.

[...] Füleken lévő szentelt víznek való két ezüst edént, s azon aranyos szerszámot, mellyel Honth vármegye főkapitányságra való installatiom után nékem kedveskedett, s egy közönséges annál alábbvaló aranyos szerszámot, s arany skofummal

⁴³ ŠABB, KCCsL, V. rész: Levelezés, n° 4128, 5846, 8446-8512, 14102, 14423, 14423-14429, 14434-14476, 16066. MNL OL P 392, Ladicula 55., nr. 5, 6, 9, 11, 50. MNL OL, Magyar Kamara archívuma, Acta diversarum familiarum (E 200), 11. csomó, Koháry (32. tétel), fol. 75-76.

⁴⁴ A latin nyelvű forrást a humanista helyesírás szabályai szerint, a magyar nyelvű forrásokat betűhíven közlöm.

⁴⁵ Garamszentbenedek (Hronský Beňadik, SK)

varrot vörös czaffrangomat⁴⁶ s czaffrangra való archicsóga formára ezüstbül ki vert három virágot, s viselt kardomot hagyom [Koháry András eöcsém uram] eö Kegyelmének emlékevtől[!], és az cziffrabik repetir oramot, s szőnyegeimet, uj és jó csujtaraimot,⁴⁷ s más egiéb szobaimban lévő mobilisseimet,⁴⁸ s meg maradot tábori eszközömöt, [134. pag.] mellynek őkegyelme talám hasznát veheti, s azonkívül jó elkelhető buzamot, s ezen esztendőbéli vetéssim termését, s in natura be szedendő désmabéli buzamot is úgy hagyom ő kegyelmének, hogy felét magának tartván, az más felének felét adja a szécsényi s füleki barátoknak, és az más felének felét, úgy mint negyed részt az korponai, selymeczi, jolsvai, gyöngyössi ispotálynak és Polonkán lévő koldósoknak osztogattassa el [...] s könyveimet, azon praedikatziós könyveken kívöl, mellyeket az füleki és szécsényi barátok számára eljegyeztettem, hagyom el rendelt olvasoimmal, hogy azon imádkozzanak érettem [...]

Keglovicsné Hugom Asszony eö kegyelmének Posonyban mostan lévő hintómot, hagyom ugyan ott lévő nyolcz lóra való meg aranyozot rezes hamjaimot, s Füleken lévő hat nemet szekeres lovaimot s Nagyszombathban ki nyomtatot Lelki paradicsom névő konyvemot,⁴⁹ s az leg kissebbik asztalra való rangatós oramot, egy eljedczet Maria celli olvasommal, imadkozzon eö keg[ye]lme érettem; annak fölötté ezer ött száz Rhen forintot.

3.

*Koháry István rendelkezése halála esetére
Csábrág, 1730. október 16.*

LELŐHELYE: ŠABB, KCCsL, časť V, Korešpondencia, n° 8450.

Anno Domini millesimo septingentesimo trigesimo die decima sexta mensis Octobris, most éltemben tészek olly dispositiot [rendelkezést], hogy minekutánna Isten jóvoltából meghalok, Stummer György szolgám

1mo – Mindgyárt az boltbann, az melly ládámban keze alatt lévő pénzem vagygon, abbul végyen harmincz körmöczy[!] aranyát,[!] s mariás pénzül[!] harmincz Rh[enes forin]tot, és Szent Benedekben lévő embereim tartasara száz Rh[enes forin]tot, hogy ottan senkinek ne alkalmatlankodgyanak, s az melly Határokon, ugymint: Palásthy, Szalatnyai, Egegi, Nádasdy, Sémbery, Ujfalusy, Csejkőy, és Peszere nyi határokon meghidegedet testemet által viszik, mindenüt az 30 aranybül plebanus uraiméknál eö kegyelmeknek adgyon három három aranyat, s hogy az 30 Rh[enes forin]tot az koldusoknak proportionat adgyak, kell arra kérni eö Kegyelmeket.

2ndo – Az nyakamon lévő arany keresztemet, azzal az másik arany keresztmemel együtt mellyet Selymeczen csináltattam, adgya mellettem lévő T. P. káplány uram eö Kegyelmének, s kérje arra ő kegyelmét, küldgye akkori Füleky P. Gvardián Uram⁵⁰ eö Kegyelmének, hogy az melly az nyakamon vagygon, az ott való Temp-

⁴⁶ nyeregtakaró

⁴⁷ csótár: fali kárpit

⁴⁸ ingóság

⁴⁹ BARANYI Pál, *Lelki paradicsom*, hely nélkül, 1700, Vö. RMK, I, 1572.

⁵⁰ 1730-ban Nagy Miklós, 1731-ben Győri Ferenc volt a füleki gvárdián. Vö. FRIDRICH,

lomhoz az kuruczok által innend Csábrágból elvitt, s akkori ott lévő paterek eő kegyelmek által magok pénzen megvett kiseded Monstranzianak ekésítésére,[!] az melly arany lanczaimot már az előtt oda küldöttem, azokra függeszse fel eő kegyelme, az másikat peniglen oda tegye, az hová T. Pater Miklós uram eő kegyelme tette az Füleky templom ékesítésére die 7ma Julii költ consignatiom szerint az miket innend elvitt.⁵¹

3tio. Az olvasómon⁵² lévő pecsétés arany gyűrömöt tegye Koháry Péter öreg atyám uram pecsétés aranya gyűrőjéhez, adgya az után Koháry András öcsém uram eő kegyelme kezéhez

4to. Azon fekete köntösömben mellyett immár parancsolatomból elkészített, megholt testemet öltözze fel, s az viselt ereklyémet, s scapuláremot⁵³ valamelly se-lyem szállal öszve varván tegye az mellyemre dolmányom alá, s az Pater Augustinianusok nékem adot fekete szíj övét⁵⁴ kösse által az derekamon, s az dolmányomon fölül azon fakeresztmet, s Boldog Aszony Csesztokoy réz képecskéjét,⁵⁵ melly most a tűzellő szobámnak két ablakja között füg, rajta lévő olvasommal tegye öszve tett kezeimben, s annak utána testemet koporsomban tétesse, s tegye az új szobámban, mellyet most építettem, s Betanianak neveztem, s spogétra⁵⁶ csöpögetett spanyor viaszal alól, s felől három helyen pecsétellye be, s mihelyt koporsom elvitelére rendelt jobbdgyim lovai itten lesznek, mindgyárt vitesse Szent Benedekben, s ottan Szent Benedeky praefectus uramnak⁵⁷ szálló leveletem, száz Rh[enes forint]tal, s Judex Curiae-ségbéli pecsétemmel s stemphámmal, és azon fekete bársony Casulát⁵⁸ hozzá való apparamentumokkal⁵⁹ együtt, mellyett Blaskovics Márton uram eő kegyelme Bécsből leküldöt, s az emlitet casula apparamentumokkal együtt légyen a Szent Benedeky⁶⁰ Templomra, adgya eő kegyelme kezéhez.

5to. Az tett Legatumimnak fundusa⁶¹ honnand telik ki, arrúl való levelim van-
nak az vas ládában Fassionaliter tett Dispositioimmal,⁶² s ottan is maradgyonak
mindaddig, még Testamentumomnak Executori⁶³ Csábrághban jelen nem lesznek, s
tett legatumimról való fassiomot elől nem kéri, s Balogh Mihály eő kegyelmét
kérje arra, hogy akkor jelen legyen, s tett legatumim iránt való informatioim az
mennyre tudtára vannak, adgya aziránt Testamentarius Uraiméknak maga infor-

Historia, II, 166.

⁵¹ Ezen pont másolata, korábbi dátummal: „Extractus dispositionis Excellentissimi Domini Comitis Stephani Koháry”, 1730. július 15.: ŠABB, KCCsL, V. rész, n° 8493.

⁵² rózsafüzér

⁵³ A skapuláré „(lat. vestis scapularis) több rendben a szerzetesi ruha része, amelyet jelképes kis szövetharabként viseltek a kármelita rendhez tartozó világi társulatok tagjai.

⁵⁴ az ágostonos rendhez tartozó világi társulatok tagjai által viselt „Szent Mónika öve”

⁵⁵ a cęstochowai (Lengyelország) pálos templom kegyképének másolata

⁵⁶ zsinag

⁵⁷ A garamszentbenedeki konvent ebben az időben az esztergomi káptalan birtoka volt, és a káptalan által kinevezett prefektust (tisztartó) irányította.

⁵⁸ miseruha

⁵⁹ a miseruha tartozékai: stóla és manipulus

⁶⁰ Garamszentbenedek (Hronský Beňadik, SK)

⁶¹ a hátrahagyott pénzek alapja

⁶² felvallással tett végrendeleteimmal

⁶³ végrehajtói

matióját.

6to. Tiszteletes akkori mellettem lévő P. káplány uram jelen létében, Bánhidy Ferencz eő kegyelme Stummer Györgyel együtt mind az boltomot, s mind szobaimot (azokban mindeneket úgy hagyván az mint vannak) csukja bé, s az ajtókon mind hármoknak pecséttye rajta légyen, s az kulcsokat arra rendelt tintás ládácskámban vegye Stummer György kezéhez, s tarcsa mind addig magánál, még Testamentumomnak Executori itten Csábrághban töle elől nem kéri. Bánhidy Ferencz eő kegyelme peniglen még temetésem végben nem mégyen, az porkolabbal együtt maradgyonak az várban, s legyenek mindenekre jó vigyázással, s mihelyt meghalok, említett Bánhidy Ferencz eő kegyelme expressus⁶⁴ jobbádgym, s itt való melléje rendelt hajdum által, az Nagyszombathi Nemes káptalant halálomrúl tegye bizonyossá, s kérje arra, hogy az melly T. személyeket temettetéseemre elfog rendelni, méltóztassék hová hamaréb Szent Benedekben küldeni. Actum Csábrágh die ex Anno quibus supra.

Koháry István

⁶⁴ kiküldött

KOHÁRY ISTVÁN VÉGRENDELETE POZSONY, 1723. JANUÁR 12.

Koháry István több alkalommal is végrendekezett 1689-től kezdve egészen a halálát megelőző évig, 1731-ig. Végakarátát ismételten módosította, kiegészítette, pontosította anyagi helyzetének és örököseinek változása, valamint az általa tett egyes alapítványok megvalósulása szerint (a kedvezményezetteknek átadott alapítványok kikerültek a végrendeletből). A Koháry és Károlyi családok levéltáraiban több mint száz darab ezzel kapcsolatos latin és magyar nyelvű irat maradt fenn. A végrendeletek közül a legterjedelmesebb (és talán a legismertebb) az, amelyiket 1723. január 12-én Pozsonyban, a káptalan előtt latin nyelven tett. Az alábbiakban ennek magyar fordítását közöljük egy 19. század végi, Kecskeméten készült kézirat szerint. (K.A.)

AZ EREDETI IRAT LELŐHELYE: ŠABB, KCCsL, IV. Rész, n° 8446 (egykorú, utolsó lapja hiányzik); uo., 8451 (a pozsonyi káptalan átírásában, 1732. febr. 15., másolat); uo. 8452 (egykorú másolat). Minden bizonnyal további példányok is léteznek, például az esztergomi és pozsonyi káptalan hiteleshelyi levéltáraiban.

A FORDÍTÁS LELŐHELYE: MNL Bács-Kiskun Megyei Levéltára, Vegyes okiratok gyűjteménye (XV.36), n° 226. A fordítás alapjául szolgáló szöveg eredetéről az irat végén a következő olvasható: „Mihogy a végrendeletnek a Tekintetes Káptalanból megszerzése költséges lett volna, Tihanyi János földesúri meghatalmazottól megszerezte Ladányi Sándor főjegyző és beírott 1817. szept. 10. Kecskeméten. Arról másolta le néhány Kovács Gergely 1839. dec. 10-kén a Római Catholicus Egyház részére, némely sok hibákkal, s a Római Katholikus Egyháznak ajándékozta. Ez egyetlen példány találtatik Kecskeméten.” A fordítást a mai helyesíráshoz igazítva és néhány apróbb változtatással közöljük, javítva a szokatlan szórendeket, és félreérthető vagy nehezen érthető szavakat (pl. halomás > halál, hagyomány > hagyatéék).

Az legszentebb föloszthatatlan Szentháromság,
az Atya, Fiú és a Szentlélek nevében. Ámen.

Én gróf Koháry István, mivel bizonyosan tudom, hogy el van rendelve, hogy minden ember egyszer meghaljon, és annálfogva nekem is meg kell halnom, hogy életem utolsó órájának bekövetkezésével, haldoklás közben a mulandó földi javak minden gondját félre téve, üdvösségemről annál inkább gondoskodhassam, Isten kegyelméből jelenleg egészséges testtel, ép és nyugodt elmével, csendes és elhatározott lélekkel, nem kényszerítve, senki által rábeszélve, hanem önként és jó akarral, a Főtisztelendő Pozsonyi Káptalanból az én különös kívánságomra megkért, meghívott, magam körül összegyűlt, a káptalan által kiküldött és e célra megjelent, együtt jelenlévő és kellő helyen aláírt káptalani urak előtt minden ingó és ingatlan szerzemény javamról a következő, megmásíthatatlan és azok által, akiket illet, örökösön megtartandó végrendeletemet teszem.

[1] Mindenek előtt lelkemet az ő Teremtőjének és Megváltójának, most és mindenkor a Mi Urunk Jézus Krisztus drága Szent Véréért örökre felajánlom a legszi-

lárdabb reményt helyezve az Úr Isten megmérhetetlen irgalmába, töredelmes és alázatos szívvel könyörgök az Isteni Felség előtt, hogy az ő egyszülött Fiának érdemei kinszenvedése és halála által azt magához venni és a mennyei dicsőség részesévé tenni méltóztassék. Holt testemet halálom helyének és idejének körülményeihez és alkalmához képest, amint leghamarabb lehet, a végrendeletem végrehajtására kirendelt urak által (kik az én kívánságom és kérésem folytán annak terhét magukra vállalták) a Római Katolikus Anyaszentegyház szertartása szerint valamely Egyházban, és ha lehetséges, a Garam melléki Szent Benedek templomában, családom sírjában, prédikáció és felesleges költség nélkül, tisztességesen eltakarítani és eltemettetni hagyom. Egyszersmind ugyanazon végrendeleti végrehajtó urakat (kiknek e célra és hálám kimutatása jeléül még életemben 6000 rénes forintot utalványoztam), igen kérem, és esedezem előttük, hogy mindenképpen és szorgalmasan azon igyekezni méltóztassanak, miszerint azonnal halálom után lelkem nyugalmáért és üdvösségére mihamarabb szentmiséket szolgáltatassanak,

[2] Ezen szentmisék szolgáltatásáért és mielőbbi megtartásáért – minthogy az Üdvözítőről és Boldogságos Szűz Máriáról nevezett magyarországi rendtartományok tisztelendő ferences atyái, úgy szinte az a bécsi rendtartományban, valamint a bécsi, pozsonyi és a budai vízivárosi konventekben lévő kapucinus atyák, nemkülönben az ausztriai rendtartomány tisztelendő sarutlan kármelita atyái fizetési illetményeiket tőlem még életemben felvették – azon kell igyekezni, hogy a megnevezett szerzetes atyák főtisztelendő tartományfőnökeik által részemre erről kiadott biztosító iratokhoz képest az általuk megajánlott szentmisék halálom után azonnal és amennyire lehet, legsietőbben, lelkem üdvösségére és bűneim bocsánatáért megtartassanak.

[3] Azon társulatoknak vagy kongregációknak, melyeknek bekebelezett tagja voltam, úgymint a Gyöngyös városában lévő Halálra vált Krisztus Kongregációnak [*Congregatio Agoniae Christi*] 100 rénes forintot, a Nagyszombatban lévő ugyanazon nevű kongregációnak szintén 100 rénes forintot, a nagyszombati Angyalok Királynője Társulatnak 100 rénes forintot, Bécsben a jezsuita szerzetes atyák császári akadémiai kollégiumában működő Boldogságos Szűz Mária Szeplőtelen Fogantatásáról nevezett Kongregációnak 100 forintot, ugyanott a Boldogságos Szűz Mária Mennybemeneteléről nevezett Kongregációnak 300 rénes forintot, Bécsben a jezsuita fogadalmas házban [*domus professa*] létező ugyanazon című másik kegyes társulatnak 150 rénes forintot, szinte Bécsben a sarutlan kármelita szerzetes atyáknál működő Szent Skapuláré Kongregációnak 150 rénes forintot, Pozsonyban a trinitárius atyáknál működő Szentháromság Kongregációnak 150 rénes forintot haladék nélkül kifizetni rendelek és hagyok. A megnevezett kegyes társulatoknak és vallásos kongregációknak halálomat amint lehet, minél hamarább tudtukra adni azért akarom és remélem, hogy imádságaikban rólam megemlékezhessenek és megemlékezni méltóztassanak.

[4] Hogy pedig a fentebb megnevezett tisztelendő szerzetes atyák halálom után az én lelkemért, szülőim és rokonaim lelkeiért még több szentmise áldozatot tartani méltóztassanak, azon célra a bevett szokás szerint, ugyanazon fentebb megemlített bécsi ferences tisztelendő atyáknak 1000 rénes forintot; a Boldogságos Szűz Máriáról nevezett (mariánus) magyarországi ferences rendtartomány tisztelendő atyáinak 1000 rénes forintot; az Üdvözítőről nevezett (szalvatoriánus) ferences

rendtartomány tisztelendő atyáinak 1000 rénes forintot, a bécsi, budai és pozsonyi konventekben lévő kapucinus atyáknak 1000 rénes forintot; a bécsi sarutlan kármelita atyáknak egyezer rénes forintot rendelék és hagyok.

[5] És minthogy a Főtisztelendő Esztergomi Főkáptalan az én végrendeletem végrehajtásának terhét magára vállalni méltóztatott, ezen Főtisztelendő Főkáptalan részére ismételve hatezer rénes forintot, akire pedig az én temetésem szertartása elvégzésének gondját bízni fogja, annak hála jeléül 500 rénes forintot hagyok. Eltakarításom költségeire ezen fölül 500 rénes forintot rendelék, mely utóbbi 500 forintból ha valami rész fennmaradna, a koldusok és a szegények közt osztassék ki. Azon templomnak, melyben Isten kegyelméből halálom helyének és idejének körülményeihez képest, végrendeletem szerint, költségek fecsérlése nélkül eltakarítatom 1500 rénes forintot; a koldusok és a szegények között temetésem alkalmával kiosztatott 100 rénes forintot, ugyanazon alkalommal a pozsonyi irgalmas testvéreknek szintén 100 rénes forintot rendelék kifizettetni.

[6] Továbbá a jolsvai ispotályban levő koldusoknak 500 forintot, a gyöngyösi ispotályban levőknek szinte 500 forintot és a kecskeméti katolikusok ispotályában lévő koldusoknak is 500 forintot, a szegényebb tanuló ifjaknak pedig 750 rénes forintot a jezsuita atyáknál Gyöngyösön, és másik hétszázötven forintot a piarista atyáknál Kecskeméten iskolába járóknak, oly módozattal hagyok, hogy ezen elszámolt összegek biztos módon kihelyeztetvén, azok törvényes kamata az által, kit azok kezelésével a végrendeleti végrehajtó urak megbízni fognak, az érintett ispotályok vagy szegényintézetek részére évenként kiszolgáltassék, a szegényebb tanuló ifjakat illető kamat pedig a gyöngyösi és a kecskeméti szerzetes házak főtisztelendő előjáróinak átküldessék, hogy ezek azt tetszésük és belátásuk szerint azon tanulóknak évenként kioszthassák.

[7] Továbbá hagyok biztos módon kihelyezendő 500 rénes forintot oly céllal, hogy ennek évenkénti kamata, a Garam melléki Szent Benedek konvent koldusait illesse, s az előbb már megtett alapítványom szerint az ottani templomban és a keszi¹ kápolnában elmondandó szentmisék idején, a miseszolgálat végéig jelenlévő koldusoknak, a végrendelezési végrehajtó urak intézkedése szerint évenként hűségesen kioszthassék.

[8] Továbbá a jezsuita atyák rozsnói rendházának, vagy – ha a főtisztelendő tartományfőnök úr célszerűbbnek látná – ugyanazok gyöngyösi rendházának, a már előbb utalványozott összegben kívül ismét 6000 rénes forintot rendelék és hagyok.

[9] A bécsi trinitárius szerzetes atyáknak pedig oly feltétel alatt hagyok 1500 forintot, hogy ezen összeget biztos módon kihelyezni, és annak törvényes kamatát évenként és örök időnkig a török rabságban lévő keresztények kiváltására fordítani tartozzanak és köteleztessenek.

[10] Továbbá a ferences atyák szécsényi templomának kijavítására 3000 rénes forintot, a Nyírbátor mezővárosban levő minorita atyák templomának kijavítására 7000 rénes forintot, a Nyitra melletti Zobor hegyen levő kamalduli szerzetes atyáknak 1000 rénes forintot, a nagyszombati Szent Ferenc rendi atyáknak 1000 rénes forintot, a pozsonyi ferences atyáknak 1000 forintot, a pálos atyák nagy-

¹ Garamkeszi (Hronské Kosihy)

szombati templomának vagy monostorának felépítésére 3000 rénes forintot, a Máriavölgyben levőknek pedig 1000 rénes forintot, a kapucinus atyák bazini templomának vagy monostorának építésére 3000 rénes forintot, Budán a Vízivárosban levő kapucinus atyáknak pedig 1000 rénes forintot, a budai kármelita atyáknak 1000 rénes forintot, a pozsonyi irgalmas testvéreknek 500 rénes forintot, a szepesieknek szintén 500 rénes forintot.

[11] Végül a Főtisztelendő Esztergomi Káptalannak azon feltétel alatt hagyok huszonnégyezer rénes forintot, mely összeget már én a bécsi városi bankban hat százalékos kamatra kihelyeztem, hogy annak örökös kamataiból, ugyanazon káptalan felügyelete alatt álló, Szent István, Magyarország királya nevét viselő nagy-szombati szemináriumban az eddig tartatni szokott növendékeken kívül még másik tizenkét növendéket, kiket a többi közül alkalmasabbaknak találtattak a felvételre, folyvást bevenni, kitartani és élelmezni tartozzanak; mely tizenkét növendék a Főtisztelendő Esztergomi Főegyházmegye vagyonának címe alatt az egyházi rendbe felvétetvén, miután ugyanazon szemináriumban tanulmányaikat elvégezték, ahol a Méltóságos és Főtisztelendő egyházmegyei helynök urak legcélserűbbnek látni fogják, plébániák kormányzására alkalmaztassanak, és azokban ugyanazon szokás és kötelezettség mellett, mint az ily alumnátusokban nevelt más papi férfiak, szolgálni tartozzanak, különösen kijelentvén azt, hogy azon esetben, ha ezen énáltalam kihelyezett huszonnégyezer rénes forint az arról kiállított kötelezvény értelmében visszafizettetnék, azon huszonnégyezer rénes forintot a Főtisztelendő Esztergomi Káptalan Magyarországon kívül, Ausztriában vagy Ő Császári Főlségének más örökös tartományaiban, a kereszténység esküdt ellenségétől (a töröktől) távolabb eső, és a háborúk viszontagságainak kevésbé alávetett helyeken tartozzék elegendő biztosíték mellett, és a legjobb módon kihelyezni és beruházni. És alázatosan kérem, hogy a Mindenható Isten dicsőségére és a Magyarországon fennálló Római Katolikus Anyaszentegyház javára tett ezen alapítványomat a Főtisztelendő Esztergomi Főkáptalan, a maga főméltóságú és fenséges főnökével és annak utódaival együtt kedvesen venni, elfogadni, fenntartani és mindenkor foganatosítani méltóztassék.

[12] Jelen végrendeletemben elszámolt minden kegyes hagyatékomat, mihelyst a Főtisztelendő Esztergomi Káptalan az említett bécsi városi banknál kihelyezett tőkepénzeimből ezen végrendeletem erejével felveszi, azonnal minden megnevezett örökös hagyatékosomnak illetményét kifizetni és elsorolt intézkedéseimet teljesíteni méltóztassék.

[13] Minthogy pedig szolgálataim által kiérdemlett, Ő Császári Felsője legkegyelmesebb Urunk által kegyesen utalványozott, és a hadi főbiztosságnál megtett felszámítás szerint tizenötezer rénes forintot meghaladó követeléseim is volnának, alázatosan remélem, hogy azokat mint már kegyesen utalványozottakat, Ő Császári Felsője veleszületett kegyelmességénél fogva kifizettetni méltóztatik. Ugyanazon kegyesen utalványozott követeléseimből tehát a bécsi katonai kórház részére 5000 rénes forintot, a bécsi ferences atyák részére 1000 rénes forintot, a mariánus [ferences] rendtartománynak 1000 rénes forintot; a szalvatoriánus [ferences] rendtartománynak 1000 rénes forintot, a bazini kapucinus atyáknak 1000 rénes forintot, továbbá a pozsonyi kapucinus atyáknak 1000 rénes forintot, a budai kapucinus atyáknak 1000 rénes forintot, a pozsonyi irgalmas testvéreknek 1000 rénes forintot,

a Szepesben levőknek is 1000 rénes forintot, a pozsonyi trinitárius szerzetes atyák templom vagy monostor épületére 2000 rénes forintot utalványozok és hagyok.

[14] Továbbá az Apova² helységben levő templom javadalmazására hagyom azon 80 rénes forint haszonbért, melyet Korpona szabad királyi város nekem évenként készpénzben fizetni szokott a Korpona város határterületéből családom részére bizonyos per útján megítélt szántóföldek után, minthogy én azon földeket már régen a nevezett városnak átengedtem és visszabocsátottam. Miután e haszonbérnek tökéje a város által letétetett, azt elegendő biztosíték mellett a végrendeleti végrehajtó urak helyezték ki, annak ugyanannyit jövedelmező kamatát az apovai egyház tisztelendő római katolikus plébánosának és az ő szintén római katolikus utódainak azon feltétel alatt hagyom és utalványozom, hogy ő és az ő utódai Csábrág várában minden héten egyszer szentmisét szolgálni és az ott tartozó tót ajkúak számára egyházi szónoklatot tartani vagy legalább az Evangéliumot felolvasni tartozzék, és arra köteles legyen. Ha pedig valaha netalán megtörténnék, hogy az apovai egyháznak nem katolikus plébánosa lenne, akkor a végrendeletem végrehajtását intéző urak ezen hagyatékomat olyan tisztelendő római katolikus plébános úr részére évenként utalványozni méltóztassanak, aki a fentebbi feltételeknek eleget tenne

[15] Továbbá Kis-Hont vármegyébe kebelezett Zehere³ nevű helységben levő egész birtokrészemet, valamint Kecskemét mezővárosban levő, úgynevezett Rákóczi-féle részirtokomat, mely mindkettőt zálogban bírom, aképpen hagyom a jolsvai, gyöngyösi és kecskeméti római katolikusok ispotályában levő koldusoknak, hasonlóképpen a kecskeméti mezővárosban a piarista atyák iskolájában levő szegényebb tanulóknak és ugyanúgy a Gyöngyösön a jezsuita atyák iskolájába járó szegényebb tanulóknak, hogy ezen említett mindkét birtokrésznek évi jövedelmét főttisztelendő jolsvai plébános úr vagy pedig a Főtisztelendő Esztergomi Káptalan által e végre kirendelt más valaki szedje, és ugyanazon évi jövedelmet hat egyenlő részre felosztván, tartozzék annak egyik részét a piarista rend kecskeméti háza főttisztelendő főnökének és általa az ott iskolába járó szegényebb tanulóknak saját tetszése és belátása szerinti kiosztás végett átküldeni, másik részét a Kecskemét mezőváros előljárói által, az ottani ferences atyák gvárdiánjának igazolása mellett a római katolikusok ispotályában levő koldusoknak, harmadik részét a jezsuita atyák gyöngyösi háza főnökének és ugyanazon főnök által az ott iskolába járó szegényebb tanulóknak szintén saját tetszése és belátása szerinti kiosztás végett átküldeni, negyedik részét a jolsvai ispotályban levő koldusok közt, ugyanazon mezőváros előljárói által, ötödik részét pedig a gyöngyösi ispotályban levő koldusok közt teendő kiosztás végett átküldeni, hatodik részét pedig fentebbiek kezelésére tartsa meg, úgy, hogy ezen hagyatékom egyéb célra fordítással ne terheltessek. Ha pedig ezen megnevezett zálogos birtokrészek kiválatnának, azokért visszafizetendő összegek elegendő biztosíték mellett törvényes kamatra kihelyeztessenek és azok után beszedendő évi kamatok évenként a fentebb előírt módon és célra fordíttassanak és kiszolgáltassanak.

² Apova (Hont megye, csábrági uradalom)

³ Zeherje (Zacharovce, Hont megye)

Ezeket előbocsátván, minthogy az öröklés útján reám szállott és a megejtett osztályokról szóló levelekből kitudható ingatlan javaimról nem szükséges, és sem jogom, sem hatalmam nincs rendelkezni, mert az ilyen öröklési jogon nekem jutott és általam semmi részben el nem adott, el nem cserélt, el nem idegenített és semmiképpen meg nem terhelt birtokomban levő ingatlan javaimnak az ország törvénye szerint kétségtelen örökösömre kell szállaniuk, és azonnal halálom után azokra is fognak szállani, hanem – azon királyi engedély erejével, mely 1689. év június havának 8. napján, Ófelsége, a dicső és kegyes emlékezetű Lipót császár és Magyarország királya által részemre kegyelmesen kiadatott, sőt alázatos folyamodásom folytán ugyanazon említett királyi engedély Ófelségének Nagyméltóságú Udvari Kamarája által a tekintetes Magyar Kamarának is kegyesen megküldetett abból a célból, hogy az pontosan megtartassék, továbbá 1710. év szeptember 12. napján dicső emlékezetű József császár és Magyarország királya által, valamint 1713. év július 12. napján Ófelsége az uralkodó császár és Magyarország királya VI. Károly által a Nagyméltóságú Udvari Kamara útján a tekintetes Magyar Kamarához avégett intézett kegyes rendeletek útján, hogy azon királyi engedély minden pontjaiban és záradékaiban épségben és törvényes erejében megtartassék, melynél fogva szabad végrendekezési jogom kegyelmesen megadatott, és belátásom szerint saját akaratomhoz képest, javaimról szabadon intézkedni, azokat másokra átruházni, teljes és általános szabadságot nyertem – csupán csak azon ingó és ingatlan minden javaimról, melyeket Isten áldása által közvetlenül magam szereztem, hitbizomány alakjában örökké tartandó jelen végrendeletet alkotom és teszem.

Először. Minthogy magamtól leszármazó örökösöm és utódom nincsen, saját családomról gondoskodni, és annak fenntartására szerzeményeimből oly vagyont kívánok biztosítani, mely sem az egyenlő örökösödési jog útján bekövetkező osztályok és akadályok által szét ne daraboltathassék, sem pedig pazarlás által el ne tékozoltathassék. Ezért már 1701. évben elhalt testvéremet, gróf Koháry Farkas urat, murányi váram és ahhoz törvény szerint régente tartozó és tartozandó birtokokban, az akkor uralkodott királyi felség által kegyelmesen elfogadott, jóváhagyott és megerősített rendelkezésem szerint, bizonyos feltételek alatt, melyek ugyanazon vár és ahhoz tartozó uradalomról kiállított alkotmánylevélben és beiktatási bizonylatban foglaltatnak, örökösömmé tettem. Minthogy azonban ő időközben elhalt anélkül, hogy a részére hagyott örökséget átvette vagy az iránt valamely intézkedést tett volna, tekintettel levén az említett adománylevélben és beiktatási bizonylatban tett s Ófelsége által kegyelmesen elfogadott és megerősített rendelkezésekre, ugyancsak fiát és az én unokaöcsémet [*nepos*], Koháry András Józsefet, ha ugyan a római katolikus hitben megmarad, fent említett murányi váram és ahhoz tartozó és ahhoz tartozandó minden összes birtokokban, igazi, törvényes és kétségtelen végrendeleti örökösömmé teszem, kinevezem és kijelölöm, oly módon és azon világosan kikötött feltétel alatt, hogy Koháry András József az említett murányi örökös jószágomat Murány várával együtt, melyek Gömör vármegyében található és örökös joggal csak férfi ágra adományoztattak, azoknak minden tartozékaival, és az erről szóló adománylevél szerint dézsmák bérletére vonatkozó régi joggal együtt, mint hitbizományt birtokába vehesse és bírhatta ugyan, de semmi szín vagy ürügy alatt azokat sem részben, sem egészben el ne zálogosíthassa, el ne adhassa, és bármely kigondolható módon el ne idegeníthesse (a hitbizománnyal így

bánni különben is tiltva levén), hanem azon birtokokat egyáltalában csakis használhassa, azok jövedelmét szedhesse, és ezeket maga szükségére és a család javának és fényének fenntartására fordíthassa

Ugyanazon Koháry András József pedig az elsorolt és megnevezett murányi birtokokat a fentebbi módon az elidegenítés, elárusítás, elcserélés és eltékozlás lehetősége nélkül, az elsorolt feltételek alatt és az említett módon és nem másképen, jelen végrendeleti intézkedésem erejével reá ruházott jognál fogva, idő múltával Isten áldásából már születése vagy születendő fiai közül csak egynek hagyhatja, aki élete szepőlőten tisztaságával és egyéb lelki és testi tehetségekkel és erényekkel jellekedik, és azon birtokok fenntartására a többi közül az ő ítélete szerint alkalmasabb, aki továbbá férfi nemű, római katolikus vallású és világi állapotú lesz. Továbbá szintazonképpen e kirendelendő örökösöm is fiai közül csak egynek, vagy ha azok nem lennének, bárki másnak, de szintúgy csak egynek, aki a Koháry családból származott, az előbocsátott feltételek alatt hagyhassa. És így a jövőben mindig, folytonosan akár felvállás, akár végrendelet útján, akár pedig az ilyen örökös saját tetszése szerint átadhassa és átbocsáthassa; akinek elhaltával, fentebbi módon és említett módozattal, a kirendelt örökös intézkedése folytán a megnevezett és kijelölt murányi birtokok, az elsorolt feltételek alatt csak egy világi állapotú, római katolikus vallású, és abban állandóan megmaradó férfi személyre szálljanak.

Hogyha pedig említett Koháry András József vagy más valaki az előírt módon folyvást következő örökösök közül ezen végrendeleti intézkedésem ellenére a neki hagyott murányi birtokokból valamely részt bármi képen elidegeníteni megkísérelne, vagy pedig hirtelen halál által akadályozva, avagy másképen, bármi oknál fogva, a megemlített birtokokról semmi rendelkezést sem tenne, és így végrendelet nélkül az élők közül elköltözik, vagy a sokszor említett feltételeknek akár egészben, akár részben eleget nem tett volna, midőn erről a végrendeleti végrehajtók kellőleg értesítenek és előttük igazolják, ezen esetben a Koháry család, ha tudniillik a férfi neműek többen lennének, azok közt a legidősebb, világi állapotban levő, a fentebb megírt feltételek megtartásának terhe alatt, mint kirendelt örökös a végrendelezési végrehajtó urak által, vagy egy ezek részéről megkeresett ítélőmester avagy bármely más illetékes bíró által, örökösen, visszavonhatatlanul és elidegeníthetetlenül [beiktassék].

Ha pedig a Koháry család csak egyetlenegy férfi személyre leolvadna, és ez magát jelen végrendeleti intézkedésemhez nem alkalmazná, és a fentebb kijelölt feltételeket nem teljesítené, vagy pedig ha a férfi ág egészen kihalna, a kirendelt végrendelezési végrehajtó urak a Koháry család nőtagjai közül, kik a kihalt utolsó örököstől származnak (amely női ágból ha valaki vagy a római katolikus hitben, vagy világi állapotban állandó nem lenne, vagy ha nemes és tisztességes nemzetiségből származó és saját családja állásához méltó férjet nem választana, az én hagyatékomból és minden szerzett vagyonomból jelen végrendeletem erejével mindenkorra kizártnak tekintessék), akkor az említett mindem murányi birtokomat, miképp már elmondva van, az első esetben a legidősebb, a második említett esetben pedig – ha tudniillik a Koháry család csak egy férfi tagra leolvad, és az a fent elsorolt feltételeket nem teljesítené, vagy a férfi ág egészen kihalna – a kirendelt végrendeleti végrehajtó urak és a kihalt utolsó örököstől származott nőág legidősebb leánya azonnal együtt vagy külön, minden törvényes orvoslát kizárásával, a

törvényszünet időszakai sem állhatván ellent, a fentebb leírt módon, bármely illetékes bíró közvetítésével, vagy ha azt jobbnak látná, saját hatalmánál fogva, amely ezen, királyi jóváhagyáson alapuló végrendeletemen alapszik, – mindazonáltal az elzálogosítás, eladás és bármi módon való elidegenítés, vagy megterhelés lehetősége nélkül – teljes hatalommal elfoglalhassa, birtokba vehesse, és megírt intézkedésem megvalósításának elmulasztása vagy a birtokok elidegenítésének megkísérlése miatt a bármi képen idegen kezekbe jutott birtokokat egyszerűen, minden pénzfizetés vagy megszorítás nélkül elfoglalhassa, birtokba vehesse, és jelen intézkedésem erejével a fentebbi módon bírhasa és beírhasa.

És ugyanezért ezen végrendelet szerint halálom után, valamint utánam következő örökösöm halála után is, azon vármegyékben, melyek területén a fent említett murányi várhoz hasonlóképpen hátrahagyott birtokaim vannak és találatnak, jelen végrendeletemet e részekben kihirdetni rendelem avégett, hogy minden vevők vagy hitelezők ugyanazon birtokoknak megkísérlendő megvételéről, egyszerűs mind a jövőbeli örökösöknek és hagyatékosoknak e célból valamely pénz kölcsönzésétől, azon pénzüsszeg elvesztése alatt, idejekorán, nyilvánosan és közönségesen eltiltassanak.

Mihez képest a második megemlített esetben minden felsorolt murányi birtokaim ezen végrendeleti intézkedésem szerint a női ág és hagyatékosaim között a várral együtt két egyenlő részre osztassanak föl, és adassanak át, hogy azon birtokoknak fele a kihalt utolsó örököstől származott és az által kinevezett egyetlen női személyre szálljon. Ha pedig a kihalt utolsó férfi örökös e részben bármi oknál és tekintetnél fogva semmi intézkedést sem tett volna, és így végrendelet nélküli halála beigazoltatnék, akkor az utolsó kihalt örökösnek világi állapotban levő legidősebb leányára szálljon, a fentebb felsorolt feltételek teljesítésének terhe alatt, másik felét pedig az említett birtokról kibocsátott királyi adományozó oklevél tartalma szerint, jelen intézkedésem erejével reájuk ruházott teljes joggal, jelen végrendeletem foganatosítására kirendelt urak bírassák és kezelhessék ugyan, de annak minden jövedelme évenként hat egyenlő részre osztassék: egy részt a gondozásért és kezelésért a magok számára megtartatván, második részt a Szentséges Üdvözítőről nevezett tartománybeli ferences atyáknak, ugyanazon tartomány akkori főtisztelendő főnökének határozata szerint kiosztásra kifizetni, a harmadik részt Gyöngyös és Kecskemét városokban levő koldusoknak és szegényebb tanulóknak, kik ott iskolába járnak, vagy másutt is, ahol hasznosabbnak ítélik, kiosztani, a negyedik részt a török fogságban lévő keresztény foglyok kiváltására vagyis azok váltságdíjának beszerzésére a trinitárius atyáknak vagy bárki másoknak kifizetni, az ötödik részt a Pozsonyban és a felső-magyarországi Szepesben működő irgalmas atyáknak a betegek számára kiadni, végül a hatodik részt kiváltképpen az én birtokaimon vagy másutt Magyarországon levő szegényebb templomok számára, amint helyesebbnek ítélnék okvetlen kifizetni tartozzanak és kötelesek legyenek.

A kiváltott birtokok után pedig az egész letett zálogösszeg egyik fele az említett nőnembelieknek járjon, és őket illesse – mint már elmondatott – az elhalt utolsó kirendelt örökös leszármazási ága szerint, mindegyiknek szabad rendelkezésére, másik fele pedig hasonlóképpen és egészében kegyes hagyatékokra fordíttassék, és az egész zálogösszeg fele mindaddig osztatlanul megtartassék, míg elegendő biztosíték mellett, törvényes kamatra Magyarországon kívül, Ausztriában vagy Ófelsé-

gének a keresztény név esküdt ellenségétől távolabb fekvő és a háború viszontagságainak kevésbé kitett más örökös tartományaiiban legalkalmasabban kihelyeztesék. Midőn pedig említett módon kihelyeztetett, a tőkepénz évi kamata hat egyenlő részre osztva, ugyanúgy, mint fentebb, a kiváltás előtti állapotban birtokaimról intézkedtem és az évenkénti jövedelmet kiosztatni és kifizettetni rendeltem, szintazonképpen, mint fentebb megírva és elrendezve van, a kamatok évenként elosztassanak és kifizettessenek.

Másodszor. Azon ingatlan vagyonokból pedig, melyek Istenben elnyugodott édesanyám, néhai Nagyságos gyarmati Balassa Judit asszony által szereztettek, és minden birtokaink általános felosztása alkalmával az ő, öcsém uraimék, húgom asszonyom és én közöttem keletkezett bizonyos szerződésnél fogva az ő szabad rendelkezésére bocsáttattak, és általa azután felvállalásilag nekem hagyattak, a Szitnya és Csábrág várakhoz tartozó minden birtokaimat, melyeket az anyai felvállás erejével bírok, valamint azon birtokokból néhai édesatyám uram által hajdan elzálogosított és általam kiváltott részeket, melyek az e tárgyban keletkezett szerződésekben foglaltatnak, ugyancsak Koháry Andrásnak hagyom, hogy azokat, mint öröklött atyai birtokokat bírhasa. Ugyanazon édesanyám asszonyom által részemre hagyott füleki és szécsényi ingatlan birtokokból pedig az általam bírt minden részjóságomat Istenben elhunyt húgom asszonyom, Koháry Judit, Nagyságos Barkóczy György özvegye mindkét nemű örökösinek, kirendelt örökösömnek és az ő testvérhűgáinak egymás közti egyenlő osztályra hagyom.

Harmadszor. Néhai Méltóságos gróf Wesselényi Ferenc úrnak, Magyarország nádorának Kecskemét városban levő részét, még 1670. *Laetare* vasárnap második napján [1670. márc. 18.], Mednyánszky János személynöki ítélőmester hivatalos jelentése folytán keletkezett felvállás erejével én és akkor még életben levő fiútestvéreim tizenkétezer magyar forintért – minden forintot akkori húsz garasával számítva – zálogba vettük és bírtuk. Időközben pedig a kecskeméti rész jövedelmének bizonyos részét Koháry Judit húgom asszonnak, néhai nagyságos Barkóczy György özvegyének, a füleki és szécsényi birtokokból osztálytétel útján részére jutott részirtokokért atyafiságos megegyezés szerint átengedtük. Azon említett Wesselényi-féle rész örökös joggal nekem adományoztatott, és tiszta beiktatással is megerősítettett, és általam megváltatott (mely megváltott kecskeméti résznek évenkénti földesúri járadéka, kivéve tudniillik a Bosnyák-résznek külön 50 tallért kitevő járadékát, minthogy magában 750 tallért tenne, a murányi uradalomból pedig a Koháry család mindkét nemen levő tagjait örökösen illető és a Surányi-birtokokért [*bona Suraniensia*] becserélt birtokok évenkénti úri adójának, tekintve a becserélt birtok értékét, amennyiben valamennyi érdekelt atyafi uraimék által közös egyetértéssel hat százaékban állapított meg, csak 900 forintot kellene jövedelmeznie, ugyanezért az általam örökösen megszerzett kecskeméti résznek évenként 900 rénes forintot jövedelmező részletét, és így becserélt Surányi-birtokokat, mint amazokkal egyenértékű földesúri járadékot jövedelmezőket, említett húgomasszony, Koháry Judit örökösei által részemre 1712. évben a Főtisztelendő Pozsonyi Káptalan előtt, és azután maga említett húgom asszony által a Szent Keresztről nevezett Tisztelendő Leleszi Konventben ugyanezen tárgyban tett felvállás szerint bírnám, és ennél fogva, ámbár néhai Koháry Farkas testvérem mindkét nemen levő örökösei is hasonlóképen örökös csereszerződés szerint bírhatnak,

mindazonáltal a fentebb körülírt murányi birtokok felvallott becserélése útján átengedett 900 forint földesúri járadékon kívül még fennmaradt részért a szokott évenkénti földesúri járadéknak és Kecskemét városban a néhai Báthory Gábor után maradt birtokrész is, nemkülönben az egész Perse⁴ falut, az abban levő nemesi udvartelekekkel, hasonlóképen az egész Galsa⁵ nevű falut, az ott levő két udvartelekekkel és vámmal, rimaszombati részjószággal, szintazonképpen balogi és úgynevezett Derencsényi-féle minden birtokaimmal és a magvaszakadt Báthory-féle nemesi udvartelken a hozzá tartozó vámmal, kaszáló és szántó földekkel együtt, melyeket örökös joggal szereztem s annál fogva azokat tényleg bírom, kirendelt örökösömnek és jövőben következő utódainak egész úgy, mint a murányi birtokokat örök jogon adom és hagyom, hogy azokat elzálogosítás, eladás és bármi cím alatti megterhelés, s osztás nélkül, elidegeníthetetlenül bírják (kivéve csak a kishonti kerületben levő Báthory-féle részjószágot, melyeket nemzeti Korponay János uramnak, az ő hűséges szolgálataiért, miket évek hosszú során irányomban, és pedig a Thököly-féle fogságomban is szintűgy fél év alatt mellettem levén tanúsított, már régen örökösen oda adományoztam.

Minthogy pedig balogi és derencsényi birtokaimat, rimaszombati részjószágot és az ezekről kibocsátott és beiktatással érvényesített királyi adománylevelekben elsorolt más birtokrészet és szintazonképpen néhai gróf Wesselényi Ferenc, Magyarország nádora kecskeméti részét nemcsak mindkét nemre, hanem hagyatékaimra és engedményeseimre nézve is örökös joggal nyertem volna, mely megírt birtokok Gömör, Kis-Hont, Nógrád és Pest- Pilis-Solt törvényesen egyesült vármegyékben vannak, ezekre nézve akarom és rendelem: hogy az utolsó férfi örökös kihalása esetében ugyanazon utolsó örökös intézkedéséről ezen birtokok általában és összesen, bizonyosan és okvetlenül, jelen végrendeleti intézkedésem erejével, egyetlen nőági és jogosult személyre szálljanak, arra, aki az utolsó férfi örökös ítélete szerint a többi közt erényeinél fogva legméltóbb lesz, épen úgy, miként már elébb a murányi birtokokra nézve a férfi örökösök irányában kimondottam és elrendeltem.

Negyedszer. Feljegyezni kívántam, hogy bizonyos divényi és úgynevezett Balassa- és Bosnyák-féle birtokokat olyképpen bírok, hogy azokat részint Ófelsége, a boldog emlékű Lipót császár és Magyarország királya által nekem adományozta, részint néhai Nagyságos Bosnyák nagyanyám asszony, és annak osztályos rokonai, valamint néhai Balassa Imre által elzálogosított és az említett néhai Balassa Imre folyamodására az én nagyanyámtól (néhai Alvinczy Péter és Balassa István ítélőmesterek előtt lefolytatott két rendbeli per útján, bizonyos szerződés meg nem tartása miatt, néhány ezer arany elmarasztaló összeg erejéig Nógrád, Heves és Pest-Pilis-Solt törvényesen egyesült vármegyék alispánjai által, ugyanazon ítélőmesterek megkeresésére, a perbeli határozatok szerint, a marasztalási összegeknek együtt és egyszerre leendő letételéig végrehajtásilag lefoglalva levén) saját pénzezen váltottam vissza.

Tehát ezen divényi és úgynevezett Balassa- és Bosnyák-féle birtokokat is, nemkülönben a többi zálogos Bosnyák-féle birtokból Visk,⁶ Dereszlyén,⁷ Páty és He-

⁴ Perse (Prša, Nógrád megye)

⁵ Ipolygalsa (Holiša, Nógrád megye)

⁶ Ipolyvisk (Hontvisk, Vyškovce nad Iplom, Nógrád megye)

rencsény nevű falukban és Drag és Patvarec pusztákban levő kiváltott birtokrészeimet, melyek Nógrád, Hont, Heves és Pest- Pilis-Solt törvényesen egyesült vármegyékben vannak, és melyeket én magam szereztem, az említett kirendelt örökösöknek azon feltétel alatt adom és hagyom, hogy ő mint kirendelt örökösöm és szintűgy az említett mód szerint jövőben következő örökösök is, ezen utóbb megnevezett birtokokat is, azok bekövetkezhető kiváltásáig bírhatják, anélkül hogy azokat elzálogosíthatnák, eladhatnák bármi képen és bármi ürügy alatt megterhelhetnék vagy megoszthatnák; mire nézve végrendeleti intézkedésemet halálom után e részben is, éppen úgy és hasonló módozattal, mint az *első* pontban tettem, kihirdettetni rendelem, azon birtokok visszaváltása után beveendő pénzüsségeket pedig a murányi uradalomhoz tartozó, de még zálogban mások kezén levő birtokok visszaváltására megosztatlanul fordítani kötelesek legyenek.

És ezen előrebocsátott intézkedésem az említett birtokokra nézve csak addig érvényes, míg a Koháry család mindkét nemén fennáll. Annak mindkét nemén kihalása után (mit az Isten távoztasson) azon időre, vagyis mostantól akkorra, ugyanazon birtokokra nézve a részemre kegyesen kiadott és már megemléített kegyelmes királyi jóváhagyás erejével a következő intézkedést teszem és rendelem, hogy tudniillik a megemléített és mindkét nemű engedményesekre és hagyatékosokra szóló szerzemény örök birtokaimat a végrendeleti végrehajtó urak az *első* pontban megírt és kegyes hagyatékokra rendelt murányi birtokok fele részéről tett intézkedésemhez mindenben hasonlóképen és elsorolt módozattal, a szerzési értékben átvehessék, és ugyanazon szerzési összegnek befizetéséig bírassák, és kezelhessék, a visszafizetett szerzési összeget pedig ugyanazon módozat szerint kegyes alapítványokra fordítani tartozzanak, mint a murányi birtokok után leteendő szerzési összeg fele részéről az *első* pontban tett intézkedésemet hagyom és rendelem.

A Koháry családnak mindkét nemén kihalása után a megemléített és jelen végrendeletemmel hagyott birtokokban levő örökösödést pedig, vagyis az örök birtokjogot, mely az adományozás idején Ő Császári Felsége által nekem oly nagy kegyességgel adatott meg, hogy azon birtokokra nézve szabad rendelkezési előjogot is nyertem, e császári kegyelemért melyet legmélyebb tisztelettel elismerek, az uralkodó király Őfelségének és Magyarország Koronájának a hála érzetével alázatosan visszaengedem, könyörögvén Őfelségének, hogy mindig szeplőtelenül fenntartott hűségemet, a szerencsétlenségben is beigazolt, vérem hullásával és már 58 év óta a Felséges Ausztriai Ház irányában tett szolgálataimat kegyelmesen figyelembe vévén, ezen végrendelezési intézkedésemet, melyet különben is korábbi királyi jóváhagyás szerint tettem, kegyelmesen oltalmába venni, minden részében épen tartani, és az előbocsátottak szerint, jövőben következő örökösöimet és egyéb családomat, mely a Felséges Ausztriai Ház iránt tartozó alattvalói hűséget eddig mindig szeplőtlenül megtartotta, és saját birtokainak gyarapítására vagy mások javainak kifizetésére törekvéssel az alattvalói hűség ösvényéről soha le nem tévedt, és a gyászos emlékü belháborúk és hasadások alkalmával gyakrabban nemcsak minden birtokainak elvesztésével károsított, és sanyarú raboskodást szenvedett, de a Felséges Ausztriai Ház hadi szolgálatában hűségét vére hullatásával és életének feláldozása mellett halálal is fenyegetvén tanúsította, az én hagyatékosaimmal

⁷ Dereszlény 1893-tól Barsendré (Ondrejovce, Bars megye) része.

együtt, legmagasabb királyi pártfogásába kegyelmesen felvenni méltóztassék.

Ötödször. Elhunyt testvérem, gróf Koháry Farkas úr után maradt özvegy grófné asszonynak⁸ és az ő gyermekeinek huszonötezer rénes forintot meghaladó összegeket kölcsönöztem, melyek mennyisége megtetszik az erről szóló kötelezvényekből, elismervényekből és egyéb iratokból. Ezen pénzeket nevezett néhai öcsém uram örökösének azon feltétel alatt rendelem elengedtetni, hogy az én intézkedéseim ellen, melyeket akár végrendeletileg, akár felvállásilag tettem, vagy ezek után is felvállás vagy fiókvégrendelet útján teszek, közülük senki semminemű lépéseket ne tegyen, vagy pert ne indítson.

Különben ha valaki közülük a megemlített intézkedéseim ellen pert indítani vagy valamit tenni megkísérelne, akkor ő, örökösödése arányában azon említett adósságok lerovásában részt venni tartozzék, és az általa arányosan kifizetendő adósság összegét azok, kik intézkedéseim ellen semmit sem tettek, jelen végrendeletem erejével bármely országos bíró, vagy azon ítélmesterek avagy alantas bírák útján – semmiféle jogorvoslat, semmi törvénytörés, vagy a megyei tisztviselők lemondása ellent nem állhatván – ugyanannak birtokaiból világos adóssági per útján, a költségek és fáradság óhajával együtt, maguk részére megvehessék. Ha pedig mindannyian megkísérelnék a perindítást az eddig tett vagy ezután teendő intézkedéseim ellen, ez esetben a végrendelet végrehajtó urak teljes joggal bírjanak arra nézve, hogy az ő javaikból a fentebb kijelölt módozattal ezen adósságot beszédhessék, és az eképp beszédettek kegyes hagyatékokra fordítani tartozzanak. Sőt a fent leírt intézkedéseimnek épségben tartása céljából még azt is elhatározom és elrendelem, hogy bárki hagyatékosaim közül a fentebbi intézkedéseim ellen, akár részben, akár egészben pert indítana, a részére tett hagyatéktól megfosztassék, és elejtessék. és azon hagyatékot a végrendelet végrehajtó urak a fent írt első pontban kijelölt módon átvenni és kegyes célokra fordítani tartozzanak.

Kiváltképpen megkérem pedig a Főtisztelendő Esztergomi Káptalant, hogy a legutóbb tartott pozsonyi országgyűlésen alkotott 29. törvénycikk értelmében az én nevem lenyomására képezett eszközt egy saját kebeléből hitelesen e célra kiküldendő főtisztelendő kanonok úr által átvétetni és Ő Császári és Királyi Felségéhez felküldetni, és az én intézkedéseimnek minden részben épségben tartása iránt illető helyeken kellő lépések megtételét elrendelni és meghagyni méltóztassék, kinek e részbeni eljárásában fölmerülő költségeit és szükséges kiadásait, kirendelt örökösöm megtéríteni, és az ő fáradozásait illő köszönéssel jutalmazni, jelen intézkedésem erejével tartozzék és köteleztessék.

Hatodszor. Elhunyt testvérem életben levő nőági utódainak, úgymint Koháry Borbálának, néhai gróf Keglevich Zsigmond hátramaradt özvegyének és Koháry Évának, gróf Eszterházy Antal házastársának, valamint báró Berényi Ádám úr első nejétől, Koháry Zsófiától nemzett és származott leányainak, azon feltétel alatt hagyok 9000 rénes forintot, hogy említett testvérem életben levő férfi utódával, tudniillik Koháry Andrással, úgy amint már egymás közt az osztályt már megindították, az én halálom után is azon javakra és birtokjogokra nézve, melyek énutánam az ország élő törvénye szerint háramlani fognak, minden per nélkül atyafiságosan megosztozzanak, és a kölcsönös örökösödésekön kívül egymás irányában semmi kö-

⁸ Koháry Farkasné Rechberg Mária Ludovika (1657–1750)

vetelést fenn ne tartsanak, melyre nézve, ha szükséges lesz, remélem, hogy sógorom, Nagyméltóságú Gróf Károlyi Sándor generális úr is közbejárni méltóztatik. Különben, ha az említett női örökösök a fentiekben a megírt módon atyafiságosan meg nem egyeznének, azon esetben a fent megírt kilencezer forint összeget a peres költségek fedezésére egyedül magának a férfiágnak hagyom. Minthogy pedig a megemlített Keglevichné asszony azon 1000 forintról, melyeket én neki bizonyos feltételek alatt készpénzben kifizettem, részemre kötelezvényt adott, ezt, mint általam érvénytelenítetet, részére visszaadtni rendelem.

Hetedszer. Végül az elszámáltakon kívül bármely törvényes cím alatt szerzett, most vagy jövőben engem illelhető javaimat; és mindenféle bármi nemű és minőségű, akármely néven nevezett s bárhol, akár Magyarországon kívül található ingóságaimat, melyekről jelen végrendeletemben részletesen és megjelölve nem rendelkeztem, és jövőben sem intézkedném, a kirendelt örökösömnek azon kikötéssel és világosan kifejtett oly feltétel alatt hagyom és utalványozom, hogy minden ingóságaimat és általában a fentebbi módon megemlített Magyarország bármely megyéiben vagy másutt Magyarországon kívül és bárhol található, és jogos szerzemény szintén, mint már említve volt, engem most vagy jövőben illető ingó javaimat tüstént halálom után átvehesse, egyszersmind adósaim tartozásait az említett Nagyméltóságú gróf Károlyi Sándor generális úrral ezek iránt megállapítandó kölcsönös egyetértéssel beszedhesse, de az alábbi pontokban kifejezett intézkedésemnek nemcsak eleget tenni, hanem az én kegyes hagyatékaimat lelkiismeretének legsúlyosabb terhe alatt teljesíteni köteles legyen és tartozzék. Azt mindazonáltal kinyilatkoztatom, hogy kijelölt kegyes hagyatékaimból életemben ezután Isten kegyelméből, a megemlített hagyatékosaim részére ami énáltalam kifizettetni igazolva leend, az általam hagyott összegbe beleszámítandó lesz.

Nyolcadszor. És minthogy nem tudhatom, hogy a mindenható Isten életemet meddig fogja megtartani, és mikor fog halálom bekövetkezni, és lehetséges, hogy most meglévő ingóságaim közül valami veszendőbe megy, vagy elhasználtatik, sőt adósságaim is lehetnek, ennélfogva ingóságaimról, mint bizonytalanokról, ámbár jelenben bizonyos intézkedést nem tehetek, azt mindazonáltal tüzetesen kijelenteni kívánom, hogy ingó javaimból akármit bárkinek ajándékoztam, átírtam, vagy felvállás avagy utóvégrendelet útján hagytam, ha az törvényesen igazoltnak és bebizonyítottknak találtnak, mindazt általában és részenként ezen pontban ugyanazok részére ajándékozottknak, átírottknak és hagyottknak megerősítem

Ugyane pontokban még ezen fölött tüzetesen azt rendelem, hogy nemcsak szolgálaim és cselédeim, hanem azokon kívül bárki, ha hitelesen bebizonyítaná, hogy adósa maradtam, az illetén igazolt és bebizonyított jogos követelések, mégpedig azon ingó javaimból, melyekről jelen végrendeletemben nem intézkedtem, és ezután sem intézkedném, halálom után bárhol találatnának is, az én kirendelt örökösöm által minden időhalasztás nélkül okvetlenül kifizettessenek.

Azon szolgálaim és cselédeim számára pedig, kiknek eddig kifejeztem, sem hagyaték, sem átírás, sem ajándékozás útján semmit sem hagytam, és név szerint ezután sem hagynék, átírnék, vagy ajándékoznék, azon módozattal és feltétellel hagyok 500 rénes forintot, hogy a megbízott végrendeleti végrehajtó urak azoknak teljesített szolgálatáról és tanúsított szorgalmáról szavahihető és tiszteletreméltó személyektől értesítést szerezvén, azok közül, kinek-kinek az említett összegből

amennyit a végrehajtó urak jónak látnak, kiutalványozni méltóztassanak.

Rendelem azon fölül, hogy Hont és Nógrád vármegyében levő minden alattvalóimnak azon esztendőre kijáró évi adójából, melyben halálom történik, halálom napjáig engem illető részt általam nekik elengedtetvén, náluk hagyassék, vagy amennyiben befizették volna, visszafizetessék, továbbá hogy a birtokaimon levő tisztartók, amennyiben tudniillik csak engem magamat illető jövedelmeket kezeltek, és azokról számadásaikat nekem már bemutatták, senki másnak arról többé számadást adni ne tartozzanak, azonban a számadási kötelezettség terhe alól menteseknek és feloldozottnak nem tekintetnek azon tisztartóim és jószágkezelőim vagy megbízott embereim, és általában mindazok, akik fent említett öcsém uram után maradt özvegy grófné asszony vagy gyermekei birtokainak jövedelmét, akár az én jövedelmeimmel együtt, akár másképp bármiképpen kezelték, és azokról eddig számadást nem adtak, vagy pedig bemutatott számadásaikban fölmerült kifogásokat elegendőképpen ki nem egyenlítették volna.

És mivel kétséges számomra, hogy vajon Nógrád megyében található Galambos és Kotrocó nevű puszták után mintegy 4 forint évenkénti jövedelem az én embereim által minden évben beszédett és vérrokonaim között arányosan felosztott, ez megvizsgálendő és kitudandó lesz, és ha valaki rokonaim közül e részben, valamint azok által beszédett bármely más egyéb közös jövedelmek felosztásában részemről megrövidítést szenvedett volna, annak részére a kirendelt örökösöm által teljes kielégítés megadatását meghagyom és elrendelem.

Kilencdszer. Amint már említettem, midőn jelen végrendeletemet továbbra is a most dicsőségesen uralkodó koronás királyi felségnek, valamint Magyarország jövendőbeli királyának legalázatosabban kegyes pártfogása alá helyezem, kirendelt örököseimet és hagyatékosaimat Őfelsége kegyelmébe legmélyebb alázattal ajánlom. Végül pedig a fenséges szász herceg és főmagasságú bíboros esztergomi érseket, főméltóságú bíboros és gróf Csáky Imre kalocsai érseket, nagyméltóságú gróf Pálffy Miklóst, Magyarország nádorát és királyi helytartóját, nagyméltóságú gróf Bánffy János urat, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia bánját, nagyméltóságú gróf Illésházy Miklós urat, Őfelsége magyar királyi kancellárját, és ezeknek hivatalban következő utódaikat, valamint nagyméltóságú gróf Károlyi Sándor urat, Ő Császári és Királyi Felsége altábornagyát [*campi mareschalli locumtenens*] alázatosan és lekötelezőleg kérem, hogy ne csak az én kirendelt örökösöm és hagyatékosaim iránt, alázatos folyamodásaik szerint, hanem az említett Főtisztelendő Káptalan, mint végrendeletem végrehajtója iránt, annak mindenben épen tartására nézve kegyességüket és pártfogásukat jóakarólag és szívesen kimutatni méltóztassanak.

Tizedszer végül és utoljára. Nehogy ezen végrendeletem és írásban kijelentett szándékom érvénytelen maradjon, és hogy annál bizonyosabban mindenben foganatosíttassék, ezen végrendeleti intézkedéseim foganatosítására mint végrehajtó urakat az Esztergomi Főegyház Főtisztelendő Káptalanját örök időkre kirendelem és kinevezem, egyszersmind pedig kérve-kérem és bizalmasan esedezem az említett Főtisztelendő Káptalan előtt, hogy amint a mindenható Isten dicsőségére, a Római Katolikus Anyaszentegyház szándékára, továbbá az én lelkemért, valamint szüleim és vérrokonaim lelkeiért általam tett és a Főtisztelendő Káptalannak korábban elégségesen átadott alapítványaimra, úgy ezen utolsó akaratomra és végrendelezésemre is méltóztassanak gondot viselni, hathatósan közreműködni, hogy

az mindenben pontosan és híven foganatosíttassék, az én kirendelt örökösömet és a jövőben következő örökösöket és e tekintetben hagyatékosaimat is az ő jogaik fenntartásában mind jó tanáccsal atyailag segíteni, mind pedig célra vezető hasznos eszközökkel oltalmazni, végül pedig halálom után rólam és lelkemről megemlékezni.

Ezért a köteles hála jeléül, az én kijelölt örökösöm által, annak életében egyszer mindenkorra, és annak halála után jövőben következő minden többi örökös által szintazonképpen, miután a részére hagyott javak birtokába tényleg belépett, és azon neki hagyott javakat egy egész év lefolyása alatt bírta, ugyanazon javak jövedelmeiből egy egész év lefolyása után 1500 rénes forintot a kirendelt végrehajtó uraknak végrendeletem erejénél fogva kifizetni, és egyiknek vagy másiknak ellenszegülése esetén, világos adóssági per útján is rajtuk megvételni hagyom és rendelem, ezen valódi, önkéntes és törvényes végrendeletem és utolsó intézkedésem erejével és bizonyosságával.

Mindazonáltal ezen végrendelezési intézkedésemnek jó tetszésem és szabad akaratom szerint egészben vagy részben teendő megváltoztatására, bővítésére, megrövidítésére, megsemmisítésére a teljes és tökéletes jogot és szabadságot a magam részére fenntartom. Ha pedig ezen végrendeletemet sem egészben, sem részben meg nem változtatom, ki nem bővitem, meg nem rövidítem, meg sem semmisítem, ez mint valódi, önkéntes és törvényes végrendeletem és utolsó akaratom ki nyilatkoztatása, halálommal mindenben megerősítve és hitelesítve legyen.

És ez az én utolsó akaratom, melyet halálom után mindenki által megtartatni és minden pontjában megvalósítani kívánok és akarok, melynek tartalmát a Főtisztelendő Pozsonyi Káptalan által az én megkeresésemre, mint már említettem, kiküldött és kijelölve megkért, meghívott, megjelent, és együtt jelen volt urak, mint káptalani hiteleshely előtt élő szóval is elmondani és kijelenteni el nem mulasztottam. Minden fentebb előadottak hitelére és erejére jelen végrendeleti intézkedésemet, sérült jobb kezem miatt idegen kézzel aláírtam és élő pecséttemmel megerősítettem.

Ezen végrendelet kelt Pozsony városában, január hónap 12. napján, az Úr 1723. évében.

Gróf Koháry István

Ezen végrendeleti intézkedést az e végre tüzetesen megkeresett, és az alább írt káptalani hites kiküldött urakkal együtt jelen levő, a fentebb címzett nagyméltóságú és méltóságos végrendelező gróf úr nevében, aki jobb kezének sérülése miatt azt aláírni képes nem volt, aláírtam és ugyanazon gróf úr pecsétjével megerősítettem. Hergécz János Ignác, a Főtisztelendő Pozsonyi Egyház Káptalanának hites jegyzője, saját kezűleg.

Ezen végrendelet bemutatott a fent címzett nagyméltóságú végrendelező gróf úr által, aki különben jobb keze sérülése miatt maga alá nem írhatván, a fentebb megnevezett káptalani hites jegyző kezével aláíratott, és a mi jelenlétünkben megpecsételtetett. Pozsonyban, január hó 12. napján 1723. évben. Mi alulírt káptalani hites kiküldöttek Tankovich Mihály pozsonyi kanonok és örkanonok, Vzeróczy Máté pozsonyi kanonok.

Koháry II. István (1649–1731) / Markolt György mészköszobra, 2001 (Kecskemét, Piaristák tere; Thaler Tamás felvétele). A szobrot a Piarista Rend Magyar Tartománya, a Nemzeti és Kulturális Örökség Minisztériuma, Kecskemét városa és kecskeméti polgárok följajánlásaiból állították. Pálinkás József oktatási államtitkár, a gimnázium egykori diákja avatta föl 2001. június 3-án. Markolt György alkotását pályázat útján választották ki. A művész Johann Andres Pfeffel metszetét alkotta újjá, de ismerte Simonyi Antal váci festményét is, mert annak nyomán Koháry jobb kezébe a marsallbot helyére itt is buzógány került. A szobor Koháryt erőtejes, hadvezéri pózban ábrázolja, így a főkapitány az ágyúgolyót nem oszloppárkányon vagy asztalon pihenteti, hanem azt szorosan markában tartja.

HOLCZER JÓZSEF SCHP

KOHÁRY, 2001

*Körös határán visszafordulsz, –
És Kecskemétre ér a lelked.
Borzadva nézed: szörnyű kátyú!
De cél meg eszme nem remegtet...*

*Csábrági zsámoly. Olvasódon
Kegyes tanító páterekre
Szánod szavad: sok gyöngy-tizedje
Jövönkbe épül. Mind, örökre.*

*Tallérod osztod – szíved osztod:
Kamatja itt s a dobbanásod.
Tanár citálja: „Alapítvány...”,
Gyermek figyelmez, jó s a vásott.*

*Örögdíák közt legpiárabb!
Pedig nem jártad ezt a skólát,
De padban ülsz, de kitekintesz...
Acélhit arcodon s a jóság.*

*Körütra tévedsz: „Ismerős név!”
Emitt: „Exegi monumentum!”
Hol sose jártam: hazajöttem.
Én nem haltam meg... él a szobrom!”*

*„...Lőrinc”-re gondolt (így mesélik)
Egy nyelve-botlott. Félrevitte:
„Koháry... Szent Koháry István...”
Kegyúr! Te mondd meg: tévedett-e?*

Kecskemét, 1999. november 15.

Budavár visszavétele 1686-ban (részlet) / Benczúr Gyula olajfestménye, 1896 (Magyar Nemzeti Galéria, FK2867. ltsz.) A történelmi festmény, amely ikonográfiai kutatások alapján készült, azt ábrázolja, amint a Budát elfoglaló keresztény sereg főtisztjei 1686. szeptember 3-án a romos vár szemrevételeire indulnak. A menet élén, fehér lovon Lotharingiai Károly herceg, a császári sereg fővezére jelenik meg. Mellette zabolázza ágaskodó pejtarka ménjét Koháry II. István (1649–1731), akit szeptember 5-én valóban a császári helyőrség magyar egységének parancsnokává neveztek ki. Míg a herceg az elesett budai pasa, Abdurrahman földön heverő holttestét figyeli, Koháry kivont karddal, felkötött kézzel álló bajtársára, Petneházy Dávid ezredesre mutat. Koháry ábrázolásakor nem az ismert, hiteles portrék szolgáltak előképül, hanem inkább Elias Widemannak Koháry I. Istvánról (1616–1664) készített metszete. Lotharingiai Károly mögött (a részleten balra) Badeni Lajos örgróf, Savoyai Jenő herceg, valamint Csáky László lévai főkapitány láthatók. Utóbbit Benczúr szintén Elias Widemann 1650. évi metszete alapján festette meg, noha az a kép sem a valódi szereplőt, hanem azonos nevű apját ábrázolja.

Irod. SZILÁGYI Sándor, *Benczúr Gyula Budavár visszavétele 1686-ban című festményéhez magyarázatul*, Budapest, 1896, 20-21.

RÖVIDÍTÉSEK

LEVÉLTÁRAK, KÖNYVTÁRAK

- AGSP = Archivio Generale delle Scuole Pie
Reg. Gen. = Regestum Generalitatis
Reg. Prov. = Regestum Provinciarum
- MNL BKML = Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára
IV.1504.o = Kecskemét Város Tanácsának iratai, Földesúri szolgáltatások iratai.
IV.1510.i = Kecskemét város számadási iratai, Főbírói számadások
IV.1525 = Kecskeméti vonatkozású oklevelek, és oklevélmásolatok gyűjteménye
IV.1528 = Kecskemét város és a különböző felekezetek közötti viszonyra vonatkozó iratok gyűjteménye
IX.6 = A kecskeméti céhek iratai
XV.22 = Szilády Károly levéltárnok, könyvtáros kecskeméti vonatkozású feljegyzései
- MNL HML = Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára
IV.1.a = Heves és Külső-Szolnok vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei
IV.1.b = Heves és Külső-Szolnok vármegye közgyűlési iratai
- MNL NML = Magyar Nemzeti Levéltár Nógrád Megyei Levéltára
IV.1.b. = Nógrád vármegye közgyűlésének iratai
- MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
A 57 = Magyar Kancelláriai Levéltár, Királyi könyvek (A 57)
E 147 = Magyar Kamara Archívuma, Acta radicalia (E 147)
E 156 = Magyar Kamara Archívuma, Urbaria et conscriptiones (E 156)
P 11 = Balassa család levéltára, Család által lajstromozott iratok (P 11)
P 392 = Károlyi család nemzetségi levéltára, Károlyi család, Törzsanyag (P 392)
P 419 = Károlyi család nemzetségi levéltára, Bosnyák család (P 419)
P 707 = Zichy család zsélyi levéltára (P 707)
P 1292 = Esterházy család zólyomi ágának levéltára, Lymburg-Styrum és Keglevics-Koháry család (P 1292)
- PMKK = Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Könyvtára
PMKL = Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára
APHV = Archivum Provinciae Hungariae vetus (I.1.a)
KeRLR = Kecskeméti rendház levéltára, Régi korszak (II.8.a)
- ŠABB = Štátny Archiv v Banskej Bystrici / Besztercebányai Állami Levéltár
KCCsL = Rodový archiv Koháry-Coburgov / Koháry-Coburg család levéltára

KÖNYVEK, KÉZIRATOK

- AGGHÁZY, *Szobrászat* = AGGHÁZY Mária, *A barokk szobrászat Magyarországon*, Budapest, 1959, I-II.
- ANGYAL, *Thököly* = ANGYAL Dávid, *Késmárki Thököly Imre (1657–1705)*, I-II, Budapest, 1888-1889 (Magyar Történelmi Életrajzok).
- BÁLINT, *Ünnepi kalendárium* = BÁLINT Sándor, *Ünnepi kalendárium: A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából*, I-II, Budapest, 1977.
- BALOGH, *Drégelypalánk* = BALOGH Zoltán, *Drégelypalánk*, Budapest, 2007 (Száz magyar falu könyvesháza).
- BÁNLAJKY, *Hadtörténelem* = BÁNLAJKY (Breit) József, *A magyar nemzet hadtörténelme*, I–XXII,

- Budapest, 1928–1942. – URL: <http://mek.oszk.hu/09400/09477> (2014.12.11).
- BARANYAI, *Mesterek* = BARANYAI Béláné, *Mesterek és műhelyek az északkeleti magyarországi barokk szobrászatban*, in *Magyarországi reneszánsz és barokk: Művészettörténeti tanulmányok*, szerk. GALAVICS Géza, Budapest, 1975, 313-450.
- BOROVSKY, *Heves vármegye* = *Heves vármegye*, szerk. BOROVSKY Samu, Budapest, 1909 (Magyarország vármegyéi és városai).
- BOROVSKY, *Hont vármegye* = *Hont vármegye és Selmezbánya sz. kir. város*, szerk. BOROVSKY Samu, Budapest, 1906 (Magyarország vármegyéi és városai).
- BOROVSKY, *Nógrád vármegye* = *Nógrád vármegye*, szerk. BOROVSKY Samu, Budapest, 1911 (Magyarország vármegyéi és városai).
- DEMKA, *Historia* = *Historia domus Kecskemétiensis / A kecskeméti ház története, 1714-1715*, ford. GLOVITZKY Zoltán, in *A kecskeméti Piarista Gimnázium évkönyve, 1989/1990*, 8-25.
- DEZSÉRI BACHÓ, Gyöngyös = DEZSÉRI Bachó László, *Gyöngyös város a török hódoltság korában*, Gyöngyös, 1941.
- EDELMAYER-SÜLE, *Fülek* = EDELMAYER Kamilla-SÜLE Ágnes Katalin, *A füleki ferences templom története és leírása*, in *Műemlékvédelem*, 51 (2007):6, 397-403.
- FOGLÁR, *Magyar hősök* = Tésai FOGLÁR Imre, *Magyar hősök emlékei Bars vármegyében*, Pest, 1842.
- FORGÁCH, *Emlékirat* = FORGÁCH Ferenc, *Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsege alatt*; ford. BORZSÁK István, szerk. KULCSÁR Péter, Budapest, 1982.
- FRIDRICH, *Historia* = FRIDRICH, Urbanus OFM, *Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae Ordinis Minorum S. P. Francisci strictioris observantiae, militantis sub gloriosissimo titulo Sanctissimi Salvatoris, Pars I-II, Cassoviae, 1759*.
- GAJDOŠ, *Ticho* = GAJDOŠ, Věslav Jozef OFM, *V tichu kláštorov a knižnic*, ed. Július PÁSTKA, Bratislava, 2004
- HDFül, I = Protocollum Venerabilis Conventus Fülekiensis ex mandato Admodum Reverendi Patris Urbani Svesztka, Sacrosanctae Theologicae Lectoris, eorum Provinciae Sanctissimi Salvatoris in Hungariae Ministri Provincialis Charissimi, Dignissimi, Anno 1738 conscriptum, et ad meliorem ordinem redactum: Füleki ferences könyvtár, Kéziratok, jelzet nélkül.
- HDKecsk, I = *Historia domus Kecskemétiensis, I*, [1715–1809]: PMKL, KeRLR, Lib. 1.
- HECKENAST, *Ki kicsoda* = HECKENAST Gusztáv, *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban?*, s. a. rend. MÉSZÁROS Kálmán, Bp., 2005.
- HÓMAN-SZEKFŰ, *Magyar történet*, HÓMAN Bálint-SZEKFŰ Gyula, *Magyar történet*, I-VII, Budapest, [1928-1933].
- HORNYIK, *Kecskemét* = HORNYIK János, *Kecskemét város története oklevéltárral*, I-IV, Kecskemét, 1860-1866.
- ILLÉSY, *Koháry* = ILLÉSY János, *Gróf Koháry István élete és munkái*, Karcag, 1885.
- IVÁNYOSI-SZABÓ, *Koháry* = IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor, *Koháry István, Kecskemét potior földesura*, in *Bács-Kiskun megye múltjából* 19(2004),5-33.
- IVÁNYOSI-SZABÓ, *Szabályrendeletek* = *Kecskeméti szabályrendeletek (1659–1849)*, s. a. rend. IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR, Kecskemét, 1999.
- JERNYEI KISS, *Conti* = JERNYEI Kiss János, *Néhány adalék Conti Lipót Antal tevékenységének megítéléséhez*, in *Ars Hungarica* 25(1997), 269-288.
- JERNYEI KISS, *Kalocsa* = JERNYEI KISS János, *A kalocsai érseki székesegyház és rezidencia megújulása a 18. században*, in *Kalocsa történetéből*, szerk. KOSZTA László, Kalocsa, 2000, 243-282.
- JORDÁNSZKY, *Szűz Mária* = JORDÁNSZKY Elek, *Magyarországban 's az ahoz tartozó Részekben lévő bódogságos Szűz Mária kegyelem' Képeinek rövid leírása*, Pozsony, 1836.
- JUNKER, *Kecskemét* = JUNKER László, *A kegyes-tanítórendiek kecskeméti főgymnasiumának története* [1. rész], in *Kecskeméti kegyesrendi gimnázium értesítője 1895/1896*, 1-52.

- KÁCSOR, *Historiae* = KÁCSOR, Christianus (a S. Emerico), *Historiae de ortu et progressu Provinciae Hungaricae Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum summarie deductae pars I-II* [1666-1738], *Prividiae*, 1772: PMKL, *Manuscripta vetera* (I.2.a), *Series altera*, 4.
- KALAPIS, *Koháry testvérek* = KALAPIS Zoltán, *A Koháry testvérek síremléke Péterváradon*, in *Uő, Történelem a föld alatt*, Újvidék, 1995.
- KARÁCSONYI, *Szent Ferencz rendje* = KARÁCSONYI János, *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, I-II, Budapest, 1922–1924.
- KILLÁN, *Piarista* = KILLÁN István, *A magyarországi piarista iskolai színjátszás forrásai és irodalma 1799-ig / Fontes ludorum scenicorum in gymnasiis collegiisque Scholarum Piarum Hungariae*, Bp., 1994 (A magyarországi iskolai színjátszás forrásai és irodalma, [6]).
- KIRSCHBAUM, *Ikonographie* = *Lexikon der christlichen Ikonographie*, I-VIII, hg. Engelbert KIRSCHBAUM, Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1968–1976.
- KOLTAI, *Batthyány* = KOLTAI András, *Batthyány Ádám: Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*, Győr, 2012 (Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai, Források, feldolgozások, 14).
- KOLTAI, *MŰRT* = *Magyar udvari rendtartás: Utasítások és rendeletek 1617-1708*, s. a. rend. KOLTAI András, Budapest, 2001.
- KOMÁRIK, *Koháry* = KOMÁRIK István SI, *Gróf Koháry István élete*, Kalocsa, 1891. 28 pp.
- KOMJÁTI, *Fülek* = KOMJÁTI Zoltán Igor, *A füleki végvár működtetése Koháry II. István főkapitányágának idején (1667–1682)* (doktori disszertáció: Debreceni Egyetem, 2011).
- KOMJÁTI, *Keserves órái* = KOMJÁTI Zoltán Igor, „...keserves órái és napjai sok ezer léleknek...” (*Fülek 1682-es ostroma*), in *Századok* 147(2013), 1001-1030.
- KOMLOVSZKI–SÁRDI, *Koháry* = KOMLOVSZKI Tibor–S. SÁRDI Margit, *Koháry István*, in *Rozsnyai Dávid, Koháry István, Petrőczy Kata Szidónia és Kőszeghy Pál versei*, s. a. rend. KOMLOVSZKI Tibor, S. SÁRDI Margit, Budapest, 2000 (Régi magyar költők tára, XVII/16), 590-604.
- KÖNIG, *Fülek* = KÖNIG Kelemen OFM, *Fülek vára*, Vác, 1942.
- LÉH, *Catalogus* = LÉH István, *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum /A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997*, s. a. rend. KOLTAI András, Budapest, 1998 (METEM könyvek, 21).
- LEHOTZKY, *Stemmatographia* = LEHOTZKY Andreas, *Stemmatographia nobilium familiarum Regni Hungariae. premissa est series chronologica quatuor statuum et ordinum e diplomatibus eruta*, I-II, Posonii, 1796-1798.
- MARTÍ, *Fülek* = *A füleki ferences rendház könyvtárának régi állománya: Katalógus*, összeáll. MARTÍ Tibor, munkatársak Bolgár Judit, Horváth Mária, Jusztin Péter et al., Eger, 2012 (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei, 7).
- MATUNÁK, *Korpona* = MATUNÁK Mihály, *Korpona várkapitányai*, Korpona, 1901.
- MISKOLCZY, *Privigye* = MISKOLCZY István SchP, *A kegyestanító-rendiek privigyei kollégiumának története*. Vác, 1907.
- MOJZER, *Mayerhoffer* = MOJZER Miklós, *Adatok Mayerhoffer András tevékenységéhez*, in *Művészettörténeti Értesítő* 5(1956) 136-145
- NAGY Iván = NAGY Iván, *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal*, Pest, 1857–1868.
- NAGY, *Balassagyarmat* = NAGY Iván, *Balassagyarmat története*, in *Nagy Iván emlékezete*, szerk. TYEKVICSKA Árpád–TÓTH Tamás, Salgótarján, 2004. – CD–ROM.
- NYERS, *Kecskemét* = NYERS Lajos, *A kecskeméti piarista gimnázium első tanárai és tanítványai 1715-1730*, in *Kecskeméti kegyesrendi gimnázium értesítője 1935/1936*, 1-31.
- PÁLMÁNY, *Végvárak* = PÁLMÁNY Béla, *Végvárak Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újratelepítés korszakában (1663–1703)*, in *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* 12(1986), 1-120.
- PARTI, *Fülek* = PARTI Zoltán, *Fülek*, Fülek 2007 (Patrióta Könyvek, 4).

- Posthuma memoria* = [WAGNER, Ignatius SJ seu KAZY, Franciscus SJ], *Posthuma memoria res pace, belloque gestas ... Comitum Stephani Kohári curiae regiae iudicis etc. breviter complexa*, Tyrnaviae, 1732.
- REISZIG, *Koháryak* = REISZIG Ede, ifj., *A Koháryak*, in BOROVSKY, *Hont vármegye*, 457-477.
- RÉVHELYI, *Buda és Pest* = RÉVHELYI Elemér, *A régi Buda és Pest építőmesterei Mária Terézia korában*, Budapest, 1932.
- RMKT, XVII/16 = Rozsnyai Dávid, Koháry István, Petrőczy Kata Szidónia és Kőszeghy Pál versei, s. a. rend. KOMLOVSZKI Tibor, S. SÁRDI Margit, Budapest, 2000 (Régi magyar költők tára, XVII/16).
- SÁNTHA, *Magyarországi* = SÁNTHA György, *A piarista generálisok és az önálló magyarországi rendtartomány kérdése (1680–1721)*, in *A piarista rend Magyarországon*, szerk. FORGÓ András, Budapest, 2010 (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 6), 13-44.
- SOÓS, *Heves megye benépesülése* = SOÓS Imre, *Heves megye benépesülése a török hódoltság után*, Eger, 1955 (Heves megyei füzetek 3).
- SOÓS, *Heves megye községei* = SOÓS Imre, *Heves megye községei 1867-ig*, Eger, 1975.
- SZEDERKÉNYI, *Heves vármegye* = SZEDERKÉNYI Nándor, *Heves vármegye története*, I-IV, Eger, 1890-1897.
- SZENTGYÖRGYI, *Kecskemét* = SZENTGYÖRGYI András SchP, *A kecskeméti piarista templom*, in *Emlékkönyv – a kecskeméti Piarista Gimnázium 35 éve*, szerk. RUPPERT József SchP, Kecskemét, 1985, 21-50.
- SZIRÁCSIK, *Divény* = SZIRÁCSIK Éva, *A divényi uradalom gazdálkodása a Zichy hitbizomány első száz évében (1687–1787)*, Salgótarján, 2005 (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból, 48).
- SZIRÁCSIK, *Koháry* = SZIRÁCSIK Éva, *A Koháry család Nógrád és Heves vármegyei birtokainak urbáriumai (1716, 1718)*, Salgótarján, 2007 (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból, 54).
- SZIRÁCSIK, *Koháryak építkezései* = SZIRÁCSIK Éva, *A Koháryak építkezései a Nógrád, illetve Heves és Külső-Szolnok vármegyei birtokaikon a 18. század első harmadában*, in *Neograd* 34(2010), 81-90.
- SZIRÁCSIK, *Neogradica* = SZIRÁCSIK Éva, *Beszámoló a 2005. évi besztecerbányai „Neogradica” kutatás eredményeiről*, in *Levéltári Szemle* 55(2005):4, 67-70
- TAKÁTS, *Török világ* = TAKÁTS Sándor, *Rajzok a török világból*, I-III, Budapest, 1915-1917.
- THALY, *Koháry fogsága I* = THALY Kálmán, *Adalékok Koháry István fogságának történetéhez*, in *Századok* 4(1870), 649-653.
- THALY, *Koháry fogsága II* = THALY Kálmán, *Koháry István rabsága történetéhez (újabb adatok)*, in *Századok* 6(1872), 238-259.
- THALY, *Szent-Antal* = THALY Kálmán, *Koháry-műemlékek a szent-antali kastélyban*, in *Századok* 1871, 56-61.
- VARGA J., *Válaszúton* = VARGA J. János, *Válaszúton: Thököly Imre és Magyarország 1682-1684-ben*, Budapest, 2007 (História-könyvtár, monográfiák, 23)
- VARGA, *Fülek* = VARGA Imre Kapisztrán OFM, *Fülek ferences kolostora és a Szalvatoriánus Rendtartomány*, in *MARTI, Fülek*, IX-XII.
- VASS, *Elenchus*, = VASS, Josephus, *Elenchus fundationalis inclytæ familie Comitum Koháry de Szittnya et Csábrágh, Szentantal, 1791: ŠABB, KCCsL, V. rész: n° 17756* (kivonatos másolata: PMKL, Friedreich Endre hagyatéka [IV.104], Saját kéziratok, 14).
- VÉKONY, *Koháry* = VÉKONY István SchP, *Koháry István gr. élete tekintettel a kecskeméti kegyesrendi társház és gimnázium alapítására 1715-1915*, in *Kecskeméti kegyesrendi gimnázium értesítője* 1914/1915, 1-64.
- VISNYEI, *Koháry* = VISNYEI Lajos, *A legkatolikusabb főúr: Szittnyai és csábrági gróf Koháry István hadvezér, országbíró és költő, 1649-1731*, Vác, 1998.
- VOIT, *Barokk* = VOIT Pál, *A barokk Magyarországon*, Budapest, 1970.

VOIT, Wittwer = VOIT Pál, *Martin Wittwer, a győri karmelita templom építész* (*Adatok a dunai barokk építőiskola magyarországi kapcsolataihoz*), in Magyar Műemlékvédelem 1963–1966, 187-225.

Koháry II. István (1649–1731) / Lantos Györgyi bronz domborműve, 2005 (Nyárlőrinc, római katolikus plébánia kertfala). A korábban Koháryszentlőrincnek hívott község plébániakertje és kertfalra került emléktábla Szentjakabi István Lázár bencés szerzetes, korábbi nyárlőrinci plébános adományából készült. Koháry ábrázolását Visnyei Lajos *A legkatolikusabb főúr* című könyve (1998) határozta meg. Annak címlapja, Simonyi Antal 1850. évi váci festménye szolgált a portré előképéül (a jogar és az ágyúgolyó nélkül). Megjelenik a domborművön a kötet hátlapképe, Koháry „pecsétnyomója” (valójában *Antidota melancholiae* című, 1722-ben kinyomtatott versesfüzetének egyszerűsített címlapképe). E kötetből származik Koháry jellemadata is: „*Deus dat cui vult*” (Isten annak ad, akinek akar), amely a dombormű alatt, márványba vésve olvasható. Koháry életét a kert bejáratánál külön emléktábla ismerteti, amely szó szerint is idézi Visnyei Lajos könyvének címét.

Irod. VISNYEI Lajos *A legkatolikusabb főúr: Szitnyai és csábrági gróf Koháry István hadvezér, országbíró és költő 1649–1731*, Vác, 1998.

NÉVMUTATÓ

A névmutatóba Magyarország, Kecskemét és Koháry II. István és nevének előfordulásait nem vettük föl.

- Abasár (Heves megye) 68, 76-77, 79
Abdurrahman, budai pasa 222
Achatius, Szt. 184
Acsády Ignác 21
Adács 67, 68, 69, 70, 71, 79, 83, 87, 95
Adalbert, Szt. 182
Ádám és Éva 184
Aggházy Mária 162, 188
Ágoston, Szt. 170
Ajnácskő 19
Alajos Id. Gonzaga Szt. Alajos
Alajos, Szt. Id. Gonzaga Szt. Alajos
Alpár Id. Tiszaalpár
Alsónémedi (Pest megye) 22
Alvinczy Péter 214
Ambrus, Szt. 170
Amhát, nógrádi és drégelyi szandzsákbég 23
Andorné Tóbiás Judit 153
Angyal Dávid 41, 42
Anna, Szt. 152, 165, 171, 173, 176, 177, 178
Antal, Szt., Paduai 198
Apafi Mihály 40, 42
Apc (Heves megye) 67, 68, 69, 70, 71
Apova 209
Apponyi Sándor 18
Arad 49
Arany János 100
Augsburg 18, 165, 167
Ausztria 122, 128, 132, 208, 212, 215
Avilai Szt. Teréz 149
Bács-Kiskun megye 9, 205
Badeni Lajos őrgróf 222
Bagni márki 68, 69
Baja 37
Bajthay István 86, 107, 108, 116, 120
Bakabánya 23
Bakócz Tamás esztergomi érsek 26
Bakony 28
Balai István 101, 102
Balásfalvi Kiss Barnabás 112
Balassa Bálint korponai kapitány 45-47
Balassa család 34, 84
Balassa Emerencia 101
Balassa Imre II. 70, 83, 101, 214
Balassa István 214
Balassa János 22
Balassa Judit 34, 36, 70, 83, 101, 213
Balassagyarmat 34, 47, 87, 90, 91, 93
Balassi Bálint 26
Balázs, Szt. 184
Balbinus, Bohuslav SJ 182
Bálint Sándor 140, 182, 184
Balog Id. Ipolybalog
Balogfalva 84
Balogh Menyhért, szendrői udvarbíró 22
Balogh Mihály 204
Balogh Zoltán 31, 34
Balogtamási (Tomášovce, Gömör m.) 192
Bán Imre 16
Bandrés Rey, Luis Maria SchP 176
Bánffy János 218
Bánhidya Ferenc 204
Bánlaky József 25, 26, 28, 30, 35, 44, 49, 50
Bánság 49
Bárany (Baran) János 87
Baranyai Béláné 168, 170
Baranyai Pál 202
Baranyay Tamás, vedrédi és öcsényi 30
Baranyay Tamásné Id. Koháry Magdolna
Baranyi Pál 201
Bárius Borbála (Fodoróczy Györgyné) 101
Barkóczy család 47, 49
Barkóczy György 199, 213
Baróti Máté OFM 193
Basics Beatrix 8
Básthy Zsigmond 22
Báthory Gábor 28, 214
Báthory László 192
Báthory Zsigmond 27
Battha Pál, vattai 196
Batthyány Ádám I. (1610–1659) 31
Batthyány Ferenc II. (1573–1625) 25
Baucsek Csaba 194
Bazin (Pozsony megye) 208
Beatrix (d'Este) magyar királyné 26
Bebek Ferenc 192
Bebek György 22, 23
Bécs (Wien) 1, Bécs 24, 27, 30, 43, 44, 46, 47, 67, 78, 107, 109, 117, 152, 165, 169, 191, 203, 206-208 Szt. Anna jezsuita noviciátusi

- ház 165
 Bede József 142
 Bedingfeld, Henry 20
 Bél Mátyás 172
 Belgrád (Nándorfehérvár) 50, 107
 Béltelky Pál 38
 Belting, Hans 176
 Benczúr Gyula 222
 Benedek, Szt., Nursiai 202
 Beniczky Ferenc I. 24
 Beniczky Ferenc II. 24
 Beniczky Péter 24
 Benzédi László 75
 Bercsényi Miklós 34, 40
 Berényi család 47
 Berényi Erzsébet 84
 Berényi Zsigmond esztergomi segédpüspök
 198
 Berges, de, Godefridus 200
 Berkes András váci nagyprépost 120, 137
 Bertl, Aurora 176
 Bertók Máté 87
 Bethlen Gábor 14 29, 192
 Bibó István 152
 Biccse 36
 Bieliczky Ágoston (a. S. Leopoldo) SchP 119
 Biely István 58
 Bitskey István 16
 Blaskovics Mártom 20
 Bocskai István 14, 28
 Bodony Id. Kéthodony
 Bohn Euszták (Eustachius a SS. Trinitate)
 SchP 116-120, 124, 129, 133
 Bolgárom 84, 89, 90, 97
 Bolyk (Nógrád megye) 88-90, 97, 99
 Bonneval, Claude Alexandre, gróf 49
 Borbála, Szt. 184
 Boros Gyevi Imre OFM 191
 Boroszló (Wroclaw) 165
 Borovszky Samu 65, 67, 73, 74, 84
 Borromei Szt. Károly 169
 Borsod megye 77
 Boschi, Andreas (a. S. Sebastiano) SchP 116-
 117, 121, 125
 Bosnyák Judit 68, 69, 70, 73, 101, 214
 Bosnyák Tamás 34, 51, 70, 83, 101
 Bossányi Miklós 76, 78
 Bozitha (puszta) 84
 Bozók (Hont megye) 24
 Brabant 132
 Bracci, Pietro 162
 Brand (Brandt), Carl Wilhelm 6, 8, 18, 198
 Brumov (Brumow) 117
 Bucsonypusztá 84
 Buda 26, 30, 44, 47, 107, 109, 153, 222, Buda-
 Újlak (Neustift) 153, Buda-Víziváros 206,
 208
 Buják 194, 26
 Burgundia 132
 Busbeck, Augerius de 22
 Bussa (Bušince, Nógrád megye) 89, 90, 91, 95
 Butter János, báró 68, 69
 Buzás Enikő 8, 33
 Cabaj (Nyitra megye) 120
 Caprara, Enea Silvio tábornok 46
 Cennerné Wilhelmb Gizella 8
 Coburg Ferdinánd György 84
 Coburg Józsiás 84
 Conti Lipót Antal 151, 160, 161
 Cyriacus, Szt. 184
 Czigány István 23
 Czobor Alfréd 10,
 Czobor család 165
 Cs. Dombrovits Dorottya 139
 Csábrág 17, 19, 21, 23, 24, 26, 29, 30, 45-50,
 62, 63, 67, 72, 73, 92, 101, 104, 107-109,
 111, 116-120, 124, 127, 128, 132, 191, 202-
 204, 209, 213, 221
 Csákányháza (Nógrád megye) 84, 89-91, 98
 Csáky család 33
 Csáky Imre, kalocsai érsek 218
 Csáky László, lévai főkapitány 222
 Csáky Mihály 108
 Csánky Gábor (a B. Iosepho Cal.) SchP 179
 Csapodi Csaba 27, 37
 Csehország 132
 Csejkő (Bars megye) 203
 Csejkő patak 35
 Csergheő Géza 19
 Csesztokó 203
 Csongrád 172
 Csontos János 27
 Csorba Csaba 24
 Csósz László 139
 Csuka János 173
 Csuthy Gáspár 19, 23
 Csúzy Zsigmond OSPPE 20, 57, 58, 59, 60,
 61, 62-64, 200
 Dalmácia 132, 218
 Damásd Id. Ipolydamásd
 Danielszky Lukács OFM 196
 Dávid király 57, 179
 De Mari, Nicolo 151
 Deák András, tarjáni nemes 77

- Deák Pál (Mihály, Nesztorovics Pál), császári ezredes 68
- Debrecen 152
- Demka Sándor (Alexander a Visitatione B.M.V.) SchP 115, 116-119, 127, 131-132, 140, 142, 143, 144, 149, 152-164, 172
- Denchy Ambrus 23
- Dénes, Szt. 184
- Dercsényi Dezső 153
- Derencsényi család 214
- Derezslény (Barsendréd része,) 214
- Dezséri Bachó László 72, 79
- Diák András, gyöngyöstarjáni bíró 75
- Dienert Ferenc 114
- Dietrich, Joseph (a S. Gergio) SchP 119
- Diós István 197
- Diósgyőr 27, 77
- Diron József, kovács 151
- Divény (Nógrád megye) 26, 70, 86
- Divényi család 214
- Dobó István 20, 21, 24
- Dombrovits Dorottya ld. Cs. Dombrovits Dorottya
- Dömötör János kir. közjegyző 131
- Drag (Drai, puszta) 83, 215
- Drégely (Drégelypalánk) 23, 26, 31, 33, 34, 47, 215
- Drenker Mátyás 156
- Drenko, Jozef 192
- Drieno-hegy 24
- Drugeth Erzsébet (Révay Istvánné) 31
- Drugeth György, országbíró 31
- Dúl Mihály 76
- Dúl Mihályné 90
- Duna 26, 44, 50, 107
- Dziurla, Henryk 165
- Ebeczky Menyhért 38
- Ecseg 89, 90, 194
- Edelmayer Kamilla 193, 197
- Egeg (Hokovce, Hont megye) 203
- Eger 9-10, 17, 27, 44, 67-69, 77, 107, 198
- Egerszalók 10
- Egyed, Szt. 184
- Egyházasbást 194
- Elzász 132
- Enczinger család 68, 69
- Entz Géza 120
- Erasmus, Szt. 184
- Erdély 21, 29, 77
- Erdélyi József 144
- Erdőd 26
- Erdődy György gróf 68, 69
- Erdőmeg ld. Zahora
- Ernyei József 117
- Érsekújvár 28, 29, 30, 34
- Erzsébet királyné ld. Wittelsbach Erzsébet
- Erzsébet, Szt., Magyarországi 161-163, 180
- Esterházy Antalné ld. Koháry Éva
- Esterházy család 32, 44, 47
- Esterházy Dániel 31
- Esterházy Imre esztergmi érsek 186
- Esterházy László gróf 32, 192
- Esterházy Miklós nádor 29, 31
- Esterházy Pál nádor 16, 32, 33, 37, 40, 47
- Eszlár Éva 162
- Esztergom 26, 27, 30, 122, 124, 127, 203, 205, 207, 208, 209, 218
- Esztergomi káptalan 216
- Eszterházy Antal, gróf 216
- Eszterházy István, gróf 68, 69
- Eszterházy Sándor 76, 78
- Etes (Nógrád megye) 84
- Etzenberger Ferenc Antal 160
- Eustachius, Szt. 184
- Fábian Gergely 87
- Fánchy György, bozóki kapitány 24
- Farkas György, lévai alkapitány 46
- Fehér Nagy György, kőfaragó 151
- Félegyháza 172
- Félix, Szt. 142
- Ferenc, Szt., Assisi 189, 191, 192, 207
- Fink, Konrad 44
- Firenze 161
- Firon András 24
- Flávy Benedek OSPPE 58
- Flórián, Szt. 184
- Fodoróczy Györgyné ld. Bárius Borbála
- Foglár Imre 36
- Forgách Ádám, gróf 31, 32, 33, 75, 76, 77, 78
- Forgách család 71, 72
- Forgách Ferenc 21, 22
- Forgách Simon, gróf 68, 69
- Forgách Zsigmond 31
- Forgó András 139
- Fridrich, Urbanus OFM 196, 203
- Friedreich Endre SchP 118
- Fundarek Anna 166
- Futak (Bács megye) 50
- Fülek 22, 25, 33, 34, 37-40, 42, 45-47, 67, 72, 78, 80, 84-86, 89, 91, 96, 102-104, 106, 108, 190, 191-197, 199-203, 213, 214
- Fülekkovácsi 84, 89, 90, 97, 98, 194
- Fülekpüspöki 198
- Füleksávoly (Šávoľ, Nógrád megye) 84, 89,

- 90, 97, 198
 G. Győrffy Katalin 188
 Gács 77
 Gajdos 192
 Galamba (Galambos, puszta) 84, 218
 Galavics Géza 186
 Gall, Friedrich, nyomdász 399
 Galli da Bibiena, Antonio 186
 Galsa ld. Ipolygalsa
 Garáb (Nógrád megye) 84, 89, 90, 96, 98
 Garam 31
 Garamkeszi 35, 36
 Garamszentbenedek 22, 35, 36, 201, 203-204, 206, 207
 Garamújfalu 203
 Garas Klára 165
 Gárdonyipuszta 83
 Gedeon 57
 Geldern, Johann Hermann 200
 Gellért Imre 120
 Gellért OFM, kecskeméti gárdián 105
 Gellért, Szt. püspök 182
 Gémesi Ferenc 101
 Genova 117
 Gergely, Szt., Nüsziai 180
 Gergelyi Ferenc OFM 38, 53, 190
 Gesztes 27
 Gethon István 120
 Giner Guerri, Severino SchP 176
 Glöckelsberg, Johann Heinrich von 68-70
 Goffine, Leonhard OPraem 179
 Góliát 57
 Gondrecourt ezred 50
 Gonzaga Szt. Alajos, 167, 168
 Gömör megye 74, 80, 193, 194, 210, 214
 Gömörsid 84, 89, 90, 98
 Gömrey János 86, 87
 Gönc 21
 Görz 132, 165
 Graz 24
 Grund Ede 100
 Gundrich Károly 189
 Guszóna (Husíná, Gömör megye) 84
 Gwynn-Jones, Henry 20
 Gyepes Vince 138
 Gyöngyös 64, 67-73, 79, 85, 87, 89-91, 95, 195, 196, 202, 206, 207, 209, 212
 Gyöngyöshalász 79
 Gyöngyöspata 67-72, 79, 87, 89-91, 96
 Gyöngyöstarján 67-69, 70-72, 75-77, 79, 87, 89, 91, 96
 Győr 26, 27
 Győrffy Katalin ld. G. Győrffy Katalin
 György, Szt. 56, 111, 182, 184
 Győri Ferenc 203
 Györk ld. Vámosgyörk
 Gyürky Pál 78
 Habsburg család 14, 15, 16, 17, 60, 75-76, 108, 132, 182
 Habsburg Ferdinánd I., magyar király 21
 Habsburg Ferdinánd II., magyar király 29, 30
 Habsburg Ferdinánd III., magyar király 31
 Habsburg Károly III., magyar király 52, 60, 110, 143, 120, 131, 132, 136, 210
 Habsburg Lipót I. császár 197, 210, 214
 Habsburg Lipót I., magyar király 14, 37, 39, 44, 45, 47, 68, 70, 77, 78, 107
 Habsburg Mátyás II., magyar király 28, 70
 Habsburg Miksa II., magyar király 27
 Habsburg Rudolf II., magyar király 28
 Habsburg-Lotharingiai József II., császár 210
 Habsburg-Lotharingiai Mária Terézia királynő 52, 88
 Hádím Ali budai pasa 20
 Hager, Johannes 173
 Hajdúhegy 9
 Hajnácskő 26
 Halasy Márton 42
 Halászi Lőrinc 75
 Haller Samu, báró 68, 69, 73
 Halm, Philip Maria 149
 Hanghe Jácint (ab Assumptione B.M.V.) SchP 139
 Hanspeter, Fritz 50
 Hartung, Philipp 199
 Hasznos 67, 68, 69, 70, 71
 Hasszán füleki szandzsákbég 22
 Hatvan 27, 33, 68
 Hawksmoor, Nicholas 165
 Hebenstreit József 162
 Heckenast Gusztáv 88
 Hekler Antal 161
 Herceg György 173
 Herencsény 89, 96, 214
 Hergécz János Ignác 219
 Heves megye 9, 38, 67-70, 72-74, 76, 80, 83, 85, 86, 116, 214
 Hevesugra 79
 Hoensbroech, gróf 49
 Hoffmann Edith 168
 Hoffmann Pál pécsi püspök 192
 Hoffmann, Michael 82, 100
 Holan, Casimirius (a S. Bartholomeo) SchP 117

- Hollókó 26, 89, 93
Holofernéz 57
Hóman Bálint 15, 16
Hont megye 21, 31, 34, 45, 47, 52, 67, 80, 92, 108, 115, 132, 196, 202, 218
Hontrádas 203
Hontszentantal ld. Szentantal
Horler Miklós 153
Horn Ildikó 31, 192
Hornyik János 101, 105, 106
Hort (Heves megye) 67-71, 75, 79, 83, 87, 96
Horváth András 72
Horváth János 84
Horvátország 30, 132, 218
Hörger Antal 162
Hrodovicz György (a. S. Michaele) SchP 119
Hunyadi László, kancelláriai referendárius 136
Hunyadi Mátyás, magyar király 19, 26
Huszár család 68, 69
Ibrahim budai pasa 40, 41, 42, 43
Ignác, Szt., Loyolai 149, 167
Illésházy család 84
Illésházy Gáspár 31
Illésházy József 83
Illésházy Miklós kancellár 120, 136, 218
Illésy János 9, 12, 13, 14
Illyés András 57
Imre Mihály 9
Imre, Szt., herceg 161, 163, 182
Ince, XI., pápa 44
Ipoly 27, 31
Ipolybalog 214
Ipolydamásd (Nógrád megye) 30, 31
Ipolygalsa 89, 90, 97, 214, 84
Ipolymagyarai (Uhorské, Nógrád megye) 89, 90, 96, 99
Ipolynyitra (Nógrád megye) 84, 89, 90, 97, 98
Islar aga 41
István, Szt., magyar király 78, 161, 163-164, 182, 198, 208
Itália 48
Iványi Emma 33
Iványosi-Szabó Tibor 9, 37, 39, 103, 112, 173
Izrael 178
J. Újváry Zsuzsa 37
Jakabszállás 151
Jákóffy György 21
Jákóffy Katalin 21, 24
Jákóffy Péter 21
Jakusith Polixena 48
Jankovich József 192
Jankovich Miklós 8
János, Szt., evangélista 162, 180, 185
János, Szt., Keresztelő, 170, 180
János, Szt., Nepomuki 169, 173, 176, 181, 182, 183, 185, 188, 189, 198
Jánossy Judit 84
Jaross György (a S. Gertrude) SchP 152, 164
Jászberény 172
Jefte 57
Jernyei Kiss János 151, 160
Jézus Krisztus 13, 55, 62, 149, 172, 173, 175, 176, 178-181, 184, 189
Joachim, Szt. 177, 178
Jolsva 109, 202, 207, 209
Jordánszky Elek 186
József, Szt. 176, 179
József, Szt. ld. Kalazanci Szt. József
Juda 57
Judit 57
Juhász János 173
Junker László SchP 120-121
Justitia 18
Kácsor Keresztély (a S. Emerico) 115, 118
Kaergling János Tóbiás 82
Káin 184
Kalapis Zoltán 48, 49, 50, 51
Kalazanci Szt. József 144, 148-149, 158, 159, 160-162, 174, 175, 176, 189
Kalocsa 154, 156, 158, 159
Kara Musztafa, nagyvezír 43, 46
Karácsond 79
Karácsonyi János 191-192
Karády 42
Karancsapátfalva 84
Karancsság 84, 86
Karcusú Antal Arzén OFM 54, 138, 190
Karinthia 132
Karlóca 45, 48
Karlóczay Lajos OSPPE 58
Károly ld. Borromei Szt. Károly
Károlyi család 205
Károlyi Ferenc 84
Károlyi Sándor 62, 63, 108, 217, 218
Kassa 27, 29, 40, 47, 77
Katalin, Szt. 184
Kazy Borbála 30
Kazy Ferenc SJ 9, 38
Kecege (Kishont megye) 21
Kecskeméti Gábor 55
Keglevich Ádám 68
Keglevich család 47
Keglevich Zsigmondné 202, 216

- Kékkő 26
 Kelemen Didák OFMConv 62, 63, 64, 199
 Kelemen, XIII. pápa 162
 Kelényi György 153
 Keller János 84
 Kenderesi Mária 101
 Kerecsend 10,
 Kerekegyháza 172
 Keresztelő Szt. János ld. János
 Keresztély Ágost, esztergomi érsek 60, 116,
 121, 130
 Keresztúr (puszta) 84
 Kéry János 47
 Késmárk 43
 Keszeg (Nógrád megye) 87, 89, 96
 Kéthodony (Nógrád megye) 22
 Khuen Franciska (Pálffy Pálné) 165, 169
 Kilián István 143, 182
 Kinsky Mária Borbála 52
 Kirschbaum, Engelbert 160, 169, 177, 180,
 184
 Kiscsitár 83, 88-90, 92
 Kisfaludy Katalin 109
 Kishont megye 209, 214
 Kiskunlacháza 152
 Kiss Lőrinc 9
 Kisújfalu 89, 90, 91, 94, 192
 Kiszellő 89, 91, 95
 Klaniczay Tibor 16
 Klára, Szt. 142
 Knall-Brskovsky, Ulrike 168
 Koffler Lukács 187
 Koháry András 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 84,
 85, 104, 111, 198, 202, 203, 210-211, 213
 Koháry Andrásné ld. Thavonat Margit Mária
 Terézia
 Koháry Borbála 72, 216
 Koháry Éva (Esterházy Antalné) 55
 Koháry Éva 216
 Koháry Farkas 36, 44-48, 50, 70, 72, 85, 86,
 88-91, 106, 198, 210, 213, 216
 Koháry Farkasné ld. Rechberg Mária Ludo-
 vika
 Koháry Ferenc 84
 Koháry Gábor 36
 Koháry György (1476) 19,
 Koháry György II. 45, 47-49, 51, 85
 Koháry Ignác I. 45, 47, 51, 85, 96, 99
 Koháry Ignác II. 52
 Koháry Imre I. 19-24, 29, 107
 Koháry Imre II. 36
 Koháry István I. 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 101,
 102, 222
 Koháry István III. 138
 Koháry Istvánné ld. Újfalussy Éva
 Koháry János I. 36, 44, 43, 70, 72, 83, 84
 Koháry János II. 45, 47, 48, 49, 50, 51, 85
 Koháry János III. 52
 Koháry Judit 36, 49, 72, 199, 213
 Koháry Katalin (Révay Andrásné) 30
 Koháry László 31
 Koháry Magdolna (Baranyay Tamásné) 30
 Koháry Mária Antónia Gabriella 84
 Koháry Miklós I. 52
 Koháry Miklós II. 52
 Koháry Péter 13, 23-30, 203
 Koháry Zsófia 216
 Koháry-Coburg család 131
 Kohárszentantal ld. Szentantal
 Kohárszentlőrinc (Nyárlőrinc) 110
 Kollenicz András 200
 Kollonich Zsigmond váci püspök 116, 117,
 121, 126, 133
 Kolozsváry István 76, 77, 78
 Koltai András 9, 31, 23, 111, 114, 118, 121,
 127, 132, 139, 141, 160, 166, 188, 195, 196
 Komárik István SJ 9, 11, 12
 Komárom 27, 28, 29
 Komáromy Erzsébet 84
 Komjáti Zoltán Igor 26, 34, 37-41, 46, 74, 106,
 191
 Komlovszki Tibor 9, 11, 43, 44, 191
 Konstantinápoly 22, 105
 Koppensteigner János, kőműves 151
 Korpona 19, 23, 24, 33, 46, 72, 202, 209
 Korponay János 88, 214
 Kosáry Domokos 15, 152
 Kotrocó puszta 218
 Kovács Dezső 24
 Kovács Építész Műhely 150, 155
 Kovács Gergely 205
 Kovács György 137
 Kovács Péter 30
 Kovácsi 84
 Kovácsovics Pál (a S. Petro) SchP 119
 Kozma Pál 87
 König Kelemen OFM 13, 196, 197
 Köprülü Ahmed nagyvezír 34
 Kőrös 221
 Kővágó János, kőfaragó 151
 Kristóf, Szt. 184
 Krolig Vazul (a S. Francisco Ser.) SchP 139
 Kruft, Hanno Walter 165
 Krusith János 20, 22, 23, 24

- Krusith Jánosné ld. Pálffy Katalin
 Kubránszky László (a S. Ioanne Bapt.) SchP
 118, 142
 Kunst József 114
 Kúthy János, drégelypalánki alkapitány 33
 Külső-Szolnok megye 83, 85
 Kürtössy István 192
 Kyburg 132
 Ladányi Elek 63
 Ladányi Sándor 205
 Landovics István 200
 Lányi Sámuel 193
 László, Szt., magyar király 13, 161-164, 182
 Laxenburg 131, 136
 Léh István SchP 188
 Lehota (Kishont megye) 21
 Lehotzky András 19, 42
 Lelesz 213
 Lenhardt Sámuel 193
 Léva 20, 21, 23, 36
 Lidl, Johann Jakob 160
 Linz 31, 153
 Lippa 45
 Liptó megye 23, 136, 191
 Litke 84
 Lobkowitz ezred 49
 Lóc ld. Nagylóc
 Lotharingiai Károly herceg 44, 222
 Lotz Károly 114
 Loyolai Szt. Ignác ld. Ignác
 Lócse 63
 Lukács, Szt. 56, 179
 Lukácsy Sándor 60
 Luxemburg 132
 Magóchy Gáspár 22
 Magyarhegyemeg 84
 Magyaróvár 27
 Majthényi Domonkos (a Matre Dei) SchP
 118-120
 Majthényi János 120
 Majthényi Lőrinc 120
 Makkfalvay János 77
 Makovica 47
 Maksay Ferenc 21
 Mále, Émile 181
 Margit, Szt., Antiochiai 180, 184
 Maria Magdolna 162
 Mária, Szűz, Isten anyja 56, 145, 159, 162,
 174, 176, 177, 182, 184-187, 206
 Máriavölgy (Pozsony megye) 208
 Markolt György 220
 Marosi Endre 24
 Marsovszky Jenő SchP 164
 Martí Tibor 30, 32, 192, 199, 200
 Márton, Szt. 182
 Mátraverebély-Szentkút 194
 Matunák Mihály 21, 23, 24, 31, 47
 Mattyasovszky László nyitrai püspök 116,
 118
 Mayerhoffer András 151, 156-157, 159
 Mednyánszky János személynöki ítélmese-
 ter 213
 Mela Márton, kőműves 151
 Merényi Lajos 33, 40
 Mezőkeresztes 27
 Mihalik Béla Vilmos 193
 Mihály, Szt., arkangyal 120, 137
 Miklós, Szt., püspök 105, 186
 Millei István SJ 192
 Miller, Hans Rudolf 25
 Miskolc 27
 Miskolczy István SchP 140, 166, 192
 Mohács 19
 Mohamed III. szultán 27
 Mohamed IV. szultán 105
 Mojzer Miklós 139, 151, 156-157, 159
 Molnár Tamás 87
 Morvaország 117, 132
 Morvay Keresztély 139
 Motesiczky János OSPPE 58
 Mózes 57, 179, 180
 Munkács 42, 43, 70, 106
 Murány 211-215
 Murtéza, budai pasa 29
 Musztafa budai pasa 23, 50
 Nádásd ld. Hontnadas
 Nádasdy Boldizsár 84
 Nádasdy Ferenc 24, 25
 Nagy András OFM 191
 Nagy Fábián 23
 Nagy Gáspár 22
 Nagy Iván 21, 30, 31, 34, 39, 83, 85-87, 194
 Nagy Lajos 152
 Nagy Miklós OFM, füleki gvárdián 203
 Nagy Miklós SchP 23
 Nagy Vince OSPPE 58
 Nagycsitár 83, 88, 89, 90, 92
 Nagyardóc 84, 89, 90, 97, 98
 Nagyiványi Fekete László füleki kapitány
 192
 Nagylóc 87, 88-90, 92
 Nagyszombat 47, 60, 116, 121, 126, 152, 200,
 201, 202, 204, 206, 207, 208
 Nagyvárad 106

- Nagyvázsony 28
 Nándorfehérvár ld. Belgrád
 Nemcsényi Adolf (Adolphus a S. Benedicto)
 SchP 115, 139
 Németország 132
 Németújvár 31
 Nepomuki Szt. János ld. János
 Nguyen, Marie-Lan 162
 Nikolsburg 29
 Nobile, Marco Rosario 151
 Nógrád megye 22, 45, 47-48, 67, 71, 77, 80,
 83-92, 108, 115-116, 192-196, 214-215, 218
 Nógrád vára 23, 26, 194
 Nógrádsípek 88-90, 92
 Nógrádszakál 88-90, 93
 Notburga, Szt., Rattenbergi 180
 Nyárlőrinc ld. Koháryszentlőrinc
 Nyáry Pál 114
 Nyéki Gábor 107, 108
 Nyers Lajos SchP 115
 Nyírbátor 207
 Nyitra (Nógrád megye) ld. Ipolynyitra
 Nyitra (Nyitra megye) 34, 115-117, 119-120,
 139, 142, 207
 O'Dwyer, gróf 49
 Oborni Teréz 65
 Óbuda 153
 Okolicsnó 191
 Olmütz 48, 50
 Ónod 40, 77
 Orbonás Anna, szügyi 21
 Orgovány 151
 Oswald Gáspár (a S. Joseph) SchP 145
 Oszlányi Ferdinánd 143
 Óvár (Olováry, Nógrád megye) 89-91, 94
 Órhalom (Nógrád megye) 83, 87-90, 92
 Óze Sándor 59
 Pákozd 25
 Pál, Szt., apostol 57, 119, 169
 Palánka (Temes megye) 49
 Palást (Hont megye) 20, 203
 Palásthy Benedek 23
 Pálffy család 44, 48, 166
 Pálffy Géza 28, 29, 166
 Pálffy János, nádor 48, 108, 165
 Pálffy Katalin (Krusith Jánosné) 23
 Pálffy Miklós, V. (1657–1732), nádor 218
 Pálffy Miklós, I. (1552–1600), országb. 25-28,
 Pálffy Pálné ld. Khuen Franciska
 Pálffy Tamás 22
 Pálinkás József 220
 Pálmány Béla 16, 83, 197
 Palota ld. Várpalota
 Pancsova 50
 Pannonhalma (Szentmárton,) 27
 Pantaleo, San ld. Róma
 Pápa 27
 Pápay János 76, 78
 Pápay Péter 76, 78
 Párkány 26
 Parti Zoltán 41, 199
 Pascucci, Simonetta 151
 Pászthói Ferenc 101
 Pata ld. Gyöngyöspata
 Patachich Gábor 156
 Patvarec (Patvarc, puszta) 83, 215
 Patzak, Bernhard 165
 Páty 214
 Pázmány Péter, esztergomi érsek 30, 57, 199
 Pécsi János, Koháry titkára 115
 Peithmüller József 152
 Perényi család 22
 Perse (Prša, Nógrád megye) 84, 89, 90, 97,
 214
 Perugia 176
 Pest (Pest megye) 30, 56, 58, 114, 117, 120,
 138, 140, 151-154, 156, 158-159, 160, 162,
 174, 187-189
 Pest megye 22, 60, 67, 80, 86, 116, 133, 121,
 127, 133-134, 214
 Peszerény (Hont megye) 203
 Petényi Bálint 101
 Péter, Szt., apostol 169, 176
 Pétervárad 48, 49, 50 Tekija 48
 Petneházy Dávid 222
 Petraskó Sándor 144
 Pfeffel, Johann Andreas 18, 39, 54, 66, 82,
 114, 138, 220
 Pilisvörösvár 26
 Plaththy Adorján 65
 Pocska Leó 68, 69
 Polonka 202
 Pongrácz László 86
 Pozzo, Andrea SJ 165, 167-169
 Pozsarevác 51
 Pozsony 20, 24, 58, 59, 60, 61, 72, 108, 109,
 115, 117, 119, 127, 128, 131, 133, 201, 205,
 205, 206, 206, 207, 208, 212, 213, 219
 Prága 28, 165
 Prandtauer, Jakob 158
 Preydlinger Hilarius 152
 Privigye 116, 119, 120, 139, 142, 148, 165,
 166, 168, 169, 189
 Prunner, Johann Michael 153

- Puchheim, Hans Christoph von 32
 Pusztaszer 110
 Putnok 40, 77
 Pyber Ferenc, gyarmati kapitány 33
 R. Várkonyi Ágnes 13
 Rajna 132, 184
 Rákóci Miklós OFM 144
 Rákóczi Ferenc, I., erdélyi fejedelem 102
 Rákóczi Ferenc, II., erdélyi fejedelem 13, 14,
 34, 48, 68, 69, 85, 88, 108, 109, 139, 166
 Rákóczi György (†1573 után) 22
 Rákóczi György, I. erdélyi fejedelem 14, 209
 Rákóczi György, II. erdélyi fejedelem 34
 Rákóczi László 31, 192
 Rákóczi Zsigmond 22
 Rákos B. Rajmund OFMConv 62
 Rauch, Sebastiani 200
 Rechberg Mária Ludovika (Koháry Farkas-
 né) 47, 216
 Regéc 42, 43, 106
 Reiszig Ede 19, 22, 25, 26, 28-30, 34, 35, 39,
 45, 47, 48, 50, 52, 73
 Repeczky család 68, 69
 Révay András 30, 31
 Révay Andrásné ld. Koháry Katalin
 Révay István 31
 Révay Istvánné ld. Drugeth Erzsébet
 Révhelyi Elemér 156
 Rhédey Ferenc 29
 Rimaszombat 25, 26, 40, 214
 Rimóc (Nógrád megye) 88-90, 92
 Rohn Alajos 100
 Rohonc 31
 Rókus, Szt. 184
 Róma 117, 161, 162, 165, 167
 Róma, San Ignazio templom 16
 Róma, San Pantaleo 175, 184
 Rosenberg-Orsini, Philipp gróf 117, 119
 Rován patak 79
 Royer János Pál nyomdász 58-60
 Rozália, Szt. 184
 Rózsa György 25
 Rozsnyó 207
 Rozsnyórudna (Gömör vm.) 63
 Rudna ld. Rozsnyórudna
 Ruppert József 7, 176
 Ság ld. Karancsság
 Ságújfalu (Nógrád megye) 84
 Sajó Tamás 176
 Sajólád 57
 Salánk (Ugocsa megye) 49
 Salbeck Károly 145
 Salistri, Joannes Chrysostomus (a. S. Paulo)
 SchP 117-118
 Sántha György 119, 121, 125
 Sár ld. Abasár
 Sarbak Gábor 59
 Sárdi Margit 11, 12, 43, 44, 191
 Sárkándi Pál 101
 Sárközy Mihály 19, 22, 23
 Sármonostor ld. Abasár
 Sárospatak 27, 42, 43, 106
 Sárvár 25
 Sárváry Béla SchP 11,12, 13
 Sávoly ld. Füleksávoly
 Savoyai Jenő herceg 49, 50, 222
 Schilling, báró 49
 Schmidt János 170
 Schulz Katalin 176
 Sebestyén, Szt. 184
 Seherr von Thoss, Johann Christoph 50-51
 Sélley Ádám OSPPE 58
 Selmecebánya 23, 24, 202, 203
 Sémber ld. Zsember
 Sereg József 73
 Serfőző Szabolcs 165
 Seti János 87
 Sid ld. Gömörsid
 Siegl Márton 156
 Simonyi Antal 138, 220
 Sipek ld. Nógrádsipek
 Sisto Atanáz OFM 120, 137
 Skolasztika, Szt. 145
 Somoskő 26
 Soós Imre 71, 73, 74, 83
 Sopron 39
 Sósút (Pest megye) 114
 Souches, Louis de 34, 35, 37
 Sóvár (Sáros megye) 191
 Sörös Pongrác OSB 57
 Sótér család 68, 69
 Spanyolország 48, 132
 Spillenberger János 192
 Spital am Phyrn (Felső-Ausztria) 153
 Stájerország 132
 Starhemberg, gróf 48, 110
 Stöger, Johann SJ 9
 Strassoldo, Carlo 40, 46
 Stummer György 202, 204
 Sugár István 9
 Surányi család 213
 Süle Ágnes Katalin 193, 197
 Sümeg 186, 188
 Svábföld 132

- Szabadka 25
 Szabó Anna 171
 Szabó Jolán 10, 66
 Szabó Judit 48
 Szabó László 58
 Szabó Tibor 112
 Szakály Ferenc 75
 Szakolca 31
 Szalatnya (Hont megye) 203
 Szalatnyapuszta 84
 Szamotercspuszta 84
 Szántó Imre 20
 Szapolyai György 19
 Szappanos Jenő 120
 szatmári béke 108, 166
 Széchenyi István 15
 Széchy György 29
 Széchy Mária 101
 Szécsény 22, 26, 31, 33, 34, 46, 83, 85, 87-89,
 91, 92, 193, 194, 196, 201, 202, 207, 213
 Szécsényhalászi 89, 90, 92
 Szederkényi Nándor 67, 68- 70, 73, 74, 107
 Szeged 37, 140
 Szegedi Ferenc egri püspök 76, 77
 Székely Zoltán 188
 Székesfehérvár 28, 44
 Szekfű Gyula 15, 16
 Szeleczy Márton 60
 Szelestei Nagy László 199
 Szendrő 31, 77
 Szentantal (Hont megye) 17, 19, 24, 42, 46-
 47, 51-52, 116
 Szentfalvapuszta 84
 Szentgyörgyi András SchP 144, 149, 170, 172
 Szentiványi Márton SJ 200
 Szentlőrinc ld. Koháryszentlőrinc
 Szentmárton ld. Pannonhalma
 Szentmártonyi István 87
 Szepes megye 208-209
 Szepesi Kamara 193-194
 Szepesváralja 212
 Szerémség 50
 Szilády Áron 46
 Szilágyi Sándor 46
 Szilárdfy Zoltán 160, 183
 Szilézia 132
 Szirácsik Éva 84, 88, 116, 191, 197, 198
 Szirmai Miklós 11,
 Sziszek 25
 Szitnya 19, 21, 24, 29, 30, 46, 105, 132, 213
 Szklabonya 89-91, 94
 Szlavónia 132, 218
 Szlopniai Elek SchP 152, 172
 Szokolóczy Vencel (a Purificatione B.M.V.)
 SchP 144
 Szolnok megye 67
 Szőny 30
 Szűcs András 86
 Tagány Béla (Adalbertus a S. Stephano Re-
 ge) SchP 143
 Takáts Sándor SchP 22, 23, 49
 Tallián Máté, csábrági alvárnagy 23
 Tamási ld. Balogtamási
 Tankovich Mihály pozsonyi kanonok 219
 Tapolcsányi Gergely (a S. Ladislao) SchP 159
 Tarján ld. Gyöngyöstarján
 Tarnai Andor 15
 Tarnaörs 73, 74
 Tasy Réka 59
 Tata 27
 Tausch, Christoph SJ 165-169
 Teck 132
 Tekija ld. Pétervárad
 Telegdi Miklós esztergomi kanonok 57
 Telek József OFM 55
 Telkibánya 21
 Temesvár (Tömösvár) 49, 50, 107
 Teréz ld. Avilai Szt. Teréz
 Tersztyánszky László OSPPE 59
 Terzoli, Stefano SchP 160
 Teuffenbach Kristóf 25, 26
 Thaler Tamás 146
 Thaly Kálmán 11, 12, 23, 36, 42, 45, 47, 73,
 106
 Thavonat Margit Mária (Koháry Andrásné)
 Terézia 52
 Thököly Imre 11, 13, 14, 15, 16, 39-44, 46-47,
 70, 75, 84, 106, 166, 193-195, 214
 Thurzó Szaniszló, nádor 31
 Tihany 153-154
 Tihanyi János 205
 Tintelnot, Hans 149
 Tirol 132
 Tisza 107
 Tiszaalpár 172
 Tiszanána 73, 74
 Tóbiás Judit ld. Andorné Tóbiás Judit
 Tokaj 42, 43
 Toldy Ferenc 15
 Tóth Áron 139
 Tóth György SchP 112, 121, 127, 131, 132
 Tóth Péter 192
 Törincs (Trenč, Nógrád megye) 84
 Török Ferenc 40

- Török Kálmán 65
Trajtlér István 86
Trázs ld. Órhalom
Trencsén 6, 8, 136, 165
Trient (Trento, Tidentinum) 167
Turchi, Francesco 160
Tury Márton 23
Ugra ld. Hevesugra
Uhorszka ld. Ipolymagyari
Újfalú ld. Garamújfalú
Újfalussy Éva (Koháry Istvánné) 36, 203
Újlak ld. Buda-Újlak
Újváry Zsuzsa ld. J. Újváry Zsuzsa
Ulish Gottfrid 187
Ulman bég 41
Ungvár 42-44, 106
Usaly Péter 24
Uzsaly Ferenc 22
Vác 27, 30, 33, 53, 118, 120, 122, 129, 138, 143, 148
Vág 34
Valle, Filippo della 161-162
Vámosgyörk 79
Vanbrugh, John 165
Várad ld. Nagyvárad
Varbó (Borsod megye) 83, 88, 89, 90, 92
Varga Imre 9, 40,
Varga Imre Kapisztrán OFM 191-194
Varga István, trázsi jobbágy 87
Varga J. János 41, 43, 44, 75
Varga János, tarjáni jobbágy 75
Varga László 66
Várkonyi Ágnes ld. R. Várkonyi Ágnes
Várpalota 27
Varsány (Nógrád megye) 89, 90, 92
Vass József 116, 118-120, 131
vasvári béke 37
Vay Ádám 68, 69
Vay László 68, 69
Végles 21
Vékony István SchP 12, 13, 14, 36, 112, 115, 116, 132
Vendel, Szt. 174, 177, 180, 184, 189
Verőce (Nógrád megye) 27
Verpeléti Ferenc 88
Veselénypuszta 84
Veszprém 27, 143
Vezekény 31
Vidokay Izsák 78
Viktória, Szt. 142
Visk 214
Visonta 76, 77, 79
Visznek (Heves megye) 67, 68, 69, 70, 71, 79, 83, 96
Vitus, Szt. 184
Víziváros ld. Buda-Víziváros
Voit Pál 152, 153, 165
Vörösvár ld. Pilisvörösvár
Vukovics Pál OSPPE 59
Vzeróczy Máté, pozsonyi kanonok 219
Wagner Ignác SJ 9
Wagner, Johann, nyomdász 200
Warnke, Martin 176
Weidenfeld, Joannis 200
Weiser, Frigyes SJ 131
Wellenstein, báró 49
Wesselényi Ádám füleki várkapitány 192
Wesselényi Ferenc nádor 14, 71, 101, 102, 104, 192, 213, 214
Wesselényi István 109
Wesselényi Pál 102
Widemann, Elias 32, 33, 222
Wittelsbach Erzsébet magyar királyné 101
Wittwer, Martin (Athanasius) OCD 153
Wren, Christopher 165
Wroclaw ld. Boroszló
Württemberg 132
Zahora (Záhorce, Hont megye) 89, 90, 91, 93
Zajkányi Lénárd (Leonardus a S. Eustachio) SchP 115-118
Zakariás 178
Zakovics Lukács (a S. Maria Maiore) 143
Zay Ferenc, kassai főkapitány 22
Zay Péter 27
Zeherje (Zehere, Hont megye) 209
Zenta 48
Zirc 153
Zobor-hegy 207
Zocchi, Giuseppe 160, 161
Zólyom megye 22
Zólyom vár 40, 46
Zrínyi Ilona (Rákóczi Ferencné, Thököly Imréné) 11
Zrínyi Miklós (1620–1664) 10-11, 15
Zsarnóca 34
Zsély (Želovce, Nógrád megye) 85, 86, 89, 90, 91, 93
Zsemler (Hont megye) 203

Koháry István (1649–1731) gróf, országbíró, dunáninneni és bányavidéki főkapitány, Hont vármegye főispánja, a filozófia *baccalaureus*-a, nagybirtokos, államférfi és költő volt, aki gondosan irányított birtokainak jövedelméből számos módon gyarapította katolikus egyházát és magyar hazáját. Nagy jelentőségű alapítványai és kezdeményezései közül – a magyar történelem tragikus útvesztőinek kö-

vetkeztében – az egyik legmaradandóbbnak a kecskeméti piarista iskola bizonyult, amely 1715 óta él, és az alapító céljának megfelelően működő intézmény. Fönnállásának háromszázadik évfordulóján kilenc tanulmány, saját végrendelete és portréinak teljes sorozata mutatják be Koháry István gazdag életének egyes oldalait: a katonát, a földesurat, a mecénást és a patrónust.

2100 Ft